

«جوشگو سەرخىل ژۇرناللار سېپى»دىكى نەشرىي تەپكار
 入选《中国期刊方阵》的刊物
 «شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەن نەشرىي تەپكار
 荣获《新疆期刊奖》的刊物

مۇقام ئۇستازى - تۇردى ئاخۇننىڭ
 مەس ھەدىكىلى

- لياڭ لى فوتوسى

تۇردى ئاخۇن
 吐尔迪阿洪
 (1881 - 1956)

6

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

2011
 新疆文化

شائىر، تەتقىقاتچى ۋە ئەدەبىي تەرجىمان
نەسرۇللا ئابلەت ئەپەندى

● شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبايلىق، ئوقۇشچانلىق ●

بۇ ساندا

بەت بوسۇغىسى

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتتە كۈچلۈك دۆلەت قۇرۇش ئۇلۇغ مۇساپىسىگە ئاتلىنىلىشىمىز 2

ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش

پۇل قاپچۇقى، تەڭگە ۋە گۈل ئۈرۈقى ..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 4

كارخانا مەدەنىيىتى

كىشىلىك ھايات «تېجارتى» ..... ئابدۇۋەلى مۇخپۇللا 7
كارخانىچىلارغا ئاتالغان نەقى گەپلەر ..... تۇرسۇن تەۋەككۈل 10

تەرجىمە كۆزىكى

«تېلماچىلار چايخانىسى»دىكى پاراڭلار ..... ئىمىن ئەھمىدى (ت) 24

ئاياللار ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى

ياپونىيەدىكى «ئىشىز» ئانىلار ..... ئادىلە ئىسمائىل 31

ئوبزورچىلار مۇنبىرى

بەدىئىيەشتۈرۈلگەن تارىخ ..... ئابدۇۋاھىد مەتنىياز ئەمىن 43
ئەسىرنى يىغلاشقان بىر كۈن ..... ئەنۋەر جان سادىق كۆكنۇر 56

سەنئەت تەتقىقاتى

ئۇسسۇل تەرەققىياتىنىڭ ئارتىسلارغا بولغان تەلىپى ..... شەھىدە رىشات 61

ئەدەبىيات گۈلزارى

مەن سېنى ئاكام دەيتىمغۇ ..... (ھېكايە) ..... ئابدۇراخمان ئەزىز ئوغلى 63

تەپەككۈر كۆزى

تەپەككۈر مېۋىلىرى ..... ھەسەنجان يۈسۈپ قاتارلىقلار 73

مەدەنىيەت مەشەلچىلىرى

مۇقام ئۇستازى تۇردى ئاخۇننىڭ ھەيكىلى ئورنىتىلدى ..... زۇنۇن باقى 77
تۇردى ئاخۇن ئاكا مىس ھەيكىلىنىڭ يارىتىلىشى ..... غازى ئەھمەد 78
ژۇرنىلىمىزنىڭ تۆھپىكار ئاپتورى ئابدۇراخمان ئەزىز ئوغلىنىڭ «سەھرالىق ئاتا» ناملىق پىۋېستى
18 - نۆۋەتلىك «خانئەگىرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى 62

بۇ ساننىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى : بەگمەت يۈسۈپ

شىنجاڭ

مەدەنىيىتى

(60 - يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۈنۈم بېرىش

ئەدەبىي زۇنۇن

2011 - يىلى 6 - سان

(ئومۇمىي 312 - سان)

باش مۇھەررىر (قوشۇمچە):
زۇنۇن باقى

(شۇ ئۇ ئار مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ
باشقارما باشلىقى دەرىجىلىك مەمۇرى)

دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل
ئىجرائىيە مۇئاۋىن
باش مۇھەررىر،
تەھرىر بۆلۈم مۇدىرى:
بەگمەت يۈسۈپ

(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتتە گۈچلۈك دۆلەت قۇرۇش

ئۇلۇغ مۇساپىسىگە ئاتلىنايلى

— «خەلق گېزىتى» باش ماقالىسى

سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ گۈللىنىشى، راۋاجلىنىشى بولمىسا، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش بولمايدۇ؛ جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشى جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ گۈللەپ ياشنىشى بىلەن ماس قەدەمدە بولۇشى شەرت.

ج ك پ 17-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 6-ئومۇمىي يىغىنى غەلبىلىك يېپىلدى. ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىشنىڭ ئاچقۇچلۇق مەزگىلدە ئېچىلغان بۇ قېتىملىق مۇھىم يىغىندا مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ كەڭ دائىرىلىك راۋاجلىنىشى ۋە گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولۇش جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرۇمى يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتتە گۈچلۈك دۆلەت قۇرۇش تەكىتلەندى. بۇ، پارتىيەدىكى بارلىق يولداشلار، مەملىكىتىمىزدىكى ھەممىلەت خەلقىنىڭ پارتىيە رەھبەرلىكىدە تۈرلۈك ئىشلارنى ئۈزۈكسىز راۋاجلاندۇرۇپ، ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا يېڭى غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈشى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىشلىرىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشى، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشىدا مۇھىم رېئال ئەھمىيەتكە ۋە چوڭقۇر تارىخىي

ئەھمىيەتكە ئىگە. ئومۇمىي يىغىندا يولداش خۇ جىنتاۋنىڭ مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بىيۇروسىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە مۇزاكىرە قىلىندى، «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ كەڭ دائىرىلىك راۋاجلىنىشى ۋە گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولۇشقا دائىر بىر قانچە مۇھىم مەسىلە توغرىسىدىكى قارارى» قاراپ چىقىپ ماقۇللاندى. ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتقان خەلقئارا ۋەزىيەت، شۇنداقلا ئېلىمىزنىڭ ئىسلاھات، تەرەققىيات، مۇقىملىقىنىڭ مۇشكۈل ۋە مۇرەككەپ ۋەزىپىلىرى ئالدىدا، يولداش خۇ جىنتاۋ باش شۇجىلىقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى پۈتكۈل پارتىيە، پۈتكۈل ئارمىيە ۋە مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى يېتەكلەپ، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىش قەدىمىنى تېزلىتىپ، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش، سىياسىي قۇرۇلۇش، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى، ئىجتىمائىي قۇرۇلۇش، ئېكولوگىيە مەدەنىيلىكى قۇرۇلۇشىنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈپ، پارتىيە قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت يېڭى ئۇلۇغ قۇرۇلۇشنى ئومۇميۈزلۈك ئالغا سىلجىتىپ، خىزمەتلەردە يېڭى تەرەققىيات، يېڭى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، «12-بەش يىل» نىڭ تۇنجى قەدىمىنى ياخشى باشلاشقا پۇختا ئاساس سالدى.

ئومۇمىي يىغىندا ماقۇللانغان «قارار» دا پارتىيەمىز رەھبەرلىك قىلغان مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ نەتىجە ۋە

تەجرىبىلىرى يەكۈنلىنىپ، مەدەنىيەت ئىسلاھاتى ۋە تەرەققىياتىدا دۇچ كەلگەن يېڭى ۋەزىيەت، ۋەزىپىلەر چوڭقۇر ئانالىز قىلىنىپ، پۈتكۈل پارتىيەدىكى يولداشلارنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنى مۇجەسسەملەش ئاساسىدا يېڭى ۋەزىيەتتىكى مەدەنىيەت ئىسلاھاتى ۋە تەرەققىياتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسى، مۇھىم فاكتورى، نىشان-ۋەزىپىلىرى، سىياسەت تەدبىرلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش - پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ئوتتۇرىغا قويغان ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئومۇمىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك زور تەدبىر. شەھەر، يېزىلارنى قاپلىغان ئاممىۋى مەدەنىيەت مۇلازىمىتى سىستېمىسىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىشى ياكى مەدەنىيەت كەسپى قۇرۇلمىسىنى تەكشۈش ۋە بايلىقلارنى بىرىكتۈرۈش سالمىقىنى ئۈزۈكسىز ئاشۇرۇش بولسۇن، مەيلى دۆلەت ئىلكىدىكى تىجارەت خاراكتېرلىك مەدەنىيەت ئورۇنلىرىنى كارخانا تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىش ياكى مەدەنىيەت ئىشلىرىدا خەلققە نەپ يەتكۈزىدىغان نوقتىلىق قۇرۇلۇشلارنىڭ ئىشلىنىشى بولسۇن، مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇپ، ئومۇمىي خەلقنىڭ ئىدىيە، ئەخلاق ساپاسى ۋە پەن، مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ، ئادەمنىڭ ئەتراپلىق يېتىلىشىگە تۈرتكە بولۇپ، دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت يۇمشاق كۈچىنى روشەن ئاشۇرۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزىمدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشقا كۈچلۈك مەنئىۋى كۈچ بەخش ئەتتى.

مەدەنىيەتنىڭ كەڭ دائىرىلىك راۋاجلىنىشى، گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولۇشتا قانداق يولدا مېڭىش، قايسى نىشانغا قاراپ ئىلگىرىلەشتىن ئىبارەت يۆنىلىش خاراكتېرلىك، ئىستراتېگىيەلىك مۇھىم مەسىلىلەرگە جەزمەن ياخشى جاۋاب تېپىش شەرت. «قارار»دا سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتتە كۈچلۈك دۆلەت قۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇزاق مەزگىللىك ئىستراتېگىيەلىك نىشان ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ نىشان ئېلىمىزنىڭ چوڭقۇر مەدەنىيەت ئاساسى ۋە مول مەدەنىيەت بايلىقى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرمىسى بىلەن ماسلاشتۇرۇلغان، باي، قۇدرەتلىك، دېموكراتىك، مەدەنىي، ئىناق سوتسىيالىستىك زامانىۋى دۆلەت قۇرۇش نىشانى بىلەن جىپىسلاشتۇرۇلغان.

مەدەنىيەتنىڭ كەڭ دائىرىلىك راۋاجلىنىشى، گۈللىنىشىگە

تۈرتكە بولۇشتا ماركسىزمى يېتەكچى قىلىش، سوتسىيالىستىك ئىلغار مەدەنىيەتنىڭ ئىلگىرىلەش يۆنىلىشى، ئادەمنى ئاساس قىلىش، ئىجتىمائىي ئۈنۈمنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇش، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتە جەزمەن چىڭ تۇرۇش شەرت. بۇ «بەشتە چىڭ تۇرۇش» مەدەنىيەت ئىسلاھاتى، تەرەققىياتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسى، تۈپ خاراكتېرى، تۈپ مەقسىتى، تۈپ تەلىپى ۋە تۈپ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچىنى كۆرسىتىپ بەردى، ئۇ بىزنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت تەرەققىياتى يولىدا چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتتە كۈچلۈك دۆلەت قۇرۇپ چىقىشىمىزنىڭ تۈپ مەزنى.

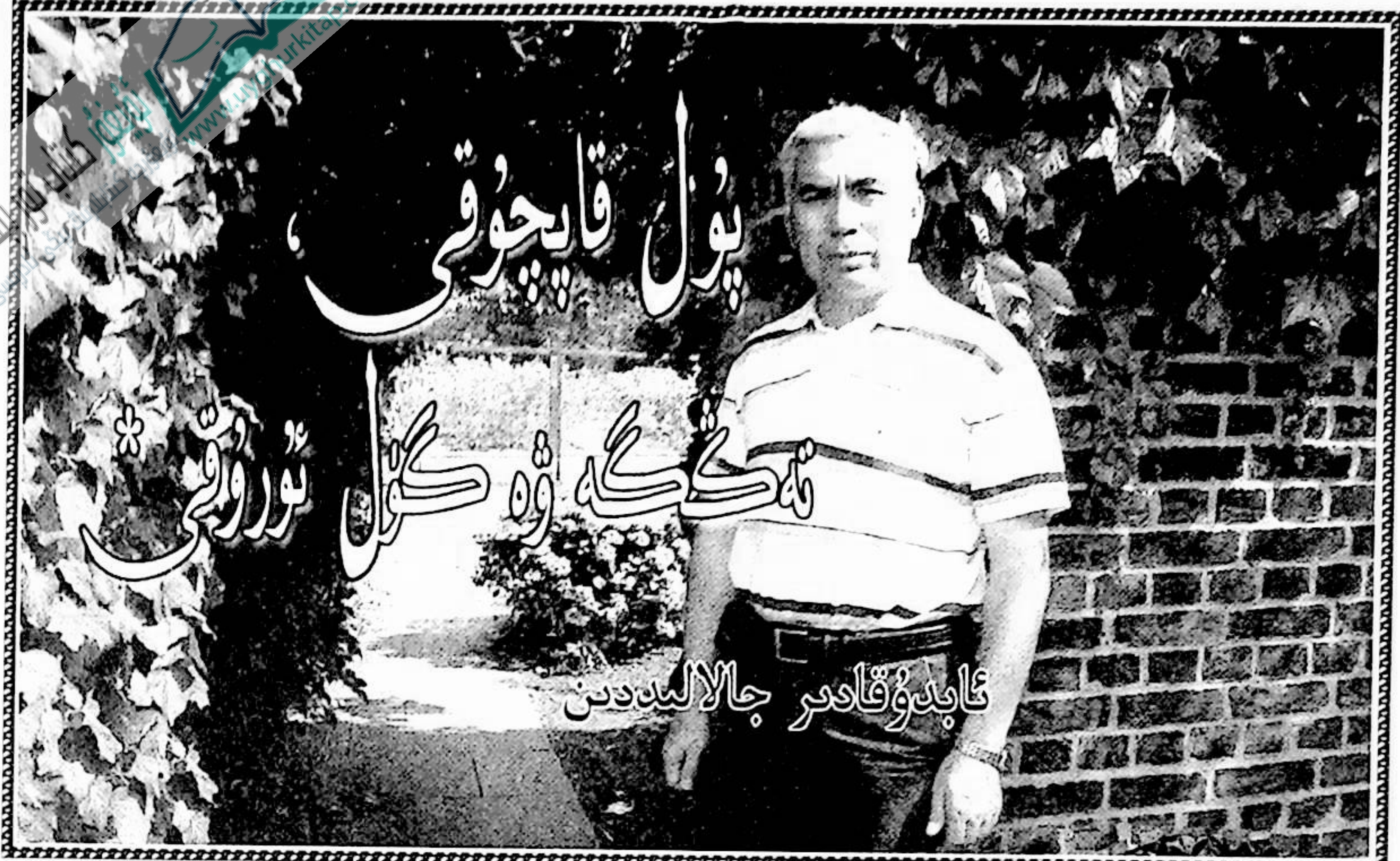
پارتىيە 17- نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6- ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، ئىزچىللاشتۇرۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت تەرەققىياتى يولىدا مېڭىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ كەڭ دائىرىلىك راۋاجلىنىشى، گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغاش زور ھەم تەخىرىسز سىياسىي ۋەزىپە. ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار ئىستراتېگىيە ۋە ئومۇمىيەتنى چىقىش قىلىپ، «قارار» دا بېكىتىلگەن نىشان، ئىستراتېگىيە، ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەدبىرلەر بويىچە رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى - مېخانىزمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، خىزمەت شەكلى، ئۇسۇلىنى ياخشىلاپ، ئىدىئولوگىيە خىزمىتىدىكى يېتەكچىلىك ھوقۇقى، مەدەنىيەت ئىسلاھاتى، تەرەققىياتىدىكى رەھبەرلىك ھوقۇقىنى پۇختا ئىگىلىشى كېرەك.

يولداش خۇ جىنتاۋ باش شۇجىلىقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىپ، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى چوڭقۇر ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ۋە تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتنىڭ كەڭ دائىرىلىك راۋاجلىنىشى، گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولۇپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەتتە كۈچلۈك دۆلەت قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى!

«شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 2011- يىلى 19- ئۆكتەبىردىكى سانىدىن ئېلىندى

كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: گۈلنار رۇستەم؛ بۇ ساننىڭ تەكلىپلىك كوررېكتورى: قەييۇم تۇرسۇن؛
تەكلىپلىك تەھرىرى: ئايگۈل ئەمەت؛ مۇقاۋا ئىشلىگۈچى: گۈلزار ھېسامىدىن؛ ئىچ بەت ۋە
قىستۇرما سۈرەتلەرنى ئىشلىگۈچى: ئەكبەر داۋۇت تەنھا (تەكلىپلىك).

پۇل قايچۇقى

ئەڭگە ۋە گۈل ئورۇنقى

ئابدۇقادىر جالالىددىن

تەبىئەتنىڭ خۇلقلىرىغا بولغان شەيدالىق ۋە بۇ شەيدالىق ئىچىدىكى ھەيرانلىق مېنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى شېئىرلىرىمدىكى ئالاھىدىلىكنى تەشكىل قىلىپتۇ. ئىنسان بالىلىققا يېقىن بولغاندا، بارلىق رېئال نەرسىلەرنى تەبىئىي بىر شائىرلىق بىلەن كۆرۈشكە مۇۋەپپەقىيەت بولالايدۇ، بالىلىقنىڭ فانتازىيەسى رېئاللىقنى ئۆزىنىڭ تۈسى - خاراكتېرىدە كۆرسىتىدۇ، كۆپ ھاللاردا شۇ كۆرۈلمىشلەرنى ئەينەن خاتىرىلەشمۇ شېئىرنى ئايرىدە قىلىدۇ. تەبىئەتكە بولغان روماننىڭ تەشەببۇسلىرى تۇغۇلغان تەسەۋۋۇر ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىنىڭ باشلىرىغىچە روياپقا چىققان شېئىرلىرىمدا يارقىن چىلىقسا كېرەك، دەپ قارىدىم.

كېيىنچە مەن سىمۋولىزم ۋە ئىپادىچىلىك ئىقلىمىدىكى شېئىرلارنىڭ تەسىرى بىلەن روھىمدىكى دۇنيانى كۆپرەك كۆرىدىغان ۋە ئۇنى قېزىشقا تىرىشىدىغان بولۇپ قالدىم. رېئاللىقنىڭ لوگىكىسى روھىمنىڭ يوشۇرۇن قاتلاملىرىدا چۈل - چۈل بولۇپ سۈنۈپ، كىشىلىرىمىزنىڭ قوبۇل قىلىش ئادىتىگە يات شېئىرىي سېپالار مىسرالارنى ھاسىل قىلىشقا باشلىدى. بۇ مىسرالار روھىمدىكى مۇرەككەپ ھادىسىلەرنىڭ بىۋاسىتە خاتىرىسى سۈپىتىدە ئېقىپ چىقىپ، يېزىقلارغا ئايلىناتتى. ناھايىتى ئەپسۇسكى، تىل ۋە يېزىقلار بىلەن نازۇك مەنىۋى كەچۈرمىشلىرىم ئارىسىدىكى ئارىلىق كۆپ ھاللاردا بەك يىراق بولۇپ چىقاتتىكى،

شېئىر شائىرنىڭ تەرجىمىھالىدۇر، دېگەن ئېنىقلىما كىشىلەر ئارىسىدا خېلىلا ئومۇملاشقان. ھازىرغا قەدەر يازغان ھەم ئېلان قىلغان شېئىرلىرىمغا بىر رەت نەزەر سېلىپ چىققىنىمدا كېيىن، مەزكۇر ئېنىقلىمىغا تەبىئىي رەۋىشتە قوشۇلۇپ كەتتىم. بىراق، شېئىر شائىرنىڭ روھىي تەرجىمىھالى دېيىلگەندە ھۆكۈم تېخىمۇ ئېنىق ئۇقۇم بېرىپ، ئۆزىنىڭ خاراكتېرىدىن بىۋاسىتە ئۇچۇر ئاڭلىتالايدىكەن، دەپ ئويلىدىم. «تەرجىمىھال» دېگەن سۆز «ئەھۋالنى بىلدۈرمەك»، «ئەھۋالنى چۈشەندۈرمەك» دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە، «ئەھۋال»، «ھال» دېگەن ئىبارىلەرمۇ مۇقەررەر ھالدا ئىنساننىڭ مەنىۋى كەچۈرمىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالماي قالمايدۇ. ھالبۇكى، «تەرجىمىھال» دېگەن سۆز ئىنساننىڭ ئىچكى - تاشقى سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۇقتۇرۇشقا يېتەرلىك بولسىمۇ، زامانىمىز كىشىلىرى ئۇ سۆزنى كۆپرەك تاشقى ۋەقەلەر خۇسۇسىدا ئىستېمال قىلىشقا ئادەتلىنىپ كېتىشكەن، شۇ تۈپەيلى «شېئىر شائىرنىڭ روھىي تەرجىمىھالى» دېگەن ھۆكۈم شەكلىگە مايىل بولدۇم. بىر پارچە شېئىرنىڭ ئىجتىمائىيلىقىنى چەتكە قاققىلى بولمىغاندىمۇ، ئۇ ئالدى بىلەن مەنىۋى نەرسىدۇر.

ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش

لۇغەت فوندىمىزدىكى سۆزلەر گويا ئازلىق قىلغاندەك، گويا يەنە ئىجاد قىلىشقا تېگىشلىك تالاي سۆزلەر باردەك ھېس قىلاتتىم. ئۆزۈمنى سۆزلەرنىڭ يېڭى تىزمىسىغا ئايلاندۇرغىچە مەنىدىكى قانچىلىغان چىنلىقنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقى دەپ بېرەلمەيمەن. دېمەك، شېئىر يېزىققا ئايلىنىشتىن بۇرۇنلا مەۋجۇت، شېئىر يېزىش ئاشۇ مەۋجۇدىيەتنى يېزىقتىن ئىبارەت بۇ بەلگە ئارقىلىق كۆچۈرۈش بولسا كېرەك. شائىر ئۆزىنى ئىسپاتلاشتىن ئىبارەت بۇ تەۋەككۈلچىلىكتە ھامان بىر مەغلۇبىيەتچى، ئۇ بىر پارچە شېئىرنى قۇۋۋىتىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقى تۈپەيلى ئامالسىز توختىتىدۇ، بەزىدە ئۇ ھەقىقىي يازماقچى بولغان شېئىرنى تېخى باشلىمىغاندەك تەسراتتىمۇ بولىدۇ.

مەن مودېرنىزم ئېقىملىرىدا بىر قىسىم شېئىرلارنى ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ رىئاسالىرىنى ئازراق چۈشەنگەندىن كېيىن، نەۋائىينىڭ غەزەللىرىنى يېڭىباشتىن ۋارقىلىدىم، نەۋائىينىڭ ناۋالىرىدىكى ساماۋى يۈكسەكلىك، مەشرەپنىڭ مىسرالىرىدىكى ئارىفانە مەردانلىق مېنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى، مەن ھەر بىر قوۋمنىڭ شېئىرىي يۈكسەكلىكىنى تېپىشتىكى يوللىرىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقىنى، ھەر بىر يولدا ئۆزگىچە سەنئەتنىڭ پارلاپ تۇرغانلىقىنى، ئەمەلىيەتتە، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى شائىرلىرىنىڭ بىرلا شېئىرنى يېزىۋاتقانلىقىنى تونۇپ يەتكەندەك بولدۇم. جالالىددىن رۇمىنىڭ «كۆڭۈل جەۋھەر، سۆز ھادىسە» دېگىنىدەك، پەرق پەقەت ھادىسىلەردە ئىكەن، ماھىيەت ئوخشاش ئىكەن.

چۈشەنسەم، بىز شېئىرىيەتكە ئىلاھىي مۇقەددەسلىك قاتارىدا ئىخلاسى بىلەن مۇئامىلە قىلغان بىر ئەجدادنىڭ بالىلىرى ئىكەنمىز. قەلىمىدە تەبىئەتكە بولغان مەپتۇنلۇق، ئىلاھىي يۈكسەكلىككە بولغان تېۋىنىش، تەقدىرنىڭ مۆجىزىلىرى ئالدىدا لال بولۇش، تىللىرىمىز ئالدىدىكى تەسلىمىيەت تەبىئىي ھالدا يۇغۇرۇلۇپ كەتتى، گويا مەن ئەجدادلىرىم توۋلىغان مۇقامغا ئىختىيارسىز ھالدا قوشۇلۇپ كەتتىم. مەيلى مەن قايسى ناخشىنى ئوقۇي، قايسى خاھىشتا يورغىلاي تەقدىرنىڭ چوڭ قوتىنىدا خەلقىمنىڭ بىر ئەزاسىمەن. شېئىرلىرىمدا تەكلىماكاننىڭ تالاي ئەسىرلىك روھىغا قايتىش خاھىشى بارا-بارا روشەنلىشىشكە باشلىدى.

ئەجدادلىرىمىز دۇنيا ۋە ئۆزلىرىنىڭ قىسمەتلىرى ھەققىدە شېئىرىي يوسۇندا ئويلىنىپ

كەلگەن. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، شېئىرىيەتتىكى شەكىللەر دۇنيا بىلەن ئېلىپ بېرىلغان دىيالوگنىڭ قاتلىمىغا مۇناسىپ ھالدا بارلىققا كېلىدۇ دېيىش مۇمكىن. شېئىرىيەت ئىقلىمىدىن تۆرەلگەن پەلسەپىمۇ دۇنيا ھەققىدىكى پىكىر ۋە سۆيگۈنىڭ ئەقلىي ئىزچىللىقىدۇر. ئىتالىيەلىك ئېستېتىكا شۇناس ۋە تىلشۇناس ۋىكو (1668-1744): «شېئىرىي جۈملىلەر ھېسسىيات ۋە ئىشقىي تەسراتلار ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ. پەلسەپىۋى جۈملىلەر بولسا پىكىر ۋە ئەقلىي يەكۈننىڭ نەتىجىسى بولۇپ، قانچىكى ئومۇمىيلىق خاراكتېرىگە ئىگە بولسا ھەقىقەتكە شۇنچە يېقىنلاشقان بولىدۇ. شېئىرىي تىلغا كەلسەك، شېئىرىي تىل خاسلىقىنى قانچىكى ئىپادىلەپ بېرەلسە، شۇنچە يارقىن، ئىشەنچلىك بولىدۇ» دېگەن ئىكەن. ئىنساننىڭ مەنئىيىتىنى بىر رىشتىگە ئوخشاتساق، ئۇنىڭ بىر ئۈچى مەنئىيەتنىڭ ئەپسانە قۇتۇپىغا تۇتاشقان بولىدۇ، ھازىرقى زاماندىكى شېئىر يېزىش مەلۇم مەنىدە ئىنساننىڭ بالىلىققا خاس تەبىئىتىنى ئەسلىش ۋە سېغىنىشتىن دېرەك بېرىدۇ. رىشتىنىڭ يەنە بىر ئۈچى مەنئىيەتنىڭ ئەقلىي قۇتۇپىغا تۇتاشقان بولىدۇ، پەلسەپە دەل مۇشۇ قۇتۇپنىڭ مېۋىسى. بىز بۇ ئىككى قۇتۇپنى نىسبەتلەپ قارىساق، مەنئىيىتىمىزنىڭ ئەقلىي قۇتۇپىدىكى ھاسىلاتلارنىڭ بەكلا كەملىكىنى بايقايمىز. بىر مىللەت چىنلىقىنى ئىزدەشنىڭ ھەممە يوللىرىدا ئۆزىنىڭ بەركاماللىقىنى يارىتالغاندىلا، ئۆزىگە خاس بىلىشنىڭ پۇختا، سەلتەنەتلىك ئىمارەتلىرىنى قۇرۇپ چىقالايدۇ.

ئەجدادلىرىمىز مەنئىيەتنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە قىممەتلىك مىراسلارنى قالدۇرۇپتۇ، قوللىرىمىزغا تەگكەنلىرىدىن قارىغاندا، نەزەرىيەگە ياتىدىغان ئەقلىي سەمەرىلەر ناھايىتى ئاز بولۇپتۇ. بىز ياشىغان بۇ دەۋر بىزنىڭ راتسىيونال (ئەقلىي) ئىزدىنىشلەرگە ئېتىبار بېرىشىمىزنى كۈچلۈك تەقەززا قىلاتتى. مېنىڭ كىشىلەر ناھايىتى ئاز ماڭغان، مۇشكۈلاتلىرى ئىنتايىن كۆپ بولغان ئاشۇ چىغىر يولدا مېڭىپ، ئۇنى كىشىلەر راۋان ماڭالايدىغان داغدام يولغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن تېگىشلىك رول ئويناش ئىستىكىم ئويغىنىشقا باشلىغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ماقالە يېزىشقا باشلىدىم، ئاز-تولا ئەقلىي مۇھاكىمە تۈسىگە ئىگە يازمىلىرىم ئوقۇرمەنلىرىمدە پىكىرىي تەشەننالىق پەيدا قىلغاندەك بولدى. مەن بىر تەرەپتىن پەلسەپە ئۆگەندىم، ئەتراپىمدىكى ئىشلارنى پەلسەپىۋى

كۆزىتىشكە تىرىشتىم، يەنە بىر تەرەپتىن كىلاسسىك پەلسەپە ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ، پەلسەپە ساھەسىدە مۇئەييەن كەيپىيات يارىتىشقا ئۇرۇندۇم. شۇنىسى ئايانكى، بۈگۈنكى تاراتقۇلىرىمىزدا پەلسەپىلىك قەلەم تاۋۇشلىرى دىققىتىمىزنى خېلىلا تارتىدىغان بولۇپ قالدى.

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مەن ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ نەزىرىدە «ماقالىچى» بولۇپ قالدىم، ئەقلى چۇقانلىرىم ئۆكسۈمەي ئېقىپ تۇرۇۋاتقان شېئىرىيەت دەريايىمنىڭ نەرسىنى كىشىلەرنىڭ زېھىن قۇلاقلىرىدىن خالىي قىلىپ قويغاندەك بولدى. مەيلى مەن نەزەرىيە كىتابلىرىنىڭ ئارىسىدا قانچىلىك بولاي، مەندە تاگورنىڭ شېئىرلىرىدا قەدەمدە بىر ئۇچرايدىغان سەبىيلىك، مۇھەممەد يۈسۈپ شېئىرلىرىدىكى چاڭقاقلق، يۈنۈس ئەمرە شېئىرلىرىدىكى مستىتەك تۇيغۇ ھۆكۈم سۈرۈۋەردى. مەن ئۈچۈن ماتېماتىكا، بوتانىكا ياكى ئارخېئولوگىيەگە دائىر نەزەرىيەۋى بىر پارچە ئەسەرنى ئوقۇش شېئىر بەخش ئەقلى ئەمگەك ھېسابلىنىدۇ. بەزىدە شېئىر يازمىساممۇ، شائىردەك ياشىدىم.

بىر پارچە شېئىرنى شائىرنىڭ تۇرمۇش ئورامىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ، مېنىڭ شېئىرلىرىم بەزىدە مستىتەك مەۋھۇملۇقتا، بەزىدە تىل مەجنۇنلۇقىدا، بەزىدە مۇراجىئەت مەغرۇرلۇقىدا، بەزىدە شەكىل پەرىشانلىقىدا كۆزگە چېلىقىدۇ. بەزى كۆزەتكۈچلىرىم بۇ ھالىنى ئەنئەنىۋى شېئىر بىلەن گۇڭگا شېئىر ئوتتۇرىسىدىكى ئېغىپ يۈرۈش ھادىسىسى سۈپىتىدە چۈشەندى. شائىر بىر خىل ئۆزلۈكنىڭ بوسۇغىسىدا ئۇزاق تۇرالمايدۇ، ئۇنى پەرىشان كويغا سالدىغىنى ئۇسلۇب ۋە سۆھبەتسى ئەمەس، بەلكى، ئۆزىنى ئىپادىلەش باسقۇچلىرىدىكى نېپىرال روھىي ھالەت. شەكىللەر ئىرادەمگە بېقىنمايدۇ، ئىرادەم مەن بىلمەيدىغان غەيرىي كۈچ ھالىتى. مەن يازمەن، بۇلارنىڭ ھەممىسى تەۋەككۈلچىلىك. بەزىدە مېنىڭ شېئىرلىرىمىدىكى گۈزەللىك سۆزلەرنىڭ تەرتىپكە كىرىشىدىكى رىتىمگە ۋە قاپىيەلەرگە جايلىشىشى مۇمكىن. بەزىدە شېئىرىي تىل شېئىرىي تۇيغۇنى مەنبە قىلىپ، ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن، بەزىدە شېئىرىي تىل ئۆزىنىڭ بايان قۇرۇلمىسىنى كەسكىن ئۆزگەرتىش ئارقىلىق شېئىرىي تۇيغۇغا سەۋەب بولۇشى مۇمكىن. سۆزلەر ئارىسىدا ئاپتوماتىك شېئىرىي قۇرۇلما يوشۇرۇن ھالدا مەۋجۇت بولغان بولىدۇ. ئاپوللىنار، پاز قاتارلىق

شائىرلار سۆزلەرنى تەشكىللەشتە ھەمىشە ئويلىمىغان يېرىمىزدىن چىقىپ، بىزنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئەسلىدىمۇ ھەر بىر سۆز شېئىرغا قاراپ ئاققان سەييارە. مەن ماقالە يازغاندا ياكى ئوقۇغاندا، بىر باسقۇچلۇق ئەقلى ئەمگەكلەرنى تاماملىغاندا، ئىپادىلەشكە تېگىشلىك قانداقتۇر مۇھىم بىر نەرسىنىڭ يۈرىكىمدە قېلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىمەن، پەمىچە ھەر قانداق ئەقلى فورما ئۇنى ئىپادىلەپ بېرىشكە قادىر بولالمايتتى. ئۇ دەل شېئىر بولۇپ، ئۇنى قەلبىدىن باشقا قاچىغا ئالغىلى بولمايتتى. قەلب ھەر قانداق قائىدە ۋە شەكىلگە چۈشمەيدىغان ئۆزگىچە چىنلىق. پۇل، تېخنىكا، بىيۇرۇكراتىزم ئەقىدىلىرى ئەۋج ئالغانسىرى بىز ئاددىي-ساددا قەلبكە شۇنچە موھتاج بولىمىز-دە، بىر تۈپ كۆك يانتاقتىنمۇ قەلب ئىزدەپ، تەبىئەتنىڭ شۇ ياۋا سەمەرىسى ئارقىلىق ئۆزىمىزگە تەسەللى تاپىمىز.

شېئىر ئىنساننىڭ قەلبىنى بىر تىپىغا ئالمايدىغان جەمئىيەتنىڭ قېلىن تاملىرىدا ئۈنگەن ياۋاگۈل. شائىرلار ئۆزلىرىنىڭ پۇل قاپچۇقىنى بانكا كارتىلىرى بىلەن ئەمەس، گۈل ئۇرۇقلىرى بىلەن تولدۇرىدىغان كىشىلەر. ھەقىقىي بىر پارچە شېئىر ئىنساننىڭ قىممىتى توغرىسىدىكى ھەر قانداق ئىنكارنى ئىنكار قىلالايدۇ. مەن شېئىرلىرىمنى ئۇلارنىڭ يېزىلغان يىل تەرتىپى بويىچە رەتلەپ، كىتابخانلىرىمغا سۈندۈم. ئەمما، بۇ شېئىرلار توپلىمىنى يىلنامە قاتارىدا كۆرگىنىم ئەمەس. مېنىڭ كۆزدە تۇتقىنىم شېئىرىيەتكە تەتقىقات نەزىرى بىلەن يۈزلىنىدىغان كىشىلىرىمىزگە بەلگىلىك خىروستوماتسىيەلىك ئالامەتلەرنى قالدۇرۇش. شېئىرلىرىمىدىن كىشىلىك دۇنيانىڭ ئورتاق تەسىراتىغا ئايلىنالايدىغان نەرسىلەر چىقامدۇ - يوق، بۇنى بىلمەيمەن. لېكىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ بىر كىشىلىك تەسىراتىم.

2011-يىلى ئۆكتەبىر، ئۈرۈمچى

* بۇ يازما ئاپتورنىڭ نەشرىدىن چىققۇسى «قىشتىكى خامان» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا يازغان ئىلاۋىسى

ئاپتور: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى.

كۈشلىك ھايات «تجارىتى»

ئابدۇۋەلى مۇخپۇللا

ۋاقت بۇ دۇنيادىكى ھاياتلىقنى ساقلىسۇن، ئۇ چوقۇم پەقەت مەلۇم تارىخى دەۋر جەريانىنىڭ ناھايىتى كىچىك بىر بۆلىكىگە تەۋە بولىدۇ. كۈشلىك ھاياتنىڭ مەنىۋى ئاساسى بولسا، كۈشلىرىدىكى (ئىنسانلارغا ئالاھىدە ئىنئام سۈپىتىدە ئاتا قىلىنغان ئەقىل-ئىدراكىن ئىبارەت) روھىي ئامىلىنىڭ ھاياتلىق داۋاملاشقان جەريانىدا (مۇئەييەن مەدەنىيەت ماكانىدا) ئىگە بولغان ۋە ياكى ئىنكاس قىلغان بارلىق تەپەككۈر ئۇچۇرلىرىنى كۆرسىتىدۇ. كونكرېت ھالەتتە، ئادەم مېڭىسى بوشلۇقىدا بىرتەرەپ قىلىنغان ئۇچۇرلار ئىدىيە دېيىلىدۇ. ئىدىيە كۈشلىك ھايات «تجارىتى» گە سېلىنىدىغان ئۈچ چوڭ ئىشلەپچىقىرىش ئامىلىنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى ئەڭ جانلىق ئامىل بولۇپ، ئۇ ھەربىر كۈشنىڭ پۈتكۈل ھاياتلىق ئۈنۈمىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇنداقلا كۈشلىك ھايات «تجارىتى» قىلىشتىكى ئەڭ توغرا بىرتەرەپ قىلىشقا تېگىشلىك ھالقىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئامىلىدۇر.

كۈشلىك پۈتكۈل ھاياتلىق جەريانىنى «تجارەت» كە سېلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ مەبلەغ ياكى سەرمايە قىلىپ ئىشلەتكىلى بولىدىغان، ئۆز مۇھىتىدا بىۋاسىتە قوزغاتقىلى بولىدىغان، بارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىق مەنبەلىرىنى ئېنىق بىلىشىگە توغرا كېلىدۇ، ئېنىق بىلگەندىمۇ چوقۇم كونكرېت بىلىشى زۆرۈر. بۇ مەنبەلەر ئاساسلىقى تۆۋەندىكى بىرقانچە جەھەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

1. ھاياتلىق ۋاقتىنى كونكرېت چۈشىنىش. دۆلەت ئىچى-سىرتىدىكى ئوتتۇرىچە ئۆمۈر كۆرۈش ۋاقتى ئۆلچەملىرىگە ئاساسلانغاندا، نورمال ھالەتتە، كۈشلىك بۇ دۇنيالىقتا 80 ياش ياشايدۇ. كۆپىنچە بۇ 80 ياش 0~20 ياشقىچە بولغان ئۆسۈپ يېتىلىش ۋە ئۆگىنىش ۋاقتى،

ئىقتىسادشۇناسلىق نۇقتىسىدا، كۈشلىك ھايات «تجارەت» كە سالغىلى بولىدىغان ئىنتايىن مۇھىم ئىشلەپچىقىرىش ئامىلىنىڭ بىرسى، ياكى «مەبلەغ» قىلىپ سالغىلى بولىدىغان كاپىتالدىر. كۈشلىك ھايات «تجارىتى» نىڭ ئاخىرقى نىشانى بولسا، ئەڭ تۆۋەن تەنەرخ بىلەن ئەڭ يۇقىرى ھاياتلىق قىممىتى ئۈنۈمىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتۇر. كۈشلىك ھايات ئىشلەپچىقىرىش ئامىلى بولۇش سۈپىتى بىلەن جىسىم ساغلاملىقى (ماددىي ئاساس)، ھاياتلىق ۋاقتى (زامان ئاساسى) ۋە ئىدىيە بوشلۇقى (مەنىۋى ئاساس) قاتارلىق ئۈچ چوڭ دەستەمىدىن تەركىب تاپىدۇ. كۈشلىك ھاياتنىڭ ماددىي ئاساسى بولسا، كۈشلىك دۇنيادىكى يېڭى ھاياتلىقنىڭ ئاپىرىدە بولغىنىدىن باشلاپ، ئاخىرەتكە يۈزلەنگەن ئاخىرقى تىنىقىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بەدەن جىسىمىنىڭ فىزىيولوگىيەلىك ئۆزگىرىش جەريانىنى كۆرسىتىدۇ، يەنى، كۆپىنچە ھاللاردا كونكرېت ھالەتتە، ئادەم بەدەن كۆلىمىنىڭ بۆشۈكتىن جىنازىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئۆزگىرىش جەريانىنى كۆرسىتىدۇ. كۈشلىك ھاياتنىڭ زامان ئاساسى بولسا، مەلۇم شەخسكە نىسبەتەن، شۇ شەخسنىڭ مۇئەييەن تارىخى دەۋرىدىكى بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنياغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يىل، ئاي، ھەپتە، كۈن، سائەت، مىنۇت، سېكۇنت قاتارلىق ۋاقت ئۆلچەملىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن مەۋجۇتلۇق جەريانىنى كۆرسىتىدۇ، يەنى كۆپىنچە ھاللاردا كونكرېت ھالەتتە، قايسى ئەسىردە، نەچچە ياش ياشىدى دەپ ھېسابات قىلىنىدۇ، ھەم نورمال ھالەتتە كۈشلىرىنىڭ قەبىرە تېشىغا يېزىلىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدا، تۆرەلگەن ئىنسان مەيلى قانچە

20~60 ياشقىچە بولغان خىزمەت قىلىش ۋە تۇرمۇشتىن بەھرىلىنىش ۋاقتى، 60~80 ياشقىچە بولغان ياشىنىش ۋە كۈتۈنۈش ۋاقتى دەپ ئۈچ چوڭ بۆلەككە بۆلۈنىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە 20~60 ياشقىچە بولغان 40 يىل كىشىلەرنىڭ ھاياتىدىكى ئاساسلىق ۋاقت دەسمايىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇ 40 يىل ۋاقت كېچە-كۈندۈز ۋە پائالىيەت مەزمۇنى بويىچە تەقسىم قىلىنسا، ئوتتۇرىچە ھېسابتا بىر ئادەمنىڭ ياشلىق ھاياتىدا كېچىلىك ئۇخلاش ۋە ئارام ئېلىشقا 20 يىل، كۈندۈزلۈك خىزمەت قىلىشقا ۋە تۇرمۇشتىن بەھرىلىنىشكە 20 يىل ۋاقت كېتىدۇ. ئالاقىدار تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا كۈندۈزلۈك 20 يىل خىزمەت ۋە تۇرمۇش پائالىيىتى ۋاقتى يەنە نوقۇل ئىشخانىدا (دۇكان ياكى ئېتىزلىقتا) خىزمەت ۋاقتى 12 يىل (164160 سائەت)، تاماق يېيىش ۋە ھاجەت ۋاقتى 3.5 يىل (30240 سائەت)، جىمجىت ئولتۇرۇپ ياكى بىكار ئۆتكۈزگەن ۋاقتى 3 يىل (25920 سائەت)، تېلېفوندا (مۇقىم تېلېفون ۋە يانفوندا) سۆزلەشكەن ۋاقتى 2 يىل (17280 سائەت)، ئويۇن-تاماشا قىلغان ۋاقتى 0.5 يىل (4320 سائەت) دەپ كۈنىكىت تۈرلەرگە ئايرىلىدۇ. ئومۇمىي جەھەتتىن 80 يىل ۋاقتى ھەر يىلى 365 كۈن دەپ ھېسابلىغاندا، جەمئىي 29200 كۈن بولىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇخلاپ ئارام ئالغان ۋاقت ۋە ئادەملەرنىڭ 3 ياشتىن بۇرۇنقى خاتىرىسى يوق ۋاقتى چىقىرىۋەتسەك، ئەمەلىيەتتە، ئوتتۇرا ھېسابتا بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن ھاياتىدىكى ۋاقتى 20 مىڭ كۈن بولىدۇ. دېمەك مۇشۇ ھېساباتلاردىن كىشىلىك ھاياتتىكى ۋاقت قۇرۇلمىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى شۇنداقلا ۋاقت بايلىقىنىڭ كىشىلەرگە نىسبەتەن قانداق ئەھمىيەتتە بولىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

2. ماددىي ۋە مەنىۋى سالامەتلىك ئەھۋالىنى ئەتراپلىق چۈشىنىش. ماددىي سالامەتلىك نۇقتىسىدا ئۆزىنىڭ بوۋاقلىقتىن ياشىنىشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى قايسى جەرياندا تۇرۇۋاتقانلىقىنى، ھەرقايسى بەدەن ئەزالىرىنىڭ ساغلاملىق ئەھۋالىنى، كۈندىلىك يېمەك-ئىچمەك ۋە ئوزۇقلىنىش ئەھۋالىنى، كېچىلىك ئۇيقۇ ۋە كۈندۈزلۈك ھەرىكەت ئەھۋالىنىڭ تەبىئىي قانۇنىيەتلىك تەرەپلىرىنى ئوبدان ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنداقلا كۈندىلىك تۇرمۇش، خىزمەت ياكى ئۆگىنىش قاتارلىق جەريانلاردا ئۆزىنىڭ جىسمانىي سەرىپىياتىنىڭ - بەدەننىڭ خوراش ئەھۋالىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىشىگە توغرا كېلىدۇ. زېھىن ئىقتىدارى جەھەتتە، ئۆزىنىڭ كۆرۈش، سۆزلەش ۋە يېزىش ئىقتىدارىنىڭ نورماللىقىغا باھا بېرىش، ئۆزىنىڭ قايسى جەھەتلەردە تۇغما تالانت خاراكتېرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆزىتىش ۋە ئۆزىنىڭ ئائىلە كېلىپ چىقىشىغا، ئۆسۈپ يېتىلگەن مۇھىتىغا ئاساسلىنىپ پىسخىكىلىق

ھالەتلىرىنى چۈشىنىشىگە توغرا كېلىدۇ. ئۆزىدىن باشقا، جىنس نۇقتىسىدا ئەر ياكى ئايال بولسا، ئۆزىنىڭ فىزىيولوگىيەلىك خاراكتېرىنى چۈشىنىش، شۇنداقلا ئۆزى ياشىغان ئائىلە، قوۋم، جەمئىيەت ۋە خەلق مۇھىتى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى، ئوخشىمىغان دەۋرلەردىكى ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئويلىشىشىغا توغرا كېلىدۇ. 3. ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ۋە بىر ئۆمۈر ياشايدىغان ماكاننى بىلىش. كىملىك مەسىلىسى ئىرق، ئېتنىك، ئېتىقاد ۋە مەدەنىيەت ئامىللىرى بىلەن چىتىلىدۇ. خەلقىمىز ياشىغان تارىخىي دەۋرلەر ۋە ماكانلاردىكى ئارخېئولوگىيەلىك ئىزنالار، كۈنىمىزدىكى مەدەنىيەت تەسىراتلىرى ۋە ئىرسىيەت تەتقىقات يەكۈنلىرى، ھەرقايسى جەمئىيەت ئەزالىرىمىزنىڭ ئىرق، ئېتنىك ۋە ئېتىقاد نۇقتىسىدىكى سالاھىيىتىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ماكان بولسا كىشىلەرنىڭ ئومۇمىي ئېرىشكەن ۋاقتى دائىرىسىدىكى ھاياتلىق پائالىيىتى باشتىن-ئاخىر داۋاملىشىدىغان جۇغراپىيەۋى بوشلۇقتۇر. مەسىلەن، كىشىلەرنىڭ قەبرە تېشىغا يېزىلغان XXX-يىلى XXX دېگەن يەردە تۇغۇلۇپ، XXX-يىلى XXX دېگەن يەردە ۋاپات بولدى دېگەن خەتلەردىكى يەر نامىنى كۆرسىتىدۇ. كۆپىنچە ھاللاردا كىشىلەرنىڭ ئاتا-بوۋىلىرىدىن بۇيان ياشاپ كېلىۋاتقان ماكانى ۋە تەن دېيىلىدۇ. ھاياتلىق «تېجارتى» قىلىشتا، ھاياتىنى «تېجارت» كە سالغۇچى بىر ئۆمۈر ھاياتلىق پائالىيىتى يەرشارىدىن ئىبارەت ئىنسانلارنىڭ نۆۋەتتىكى بىردىنبىر ھاياتلىق بوشلۇقىنىڭ قايسى قىتئەسىدە، قانداق ئىقلىمىدىكى قايسى يۇرتتا ياشايدىغانلىقىنى چۈشىنىشىگە توغرا كېلىدۇ. ياشاش ماكانىنى كۈنىمىز چۈشىنىش شۇ كىشىنىڭ ھاياتلىق «تېجارت» نىشانى، ئوبيېكتىنى ۋە «تېجارت» مەزمۇنىنى بەلگىلەشتە ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. خەلقىمىزگە نىسبەتەن، ھاياتلىق پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلغان ماكانلار كۆپىنچە ھاللاردا قەدىمكى كەڭ مەنىدىكى ئورخۇن دائىرىسىدىن بۈگۈنكى تارىم ئويمانلىقى، ئىلى دەريا ۋادىسى ۋە شەرقتىكى خېشى كارىدورىغىچە بولغان جۇغراپىيەۋى بۆلەكلەرنى كۆرسىتىدۇ، كۈنىمىزدە يۇرتىمىزنىڭ ئىقلىمى چوڭ جەھەتتىن قارا قۇرۇم، تەڭرىتاغ ۋە ئالتاي تاغلىرىنىڭ ئارىلىقىدىكى قۇرغاق رايون كىلىماتىدىكى بوستانلىقلارنىڭ نەپەس بوشلۇقىنى كۆرسىتىدۇ. جەمئىيەت ئەزالىرىمىز ئۆزىنىڭ ھاياتلىق «تېجارتى»دىكى سورۇنىنىڭ كۆپىنچە ھالەتتە، يەرشارىنىڭ مەركىزى ئاسىيا بوستانلىقلىرىنىڭ مەلۇم بىر شەھەر ياكى ناھىيە (ياكى يېزا، كەنت) دەپ ئاتىلىدىغان مەمۇرىي بۆلىكىدە باشلىنىپ، ھەم ئومۇمەن ئەھۋاللاردا شۇ بۆلەكتىن ئانچە يىراق بولمىغان جايلاردا ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى

بىلىشىگە توغرا كېلىدۇ.

ئۇنداقتا كىشىلىك ھايات «تجارىتى» دە نېمىلەرگە دىققەت قىلىش كېرەك؟ پۈتۈن «تجارەت» پائالىيىتى جەريانىدا ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ئاساسلىق پىرىنسىپلار قايسى؟ قەدىمدىن كۈنىمىزگە قەدەر، ئەل ئىچىدىن سىرتقىچە بولغان كىشىلىك ھايات بوشلۇقلىرىدىكى شەخسلەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ھايات «تجارىتى» نى تۈۋەندىكىدەك بىرقانچە جەھەتلەرگە يەكۈنلەشكە بولىدۇ:

1. ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى سىجىل تەرەققىياتقا كاپالەتلىك قىلىش. ئەڭ ئاۋۋال سالامەتلىكنى يۈكسەك دەرىجىدە ئاسراش، كۈندىلىك بەدەن قۇۋۋەت سەرىپىياتىنىڭ ئىمكان بار كۈندۈزلۈك ۋاقتىلاردا بولۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈش، ئېلىپكىتىرگە ياكى سۈنئىي يورۇققا تايىنىدىغان ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنىڭ زىچلىقىنى مۇۋاپىق كونترول قىلىش. ئوزۇقلىنىش ۋە كۈتۈنۈش جەھەتتە ئىمكان بار يەرلىك ئەنئەنە، تەبىئىي رېتسىپ ۋە پەرزىلىرىگە ئەمەل قىلىش، ئۆرپ-ئادەتتە چەكلەنگەن يېمەكلىك ۋە ئىچمەكلىكلەردىن خالىي بولۇش. تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىغا ئاساسەن مۇۋاپىق ھالەتتە بەدەن چىنىقتۇرۇش، بەدەننىڭ ئۆز قۇۋۋىتىنى نورمال جۇغلاش ۋە كۈچەيتىش ئىقتىدارىنى ساقلاش ۋە ئاشۇرۇش. مەنىۋى ساغلاملىق جەھەتتە، ئالدى بىلەن كىشىلىك ئېتىقاد بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىش؛ ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇش، ساختىلىقتىن ئۆزىنى قاقچۇرۇش، توغرا يولدا مېڭىش، غۇرۇر بىلەن ياشاش؛ ئىنسان ماھىيىتىدىكى قورقۇنۇش، ھۇرۇنلۇق قاتارلىق پىسخىكىلىق ئاجىزلىقلارنى يېڭىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سىجىل تەرەققىياتقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئۆزى ياشىغان دەۋردىكى ھازىرلاشقا تېگىشلىك بىلىم ساپاسىنى ھازىرلىشى، ئىجادچانلىق ۋە تەسەۋۋۇرچانلىق ئىقتىدارىنى كۈچەيتىشى، پەن-تېخنىكا، تىل، مائارىپ ۋە ئالاقىدار قوللىنىشچان قوراللارنى پۇختا ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ.

2. تەننەرخنىڭ ئەڭ تۆۋەن، پايدىنىڭ ئەڭ زور بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىش. بۇنىڭ ئىچىدە خۇشال چاغلارنى، ئۈمىدۋار چاغلارنى، تەرەققىيات تەۋەككۈلچىلىكىدىن ھۇزۇرلىنىدىغان چاغلارنى كۆپەيتىش، ئۆز ئىندىۋىدۇئال تالانتىنى توغرا بايقاش ۋە ئۇنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش. توغرا يولدا، ئىجتىمائىي ئەخلاق ۋە جەمئىيەت قانۇنى يول قويغان دائىرىدە ھاياتلىق «تجارىتى» مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ھايات «تجارىتى» نىڭ قىممىتىنى ۋە تۆھپىسىنى ھەرگىز دىندا ۋە ھەققانىي قانۇندا چەكلەنگەن جىنايەت ئاساسىغا قۇرماستىن، ھاياتلىق مۇساپىسىدىكى مۇھىم كىشىلىك ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ئاسراش، پەرۋىش قىلىش ۋە ئۇنىڭغا

داۋاملىق مەبلەغ سېلىپ تۇرۇش؛ شەخسىيەتچىلىك بىلەن جامائەتپەرەسلىك ئوتتۇرىسىدىكى ماسلىشىشچان ھەۋجۈتلۈك مېخانىزمىنى يېتىلدۈرۈش، ئادىمىيەتنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش ۋە ئۇنىڭ ئىجتىمائىيلىقىدىكى ئاساسلىق ئامىللارنى ئۆز ھەرىكىتىدە تولۇق ئۆزلەشتۈرۈش.

3. تارىخنى داۋاملاشتۇرۇش، ئۆز دەۋرىنىڭ يۈكسىكى ئۈستىگە ئېلىش ۋە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش. تارىخنى داۋاملاشتۇرۇش يەككە گەۋدىلەر نۇقتىسىدا ئائىلە قۇرۇش، ئىرسىيەتنى داۋاملاشتۇرۇش، پەرزەنت تەربىيەلەش قاتارلىق جەھەتلەرگە چېتىلىدۇ، كولىپكىتىپ گەۋدىدە بولسا ئۆزلۈكنى ۋە خاسلىقنى ساقلاش، ئۆز ئوبرازى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ جەمەت ئوبرازىنى، ئىرقىي ئوبرازىنى ۋە مىللىي ئوبرازىنى نامايەندە قىلىش قاتارلىق جەھەتلەرگە چېتىلىدۇ. تارىخنىڭ ئىزچىللىقىغا كاپالەتلىك قىلىشتا زامان ۋە ماكاننىڭ رىقابىتىدىن باش تارتماستىن، ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىدا مېڭىش، جەمئىيەت ئۈچۈن ياراملىق ئادەم بولۇش، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىلىم - پەندە، ئىقتىسادتا ۋە سەنئەتتە يېڭىلىق يارىتىش.

شۇنىسى ئۆزلۈكىدىن ئېنىقكى، ھەرقانداق كىشىلىك ھايات پەقەت تارىخنىڭ ناھايىتى كىچىك جەريانى خالاس. كىشىلەرنىڭ پۈتكۈل ھاياتىدا ئۆزىدە بار بولغان «تجارەت» ئامىللىرىغا ئوخشىمىغان نۇقتىدا مۇئامىلە قىلىشى، شۇ كىشىلەرنىڭ ھاياتلىق ئاقىۋىتىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ياكى «تجارەت» پايدا قىممىتىنىڭ قانچىلىك بولۇشىغا سەۋەبچى بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە ھايات «تجارىتى» نىڭ ئەڭ يۈكسەك ئۈنۈمى ياراتقان ئىگىسىنىڭ ھايات «تجارىتى» بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارغا ئاتا قىلغان «تجارەت» ۋاسىتىلىرىنى ۋە ئامىللىرىنى - ئاماننىنى قانداق غۇبارسىز ساقلاش ۋە ئۇنىڭ قوۋمىگە بەخت - سائادەت بېغىشلاش رولىنى قانداق جارى قىلدۇرۇش، قانداق قىلىپ قوۋمىنىڭ تەرەققىياتى ئاساسىغا ئەڭ ياخشى ھاياتلىق ئۈنۈمىنى ھاسىل قىلىپ، ھاياتلىق ئاتا قىلغۇچىغا ھەسسەلەپ جاۋاب قايتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەرگە چېتىلىدۇ. ھاياتلىق ئاتا قىلغۇچىنىڭ ئامانەت ئاتا قىلىشى بىر خىل سىناق بولۇشى مۇمكىن، بۇ خىل سىناققا قانداق بەرداشلىق بېرىش ۋە ئۇنىڭ قەدىرىگە يېتىپ، ئەڭ يۈكسەك تىجارەت ئۈنۈمىنى ھاسىل قىلىش «تجارەت» كە دەسمايە سالغۇچىلارنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن مۇقەددەس ۋەزىپىدۇر. ئۇنداقتا، شۇ تاپتا، ھاياتلىقتىكى دەسمايىگىزنى كىم ئۈچۈن، نېمە ئۈچۈن، قەيەردە ۋە قانداق سەرپ قىلىشنى ئويلاۋاتىسىز؟

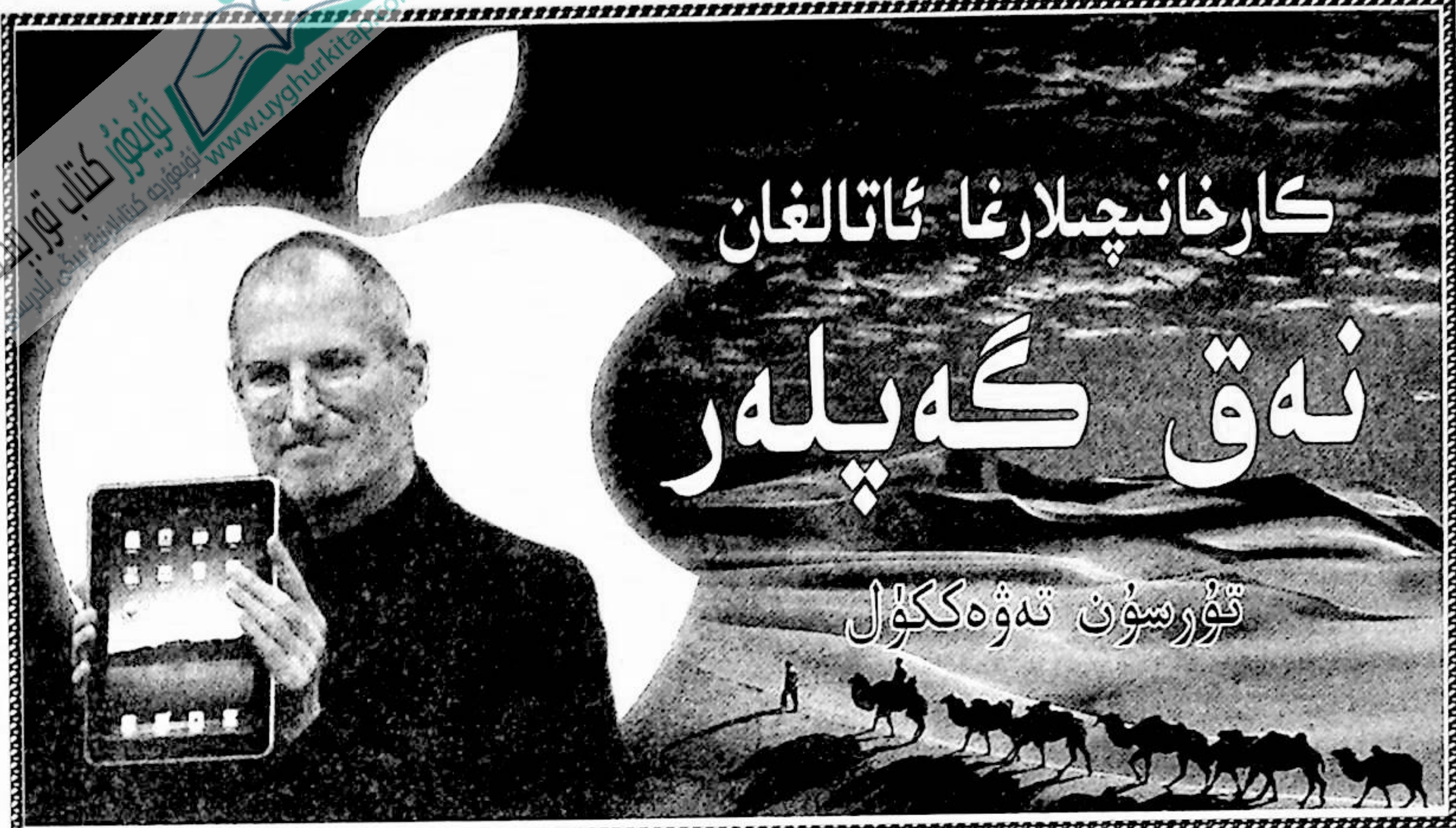
ئاپتور: شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ كاندىدات تەتقىقاتچىسى، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ دوكتور ئاسپىرانتى.

كارخانىچىلارغا ئاتالغان

نەق گەپلەر

قۇرسۇن تەۋەككۈل

30 يىل جەرياندا يۇرتىمىزدا نۇرغۇن ئۇيغۇر بايلىرى بارلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئىگىلىكى ئەنئەنىۋى قول سانائىتى ۋە سودا-سېتىق ھالىتىدە تۇرغانلىقى ۋە جەمەت چەكلىمىسىدىن ھالقىپ چىقىپ ئىگىلىكىنى زامانىۋى كارخانا يۆنىلىشى بويىچە باشقۇرمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆز-ئۆزىنى ئۈزۈكسىز تۈردە تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالدى.

ئاز ساندىكى تىجارەتچىلەر قولى پۇل كۆرگەندىن كېيىن تىجارەت دائىرىسىنى تەدرىجىي تۈردە كېڭەيتىپ كارخانىنىڭ ئىپتىدائىي ئۇلىنى سالغان بولسىمۇ، ئۇلار ئەنئەنىۋى تىجارەت ئۇسۇلىنى زامانىۋى ئىگىلىك باشقۇرۇش يۆنىلىشى بويىچە ماگدۇرمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆز-ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئىچكى ئىنرتسىيەلىك كۈچى تۆۋەن بولدى. كۈنسىرى كەسكىنلىشىۋاتقان بازار ئىگىلىكى جەريانىدا كۆپ ساندىكى يەككە تىجارەتچىلەر ياكى كارخانىنىڭ ئىپتىدائىي ئۇلىنى سالغان كىشىلەر ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا لازىملىق بولغان ئىلمىي ھېسابات باشقۇرۇش، كاپىتالنى تەشكىللەش ۋە ئەمگەك كۈچى، تېخنىكا، مەھسۇلاتلارنى سېتىش، مەھسۇلات ماركىسى قاتارلىقلارغا ئوخشاش زور مەسىلىلەرنى ئىلمىي ھالدا بىر تەرەپ قىلالىدى. كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر كارخانىچىلىرىدىكى يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى كۈچلۈك ياشلارنى يۇقىرى ئىش ھەققى بىلەن ئىشلەتمىگەنلىكى ئۈچۈن ئىگىلىكىنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالدى.

ئادەتتە بىلىم بىلەن تىجارەتتە كۆپ پۇل تېپىش ئوڭ تاناسىپ بولىدۇ. يۇقىرى ئوقۇش تارىخى، ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە بولغان كىشىلەرنى دادىل ئىشلەتكەن

دۆلىتىمىز زامانىۋىلىشىشقا، دۇنياغا، كەلگۈسىگە يۈزلىنىشتىن ئىبارەت يېڭى ئۇزۇن سەپەرنى باشلىۋەتكىلى خېلى ئۇزۇن بولۇپ قالدى. بۇ جەرياندا دېڭىز بويىدىكى رايونلار تەرەققىيات ۋە كۆلەم جەھەتتە تېز تەرەققىي قىلىپ، دۆلىتىمىزنى دۇنيادىكى ئىقتىسادى ئەڭ تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتكە ئايلاندۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى. ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋەتكەندىن كېيىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەممە يەرلىرىدە داڭلىق تىجارەتچى ۋە سودىگەرلەر مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، رايونىمىزنىڭ سانائەتلىشىش قەدىمى ئاستا بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى سان ۋە سۈپەت جەھەتتە ئېلىمىزنىڭ دېڭىز بويى رايونلىرىدىن كۆپ ئارقىدا قالدى. ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى قانداق قىلغاندا بارغانسېرى كۈچىيىپ بېرىۋاتقان بازار رىقابىتىدە ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتىنى ساقلاپ ئۆز-ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، تەرەققىي قىلغان ئەللەرنىڭ كارخانىچىلىرى بىلەن ئوخشاش سەۋىيەگە بارىدۇ، دېگەندەك مەسىلىلەر بىزنى چوڭقۇر ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلىدۇ.

1. تىجارەتچىلەر نېمىشقا كارخانىچىغا ئايلىنالمىدۇ؟

مەن ناھىيەمىزدىكى قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنى ئاساس قىلغان، ئەنئەنىۋى تىجارەتنى كارخانىنىڭ ئىپتىدائىي ئۇلىغا دەسسەتكەن چوڭ بىر جەمەتنىڭ قويندا ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا، يۇرتىمىزدىكى بىر قىسىم ئۇيغۇر بايلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىك كەسپىنى ئاساس قىلغان ھالدىكى ئىگىلىك تىكلەش، تەرەققىي قىلىش، گۈللىنىش ھەم خاراب بولۇش جەريانىنى ئۆز گۆزۈم بىلەن كۆردۈم. دۆلىتىمىز ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى يولغا قويغان

ئائىلىسىنى ياخشى تۇرمۇشقا ئىگە قىلالايدۇ. ئەمما، بىر كارخانىچى جەمئىيەتكە نىسبەتەن بەلگىلىك مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ. ئۇلار ئاز بولغاندا ئون نەچچىدىن تارتىپ نەچچە يۈز ھەتتا نەچچە مىڭ كىشىنىڭ خىزمەت ھەم تۇرمۇش مەسئۇلىيىتىنى ھەل قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلار جەمئىيەت ئۈچۈن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى بايلىق يارىتىدۇ ياكى جەمئىيەتنى مەلۇم خىل مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەيدۇ. مەيلى قانداق بىر كارخانا بولسۇن ئۇ پايدا ئېلىشنى كۆزلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا بەلگىلىك خېيىم - خەتەرنى ئۈستىگە ئالغان بولىدۇ. ئەمما، خەۋپ - خەتەردىن قورقۇپ، داۋاملىق ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىمەسلىك تېخىمۇ كۆپ كارخانىچىلارنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان پۇرسەتنى يوق قىلىدۇ.

قەدىمكى يىپەك يولىدىكى سودا كارۋانلىرىدىكى ئۇيغۇرلار ياكى يېڭى دېڭىز يولى ئېچىلغاندىن كېيىنكى ياۋروپالىقلارنىڭ دېڭىزدىكى كېمە ئەترىتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى خەۋپ - خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىش بەدىلىگە زور پايدىغا ئىگە بولغان ئىدى.

2. پاي ھەمكارلىقى

ھازىرقى دۇنياغا داخلىق شىركەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى كارخانىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئالدى بىلەن ئىچكى قىسىمدا پاي مەبلەغى توپلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ئىگىلىكنى تەدرىجىي تۈردە زورايتىپ ماڭدى. پاي چەكلىك شىركەتتىكى يۇقىرى قاتلام باشقۇرغۇچىلاردىن ئاددىي خىزمەتچىلەرگىچە بولغان بارلىق كىشىلەرنىڭ مەنپەئەتى پاي ئارقىلىق بىرلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن غەرب ئەللىرىدىكى كارخانىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقى شىركەت باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ بارغانسېرى ئۆسۈپ ماڭدى. غەرب ئەللىرىدىكى باشقۇرغۇچىلار ياللانما خادىملارنىڭ ئاكتىپلىقىنى ئەڭ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇشنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ يادروسىغا ئايلاندۇردى. ماڭاش ھەم مۇكاپات قاتارلىقلار ياللانما خادىملار ياراتقان ئەمگەك مەھسۇلاتى ياكى سېتىش كىرىمى بىلەن زىچ بىرلىشىپ كەتتى.

پاي ھەمكارلىقى كارخانىدىكى يۇقىرى قاتلام باشقۇرغۇچىلىرىدىن تارتىپ ئادەتتىكى بارلىق خادىملارنىڭ مەنپەئەتىنى زىچ بىرلەشتۈرەلەيدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن پاي ھەمكارلىق تۈزۈمى ئۇيغۇر كارخانىچىلىقى ھالقىپ ئۆتۈپ كېتەلمەيدىغان مۇھىم تىجارەت ئىگىلىك شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. پەقەت پاي ھەمكارلىق تۈزۈمىدىكى ئۇيغۇر كارخانىلىرى كۆپلەپ بارلىققا كەلگەندە ئاندىن ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى تىجارەتچىلىرى ئۆز ئىگىلىكىنى كارخانا يۆنىلىشى بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتىگە

كىشىلەرنىڭ تىجارەتتە قىغىر يولغا مېڭىپ قېلىش ئېھتىماللىقى تۆۋەن بولىدۇ. يۇقىرى ساپا بولغاندىلا ئىنتېرنېت تورى ئارقىلىق ئۆز ئارا تۇتىشىپ كەتكەن، كۈنسىرى يەرشارىلىشىۋاتقان، ئۇچۇرلىشىۋاتقان ۋە رەقەملىشىۋاتقان سودا مۇھىتىغا تېخىمۇ ئاسان ماسلاشقانلىقى ھەم ئۆزگىرىشچان جەمئىيەت ئېھتىياجىغا ماس يېڭى مەھسۇلاتلارنى بازارغا سالغىلى بولىدۇ. ئەتراپلىق ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى، يۇقىرى ئۈنۈم بىلەن ساپا، ئاز ئۇچرايدىغان ئىقتىدار تىجارەتتە تېخىمۇ كۆپ پۇل تېپىشنىڭ كاپالىتى. ئۇچۇر دەۋرى ۋە بىلىم ئىگىلىكى دەۋردە ئۇچۇر تارقىتىش ۋاسىتىلىرى ۋە ئىختىساسلىق خادىملار بىلەن بايلىق يارىتىدىغان ئەڭ مۇھىم ۋاسىتىگە ئايلاندى.

2010 - يىلى مەركەزنىڭ شىنجاڭ خىزمىتى سۆھبەت يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن دۆلىتىمىزدىكى 19 ئۆلكىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى ۋىلايەت ۋە ناھىيەلىرىگە ساھەلەر بويىچە ياردەم بېرىش خىزمىتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يەرلىك مەھسۇلاتلارنىڭ تارقىلىش دائىرىسى بارغانسېرى كېڭەيدى. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا، قاتناش، ئالاقىسىنىڭ راۋانلىشىشىغا ئەگىشىپ كىشىلەرنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن ئالاقىسى بارغانسېرى كېڭىيىپ باردى. سانائەتلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ساھەسىنىڭ كەسىپ زەنجىرى ئۇزىراپ، يېڭىدىن ئىگىلىك تىكلەمەكچى بولغان ئۇيغۇر كارخانىچىلىرىنى زور تەرەققىيات بوشلۇقى بىلەن تەمىنلىدى.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى باشلامچى كارخانىلاردىن بولغان «ئارمان»، «ئىخلاس»، «ئامىن» قاتارلىقلارغا ئوخشاش زامانىۋى شىركەت تۈزۈمىدىكى كارخانىلار ئالىي ئوقۇش تارىخىغا ئىگە ياشلارنى كۆپلەپ ئىشلەتكەنلىكى ھەم بازار ئېھتىياجىغا لايىقلىشىپ يېڭى تاۋارلارنى بازارغا سالغانلىقى ئۈچۈن تىجارىتى بارغانسېرى يۈرۈشۈپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇلار مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان زامانىۋى ئۈسكۈنە ھەم زامانىۋى شىركەت باشقۇرۇش ئەندىزىسى بويىچە ئىگىلىك ئىشلىرىنى قانات يايدۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تىجارەت ئىشلىرى بارغانسېرى روناق تېپىۋاتىدۇ. ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ تېز ئۆزگىرىۋاتقان مۇرەككەپ ۋەزىيەتكە ھەم ھەر خىل تېخنىكىلىق ئىشلارغا ماسلىشىش ئىقتىدارى بىر قەدەر يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن كارخانىنىڭ تەرەققىياتىغا تېگىشلىك تۆھپە قوشۇۋاتىدۇ. تىجارەتچى تاپقان پۇلى ئارقىلىق پەقەت ئۆزىنىڭ

ئۆسۈپ مەلۇم ئۆلچەمگە يەتكەندە ئاندىن ئۇلار قەرز چېكى تارقىتىش، پاي چېكىنى بازارغا سېلىش ئارقىلىق بازاردىن ئاشكارا مەبلەغ توپلاش سالاھىيىتىگە ئىگە بولالايدۇ. ئاددىي ھالدىكى شېرىكچىلىك ئىگىلىكىدىكى كارخانىدىن زامانىۋى شىركەت تۈزۈمى بويىچە تىجارەت ئىشلىرىنى ئىلمىي باشقۇرۇپ، چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى ھەم پاي ھەسسەدارلىق شىركىتى قاتارلىقلارغا قاراپ تەرەققىي قىلىش، ئاندىن پاي چېكىنى ئاشكارا بازارغا سېلىپ، خەۋپ-خەتەرنى تارقاقلاشتۇرۇش ھەم زور مەقداردىكى كاپىتالدىن پايدىلىنىپ رىقابەتچىلىرىنى قوشۇۋېلىش ھازىرقى كۆپ ساندىكى شىركەتلەر بېسىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك مۇقەررەر مۇساپىدىن ئىبارەت. بىر قىسىم ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرى شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلغان بولسىمۇ، مۇكەممەل بولغان ھېسابات ئۇسۇلى تۇرغۇزۇلمىغانلىقى، شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلىشتىكى ھوقۇق-مەنپەئەت مۇناسىۋەتلىرىنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلالىمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ شېرىكچىلىك ئىشلىرى ئىچكى ماجىرا بىلەن ئاخىرلىشىۋاتىدۇ.

ئەتراپىمىزدىكى نۇرغۇن كىشىلەر تىجارەت دائىرىسىنى كېڭەيتىپ چوڭراق تۈرلەرگە مەبلەغ سالغۇسى كېلىدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ قولىدىكى مەبلەغ چەكلىك بولغاچقا ئۆزى يالغۇز مەبلەغ چىقىرىپ، جەمئىيەتتە ئالدىنقى سەۋىيەدە تۇرىدىغان تۈرلەرگە مەبلەغ سېلىشقا قۇدرىتى يەتمەيدۇ. شۇڭا كۆپ ساندىكى كارخانىلار مەبلەغ سالالايدىغان كىچىك تۈرلەرگە تەكرار مەبلەغ سېلىش، كۆلمى كىچىك تىپتىكى كارخانىلار ئارىسىدىكى رىقابەتنى بارغانسېرى كەسكىنلەشتۈرۈۋېتىدۇ. بانكىنىڭ قەرز مەبلەغىنىڭ قەرەلى بىر قەدەر قىسقا بولغانلىقى ئۈچۈن بانكىنىڭ قىسقا مۇددەتلىك قەرز مەبلەغىگە تايىنىپ باھاسى قىممەت بولغان چوڭ تىپتىكى ئۈسكۈنىلەرنى سېتىۋالغان بىلەن، قەرز قايتۇرۇش ۋاقتىدا تىجارەتكە لازىملىق كۆچمە مەبلەغ يېتىشمەسلىك ئەھۋالى يۈز بېرىپ كارخانىنى ناھايىتى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدۇ. پەقەت بىر قانچە مەبلەغ سالغۇچى ھەمكارلىشىش ئۇسۇلىنى قوللانغاندا، چوڭ تىپتىكى تۈرلەرگە لازىملىق بولغان مەبلەغ مەسلىسىنى ئاسان ھەل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئوخشاش كىچىك تۈرگە تەكرار مەبلەغ سېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، زۆرۈر بولغان ھالىدە قەرز ئۆسۈم خىراجىتىنى تېجەپ قالغىلى بولىدۇ.

ئامېرىكا، ياپونىيە قاتارلىق ئەللەردىكى شېرىكچىلىك ۋە ھەمكارلىق ئىشلىرى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغانلىقى ئۈچۈن پۇل، تېخنىكا، كاپىتال، يەر ئىشلىتىش ھوقۇقى، ماشىنا-ئۈسكۈنە، ماركا ھوقۇقى، پاتېنت ھوقۇقى قاتارلىقلار ناھايىتى ئاسان بىرىكىپ ئەمەلىي ئىشلەپچىقىرىشقا ئايلىنالايدۇ. كۆپ ساندىكى تەرەققىي

ئېرىشەلەيدۇ.

مەبلەغ مەسلىسىنى قايسى خىل ئۇسۇلدا ھەل قىلىش كارخانىنىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىغا غايەت زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ. كۆلەملەشكەن بەزى شىركەتلەرنىڭ مەبلەغ توپلاش ئۇسۇلىمۇ كۆپ ۋە مەبلەغ توپلاش دائىرىسىمۇ كەڭ بولىدۇ. زور كۆپ ساندىكى ئوتتۇرا-كىچىك تىپتىكى كارخانىلار شېرىكچىلىك ئۇسۇلى ئارقىلىقلا ئۆزىنىڭ تىجارەت دائىرىسىنى تەدرىجىي تۈردە كېڭەيتىش مەقسىتىگە يېتىدۇ.

پاي چېكى، زايۇم قاتارلىق ئاكسىيە بازارلىرىدىكى دائىملىق قىممەتكە ئىگە بېلەتلەردىن باشقا بىز ئىسمىنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان ھەر خىل راسچوت قوراللىرى بىلەن پۇل مۇئامىلە ھاسىلىۋى مەھسۇلاتلىرىمۇ دەل چوڭ تىپتىكى شىركەتلەرگە مايىللاشقان. ھەتتا بەزى شىركەتلەر بانكىدىن ئالغان قەرزلىرىنى قايتۇرۇشقا لازىملىق بولغان كۆچمە مەبلەغنى ھەل قىلالمىسا قەرز چېكى تارقىتىش ياكى پاي چېكى تارقىتىش ئارقىلىق قەرز قايتۇرىدىغان مەبلەغنى جۇغلايدۇ. يەنە بەزى شىركەتلەر ھەتتا قەرەلى توشۇپ قالغان زايۇمنى پاي چېكىگە ئالماشتۇرۇشقا ئوخشاش ئۇسۇللارنى قوللىنىش ئارقىلىق قەرزدارلىق بېسىمىنى يەڭگىلەيتىدۇ. پاي چېكىنى بازارغا سالغان شىركەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى تىجارەت كۆلىمىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن پايجىلارغا مۇۋاپىق پاي ئۆسۈمى تەقسىم قىلىپ بېرىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ يېڭىدىن تارقاتقان پاي چەكلىرىنىڭ خېرىدارلىرىمۇ كۆپ بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە لازىملىق مەبلەغ مەسلىسىنى ھەل قىلىشى ئانچە تەسكە توختاپ كەتمەيدۇ. بۇنداق شىركەتلەرنىڭ سودا ئىناۋىتى يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار ئىگە بولىدىغان سودا ئىناۋىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان مۇناسىۋەتلىك باشقا كارخانىلارنىڭ مەبلەغلىرىنى ھەقسىز ئىشلىتىش پۇرسىتىمۇ بىر قەدەر كۆپ بولىدۇ.

قەرز چېكى تارقىتىش ۋە پاي چېكىنى بازارغا سېلىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولغان ئاز ساندىكى چوڭ تىپتىكى شىركەتلەردىن تاشقىرى كۆپ ساندىكى ئوتتۇرا ۋە كىچىك تىپتىكى پىششىقلاپ ئىشلەش، مۇلازىمەت كارخانىلىرى ئىچكى قىسىمدا مەبلەغ توپلاش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، ئوخشاشلا زامانىۋى شىركەت يۆنىلىشى بويىچە ئىگىلىك تىكلەپ تىجارەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرىدۇ. زامانىۋى شىركەت ئۇسۇلى بويىچە ماڭغان ھەم بىر قەدەر مۇكەممەل بوغالتىرىيە ھېساباتى تەسىس قىلغان كارخانىلارنىڭ كۆچمە مەبلەغ مەسلىسىنىڭ كۆپ قىسمىنى پۇل مۇئامىلە تارماقلىرى تەمىنلەيدۇ. ئوتتۇرا-كىچىك تىپتىكى كارخانا ۋە شىركەتلەر بازار رىقابىتىدە ئۆز-ئۆزىنى راۋاجلاندۇرۇپ، مەبلەغ كۈچى ۋە ئىناۋەت دەرىجىسى

مەبلەغىنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرغۇچى ياكى كۆلىمى ئانچە چوڭ بولمىغان كارخانا قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىگىلىك پائالىيەتلىرىنى ياكى ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمىنى كېڭەيتىشتە ئۆزىنىڭ مالىيە كۈچىدىن تېخىمۇ زور بولغان مەبلەغىگە ئېھتىياجلىق بولىدۇ. شۇڭلاشقا مەبلەغ توپلاپ تىجارەت قىلىش، ئىگىلىك تىكلەش، كارخانىنىڭ تىجارەت كۆلىمىنى كېڭەيتىش، تېخنىكا يېڭىلاش، يېڭى تېخنىكىنى كىرگۈزۈش قاتارلىقلار بولسۇن ياكى كارخانىنى ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشتا بولسۇن ھەمكارلىق ناھايىتى مۇھىم رول ئوينايدۇ.

3. كارخانىچىنىڭ قانۇن ساپاسى

كارخانا ئەڭ زور ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى قوغلىشىدىغان ھەم نورمال قانۇنىي تەرتىپ ئارقىلىق قۇرۇلغان قانۇنىي ئىگە بولغانلىقى، ئىشلەپچىقىرىشنى تەشكىللەش، كەسىپداشلار ئارا رىقابەت ۋە ھەمكارلىق ھەم بازار سودىسى ھەر خىل قانۇنىي تۈزۈملەردىن ئايرىلالمايدىغانلىقى ئۈچۈن ھەر قانداق بىر كارخانىچى ئۆزىدە بىر قەدەر يۇقىرى بولغان قانۇن ساپاسىنى ھازىرلىمىسا بولمايدۇ. كارخانىنىڭ تىجارەت كۆلىمىنىڭ كېڭىيىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، كارخانا باشقۇرغۇچىلىرى تېخىمۇ كۆپ قانۇنىي بىلىملەرگە موھتاج بولىدۇ. كارخانا ئىگىسىنىڭ قانۇن ساپاسى يۇقىرى بولمىسا ھەر خىل مۇرەككەپ تىجارەت ھادىسىلىرىگە قارىتا توغرا تەدبىر بەلگىلەشكە ئامالسىز قالىدۇ.

كارخانا ئىگىلىك پائالىيەتلىرى جەريانىدا دۆلەت ئورگانلىرى، كەسىپ ئورۇنلار، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار ۋە بازاردىكى باشقا قانۇنىي ئىگىلەر بىلەن ھەر خىل مۇناسىۋەتلىرىنى ئورنىتىدۇ. بۇ جەرياندا تۈرلۈك - تۈمەن مۇرەككەپ بولغان قانۇنىي ھادىسىلەرگە يولۇقىدۇ. كارخانا باشقۇرغۇچىدا مۇناسىۋەتلىك بولغان قانۇنىي بىلىملەر كەمچىل بولغاندا كارخانا بىلەن سىرتقى قىسىمدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى ھەر خىل مۇرەككەپ ئىشلارنى توغرا بىر تەرەپ قىلالماي كارخانا مەنپەئەتى ناھايىتى ئاسان زىيانغا ئۇچرايدۇ.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ۋە بازار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ كارخانا رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك قانۇن - قائىدىلەر مۇ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ھەر قانداق كارخانىچى ئۆز ۋاقتىدا دۆلەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك قانۇن - نىزاملرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرمىسا كارخانىنىڭ تىجارەت يۈزلىنىشىنى دۆلەتنىڭ كەسىپ سىياسەتلىرىنىڭ ئۆلچەملىرىگە ماسلاشتۇرۇپ بولالمايدۇ. كارخانا تىجارەت نىشانىنى دۆلەتنىڭ سىياسەت - پەرمانلىرى بىلەن ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ ماڭمىغاندا، كارخانىنىڭ بازاردىكى رىقابەت كۈچى ئاجىزلاپ

قىلغان ئەللەردە پۇلدار كىشىلەر ئەڭ يېڭى پەن - تەتقىقات نەتىجىلىرىگە ئايانماي مەبلەغ سالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدى. تېخنىكا بىلەن كەشپىياتنىڭ پۇلغا ئايلىنىش سۈرئىتى يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارىمۇ بەك يۇقىرى.

پەقەت ئىلمىي ۋە مۇككەممەل بولغان ھېسابات ئۇسۇلى تۇرغۇزغان كارخانىلارلا شېرىكلەشكەن ھەر خىل كىشىلەرنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلالايدىغان باشقۇرۇش مېخانىزمىنى تۇرغۇزۇپ چىققانلىقى ئۈچۈن ھەمكارلىق ئۇزاق مۇددەت داۋاملىشىدۇ. تىجارەت جەريانىدىكى ھەر خىل پايدا ھەم خەۋپ - خەتەر قاتارلىقلارنى شېرىكلەشكەنلەر چىقارغان مەبلەغ نىسبىتىگە ئاساسەن ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ.

ئەسلىدە رىقابەتداشلاردىن بولغان تىجارەتچىلەر ھەمكارلىق يولىدا ماڭىدىغان بولسا ئۇلارنىڭ ئالدىدىن پايدىسى رەقەب بولغان ۋاقىتلىرىغا قارىغاندا كۆپ ئارتۇق بولىدۇ. مەيلى كۆلىمى چوڭ ياكى كىچىك بولسۇن مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بارلىق گۇرۇھلارنىڭ باشقۇرغۇچىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆزگىچە تەجرىبىگە ئىگە شەخسلەردىن تەركىب تاپقان. بازاردىكى رەقەبلەر ئۆز ئارا ھەمكارلىشىش يولىغا قاراپ ماڭسا ئۇلارنىڭ بارغانسېرى كەسكىنلىشىۋاتقان بازاردىكى رىقابەت ئىقتىدارى يەنىمۇ ئاشىدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ داڭلىق بايلارنىڭ بىرى بولغان روكفېللىرنىڭ قول ئاستىدىكى لىدىرلارنىڭ ھەممىسى ئاۋۋال ئۇنىڭ رەقەبلىرى ئىدى. روكفېللىر ئۇلارنىڭ ئىگىلىكىنى ئۆزىگە قوشۇۋالغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى روكفېللىرنىڭ ھەمكارلاشقۇچىلىرىغا ئايلىنىپ قالدى.

ئۆزىنىڭ مەبلەغى يەتمەگەن شارائىت ئاستىدا ئەڭ ياخشى، ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇللار ئارقىلىق باشقا ھەمكارلاشقۇچىلارنىڭ مەبلەغىنى قوبۇل قىلىش ھەم ھەمكارلاشقۇچىلار بىلەن بىر قەدەر ئىلمىي ھەم ئىشەنچلىك بولغان ھەمكارلىق كېلىشىمنامىسى ئىمزالاش مەبلەغ توپلاشنىڭ بىر ئۈنۈملۈك يولى. چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى تىپىدىكى كارخانا نۆۋەتتىكى ئۇيغۇرلارغا بىر قەدەر ماس كېلىدىغان زامانىۋى كارخانا ئەندىزىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى ئىككىدىن يۇقىرى ئەللىكتىن تۆۋەن مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ ھەمكارلىقىدىكى كارخانا تەشكىلى شەكلىدىن ئىبارەت بولۇپ، مەبلەغ سالغۇچىلار سالغان مەبلەغ نىسبىتىگە ئاساسەن كارخانىنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى قارار قىلىش، پايدىدىن بەھرىمەن بولۇپ، خەۋپ - خەتەرگە قارىتا چەكلىك مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالىدۇ.

ئىگىلىك تىكلەپ تىجارەت قىلغۇچى، مەبلەغ سېلىپ،

ئۇلارنى سۇغۇرتىغا قاتناشتۇرۇش، باج تاپشۇرۇشنى تىزىمغا ئالدۇرۇش، كارخانىنى رويخەتكە ئالدۇرۇش، ئىقتىسادىي توختاملارنى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقىدىن ئۆتكۈزۈش ۋە توختام سوممىسىغا ئاساسەن ماركا بېجى تاپشۇرۇش، كارخانىنىڭ ماركىسىنى ۋە پاتېنت ھوقۇقىنى تىزىمغا ئالدۇرۇش، شېرىكلىشىپ مەبلەغ سېلىش قاتارلىق ئىشلارغا سەل قاراپ، بەھۈدە زىيان تارتىشتىن خالىي بولالمايدۇ. كارخانا ۋەيران بولغاندا، مۈلۈك ئېنىقلاش، مۈلۈكنى تەقسىم قىلىش قاتارلىقلارمۇ شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك قانۇنىي تەرتىپلەرگە ئېھتىياجلىق بولىدۇ. زامانىۋىدىكى بىر قىسىم ئۇيغۇر كارخانىچىلىرىنىڭ قانۇن سەۋىيەسىنىڭ تۆۋەنلىكى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىۋاتقان بەھۈدە زىيانغا مۇناسىۋەتلىك مىساللار بىزگە ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن مۇناسىۋەتلىك قانۇن بىلىملىرىنى بىلىش كارخانىچى بولۇشتىكى ئەڭ ئاساسىي ساپا تەلىپى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

4. كارخانا مەدەنىيىتى

ئىنسانىيەت يېڭى بىر ئەسىرگە قەدەم قويغاندىن كېيىن يېڭى بىر نۆۋەتلىك كارخانا باشقۇرۇش ئۇسۇلىدا ئادەمنىڭ رولى بارغانسېرى كۈچىيىپ، كارخانا مەدەنىيىتى دۇنيانى لەرزىگە سالدىغان بىر خىل يېڭىچە باشقۇرۇش ئەندىزىسىگە ئايلىنىپ قالدى. دۇنيادا مەدەنىيەت ئۇقۇمىنى كارخانا باشقۇرۇش ئىلمىدە قوللانغان ھەم كارخانىنىڭ قىممەت قارىشى، شۇنداقلا ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى قاتارلىقلارنىڭ كارخانا باشقۇرۇشقا كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى تەتقىق قىلغانلار ئامېرىكىلىقلاردۇر. ئۇلار كارخانا باشقۇرۇشتىكى ھالقىلىق مەسىلە قىممەت قاراش مەسىلىسى ۋە ئادەمنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاش مەسىلىسى دەپ ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ياپونىيە، كورېيە ۋە ياۋروپادىكى ھەر قايسى ئەللەردىكى داخلىق كارخانىلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىگە خاس كارخانا مەدەنىيىتى يارىتىپ زور ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ياراتتى.

كارخانا مەدەنىيىتى ئادەملەرنىڭ ئۈنۈپرسال ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىدۇ. ئامېرىكىدىكى كىرىمىنى جىلغىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك تەتقىقاتچى خادىملار بىلەن تۆۋەن دەرىجىدىكى ئىشچىلار بىرگە ئىشلەش ھەم باراۋەر ھەمكارلىشىش ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بارلىق ھالقىلىرىدىكى ھەمكارلىق مېخانىزمىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇلارنىڭ شىركەتتىكى بارلىق كىشىلەر باراۋەر ئاساستا شىركەتنىڭ چوڭ ئىشلىرى توغرىسىدا

ئاخىرى ۋەيران بولۇش قىسمىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. يىراقنى كۆرەر كارخانىچىلار دۆلەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلىرىنىڭ ئۆزگىرىشلىرىدىن كەلگۈسىدىكى بازارنىڭ ئەھۋالىنى مۆلچەرلەپ، شۇنىڭغا قارىتا تىجارەت نىشانىنى تەكشۈپ زور ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئىگە بولىدۇ.

كارخانا بانكىدىن قەرز پۇل ئېلىش، چوڭ تۈرلەرنى ھۆددىگە ئېلىش، باشقىلارغا ۋاكالىتەن تاۋار ئىشلەپچىقىرىش، خام ماتېرىياللارنى كىرگۈزۈش، ئىشلەپچىقىرىش، يۆتكەش، سېتىش ۋە ۋاكالىتەن سېتىش قاتارلىقلار جەرياندا توختام تۈزۈشتىن خالىي بولالمايدۇ. ئەگەر كارخانا باشقۇرغۇچىنىڭ قانۇن ساپاسى تۆۋەن بولسا باشقا ئىقتىسادىي تەشكىلاتلار بىلەن رىقابەت، سودا ئالاقىسى ياكى توختام تۈزۈش قاتارلىقلاردا تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى باشقىلارغا تارتقۇزۇپ، ئىقتىسادىي جەھەتتە بەھۈدە زىيان تارتىشتىن زادىلا خالىي بولالمايدۇ.

كارخانا بازار تىجارىتىنى قانات يايدۇرۇش جەريانىدا، توختامدىن باشقا ھەر خىل كەسپىي خاراكتېرلىك قانۇنىي مەسىلىلەرگە دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن: كېپىللىك قىلىش، مەبلەغ يۈرۈشتۈرۈش، مەبلەغ سېلىش، ئىجارە بېرىش، قوشۇۋېلىش، قايتا تەشكىللەش، ئاكسىيە، ۋېكسېل قوبۇل قىلىش ياكى كېسىش، ئىناۋەت كىنىشكىسى، پاتېنت ھوقۇقى، ماركا ھوقۇقى، رويخەتكە ئالدۇرۇش، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى، باج، تامۇزنا، كېسىم، ئەرز قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كارخانا داۋاملىق دۇچ كېلىپ تۇرىدىغان قانۇنىي مەسىلىلەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئادەتتە كارخانا باشقۇرغۇچىلار يۇقىرىقىدەك ھەر خىل مەسىلىلەرگە قارىتا بەلگىلىك بىلىملەرنى ئىگىلىمىگەن ياكى مۇناسىپ كىشىلەرنى ئىشقا قويىمىغان بولسا نورمال ئىگىلىك باشقۇرۇش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش ۋە تىجارەت تەدبىرى بەلگىلەشتە چوڭ خاتالىقلارنى سادىر قىلىپ كارخانا كىرىزىسىگە يولۇقىدۇ.

شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلىش، باشقىلارنىڭ پاي مەبلەغىنى قوبۇل قىلىش، كېپىل بولۇش، باشقا كارخانىلارغا مەبلەغ سېلىش، زايۇم تارقىتىش، ئىشلەپچىقىرىشنى ياكى سېتىشنى ھۆددىگە بېرىش، پاي چېكى تارقىتىش ياكى پۇل مۇئامىلە تارماقلىرىنىڭ قەرز پۇلىغا ئىلتىماس قىلىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇناسىۋەتلىك قانۇنىي بىلىملەرگە ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. كارخانىچىدا يۇقىرىقىلارغا مۇناسىۋەتلىك قانۇنىي بىلىملەرنى بىلىدىغان ئىقتىدارلىق خادىملار كەمچىل بولسا ھەر خىل ئىقتىسادىي ھادىسىلەرنى نورمال ھالەتتە ئېلىپ بارالماي، كارخانىنىڭ بازاردىكى رىقابەت ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرەلمەيدۇ.

كارخانىچىلارنىڭ قانۇن سەۋىيەسى تۆۋەن بولسا ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىلەن ئەمگەك توختامى ئىمزالاش،

مۇنازىرە ئېلىپ بارىدىغان يىغىن ئۆسۈلى ئۇلارنىڭ شىركەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىجادچانلىقىنى ئۇرغۇتۇپ، ئامېرىكىنىڭ كارخانىلىرىنى دۇنيادىكى باشلامچى ئورۇنغا ئىگە قىلدى. ئۇلار ماركا ھوقۇقى، پاتېنت ھوقۇقى ۋە تېخنىكا ئۆتۈنۈپ بېرىش قاتارلىق ۋاسىتىلەردىن پايدىلىنىپ غايەت زور ئەمەلىي كىرىمگە ئىگە بولۇۋاتىدۇ.

كارخانا مەدەنىيىتى پۈتكۈل ئىجتىمائىي مەدەنىيەتنىڭ بىر تارماق سىستېمىسى. ئۇ كارخانا ئاساسىي ئېتىقادى، كارخانا قىممەت قارىشى، كارخانا ئەخلاقى، كارخانا قائىدە - تۈزۈملىرى، كارخانا تۇرمۇش شەكلى ۋە كارخانا فىلوكىر مۇھىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش ئارقىلىق شەكىللىنىپ مۇكەممەللەشكەن كارخانا مەدەنىيەت سىستېمىسىدۇر.

كارخانا ئاساسىي ئېتىقادى، يەنى كارخانا روھى مۇستەھكەم كارخانا نىشانى، كۈچلۈك ئۆملۈك ئېغى، توغرا رىغبەتلەندۈرۈش پىرىنسىپى، روشەن ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى، ئىلمىي قىممەت قارىشى ۋە مېتودولوگىيەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كارخانا ئاساسىي ئېتىقادى كارخانىنىڭ ھەرىكەت يۈزلىنىشىنى بەلگىلەيدۇ ھەم كارخانا خادىملىرىغا نىسبەتەن زور رىغبەتلەندۈرۈش رولىنى ئوينايدۇ. ئۇ كارخانىنى ناھايىتى زور ئىچكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلىپ، بارلىق خادىملارنى جاسارەت بىلەن تىرىشىپ خىزمەت قىلىشقا يېتەكلەيدۇ. كارخانىنىڭ بارلىق مەزمۇنلىرى كارخانا قىممەت قارىشى ئاساسىدا مەيدانغا كېلىدۇ. كارخانا قىممەت قارىشى كارخانىنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرى بىلەن شەخسنىڭ قىممىتىنى بىرلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىپ، دۆلەت، كوللېكتىپ، شەخستىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشنى تەكىتلەپ، يېڭىچە ئىناق خىزمەت مۇھىتى ۋە ئىللىق كىشىلىك مۇناسىۋەت بەرپا قىلىشقا تىرىشىدۇ.

كارخانا ئەخلاقى كارخانا قىممەت قارىشىنىڭ جارى قىلدۇرۇلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ، ئۇ كارخانىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تىجارىتىنى چۆرىدىگەن ئاساستا قانات يايدۇ. ئۇ كارخانا بىلەن كارخانا، كارخانا بىلەن خادىملار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى تەڭشەيدۇ. ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقادى ۋە ئەخلاق قاراشلىرى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن، مەلۇم مىللەت كىشىلىرىگە ماس كەلگەن كارخانا مەدەنىيىتى باشقا مىللەتلەرگە ماس كېلىشى ناتايىن.

دۆلىتىمىز ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى يولغا قويغاندىن كېيىن، بازاردا داڭ چىقارغان بىر قىسىم كارخانا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ئۇزاق مۇددەت ساقلاپ قېلىش

ئۈچۈن كارخانا مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىشنىڭ لازىملىقىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتتى. كارخانا مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىش چوڭ تىپتىكى شىركەت گۇرۇھلىرىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىشلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى. نۆۋەتتە دۆلىتىمىز كارخانىلىرى ئىلگىرىكىدىن تېخىمۇ مۇرەككەپ ۋە ئۆزگىرىشچان بولغان ۋەزىيەتكە دۇچ كەلدى. دۆلىتىمىز ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش بېسىمى بارغانسېرى ئېشىپ بارماقتا، قۇرۇلمىنى ئۆزگەرتىش بايلىق مەنبەسى، ئېنىرگىيە، مۇھىت قاتارلىق ئامىللارنىڭ قاتتىق چەكلىمىسىگە ئۇچراۋاتىدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ دۇنيادىكى ئىككىنچى چوڭ ئىقتىسادىي ئەمەلىي گەۋدىگە ئايلىنىشى ھەم دۇنياۋى خاراكتېرلىك كىرىزىسنىڭ تەسىرىنىڭ داۋاملىشىشى بىلەن دۆلىتىمىز كارخانىلىرى بارغانسېرى كەسكىن سىناققا دۇچ كېلىۋاتىدۇ. بۇلار دۆلىتىمىزنىڭ كارخانا مەدەنىيىتىگە تېخىمۇ قاتتىق تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى.

كارخانىلارنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرى مەلۇم مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا مەجبۇرلاش خاراكتېرىنى ئالغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى باشقا مىللەتلەردىن قارىغۇلارچە كۆچۈرۈپ كەلگەندە، ئۇ ئوخشىمىغان مەدەنىيەت تىپىغا ئىگە كىشىلەر توپى ئارىسىدا ئوخشىمىغان ئىنكاسلارنى پەيدا قىلىدۇ. ئەگەر ئاشۇ قائىدە - تۈزۈملەر مەلۇم مىللەت كىشىلىرىگە ماس كەلسە ئۇ خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغايىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئايلاندى. ئەكسىچە بولغاندا ئۇ مەلۇم مىللەت كىشىلىرىنىڭ خىزمەت ئاكتىپچانلىقى بىلەن ئىجادچانلىقىنى بوغىدىغان چۈشەنكە ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئۇيغۇر كارخانىچىلىقى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، كارخانىنىڭ كۆلىمى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سانىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس كارخانا مەدەنىيىتى يارىتىش دەۋرىنىڭ تەقەززاسىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇيغۇر كارخانا مەدەنىيىتى يارىتىشتا زامانىۋى مەدەنىيەت بىلەن ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىجادچانلىق بىلەن ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ماس كېلىدىغان كارخانا مەدەنىيىتى بەرپا قىلىپ چىققاندىلا، كارخانىنىڭ يۇقىرى قاتلام رەھبەرلىرى بىلەن باشقا خادىملارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇيۇشۇشچانلىق دەرىجىسىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ كارخانىنىڭ بازاردىكى يادرولۇق رىقابەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

5. مەبلەغ سېلىش ماھارىتى

ھەرقانداق بىر كارخانىچى ھەر خىل ئاماللارنى قوللىنىش ئارقىلىق ئەڭ زور پايدىنى قوغلىشىپ، چەكلىك

قىممەتكە ئىگە ئاكسىيەلەرنى ۋاقىتىدا قولدىن چىقىرىۋالغانلار ناھايىتى ئاسان ۋەيران بولىدۇ.

ئۆي مۈلۈك بازىرى، پاي چېكى بازىرى، زايۇم بازىرى، ئالتۇن بازىرى، تاشقى پېرېۋوت بازىرى، قەرەللىك مال بازىرى قاتارلىقلارغا ئوخشاش بازارلاردىكى زور مىقداردىكى پايدا نەچچە تىرىليونلىغان ھايان كاپىتالىنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ يۈرۈيدۇ. بۇ بازارلاردىكى يۇقىرى دولقۇن بىلەن تۆۋەن دولقۇن ھايان كاپىتالىنىڭ ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىدە ئۆز ئارا ئالمىشىپ تۇرىدۇ. زور مىقداردىكى ھايان كاپىتال پايدىسى ئاز ساھەلەردىن يۇقىرى بولغان ساھەلەرگە قاراپ ھەرىكەت قىلىدۇ. مۈلۈك باھاسى داۋاملىق ئۆسۈۋاتقاندا، ئەڭ ماھىر مەبلەغ سالغۇچىلار مۈلۈكنى سېتىپ چىقىرىپ زور مىقداردىكى نەق پۇل مەبلەغىنى جۇغلايدۇ. مۈلۈك خەۋپ-خەتىرى كۈچەيگەندە ئۇلار ئالدى بىلەن ئالتۇن بازىرى ياكى قەرەللىك مال بازىرىغا كىرىپ، ئۆزىنى تېخىمۇ سەمەرىتىدۇ.

بازارلاردىكى ئۆزگىرىش تۈپەيلىدىن كۈندە نەچچە تىرىليونلىغان كاپىتال قەرەللىك مال بازىرىدىن پاي چېكى بازىرىغا ئاندىن كېيىن زايۇم، ئارقىدىن تاشقى پېرېۋوت بازىرىغا ئاقىدۇ. زور مىقداردىكى ھايان كاپىتال نەگە ئاقسا شۇ بازاردا چاپ-چاپ ھالەت شەكىللىنىپ خەۋپ-خەتەر تەڭلا پەيدا بولىدۇ. زور مىقداردىكى ھايان كاپىتال قايسى بازارغا كىرسە شۇ بازار جانلىنىدۇ. چېكىنىپ چىققاندا بولسا كاساتلىشىدۇ. شۇڭلاشقا يۇقىرىقىدەك يۇقىرى دەرىجىلىك بازارغا مەبلەغ سالماقچى بولغان كارخانىچى بۇ جەھەتتىكى مۇناسىۋەتلىك بىلىملەردىن خەۋەردار بولمىسا زادىلا بولمايدۇ.

كارخانا جايلاشقان رايوننىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى، نوپۇس سانى، زور كۆپ سانلىقنى تەشكىل قىلىدىغان كىشىلەر توپىنىڭ ئىستېمال ئادەتلىرى قاتارلىقلار كارخانا ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتنىڭ سېتىلىشىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن، يەنە ئىقتىسادىي تەرەققىياتى بىر قەدەر تېز بولغان رايونلاردىكى مۈلۈك قىممىتىنىڭ ئېشىش سۈرئىتىمۇ بىر قەدەر يۇقىرى بولىدۇ. دۆلەت سىياسىتىنىڭ تەسىرى بىلەن ئەسلىدە ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئاستا بولغان بەزى رايونلارنىڭ تەرەققىيات قەدىمى تېزلىشىپ، مەبلەغ سالغۇچىلارنى زور ئىقتىسادىي نەپكە ئىگە قىلىدۇ.

ئادەتتە كۆپ ساندىكى مۇۋەپپەقىيەت قازانغان مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئادەم توپلىشىدىغان ھەم ئادەملەر كۆپ ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان ئاۋات جايلارنى تىجارەت نۇقتىسى قىلىپ تاللىغانلىقى ئۈچۈن، تىجارەت ئۈچۈن سالغان مەبلەغنى ئۆز ۋاقتىدا قايتۇرۇۋېلىپ قالماي يەنە تىجارەتنى ئۇزاق مۇددەت داۋاملاشتۇرۇپ، تىجارەت

كاپىتال كۈچىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز ئىلكىدىكى مۈلۈك قىممىتىنى ئاشۇرۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىدۇ. شۇڭلاشقا كارخانىچىدىكى مەبلەغ ئىشلىتىش ۋە مەبلەغ سېلىش ماھارىتى كارخانىنىڭ بازاردىكى مەۋجۇتلۇق ۋە تەرەققىيات ئەھۋالىنىڭ قانداق بولۇشىغا غايەت زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ. مۈلۈك كارخانا ئىگە بولغان ياكى كونترول قىلغان پۇل بىلەن ھېسابلىنىدىغان ئىقتىسادىي بايلىق مەنبەسىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئاساسلىقى ساتسا پۇلغا ئايلىنىدىغان ھەر خىل مۈلۈك، خام ماتېرىيال، نەق پۇل، قىممەتكە ئىگە ئاكسىيە، قەرز ھوقۇقى ۋە شەكىلسىز مۈلۈكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

كارخانىچىدا بىر قەدەر يۇقىرى بولغان مەبلەغ سېلىش ئىقتىدارى بولۇپلا قالماي، كەلگۈسىدە باھاسى ئۆسىدىغان ھەر خىل ماددىي ئەشيا ۋە مۈلۈكلەرنى ئالدىن مۆلچەرلەش ئىقتىدارى يەنە بازار ئۆزگىرىشلىرىنى تېز پەرق ئېتىپ شۇنىڭغا ماس ھالدىكى مۈلۈكنى سېتىپ چىقىرىپ، مەبلەغ جۇغلايدىغان تەدبىر بەلگىلەش ئىقتىدارى بولۇش كېرەك. كارخانىچى ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا مۇقىم مۈلۈك ۋە خام ماتېرىياللارنى سېتىۋېلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئۈزۈكسىز تۈردە ئېلىپ بېرىپ، مەھسۇلات سېتىش ئارقىلىق مەبلەغنى ئوبوروت قىلىپ تۇرىدۇ. مۈلۈك نىسبىتى بەك يۇقىرى بولۇپ، نەق پۇل مەبلەغى يېتىشمەي مەبلەغنىڭ ئوبوروتچانلىقى توسقۇنلۇققا ئۇچرىسا كارخانا ناھايىتى ئاسان كىرىزىس ئىچىگە كىرىپ قالىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن مۇقىم مۈلۈك بىلەن كۆچمە مۈلۈك ھەم تاۋار بىلەن نەق پۇل مەبلەغى ئارىسىدىكى مۇۋاپىق ھالەتنى ساقلاش كارخانا باشقۇرۇشتىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

دۇنيا ئىقتىسادى ياكى دۆلەت ئىقتىسادى مەلۇم دەۋرىيلىككە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ھەر خىل مۈلۈكلەر بىلەن مەبلەغ سېلىش ساھەسىنىڭ باھاسىمۇ ئىقتىسادىي دەۋرىيلىكنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر قانداق كارخانىچىدا دۇنيادىكى ئىقتىسادىي ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى باغلىنىشلىرىنى چۈشىنىدىغان يۇقىرى سەۋىيە بولمىسا بولمايدۇ. نەدە كۆپ پايدا بولىدىكەن، شۇنىڭغا ماس ھالدىكى خەۋپ-خەتەرمۇ شۇنچە زور بولىدۇ ھەم زور بىر تۈركۈمدىكى مەبلەغ ئەنە شۇنداق ساھەلەرگە قاراپ ئاقىدۇ. خەۋپ-خەتەردىن قورقۇپ مەبلەغ سېلىشقا جۈرئەت قىلالىمىغان كارخانىچى ھەرگىزمۇ كۆپ پايدىنى قولغا كەلتۈرەلمەيدۇ. زور پايدىنى كۆزلەپ ئۆز ۋاقتىدا قىممەتكە ئىگە باھالىق ئاكسىيە بىلەن مۈلۈكنى پۇلغا ئايلاندۇرىمىغانلار يۇقىرى باھاغا باغلىنىپ قالىدۇ. يۇقىرى باھالىق مۈلۈك ۋە

كارخانا قۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك رەسمىيەتلەرنى بېجىرىمىگەنلىكى ھەم ئىگىلىك شەكلى قانداشلىقىنى ئاساس قىلغان جەمەت ئىگىلىكى ئىچىدە قالغانلىقى، ئۇلار ئىلمىي بولغان ھېسابات ئىشلىرىنى تەسىس قىلمىغانلىقى ئۈچۈن باشقۇرۇشنىڭ قالايمىقانلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ قاليمىز. كارخانىنى زامانىۋى شىركەت ئەندىزىسى بويىچە باشقۇرغاندا مەبلەغ جۇغلاش، مەبلەغ سېلىش، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلمىي ھالدا پىلانلاش، كارخانا خامچوتىنى مۆلچەرلەش ۋە تۈزۈش، كارخانا جۇغلانمىسىنى شەكىللەندۈرۈش، پايدا تەقسىم قىلىش قاتارلىقلارنى ئىلمىي ھالدا ئورۇنلاشتۇرغىلى بولىدۇ. بىر قەدەر ئىلمىي بولغان ھېسابات سىستېمىسىنى تۇرغۇزۇپ چىقىمىغاندا، كارخانىنىڭ كەلگۈسىدىكى تەرەققىيات ئەھۋالىنى ئىلمىي ھالدا پىلانلىغىلى بولمايدۇ. شۇڭلاشقا بىرلىككە كەلگەن زامانىۋى مالىيە بوغالتىرىيە ھېسابات ئۇسۇلىنى قوللىنىش كارخانىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ تۇنجى قەدىمى ھېسابلىنىدۇ. بۇ تۇنجى قەدەمنى باسماي تۇرۇپ كارخانىنى ھەرگىزمۇ زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىغا سالغىلى بولمايدۇ.

كارخانا قۇرغاندا قانۇنلۇق سالاھىيەتكە ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن رويخەتكە ئالدۇرۇش ھەم مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ ھەر خىل گۇۋاھنامىلىرىنى بېجىرىشكە توغرا كېلىدۇ. كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرى ئىگىلىكىنى كارخانا شەكلىگە ئۆزگەرتىشتە يۇقىرىقىدەك ھەر خىل رەسمىيەتلەرنى بېجىرىشنى ئاۋازچىلىك دەپ قارايدۇ. ئەگەر بېجىرىشكە تېگىشلىك ھەر خىل كىنىشكىلارنى بېجىرمەي تۇرۇپ ئالدىراپ تىجارەتكە كىرىشىپ كەتكەندە، ھەر خىل بەھۋەدە جەرىمانە تۆلەش ۋە تىجارەت ئىشلىرىدىكى چەكلىمىلىكلەردىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. بۇلار سودا-سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرىغا رويخەتكە ئالدۇرۇش، سۈپەت-تېخنىكا ئىجازەتنامىسى، كارانتىن قىلىش، تىجارەت ئىجازەتنامىسى، باج تىزىملىتىش كىنىشكىسى ۋە بانكا ھېساباتى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ. بەزى ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرىدىغان تارماقلاردىن ئىجازەت ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

كارخانا ھەقىقىي تۈردىكى شىركەت يۆنىلىشىدىكى تىجارەت ئىشلىرىنى قانات يايدۇرغاندا سودا بانكىلىرىنىڭ قەرز پۇل ياردىمىگە ۋە ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ. ھەتتا نورمال قانۇنىي تەرتىپ بويىچە مۇناسىۋەتلىك تىزىمغا ئالدۇرۇش رەسمىيىتى بېجىرىمىگەنلەر ھەرگىزمۇ ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىدىن بەھرىمەن بولالمايدۇ. كۆپ ساندىكى يېڭىدىن ئىگىلىك تىكلىگەن كارخانىچىلار ئۆزى

پايدىسىنى ئۇزاق مۇددەت ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ. بىر قىسىم مۇقىم مۈلۈكلەرنىڭ باھاسى تەدرىجىي تۈردە ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلارغا سەرىپ قىلىنىپ خوراپ ماڭسا، يەنە بىر قىسىم مۈلۈك قىممىتى بارغانسېرى ئېشىپ بارىدۇ. ئادەتتە ئادەم توپلاشقان رايونلاردىكى ئۆي مۈلۈك باھاسى داۋاملىق ئۆسىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۆي مۈلۈك قىممىتىنىڭ ئېشىشىمۇ مەبلەغ سالغۇچىغا ئۆزى ئويلاپ باقمىغان زور پايدا ئاتا قىلىدۇ.

دۇنيادىكى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەت قازانغان يېمەك-ئىچمەك ساھەسىدىكى ماك دولانىد، كىنتاكي قاتارلىق دۆلەت ھالقىغان شىركەتلەرنىڭ دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى زەنجىرسىمان تارماق دۇكانلىرى ساتقان نەرسە يېمەكلىك بولسىمۇ، ئۇلار يېمەكلىك ئارقىلىق توپلانغان مەبلەغى دۇنيادىكى كۆپ ساندىكى نوپۇس زىچلىقى يۇقىرى شەھەرلەردىكى كەلگۈسىدىكى ئەڭ ئاۋات كوچىلارغا ئايلىنىش مۇمكىنچىلىكى بار جايلارغا مەبلەغ سېلىش ئارقىلىق مۈلۈك قىممىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، غايەت زور ھاسىلاتقا ئىگە بولغان.

ئاز ساندىكى سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن باشقا، كۆپ ساندىكى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشى ۋە سېتىلىشى ئادەتتە پەسىل چەكلىمىسىگە ئۇچرايدىغانلىقى ئۈچۈن بىر قىسىم مەبلەغ كۆپ قىسىم ۋاقىتلاردا بوش تۇرۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كارخانىچى ئۆز ئىلكىدىكى مەبلەغنىڭ قىممىتىنى داۋاملىق ئاشۇرۇش ئۈچۈن داۋاملىق مەبلەغ سېلىش تاكتىكىسىنى ئەمەلىي ئەھۋالغا ئاساسەن ئۆزگەرتىپ، بوش تۇرۇپ قالغان مەبلەغنىڭ ئوبوروتىنى تېزلىتىپ بايلىقنىڭ قىممىتىنى قار كۈمۈلىچىدەك يوغىنىتىپ بېرىشقا ماھىر بولۇشى كېرەك. بۇرۇن ھەر خىل تەبىئىي ھالەتتىكى ماتېرىياللار زور مىقداردىكى بايلىق يارىتىشنىڭ ئاساسى ئىدى. ئىنسانىيەت بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىگە قەدەم قويغاندىن بۇيان يېڭىلىق يارىتىش ئەڭ زور قىممەت ئاتا قىلىدىغان ۋاسىتىگە ئايلىنىپ، كارخانىلاردىكى شەكىلسىز مۈلۈكنىڭ رولى بارغانسېرى كۈچەيدى. شۇڭلاشقا يېڭىلىق يارىتىش ئارقىلىق كارخانىنىڭ شەكىلسىز مۈلۈكىنى ئاشۇرۇش سەل قارىسا بولمايدىغان مۇھىم ئىشقا ئايلاندى. دۇنياۋى بازارلارنىڭ ئىنتېرنېت تورى ئارقىلىق تۇتىشىپ كېتىشىگە ئەگىشىپ، يەرلىك كارخانىچىلار دۇچ كېلىدىغان خىرىس بارغانسېرى ئۆتكۈزۈلىشىپ، ئۇلارنىڭ ساپاسىغا قويۇلىدىغان تەلەپ يۇقىرىلاپ كەتتى.

6. كارخانا قانداق زامانىۋىلىشىدۇ؟

ئەتراپىمىزغا قارايدىغان بولساق، بەزى كىشىلەرنىڭ ئىگىلىكىنىڭ كارخانا قۇرۇش ئۆلچىمىگە توشقان بولسىمۇ،

مەبلەغ جۇغلاپ ياكى شېرىكلىشىپ كارخانا قۇرغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇل مۇئامىلە ئورۇنلىرىنىڭ قەرز پۇل ياردىمىگە دەرھال ئىگە بولالمايدىغانلىقى ئۈچۈن بانكا ھېسابى ئېچىشقا سەل قارايدۇ. ئىناۋەت ئەھۋالى ياخشى بولغان مەلۇم بانكىدا ھېساب ئېچىپ، ئۇزاق مۇددەت راسچوت كەسپىنى بېجىرىش كېرەك. كارخانا تىجارەت ئىشلىرى روناق تېپىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ بازارلارنى قاپلاش دەرىجىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن ۋاقىتلاردا كارخانا زور مىقداردىكى كۆچمە مەبلەغكە ئېھتىياجلىق بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇزاق مۇددەت راسچوت ئالاقىسى قىلغان بانكىنىڭ قەرز پۇلىنى ئاسان قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. تور نوقتىلىرى بىر قەدەر كەڭرى بولغان بانكا كارخانىچىلارنى بىر قەدەر قولايلىق بولغان راسچوت ئۇسۇلى ۋە ئەلا مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەيدۇ.

كارخانا بانكىدا ھېساب ئاچقاندىن باشلاپ ھەقىقىي تۈردە شىركەتنى بىر قەدەر ئىلمىي بولغان ھېسابات باشقۇرۇش ئىشلىرى بىلەن باشقۇرۇشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باسقان بولىدۇ. بانكىدىن قەرز ئېلىشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن كارخانا بانكىنى ھەر خىل بوغالتىرلىق مەلۇمات جەدۋەللىرى بىلەن تەمىنلەيدۇ. نەتىجىدە كارخانا ھەقىقىي تۈردە مالىيەنى زامانىۋى شىركەت تۈزۈمى بويىچە باشقۇرۇش يولىغا قاراپ تەرەققىي قىلدۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ھېسابات باشقۇرۇش ئىشلىرى ئىلمىي باشقۇرۇش ئىشىغا چۈشكەندىن كېيىن كارخانا غوجايىنلىرى ياكى باشقا باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ تىجارەتتىكى تەدبىر بەلگىلىشى چوقۇم مۇكەممەل بولغان ھېسابات ئىشلىرىغا بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولىدۇ.

مۈلۈك قەرز جەدۋىلى، پايدا جەدۋىلى، نەق پۇل ئېقىش مىقدارى جەدۋىلى قاتارلىقلاردىكى سانلىق ئاساسلار كارخانىچىلارنىڭ تىجارەت ئەھۋالىنى ئىلمىي ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ قالماي يەنە كارخانا باشقۇرغۇچىلار ۋە شېرىكلىشىپ مەبلەغ سالغۇچىلارنى كارخانىغا مۇناسىۋەتلىك تۈرلۈك سانلىق مەلۇماتلار بىلەن تەمىنلەپ بېرىدۇ. نەتىجىدە ھېسابات ئىشلىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان تۈرلۈك ئۇچۇرلارنى ئانالىز قىلىش، مەبلەغ سېلىش تەدبىرى ۋە پايدا تەقسىم قىلىش قاتارلىقلارنىڭ ئىلمىيلىشىشى كارخانىنى زامانىۋى ئىگىلىك تەلپى بويىچە باشقۇرۇش يولىغا سالدى.

7. كارخانا خادىملىرى

ھازىر كۆز ئالدىمىزدىكى ئىقتىسادىي مۇھىت بارغانسېرى دۇنياۋى ئىقتىسادنىڭ دەۋرىيلىك ئەھۋالىغا بېقىپ ئۆزگىرىپ بېرىۋاتىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ئەڭ زور پايدا چوقۇم ھازىرقى دۇنياۋى ئىقتىسادىي

ۋەزىيەتنى ئەڭ توغرا چۈشەنگەن ھەم ئۇنى رايون ۋەزىيىتى بىلەن ماسلاشتۇرۇپ، كەلگۈسىدىكى بازار ئۆزگىرىشلەرنى تولۇق، توغرا مۆلچەرلىگەنلەرگە ئەڭ كۆپ نېسىپ بولىدۇ. ھەر قانداق ئىگىلىك تىكلىگۈچى تىجارەتتىكى ئەڭ ياخشى ئامىل بولغان ئادەم ئامىلىغا سەل قارىسا، ئەڭ ئىقتىدارلىق خادىملارنى ئەتراپىغا يىغمىسا ئۆزىنى روناق تاپقۇزۇشتىكى تېخىمۇ ياخشى پۇرسەتلەردىن مەھرۇم قالغان بولىدۇ. كۈنسېرى كەسكىنلىشىۋاتقان دۇنياۋى تاۋار ۋە سودا رىقابىتىدە كۆپ ساندىكى مەبلەغ سېلىش ھەرىكىتىنى كۆپ مىقداردىكى ئۇچۇرلارنى قايتا پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە ئانالىز قىلىش ئارقىلىق ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. كارخانا يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارى بىر قەدەر كۈچلۈك بولغان ئۆزگىرىشچان ۋەزىيەتكە تېز ماسلىشالايدىغان ئىقتىدارلىق ياشلارغا موھتاج بولىدۇ.

ھەر قانداق كارخانا ئىش باشلاشتىن ئىلگىرى ئالدى بىلەن ئۆزى قۇرماقچى بولغان كارخانىنىڭ كەسىپ ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلغان ھالدا، ھەر خىل خادىملارنى قوبۇل قىلىشنىڭ بىر قەدەر ئىنچىكە بولغان قوبۇل قىلىش پىلان لايىھەسىنى تۈزۈپ چىقىشى، ئىشقا ئورۇنلىشىشقا ئېھتىياجلىق بولغان ياشلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئىقتىدارلىقلىرىنى تاللىۋېلىشى كېرەك. كارخانا قۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئىقتىدارلىق خادىملارنى ئۇزاق مۇددەت تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىش ۋە ئۇلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇش كارخانىنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئۈچۈن زور رول ئوينايدۇ. نۆۋەتتىكى بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدىكى يېڭىلىقلار ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان سۈرئەت بىلەن پەيدا بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن كارخانا ئۈزۈكسىز تۈردە يېڭىلىق يارىتىش ئارقىلىق ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قالىدۇ.

بىر قىسىم كارخانىلار بىر قەدەر يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە قابىلىيەتلىك ياشلارنى تاللاپ ئىشلەتكەن بىلەن شۇنىڭغا ماس بولغان باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنىڭ كەملىكى، ئىقتىدارلىق خادىملارنىڭ رولىدىن ئۈنۈملۈك تۈردە پايدىلانماسلىق، ئۇلارنىڭ ئاكتىپچانلىقى بىلەن ئىجادچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇشقا ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بەرمەسلىك تۈپەيلىدىن تىجارەت ئىشلىرىنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولالمايدۇ. بەزى كارخانىچىلار ئۆز بىلىمىنى داۋاملىق يېڭىلاپ قول ئاستىدىكى خادىملارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرۇشقا، ئۇلارنى كارخانىنىڭ چوڭ ئىشلىرىدا تەدبىر بەلگىلەشكە قاتناشتۇرۇشقا ۋە ئۇلارنىڭ ئىجادچانلىقىدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولمىغانلىقى ئۈچۈن تېخىمۇ مۇنەۋۋەرلەردىن بولۇش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويدۇ. ئامېرىكىدىكى بەزى شىركەتلەر تاپقان پايدىسىنىڭ

چوقۇم ئۆرنەك قىلىشقا تېگىشلىك بولغان ئىشلار ھېسابلىنىدۇ.

8. كارخانا ماركىسى

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئۇرۇشقا قاتناشقان ھەر قايسى ئەللەرنىڭ ئىقتىسادىي ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئەسلىدىكى ھەربىي سانائەت كارخانىلىرىنى ئاھالىلەرگە كېرەكلىك مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشقا ئۆزگەرتتى. دۇنيادىكى كۆپ ساندىكى ئەللەر مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى تېز تەرەققىي قىلدى. پەن-تېخنىكا ئىنقىلابىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى مۇستەقىل تۈردە تەرەققىي قىلىپ، بازار ۋەزىيىتىدە زور ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى. غەرب ئەللىرىنىڭ ئىچكى ئېھتىياجىنى ئاشۇرۇش تەدبىرلىرىنىڭ تەسىرىدە ئاھالىلەرنىڭ كىرىمى كۆپىيىپ تاۋارلارغا بولغان ئېھتىياجى تېز سۈرئەتتە ئاشتى. بازاردىكى ھەر قايسى كارخانىلار ئارىسىدىكى مەھسۇلات سېتىش رىقابىتى بارغانسېرى كۈچەيدى. شۇنىڭ بىلەن ماركا تاۋارلارنىڭ بازاردىكى تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ ئاساسلىق ھەل قىلغۇچ ئامىلغا ئايلىنىپ قالدى.

بازار رىقابىتىنىڭ كۈچىشىگە ئەگىشىپ، بازاردىكى تاۋارلار بارغانسېرى كۆپىيىپ تاۋارلار ئارىسىدىكى رىقابەت بارغانسېرى كۈچەيمەكتە. ھەر قانداق بىر كارخانىچى ئۆزى ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلىرىنىڭ بازاردىكى ئىستېمالچىلار تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىلىش يوللىرىنى كېڭەيتىپ، بازارنى قاپلاش دەرىجىسىنى ئاشۇرۇپ، مەھسۇلاتلىرىنىڭ ياقىتىلىشىغا ئېرىشىدىغان داڭلىق ماركا ياراتمىسا ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتىنى ساقلاپ قالالمايدۇ. ماركا كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئويلىغاندەك ئۇ بىر نام، نەقىش، بەلگە، رەسىم قاتارلىقلارنىڭ ئاددىي ھالىدىكى بىرىكمىسى ئەمەس، بەلكى كارخانىنىڭ، مەھسۇلاتنىڭ بازاردىكى ئىناۋەت ئوبرازىنىڭ نامايەندىسىدىن ئىبارەت.

ئۇيغۇر كارخانىچىلىقى دۆلىتىمىزنىڭ دېڭىز بويى رايونلىرىغا قارىغاندا خېلى كېيىن مەيدانغا كەلگەنلىكى ھەم ماركىغا مۇناسىۋەتلىك ھەر خىل بىلىملەرنى ئۇيغۇرلار بىر قەدەر كېچىكىپ چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن، كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر كارخانىچىلىرىنىڭ داڭلىق ماركا يارىتىش ئېڭى ئانچە كۈچلۈك ئەمەس. ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان «ئارمان»، «ئىخلاس»، «ئامىن» قاتارلىقلارغا ئوخشاش بىر تۈركۈم داڭلىق ماركىلىرى بارلىققا كەلدى. ئەمما، بۇلارنى مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە ئەھۋالى ھەم تەرەققىي قىلغان

تەخمىنەن 20% تىنى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنى تەربىيەلەشكە سەرپ قىلىدىكەن ھەم يۇقىرى ئىقتىدارلىق ياللانما خادىملارنى ئۇزاق مۇددەت ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشنىڭ ھەر خىل لايىھەلىرىنى قوللىنىدىكەن. ئادەم كارخانىدىكى ئەڭ ھەل قىلغۇچ ئامىل. مەلۇم بىر كارخانىدا ھەر قانچە مۇكەممەل بولغان باشقۇرۇش تۈزۈمى، بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان تەكشۈرۈش ئۈسكۈنىلىرى، ئەڭ ئىلغار قوراللارغا ئىگە بولغان تەقدىردىمۇ ئادەم شىركەتنىڭ ھايات-ماماتىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىلدىن ئىبارەت بولۇپ، يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسى ئاخىرقى ھېسابتا ئادەمگە تايىنىدۇ. خادىملارنىڭ ئاكتىپچانلىقى، ئىجادچانلىقى، مەسئۇلىيەتچانلىقى ۋە بۇرچ تۇيغۇسى كارخانا تەرەققىياتى ئۈچۈن ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. بىر قىسىم ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى بۇ نۇقتىغا سەل قارىغانلىقى ئۈچۈن قىممەت باھالىق ئۈسكۈنىلەرنى ئىشلىتىدىغان ئادەم يوق، توپا بېسىپ ياتىدىغان ھالەت كېلىپ چىقىۋاتىدۇ.

كارخانا كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشى ۋە شېرىكلىشىپ مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، كارخانىدىكى ھوقۇق تەدرىجى تۈردە تارقاقلىشىدۇ. كارخانىدىكى ئوخشىمىغان شېرىكچىلىكتىكى كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بارغانسېرى مۇرەككەپلىشىپ بارىدۇ. بۇ ۋاقىتتا كارخانا باشقۇرۇش يۇقىرى دەرىجىلىك دېرىكتورلارغا ئېھتىياجلىق بولىدۇ. دېرىكتورلارنىڭ كارخانا باشقۇرۇشتىكى رولىنىڭ كۈچىشىگە ئەگىشىپ، ئىگىلىك ھوقۇق بىلەن تىجارەت قىلىش ھوقۇقى تەدرىجى تۈردە ئايرىلىشقا يۈزلىنىدۇ. كارخانا بىر تۈركۈم ئىقتىدارلىق خادىملارنى تىجارەت باشقۇرۇش ئىشلىرىغا تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىدۇ. ئۇلارنى شىركەت پايچىلار يىغىنى ياكى پايچىلار رەئىسى تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىدۇ. ئۇلار پايچىلار ۋە مۇدىرىيەت ئالدىدا جاۋابكار بولۇپ كارخانىنىڭ تىجارەت ئەھۋالىنى باشقۇرىدۇ.

دۇنياغا داڭلىق كارخانىلارنىڭ ھەممىسىدە مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ تەدبىر بەلگىلەش ۋە ئاۋاز بېرىش ھوقۇقى بولۇپلا قالماي يەنە مەلۇم ساندىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەر ۋە كىلىرىمۇ شىركەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا قارىتا ئاۋاز بېرىش ھوقۇقىنى يۈرگۈزگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ خىزمەت ئاكتىپچانلىقى بىر قەدەر يۇقىرى بولىدۇ. ئۇلار شىركەتكە كۆپ مىقداردا مەبلەغ سالالمىسىمۇ، شىركەتكە قوشقان تۆھپىسىگە ھەم كۆپ ساندىكى خادىملارنىڭ ئاۋاز بېرىشىگە ئاساسەن شىركەتنىڭ ئالىي باشقۇرغۇچىلىق قاتلىمىغا كىرەلەيدۇ. ئۇلار كۆپ ساندىكى ئەمگەكچىلەرنىڭ ھوقۇق-مەنپەئەتىنى قوغداش ئارقىلىق ئۆز نوپۇزىنى تىكلەيدۇ. مانا بۇلار نۆۋەتتىكى ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى

بازارلىرىغا كىرىدىغان يول خېتىگە ئوخشايدۇ. داڭلىق ماركا بولمىغاندا يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئاۋارلارنى رايون چېگراسى ئىچىدىن ھالقىپ چىقىرىپ، دۇنياغا يۈزلەندۈرگىلى بولمايدۇ. شۇڭا بازاردا مەۋجۇتلۇقىنى ئۇزاق مۇددەت ساقلاپ قالماقچى بولغان كارخانىچى داڭلىق ماركا يارىتىش ئىستراتېگىيەسىنى تۇرغۇزۇپ، ئۇنى كارخانىنىڭ بارلىق تىجارەت نىشانىنى داڭلىق ماركا يارىتىشقا مەركەزلەشتۈرۈشى كېرەك.

9. يېڭىلىق يارىتىش

بىز دۇنياغا تونۇلغان، داڭلىق ماركا ياراتقان، نەچچە يۈز يىللىق تارىخنىڭ بوران-چاپقۇنلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ بازاردا ھېلىمۇ مەزمۇت قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان كارخانىلارنىڭ ئەھۋالىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي كۈچىنىڭ زورىيىشىغا ئەگىشىپ جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ، ئۈزۈكسىز تۈردە يېڭى مەھسۇلاتلارنى بازارغا سېلىپ، تىجارەت نىشانىنى مۇۋاپىق يوسۇندا ئۆزگەرتىپ، كەلگۈسىدىكى يوشۇرۇن كۈچى زور بولغان ساھەلەرگە مەبلەغ سېلىپ، بارغانسېرى كەسكىنلىشىۋاتقان بازار رىقابىتىدە مەۋجۇتلۇق ھالىتىنى ساقلاپ قالغانلىقىنى كۆرىمىز. دۇنيانىڭ كەلگۈسىدىكى يۈزلىنىشلىرىنى توغرا مۆلچەرلەپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى ۋە قۇرۇلمىسىنى ئەلاشتۇرۇپ، داۋاملىق تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىپ، يېڭى-يېڭى مەھسۇلاتلارنى بازارغا سالغان شىركەتلەر ئۆزىنىڭ تىجارەت يۈزلىشىنى جەمئىيەتتىكى كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىغا لايىقلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئاندىن زور مىقداردىكى پايدىغا ئېرىشىدۇ.

زامانىمىزدىكى تونۇلغان ياش كارخانىچى ئابدۇللا ئۆمەرنى تىلغا ئالساق، ئۇ 1999-يىلى ئۈرۈمچىگە كېلىپ كومپيۇتېر بىلەن ئۇچراشقان ھەم نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ چەت ئەل تىلى ئۆگىنىۋاتقانلىقىدىن كەلگۈسىدە ئۇلارنىڭ ئەپچىل، قولايلىق، ياندا ئېلىپ يۈرگىلى بولىدىغان ئېلېكترون لۇغەتكە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەن. ئۇ ئالدى بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بېرىپ بۇ خىل مەھسۇلاتنى ياساشنىڭ ئىمكانىيەتلىرى ئۈستىدە ئىزدەنگەن. ئۇ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن زامانىمىزدىكى ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلارنىڭ پىكىرىنى ئېلىش ئارقىلىق كارخانا قۇرۇپ، ئاخىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېلېكترون لۇغىتى بولماسلىق ھالىتىگە خاتىمە بەردى. نۆۋەتتە بۇ كارخانا ھەتتا مەملىكەت مىقياسىدىكى تەرەققىيات ئىستىقبالى يۇقىرى بولغان ئېلېكترون كارخانىلىرىنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ قالدى ھەمدە ئۈزۈكسىز تۈردە يېڭىلىق يارىتىش ئارقىلىق

ئەللەرنىڭ دۇنياغا داڭلىق ماركىلىرى بىلەن سېلىشتۇرساق ئۇيغۇرلارنىڭ داڭلىق ماركىلىرىنىڭ بەك ئاز ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ بازارلارنى قاپلاش دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى ئەمەسلىكىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز.

ماركا كارخانىنىڭ بازاردىكى تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان ئاساسىي ئامىلدىن ئىبارەت. ھەر قانداق بىر كارخانا بازارغا كىرگەندىن باشلاپ مەھسۇلات سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپەت ئىزچىللىقىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ماركا ئوبرازىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ماڭمايدىكەن، ئۇ بازاردا ئۇزاق مۇددەت پۈت دەسسەپ تۇرالمايدۇ. خۇسۇسىي ئىگىلىكتىن تەرەققىي قىلغان كۆپ ساندىكى كارخانىچىلار بازاردىكى بىردەملىك پايدا-مەنپەئەتنى قوغلىشىپ مەھسۇلات سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلمىغانلىقى ئۈچۈن تىجارەت ئىشلىرى ناھايىتى ئاسانلا تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىۋاتىدۇ. ئەسلىدە بار مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتىنى ئۆزگەرتىپ داڭلىق ماركا يارىتىش ئىستراتېگىيەسىدە چىڭ تۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېڭى مەھسۇلاتلارنى داۋاملىق تەتقىق قىلىپ ھەم بازارغا سالغاندا ماركا قىممىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئوخشاش كەسىپتىكىلەر ئارا بىر قەدەم ئالدىدا مېڭىپ، كەلگۈسىدىكى بازار رىقابىتىدە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگىلى بولىدۇ.

دۇنياغا داڭلىق بولغان كارخانىلارنىڭ ھەممىسىلا داڭلىق مەھسۇلات ماركىسى ۋە ماركا ئوبرازىنى ھەم سېتىشتىن كېيىنكى مۇلازىمەتنى ياخشىلاپ، داڭلىق ماركا ئارقىلىق بازاردا پۈت تىرەپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار داڭلىق ماركا ئاساسىدا مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى داۋاملىق يېڭىلاپ، ئىستېمالچىلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئۈزۈكسىز تۈردە لايىقلىشىپ بېرىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە بولغان داڭلىق ماركىلىرى پۈتۈن دۇنيادىكى ئىستېمالچىلار تەرىپىدىن قارشى ئېلىنىپ زور مىقداردىكى قىممەت ياراتتى. داڭلىق ماركا ياراتقان كارخانىلارنىڭ مەھسۇلاتلىرىنىڭ بازاردىكى باھاسى ئوخشاش تۈردىكى مەھسۇلاتلارغا قارىغاندا يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار داڭلىق ماركا ئارقىلىق زور كىرىمگە ئىگە بولۇۋاتىدۇ. داڭلىق ماركا ياراتقان كارخانىلارنىڭ شەكىلسىز مۈلۈك ھوقۇقى بولغان ماركا قىممىتى بولسا بارغانسېرى ئۆسۈپ بېرىۋاتىدۇ.

تەبىئەت دۇنياسىدىكى ماددىي ئەشیا لار چەكلىك بولۇپلا قالماستىن يەنە كارخانىنىڭ كۆپ ساندىكى مۈلكى تەدرىجىي تۈردە خوراپ ماڭىدۇ. ئەمما، شەكىلسىز بايلىق بولغان ماركا بولسا كارخانىنىڭ بازاردىكى ئورنىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن داۋاملىق ئۆسۈپ ماڭىدۇ. داڭلىق ماركا مەلۇم بىر مىللەت ياكى قوۋم ئۈچۈن دۇنيا

ئۇيغۇرلارنىڭ ئېلېكترون ئۈچۈر كەسىپىدىكى باشلامچى كارخانىغا ئايلاندى.

مەيلى قانداق شىركەت بولسۇن، باشقا شىركەتلەر ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش مەھسۇلاتلارنى كەڭ كۆلەمدە بازارغا سالغان، مەھسۇلات پايدىسى بارغانسېرى ئازلاپ، بىرلىك مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن كەتكەن تەنھەرخ ئېشىۋاتقان، بازاردىكى يول تارىيىۋاتقان ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ بىر قىسىم مەبلەغ ئېشىنچىسى پەيدا بولىدۇ. ئېشىنچا مەبلەغ دەل كارخانىچىلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئەمەلىي كۈچى ۋە بازارنىڭ كەلگۈسىدىكى يوشۇرۇن ئېھتىياجىنى توغرا مۆلچەرلەپ يېڭى تۈرلەرگە مەبلەغ سالغاندا بازاردىكى ئۈستۈنلۈكنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. باشقىلارنى دوراپ، ئۇلار ئاللىقاچان بازارغا سېلىپ بولغان مەھسۇلاتنى ئىشلەپچىقىرىشقا تەكرار مەبلەغ سالغاندا كەلگۈسىدىكى پايدا ئانچە يۇقىرى بولمايدۇ. مەلۇم مەزگىل تىجارەت قىلىپ قولغا پۇل كىرگەندىن كېيىن قولىدىكى مەبلەغنى جەمئىيەتتىكى كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئەڭ ئېھتىياجلىق بولغان ساھەلەرگە مەبلەغ سېلىشقا جۈرئەت قىلالىمۇ؟ بولسا ئۆزىنى زورايتىپ مېڭىشتىكى بارلىق پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويغۇچىلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ھازىر پەن-تېخنىكا ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان ئالاھىدە بىر دەۋر بولغانلىقى ئۈچۈن مەھسۇلاتلارنىڭ يېڭىلىنىش سۈرئىتى ئىنتايىن تېز بولۇۋاتىدۇ. يېڭى تېخنىكا، يېڭى ھۈنەر-سەنئەت، يېڭى ماتېرىيال، يېڭى مەھسۇلاتلار ئۈزۈكسىز تۈردە مەيدانغا كەلمەكتە. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى مەھسۇلاتلارنىڭ بازاردىكى ئۆمرىنى قىسقارتىپ، بازار ئېھتىياجىنى تېز سۈرئەتتە ئۆزگەرتىپ، مەھسۇلاتلارغا بولغان تەلەپنى ئۆستۈرمەكتە. بۇنداق شارائىت ئاستىدا كارخانىلار يېڭى مەھسۇلات ئېچىش ئارقىلىق كونا مەھسۇلاتنىڭ سېتىش نىسبىتى تۆۋەنلەپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، بازار تەرىپىدىن شاللىۋېتىلگەن مەھسۇلاتلارنىڭ ئورنىنى تولدۇرالايدۇ. كارخانىلار ئۈزۈكسىز تۈردە يېڭى مەھسۇلات ئېچىپ، پەن-تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ كارخانىنى داۋاملىق تېخنىكا زاپىسىغا ئىگە قىلغاندا، داۋاملىق تەرەققىي قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. ئامېرىكىنىڭ تۇنجى دۆلەت ھالقىغان شىركىتى «ئائىلە غەلبە شىركىتى» نى ئالساق، ئۇ 150 يىل جەريانىدا ئىزچىل تۈردە ھەر خىل تىپتىكى كىيىم-كېچەك ماشىنىسىنى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغان ئىدى. ئۇ بازار مۇھىتىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ئۆز كەسپىنى ئالەم قاتنىشى ساھەسىگە بۇراپ، شىركەتنىڭ سېتىش سوممىسىنىڭ %80 تىدىن كۆپرەكى ئالەم قاتنىشىغا مۇناسىۋەتلىك يۇقىرى

تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلاردىن كېلىدىغان بولدى. بازارنى ئالدىن تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئىستېمالچىلارنىڭ كەلگۈسىدىكى ئىستېمال ئېھتىياجىنى تولۇق ئىگىلەپ، بازاردىكى ھەر خىل رىقابەتداشلارنىڭ ئەمەلىي كۈچىنى مۆلچەرلەپ، كارخانىنىڭ كەلگۈسىدە بازار رىقابىتىدە دۇچ كېلىدىغان مەسلىھەتلەرنى ئالدىن قىياس قىلىش ھەم شۇ ئاساستا مەبلەغ سېلىش تەدبىرىنى بەلگىلەش كېرەك. بازار رىقابىتىنىڭ كۈچىيىشىگە ۋە تېخنىكىنىڭ يېڭىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ھەر خىل تاۋارلارنىڭ بازاردىكى ئۆمرى بارغانسېرى قىسقىراشقا يۈزلىنىۋاتىدۇ. بازارلارنىڭ كەلگۈسىدىكى يوشۇرۇن ئىستېمال كۈچى بىلەن بازارنىڭ كەلگۈسىدىكى يۈزلىنىشىنى ئالدىن مۆلچەرلەش ئارقىلىق شۇ ئاساستا مەبلەغ سالغاندا، كارخانىنىڭ كەلگۈسىدىكى پايدىسىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن 30 يىل بۇرۇن ئامېرىكىلىق ئالان كەي 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ھەر بىر ئادەمنىڭ بىردىن كومپيۇتېرى بولىدىغانلىقىنى ئالدىن كۆرەرلىك بىلەن ئېيتقان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا خۇسۇسىي كومپيۇتېر مەيدانغا كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن نۇرغۇن ئادەملەر ئۇنى مازاق قىلغان ئىدى. ئاقىۋەتتە ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ توغرىلىقىغا مۇتلەق ئىشەنگەن IBM شىركىتى بىلەن مېكروسوفت شىركىتى ئايرىم-ئايرىم ھالدا كومپيۇتېر قاتتىق دېتالى بىلەن يۇمشاق دېتالى تەتقىقات ساھەسىگە يۈرۈش قىلىپ، سېتىش ساھەسىنى دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا كېڭەيتىپ، مۇشۇ ئەسىردە دۇنيادىكى ئەڭ روناق تاپقان شىركەتلەرگە ئايلاندى.

نۆۋەتتىكى كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرىدە يېڭى تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلارنى ئېچىشقا مەبلەغ سالدىغان يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە ياشلارنى دادىل ھالدا ئىشلىتىدىغان جۈرئەت بولسا ھەم كەلگۈسىدىكى يۈزلىنىشلەرنى ئالدىن مۆلچەرلەپ شۇنىڭغا قارىتا مەبلەغ سېلىش نىشانىنى داۋاملىق تەكشۈپ تۇرسا، ئۇيغۇرلاردا يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر كارخانىچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، ئىشسىز يۈرۈۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرىغا ئۆز ئىقتىدارىنى نامايان قىلىدىغان، جەمئىيەت ئۈچۈن تۆھپە قوشىدىغان تېخنىكا كۆپ ئىش ئورۇنلىرىنى يارىتىپ بېرىدۇ.

10. كارخانا ماركېتىنى

ماركېتنىڭ ئىلمى كارخانىلارنىڭ بازاردىكى ماركېتنىڭ پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدۇ. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ سېتىپ بەرگۈچى تەرەپنىڭ مەھسۇلاتلىرى ۋە ئەمگەك مۇلازىمىتىنى قانداق قىلىپ ئىستېمالچىلار ياكى ئىشلەتكۈچى ئورۇنلارنىڭ قولغا

ياشاۋاتقان جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ پائالىيىتىنى بىرلىككە كەلتۈرىدۇ. ئىستېمال پائالىيىتىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ. شۇڭا ماركېتىڭنى پىلانلىغاندا ئىجتىمائىي مەدەنىيەتنىڭ كۆرسىتىدىغان تەسىرىگە دىققەت قىلىپ، مەدەنىيەت كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇپ، ئىجتىمائىي مەدەنىيەتنىڭ تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، كارخانىنىڭ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم. ماركېتىڭنى پىلانلاشتا، ئەگەر ئۇنىڭ مەدەنىيەت دەرىجىسى ئۆستۈرۈلسە، ئىستېمالچىلارنى تاۋارنىڭ ئىشلىتىلىش قىممىتىدىن سىرت مەلۇم مەنىۋى نەپكە ئىگە قىلىپ، سودىلىشىش جەريانىدىكى بەزى يامان تەسىرلەرنى تۈگىتىپ، سېتىۋېلىش پائالىيىتىنى ياخشىلىغىلى بولىدۇ.

كارخانا ماركېتىڭ ھەرىكىتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق نىشانى سېتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش بولۇپ، مەھسۇلات سېتىش يوللىرى راۋان بولغاندىلا ئاندىن كارخانا ئىجتىمائىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى ئۈزۈكسىز تۈردە كېڭەيتىش ئارقىلىق جەمئىيەت ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ تاۋارلارنى ئىشلەپچىقىرىپ، جەمئىيەت ئۈچۈن تېخىمۇ چوڭ مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالالايدۇ. ماركېتىڭ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار كارخانا ۋە مەھسۇلات توغرىسىدىكى ئۇچۇرلارنى تۈرلۈك شەكىللەر ئارقىلىق ئىستېمالچىلار ۋە ئىشلەتكۈچى ئورۇنلارغا يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ كارخانا ۋە مەھسۇلاتقا بولغان ئىشەنچىنى ھەمدە ئۆز كارخانىسىنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىشنى قولغا كەلتۈرىدۇ. سېتىشقا ئەھمىيەت بەرمىگەن، بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر مال ساتقۇچىلىرى بولمىغان ھەر قانداق كارخانا بۈگۈنكى كۈندە بازاردا پۇت تىرەپ تۇرالمىدۇ.

سودا ئېلانى سېتىشنى ئىلگىرى سۈرىدىغان مۇھىم پائالىيەت. ھەر قانداق بىر كارخانا مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا سېلىشتىن ئىلگىرى چوقۇم ئېلان ئارقىلىق مەھسۇلاتلىرىنى باشقىلارغا تونۇشتۇرۇشقا موھتاج بولىدۇ. ئېلان ھەر قانداق بىر كارخانىچى ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بولغان تەشۋىقات قورالىدىن ئىبارەت. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن زامانىمىزدىكى ھەر قانداق بىر كارخانىچى ماركېتىڭ بىلىملىرىدىن خەۋەردار بولۇپلا قالماي يەنە ئېلان توغرىسىدا ئاز-تولا ساۋاتقا ئىگە بولمىسا ئەسلا بولمايدۇ. ئەگەر كارخانىچىدا ئېلان توغرىلىق مۇككەممەل بىلىم بولمايدىكەن، بازاردىكى ئېلان ۋاكالەتچىلىرى ئۇنىڭ ئېلان خىراجىتىنى ھەقسىز سوقۇپ كېتىشى ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالىدۇ. قاچان، قانداق ۋاقىتتا، قانداق تەشۋىقات ۋاسىتىلىرىدا ئېلان بېرىش كارخانىنىڭ سېتىشنى ئىلگىرى سۈرۈشىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئېلان ئىسراپچىلىقنىڭ يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۈن كارخانىچى ئېلان سەنئىتى توغرىسىدا بىر قەدەر ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە

يەتكۈزۈپ بېرىشتىكى پۈتۈن جەرياننى تەتقىق قىلىدۇ. ئۇ سېتىپ بەرگۈچى نۇقتىسىدىن چىقىپ، قانداق قىلغاندا كارخانىنىڭ پۈتكۈل ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن كېيىنكى پائالىيىتىنى مۇۋاپىق ئۇيۇشتۇرۇش ئارقىلىق سېتىۋالغۇچىلارنىڭ ئېھتىياجىنى قوزغاشنى ئاساس قىلىدۇ.

ھازىرقى زامان ماركېتىڭ ئىلمىنىڭ قارىشىچە كارخانىنىڭ بازاردا غەلبە قىلىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشىدىكى ئاچقۇچ كارخانىنىڭ داۋاملىق ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتقان ماركېتىڭ مۇھىتىغا ماسلىشىش ياكى ماسلىشالماسلىقىدا. بازار مۇھىتى كارخانىنىڭ ماركېتىڭنىڭ مۇھىتىغا تولۇق ماسلىشىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. بازارغا ماسلاشقانلار ئۆزىنى زورايتىپ بارىدۇ. كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى ئېنىق بولغان نىشاندىكى خېرىدارى بولماسلىق ۋە بازاردا تۇتقان تېگىشلىك ئورنى بولماسلىق ھەم ئىشلەپچىقىرىشنى قارىغۇلارچە تەرەققىي قىلدۇرۇش، سېتىش يوللىرىنى راۋانلاشتۇرۇشقا سەل قاراش ھەم ئېلان، تەشۋىقات ئۇسۇلى مۇۋاپىق بولماسلىق سەۋەبىدىن قىيىنچىلىق ئىچىگە كىرىپ قېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى ئالدى بىلەن ماركېتىڭغا مۇناسىۋەتلىك بىلىملەرنى مۇكەممەل ئۆگىنىپ، ماركېتىڭ نەزەرىيەسى بويىچە كارخانا باشقۇرۇشى دەۋرىنىڭ تەقەززاسىغا ئايلىنىپ قالدى.

بازار ئىنتايىن چوڭ ۋە مۇرەككەپ بولغان بىر سىستېما، پەن - تېخنىكا ۋە ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، بازارنىڭ دائىرىسى ۋە بازارنىڭ مىقدارى ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتىن كېڭىيىپ بارىدۇ. بازاردىكى ھەر خىل تاۋارلارنىڭ تۈرى ۋە سانى ئېشىپ، ئۈزۈكسىز تۈردە يېڭى مەھسۇلاتلار پەيدا بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن بازار رىقابىتىمۇ بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ كېتىدۇ. ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئاھالىلەرنىڭ كىرىمىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، ئىستېمالچىلارنىڭ ئىستېمال ئېھتىياجى ۋە ئىستېمال قۇرۇلمىسىدىمۇ ئۆزگىرىش پەيدا بولىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن ھەر قانداق بىر كارخانىچى ھەر قانداق بىر تاۋارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن بازارنى ئالدىن تەكشۈرۈشى ۋە شۇنىڭغا ئاساسەن نېمىنى ئىشلەپچىقىرىشنى بەلگىلىشى كېرەك.

كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشى ئومۇمەن بىر مەدەنىيەت مۇھىتىدا بولىدۇ. جەمئىيەت تەرەققىي قىلغانسېرى بۇ خىل مەدەنىيەت مۇھىتىمۇ شۇنچە ياخشىلىنىدۇ. ئىجتىمائىي مەدەنىيەت تۈرلۈك يوللار ئارقىلىق جەمئىيەت ئەزالىرىغا ئىجتىمائىي ئۆلچەم ۋە قىممەت مىزانى يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ پائالىيەت ئەندىزىسىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئوخشاش دائىرىدە

ئىشلەپچىقارغان داڭلىق ماركىلىق تاۋارلىرى ئارقىلىق كۆپ مىقداردىكى كىرىمنى قولغا كەلتۈرۈپ باشقىلاردىن باياشات كۈن كەچۈرۈۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا ھازىرقى دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر مىللەت كۈنسىرى كەسكىنلىشىۋاتقان بازار رىقابىتىدە بىر تۈركۈم داڭلىق كارخانىچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىمىدا نامراتلىقتىن تەلتۈكۈس قۇتۇلۇپ چىقىپ دۇنياۋى رىقابەتتە ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىيەلمەيدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ مەھلىكەت ھىقياسىدا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان مۇنەۋۋەر كارخانىچىلىرى كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەندە تېخىمۇ كۆپ ئۇيغۇرلار زامانىۋى كارخانا مۇھىتىدا ياشاپ ھاللىق سەۋىيەگە يېتىپلا قالماستىن يەنە مىللەتنىڭ ئومۇمىي تەپەككۈرى ئەنئەنىۋى تەپەككۈرنى ئاساس قىلىدىغان مىللەتتىن زامانىۋى مىللەتكە ئايلىنىدۇ. مۇشۇ جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇر كارخانىچىلىقىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى ئۇيغۇرلارنىڭ كەلگۈسىدىكى ھاياتىدا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر كارخانىچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقماي تۇرۇپ، ئۇيغۇرلار ھەرگىزمۇ زامانىۋى ئاڭغا ئىگە بولغان ئەڭ زامانىۋى پەن-تېخنىكا بىلەن قوراللانغان مىللەتكە ئايلىنىپ چىقالمايدۇ ھەم نامراتلىقتىن، قاششاق روھىي ھالەتتىن قۇتۇلۇپ باياشات ھەم خاتىرجەم بولغان گۈزەل كېلەچەككە ئىگە بولالمايدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «كارخانا باشقۇرۇش ھەققىدە ئومۇمىي بايان» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى.
2. قاھار تۇردى: «خۇسۇسىي شىركەت قۇرۇش يولى» شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2010 - يىلى 3 - ئاي 1 - نەشرى.
3. «كارخانا تىجارىتىنى باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ قانۇن بىلىملىرى ئوقۇشلۇقى» قانۇن نەشرىياتى، 2006 - يىلى 10 - ئاي 1 - نەشرى.
4. «MBA دا ئۆگەنگىلى بولمايدىغان ئەمەلىي ئەقىل-پاراسەت» جۇڭگو مۇھاجىرلار نەشرىياتى، 2000 - يىلى 3 - ئاي 1 - نەشرى.
5. «شىركەتنىڭ كۈچى» شەنشى نەشرىياتى گۇرۇھى شەنشى مائارىپ نەشرىياتى، 2010 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى.
6. «شىركەت ئىمپېرىيەسى» خۇاۋېن نەشرىياتى، 2010 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 1 - نەشرى.
7. قاسىمجان ئەھمىدى «ماركىتنىڭ ئىلمى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 - يىلى 7 - ئاي 1 - نەشرى.
8. «ئېلان شۇناسلىق ئاساسلىرى» شىنجاڭ پەن - تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى، 2002 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى.

بولمىسا بولمايدۇ. ئېلان تەشۋىقات ئىشلىرىنىڭ مەسلىسىز تۈردە گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ يېڭى تاۋارلارنىڭ دۇنياغا كېلىشىدىن تارتىپ ئۇنىڭ تېز سۈرئەتتە ئومۇملىشىش دەۋرى بارغانسېرى قىسقىراشقا قاراپ يۈزلەندى. ئەمما، ھەر خىل ئېلان، تەشۋىقات ۋاسىتىلىرىنىڭ تارقىلىش دائىرىسى قانچە كەڭرى بولسا ئېلان باھاسىمۇ شۇنچىغا مۇناسىپ ھالدا يۇقىرى بولىدۇ. شۇڭلاشقا كارخانىلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ، تاۋارلىرىنىڭ بازارلاردىكى ئەھۋالىغا ئاساسەن ئوخشىمىغان ئېلان ۋاسىتىلىرىدىن پايدىلىنىشقا توغرا كېلىدۇ.

يېڭى تىجارەت باشلىغان مەبلەغ قۇرۇلمىسى ئانچە يۇقىرى بولمىغان داڭلىق تاۋار ماركىسى ياراتمىغان شىركەتلەر ئېلان بېرىشتە ئەمەلىي ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ، ئۆز ئەھۋالىغا ماس كېلىدىغان بىر قانچە خىل ئېلان ۋاسىتىسىدىن پايدىلىنىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ بازارنى قاپلاش دەرىجىسى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ شۇنچىغا ماس ھالدا ئېلاننى تاللاپ، ئېلاننىڭ قاپلاش دائىرىسىنى تەدرىجىي تۈردە كېڭەيتىش لازىم. ئادەتتە ھەر قانداق بىر مەھسۇلاتنىڭ بازارغا كىرىش، تەرەققىي قىلىش، گۈللىنىش، خارابىلىشىشتىن ئىبارەت بىر قانچە دەۋرى بولىدۇ. كارخانىچىلار ئۆز مەھسۇلاتىنىڭ بازاردىكى ئەھۋالىغا قارىتا بىر ياكى بىر قانچە خىل ئېلان ۋاسىتىسىنى تەڭلا قوللىنىش ئارقىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىلىش مىقدارىنى ئاشۇرىدۇ. ئەگەر ئۆز مەھسۇلاتلىرىنىڭ بازاردىكى ئەھۋالىغا قارىتا ئىش كۆرمىگەندە ئېلان ئۈچۈن زور مىقداردا خىراجەت ئاجرىتىپ تۈزۈك ھاسىلاتقا ئىگە بولغىلى بولمايدۇ. ئېلان ئارقىلىق مەھسۇلاتلىرىنى كۆپتۈرۈپ تەشۋىق قىلغاندا ئېلان مەھسۇلاتنى سېتىشقا قارىتا سەلبىي رول ئوينايدۇ. ھەر قانداق بىر كارخانا ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئويلىشىپ ئۆي سىرتى ئېلاننى، باسما بۇيۇم ئېلاننى، رەڭلىك چىراغ ئېلاننى ۋە ۋېبىسكا ئېلاننى قاتارلىق ھەر خىل ئېلان ۋاسىتىلىرىنىڭ رولىدىن ئۈنۈملۈك تۈردە پايدىلىنىش كېرەك.

تۈگەنچە

ئۆتۈپ كەتكەن نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەر ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر جەڭگىۋار بولغان ئارمىيەسىگە ھەم بىر قەدەر ئىلغار قورال-ياراغلارغا تايىنىپ دۇنيانى بويسۇندۇرغان ئىدى. ئىنسانىيەت يېڭى بىر ئېراغا قەدەم قويغاندىن كېيىن تىنچلىق بىلەن تەرەققىيات دەۋرىنىڭ ئاساسى مېلودىيەسىگە ئايلاندى. دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەل ۋە مىللەتلەر ئۆزلىرى

مەدەنىيەتتىمىزنىڭ نەردىن چاتاق چىقتى؟

بولۇپمۇ مەدەنىيەتتىمىزنى ئىسپاتلاپ قويدى. يەنە شۇنداقلا، جۇڭگونىڭ مەدەنىيەتتىكى ئامېرىكىغا ھەتتا دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە كىرگۈزۈش دەيدىغان شوئار ئۇزاقتىن بۇيان پەسكويغا چۈشمەي كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمەلىيەت جۇڭگو مەدەنىيەتتىن زادى نېمىلەرنى باشقىلارنىڭ ھۆزۈرلىنىشىغا سۈنۈش ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىش لازىملىقىنى ئادەم چۈچۈڭدەك ھالدا كۆرسىتىپ بەردى.

بۇ توقۇپ چىققان ھېكايە ئەمەس، توردىكى خەۋەرلەر ئۇنىڭغا دەلىل بولالايدۇ.

جۇڭگودىكى داڭلىق ئىتوت ئۇستازى جاۋ بېنشەن جۇڭگو سەھنىلىرىدە مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە. مەن ۋە مېنىڭ ئائىلەمدىكىلەر، بىر تالاي جۇڭگولۇق ئاغىنىلەر ئۇنىڭغا قىزىقىش بىلەنلا بولدى قىلمايمىز، بەلكى ئۇنىڭغا مەپتۇن بولىمىز. ھەر يىلى چاغاندا ئۇنىڭ نوپۇزلىرىغا تەلپۈرۈپ چىقىمىزنى قىلمايمىز. بىزنى ئۇنىڭ چەت ئەللەردىكى ساداقەتمەن مەستانىلىرى دېسە ئارتۇق كەتمەيدۇ.

2008-يىلى جاۋ بېنشەن ئۆمەك باشلاپ ئامېرىكىغا زىيارەتكە كەلدى. يولبويى سۈر كۆرسەتتى، كۆرەڭگەلپ ئالچاڭلاپ كەتتى. ئامېرىكىنىڭ پادىچىلار مەدەنىيەتتىكى جۇڭگونىڭ سەھرا مەدەنىيەتتىكى ئارقىلىق بويسۇندۇرۇشقا قەسەم ئىچتى. ئۆزى كەلمەي تۇرۇپ، ھەيۋىسى كېلىپ بولدى. نام-شەرىپى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچتى، ئاڭلىغانلا يەر ئويۇر-تويۇر بولدى. يىلەت باھاسى ھەدەپ ئۆرلىدى، جۇڭگولۇقلارنىڭ نەپسى تاقىلداپ، تاقىتى تاق

دۇنيانىڭ نەزىرىگە ئائىل بولۇۋاتقان چوڭ دۆلەت — جۇڭگونىڭ ھەر بىر ئىشى يەرشارىنىڭ نەزىرىگە كىرىدۇ. ئۇنداقتا جۇڭگو زادى نېمىسى بىلەن مۇشۇنداق جازىبىدارلىققا ئىگە بولغان؟ بۇ كۆرۈنۈشتىكى ھادىسىمۇ ياكى ئەمەلىي كۈچمۇ؟

ئاپتونوم ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەۋلادى، يازغۇچى. ئۇ يەرشارى ئۈستۈنلۈكىدە تۇرۇپ، تولىپ تاشقان ئىستراتېگىيەلىك قاراش ئارقىلىق شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەتتىكى ئىقىل-پاراسىتىنى بىرلەشتۈرۈپ، نۆۋەتتىكى جۇڭگودا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بىر مۇنچە مەسىلىنى چوڭقۇر ئېچىپ بىرىمىز. ماقالە ئوقۇرمىنلارمۇ بىلىم بېرەلەيدۇ. ئۇلارنىڭ دىلىنى يورۇتالايدۇ. جۇڭگونىڭ دۇنيانى يېتەكلەشكە ئىستىراكى قىلىشى، جۇڭگو-ئامېرىكا يۇقىرى قاتلام ئىرىپىلىرىنىڭ سۆھبىتى ۋە يەرشارى بويىچە ئىستراتېگىيەلىك ھەمكارلىقنى يولغا قويۇش قاتارلىقلارغا يېڭىباتتىن نەزەر سېلىشتا بىۋاسىتە يېتەكلەش رولىغا ئىگە.

ئەسلى زۇرنالنىڭ ئىلاۋىسى

جاۋبېنشەننىڭ خۇا رۇڭ يولىدىكى مەغلۇبىيىتى

مەدەنىيەتنى دۆلەت دەۋرىدىن ئېلىپ چىقىش مەسىلىسىدە جۇڭگونىڭلا بولىدىكەن چوقۇم دۇنيانىڭ بولىدۇ دېگەن ئىدىيەگە ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كەلگەن بولساقمۇ، لېكىن پاكىت جۇڭگونىڭلا بولسا دۇنيانىڭ

بولدى.

جاۋ بېنشەن ئامېرىكىغا كېلىپ، خۇددى گۈەنيۇ خۇا رۇڭ يولىدا مەغلۇپ بولغاندەك مەغلۇپ بولغىلى تاس- تاس قالدى. بۇ ئەھۋالنى كۆپتىن-كۆپ قېرىنداشلار بىلمىگەن بولۇشى مۇمكىن. دۆلەت ئىچىدىكى يەتكۈزۈش ۋاسىتىلىرىنىڭمۇ تولۇق يەتكۈزگەنلىرى ناھايىتى ئاز بولدى. ئەمەلىي ئەھۋال شۇكى، جاۋ بېنشەن ئامېرىكىدا سەييارە ئويۇن قويۇش جەريانىدا، ئۇ ھەققىدە يېزىلغان سەلبىي خەۋەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ھەتتا قانۇنغا چېتىلىدىغان ماجرا كېلىپ چىقتى. گەرچە ئۇ ئامېرىكىدىكى ئويۇن مىسلىسىز مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى، كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە قارشى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدى دېگەن گەپتە چىڭ تۇرغان بولسىمۇ، ئەمەلىي پاكىت ئۇنداق بولماي قالدى.

جاۋ بېنشەننىڭ نومۇرلىرى مەجرۇھلارنى، ئەقلى كەمتۈكلەرنى، كېكەچلەرنى، سېمىزلارنى كومېدىيەلىك مازاق قىلىش ۋە دوراش ئارقىلىق كۆرۈرمەنلەرنى كۈلكە بىلەن تەمىنلەشتە پۈتۈن جۇڭگوغا مەشھۇر، شۇڭا ئۇنىڭ نومۇرلىرىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. مۇنداق قىلىشنىڭ جۇڭگودا كارايتى چاغلىق، ھېچكىم ئەيىبلەپ يۈرمەيدۇ، ھېچكىممۇ بىئارام بولمايدۇ. قانچە مازاق قىلسا، شۇنچە قارشى ئېلىنىدۇ. قانچىكى ئوخشىتىپ دورىسا، شۇنچىكى قىزغىن ئالقىشقا سازاۋەر بولىدۇ.

بىراق، ئامېرىكىدىكى ئەھۋال بۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. ئامېرىكا ئىنسانىي ھوقۇقنى تەكىتلەيدىغان، باراۋەرلىككە ئىنتىلىدىغان، ھەر قانداق شەكىلدىكى ئىرقىي ۋە فىزىيولوگىيەلىك كەمسىتىشنى توسىدىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرىدىغان دۆلەت. ھەر قانداق بىرىگە قىلىنغان ھەر قانداق شەكىلدىكى كەمسىتىش ۋە مەسخىرىگە، بولۇپمۇ مەجرۇھلار ۋە ئەقلى كەمتۈك ئادەملەرگە قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىككە ھەمدە شۇ خىلدىكى سۆز-ھەرىكەتلەرگە ئامېرىكىدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئادەملەر تەبىئىي رەۋىشتە جان-جەھلى بىلەن قارشى چىقىدۇ، مۇنداق قىلمىشنى قەتئىيلىك بىلەن رەت قىلىدۇ.

جاۋ بېنشەن «مەجرۇھلارنى مەسخىرە قىلدى» دېگەن ئەيىبلەش ئويلىمىغان يەردىن سوتنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋەتتى. دەۋرەپ كېلىۋاتقان تەنقىد ۋە گۇمان تۈپەيلى، ئادەملەر شۇ ھامانلا جاۋ بېنشەننىڭ كۆزىگە قولنى تىققۇدەك بولدى.

ئامېرىكىدىكى ئاتاقلىق يازغۇچى بى رۇشى ئۆزىنىڭ ماقالىسىدە: «جاۋ بېنشەننىڭ نومۇرلىرىنىڭ مەزمۇنى چاكىنا، گەپ-سۆزلىرى سەت، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئەزىم دەريانىڭ جەنۇبى بىلەن شىمالدا يەنىلا بازار تاپتى. بېلەت باھاسى ئاسترونومىيەلىك سان بىلەن ھېسابلىسا بولغۇدەك

قىممەت ياراتتى. جاۋ بېنشەننىڭ ئۆزى چاغاندىكى كېچىلىكنىڭ غوللۇق ئارتىسى سۈپىتىدە ئون نەچچە يىلنى بىر كۈندەك ئۆتكۈزدى. سەۋەبىنى سۈرۈشتۈرگەندە، جاۋ بېنشەن بۈگۈنكى جۇڭگودا يۈز بېرىۋاتقان ئىجتىمائىي بۇرۇلۇشنىڭ مەھسۇلى. بۈگۈنكى جۇڭگودا جامائەتنىڭ سەنئەت قىزغىنلىقى، مەنىۋى مەنزىلى ئىزدىنىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقاچقا، ئۆز مەنىسىدىكى مۇنتىزىم مەدەنىيەت چەتكە قېقىلدى. جاۋ بېنشەن پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، تارىخنىڭ ھارۋىسىنى كەينىگە ماڭدۇرماقچى بولدى. كونا جۇڭگونىڭ كۈچلىرىدىكى يايملاردىلا بولىدىغان ھەييارلىقنى قايتىدىن ئىزدەپ تېپىپ، ئۇنى گۆھەر تەرىقىسىدە كۆز-كۆز قىلدى، ئۆزىنىڭ خۇپسەنلىكىنى نامايان قىلدى. مۇشۇنداق بىر ھەزىلكەش تاماشىبىنلارنىڭ ئارزۇلۇق بالىسىغا ئايلىنىپ قالسا، ئۇنىڭغا توۋا دېمەي بولمايدۇ!» دەپ يازدى.

نيۇيوركتىكى كەسپىي ئادۋوكات چېن مېي گەپنى ئەگىتىپ يۈرمەي: «جاۋ بېنشەن ئويۇن قويغاندىن كېيىن، بىر مۇنچە ئادەمدىن تېلېفون كەلدى. ناھايىتى كۆپ ئادەم ئۇنىڭ ئويۇنىنىڭ مەزمۇنىغا نارازىلىق بىلدۈردى. مەندىمۇ شۇنداق تۇيغۇ پەيدا بولدى. ئىككىنچى كۈندىكى جياڭ كۈن ئويىناپ چىققان نومۇرلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، جاۋبېنشەننىڭ بازارغا سالغان نېمىلىرىنى تەكشۈرۈپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ. جاۋ بېنشەننىڭ ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار سەھنىگە چىقىپلا بىرىنچىدىن مەجرۇھلارنى مەسخىرە قىلدى، ئىككىنچىدىن سېمىزلارنى مەسخىرە قىلدى، ئۈچىنچىدىن روھى كېسەللەرنى مەسخىرە قىلدى. ئۇنىڭ ئارتىسلىرى ئاقساق - چولاق قاتارلىق مېيىپ ئادەملەرنى دوراپ، ئۆزلىرىنىڭ خۇشاللىقىنى باشقىلارنىڭ ئازابلىنىشى ئۈستىگە ئۆرە تۇرغۇزدى. مېنىڭچە، جاۋبېنشەننىڭ ئۆمىكىدىكىلەر نومۇرلىرىنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزگەرتىمىسە، قايتا چەت ئەلگە چىقىمىسى كېرەك. چۈنكى مۇنداق ئويۇن ئەگەر ئاساسىي ئېقىمنى تەكىتلەيدىغان جەمئىيەتكە كۆرسىتىلسە، ئويۇن قويۇش زالىنىڭ دەرۋازىسى نارازىلىق بىلدۈرۈۋاتقان مەجرۇھلار ۋە سېمىزلار بىلەن توشۇپ كېتىدۇ. جياڭ كۈن باشلاپ كەلگەن جۇڭگو رادىيو سەنئەت ئۆمىكىگە قاراپ باقايلى، ئوخشاشلا ئادەمنى كۈلدۈرىدىغان ئېيتىش بولسىمۇ، مەزمۇنى ساغلام، ئاكتۇئال بولدى. سېلىشتۇرماققۇ مەيلى، سېلىشتۇرساقلا ئادەم قورقىدىغان ئىش چىقىدۇ» دېدى.

نەق مەيداندىكى ئادەملەرنىڭ تىنىمىز بويۇندا، گۈلەقەلەرنىڭ ئېچىلىپ، شامىسىنىڭ چاي بولۇپ كېتىشى ھەر قايسى قاتلامدىكى تاماشىبىنلارغا ئەمەس، پەقەت بىر قىسىم دوست تارتىدىغان مەستانىلەرگىلا ۋەكىللىك قىلالايدۇ، خالاس! ئامېرىكىدىكى بىر تاماشىبىن

ئوخشاش بولمىغان تەرەپلەردىن كۆزەتتى، ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچىنى ھاسىل قىلدى.

يەر شارى بويىچە ئىقتىسادىي كىرىزىس ئەدەپ كەتكەن ئەھۋالدا، جۇڭگودا ھەممە ئادەمگە تونۇشلۇق بولغان مەدەنىيەت كىنو-تېلېۋىزىيە شىركىتى «خۇايسى ئاكا-ئۇكىلار» نىڭ ئىگىلىك تىكلەش پىلانى مۇۋەپپەقىيەتلىك رەۋىشتە بازارغا كىردى، پايىنىڭ باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلىدى ۋە جۇڭگودىكى مەدەنىيەت ئارقىلىق كۆڭۈل ئېچىشتىن ئىبارەت يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان بۇ كەسىپنى ئادەملەر داڭقىتىپ قارايدىغان ئۈستۈنلۈككە يېتەكلىدى. جۇڭگودىكى يەتكۈزۈش ۋاسىتىلىرى ۋە ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ ھە-ھۇ دېيىشى بىلەن، مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش كەسىپى ئېقىمىنىڭ تەتۈرىگە قاراپ ئىلگىرىلەپ، جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ يېڭى ئېشىش نۇقتىسىنى شەكىللەندۈرىدىغان ۋە ئىقتىسادنىڭ تەرەققىيات شەكىلدە بۇرۇلۇش ياسايدىغان مۇھىم بۆسۈش ئېغىزى بولۇپ قالدى. تېخىمۇ قالتىس يېرى شۇكى، مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش كەسىپى يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان كەسىپ فورماتىسىگە ئىگە قىلىش، شۇنداقلا ئۇنى زامانىۋى ئىقتىسادنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، بىلىم قۇرۇلمىسى زىچ، قوشۇمچە قىممەت يۇقىرى، تېخنىكىلىق تەركىبىي يۇقىرى، تەننەرخى تۆۋەن، بۇلغاشتىن خالىي، تەكرار ئېچىشقا قولايلىق دەپ چۈشەندۈرۈش، ئۇنى ئەلا قۇرۇلما، كەڭ دائىرىلىك ئىستېمال ئىش ئورنىنى كۆپەيتىش، ھالقىشنى تېزلىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە باشقا ھېچنەرسىدە يوق ئۈستۈنلۈك بىلەن تەمىنلىدى.

دۆلەت مىقياسىدا مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇشقا ئوت كەتتى. ھەر قايسى ئۆلكە-شەھەرلەر «ئېشەك-ئېشەكتىن قالسا قۇلقىنى كەس» دېگەندەك بىر-بىرى بىلەن بەس-بەسكە چۈشتى. بىر-بىرىنى تاپ باستۇرۇپ قوغلىدى. ئەنخۇي ئۆلكىسى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش كەسىپىدىكى پەۋقۇلئاددە ئۈستۈنلۈكنى ئالدى بىلەن جارى قىلدۇرۇپ، بۇ كەسىپنى ئۆلكىنىڭ نۇقتىلىق تەرەققىي قىلدۇرىدىغان سەككىز تۈۋرۈك كەسىپنىڭ ئىچىگە كىرگۈزدى، بىر قاتار سىياسەت تەدبىرلەرنى بەلگىلەپ يولغا قويدى. يەتكۈزۈش ۋاسىتىلىرىنىڭ خەۋىرى بويىچە سۆزلىگەندە، مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش كەسىپى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ شەكىلدە بۇرۇلۇش ياساشنى تېزلىتىش، ئىقتىسادنىڭ سالماق تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش قاتارلىقلارغا تازا ئوبدان يۆلەك بولدى.

داڭلىق يازغۇچى فېڭ جىسەي: «مەدەنىيەت مىراسلىرى ئاچسا بولمايدىغان نەرسە ئەمەس، لېكىن مەسىلە شۇ يەردىكى، مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ئېچىش بىر تالاي يەرلىك

ئۆزىنىڭ نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن ھاجاتخانىدىكى بىر دۆۋە قەغەزنى چىرايلىق بولاق قىلىپ يۆگەپ، ئويۇن تۈگىگەندىن كېيىن قۇرۇق قىلىپ قالغان ئورۇندۇقنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ قويغان. ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن، ئۇ ئۇنداق گول ئادەملەردىن بولمىسا كېرەك، ئۇ چوقۇم ئىنتايىن ئۈمىدسىزلەنگەن، تېشى پال-پال، ئىچى غال-غال بۇ ئىشنى پىسەنتىگە ئالمىغان، ئۇ جاۋ بېنىشەننىڭ مېيىپ-مەجرۇھلارغا قىلغان ھاقارىتى ئۈستىدىن سوتقا ئەرز سۇنماقچى بولغان.

ئۈنچىمىغان ئادەمنىڭ كۈچى ۋارقىراپ-جارقىرىغانلاردىن قۇدرەتلىك بولىدۇ.

دۆلەت ئىچىدە يۈز مىليونلىغان تاماشىبىن چىكىسىگە گۈل قىلىپ قىسماقچى بولغان بېنىشەن تاغىمىز ئامېرىكىغا كەلگەندە قاراپ تۇرۇپلا ۋاتىرلۇغا دۇچ كېلىپ قالدى، ھەتتا كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال دېگەندەك مېيىپ-مەجرۇھلارغا ھاقارەت قىلدى، دېگەن جىنايەتنى ئۈستىگە ئالدى. ئۇۋال بولدىمۇ؟ راست گەپنى قىلساق، ئۇۋال بولمىدى. ئېتۇت دېگەن سەنئەت، مەدەنىيەت، لېكىن ئۇ تاماشىبىنلارغا يۈزلەنگەن چىغدا ئۆزىنىڭ تاۋارلىق الامىتىنى بىلىندۈرۈپ قويدى. جۇڭگولۇقلار ئۇنىڭ ناۋارلىق ئالامىتىنى ئالغىنى بىلەن، ئامېرىكىلىقلار ئالامىدى. ئامېرىكىلىقلار ئۇنى مەدەنىيەت خاسلىقى، مەنىۋى خاسلىق يېقىدىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى. بۇنىڭدىن بىزگە كەلگەن بېشارەت شۇكى، مەدەنىيەتنى دۆلەت دەۋرازىسىدىن ئېلىپ چىقىشتىن بۇرۇن، باشقىلارنىڭ تېمىنىڭ تۈۋىدە تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ سېنىڭ مەدەنىيىتىڭنى ئېلىش-ئالماسلىقىغا قاراپ بېقىشنىڭ كېرەك. ئەگەر مەھسۇلاتقا ئايلانغان مەدەنىيەتتىكى روھنىڭ سۈپىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن بولسا، ئەڭ ياخشىسى ئۇنى ئۆيىنىڭ بىرەر بۆلۈمىدا قويۇپ قويغان ياخشى.

مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇشتىكى خاتا قەدەم

كەڭ مەنىدىكى مەدەنىيەت مەھسۇلاتى يەتكۈزۈش ۋاسىتىلىرى بىلەن كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش دېگەن بۇ كەسىپى ئاتالغۇ 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بارلىققا كەلدى. ئۇ ئەڭ باشتا ھازىرقى غەرب ماركسىزىمنىڭ فىرانكفورت ئىلمى مەزھىپىدىكى ۋەكىللىك شەخسلەردىن ھوككېيىم بىلەن ئادونو بىرلىكتە يازغان «ئويغاتقۇچى دىيالېكتىكا» ناملىق كىتابىدا پەيدا بولدى. مەدەنىيەت مەھسۇلاتى پەۋقۇلئاددە مەدەنىيەت فورماتىسىيە ۋە پەۋقۇلئاددە ئىقتىسادىي فورماتىسىيە بولۇش سۈپىتى بىلەن كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنى ماھىيەتلىك ئىگىلىشىگە تەسىر كۆرسەتتى. ئوخشاش بولمىغان دۆلەتلەر مەدەنىيەت مەھسۇلاتلىرىنى

مەدەنىيەت ئارتۇقچە كالانىيلىشىپ، سامانىڭ تېگىدىن سۇ ماڭغاندەك تۇيدۇرماي تۇرۇپ، جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى يەڭگىلەنكەنلىكنىڭ مەنبەسىگە ئايلاندى.

بىز تېلېۋىزورنى ئاچقان ھامان، مەركەزدىن تارتىپ جايلاغىچە، شەھەردىن تارتىپ يېزىلارغىچە ھەممە قاندا دېگۈدەك ناخشا-ئۇسسۇل مۇسابىقىلىرىنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى، ھەرخىل ئېقىملار سۆزمەنلىك قىلىۋاتقان مۇنبەرلەرنى، داڭلىق شەخسلەر، ھۈنەرۋەن-كاسپىلارنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى، مەدداھلىق قىلىۋاتقانلارنى، سەتەڭ تاللاش، شاھزادە تاللاش... قاتارلىق ئىشلارنى كۆرىمىز... ئۇلاپلا يەنە شۇ داڭلىق شەخسلەر، ھۈنەرۋەن، ئويۇنچىلارنىڭ رەسمىي تارىخقا كىرمىگەن سەرگۈزەشتىلىرى، زىيارەت سۆھبەتلىرى، خۇپىيانە ئىشلىرىنى ئېچىۋېتىش، تاپ باستۇرۇپ ئەھۋال ئىگىلەش، ناشايان ئىشلار... ئەڭ ئاخىرىدا داڭلىق شەخسلەر بىلەن ھۈنەرۋەن-ئويۇنچىلارنىڭ سورۇنىغا قوشۇلغان ئۇرۇق-تۇغقانلار، ئەل-ئاغىنىلەر، ئۇلارنىڭ ماختاشلىرى، ئۇلاپ ئاڭلىتىشلار، دوست تارتىشلىرى... قىسقىسى قارىلغاقچىلار ۋىچىرلاپ، بۇلبۇللار سايرايدۇ. كېيىنەكلەرنىڭ ئۇ گۈلدىن بۇ گۈلگە قونۇشلىرى كۆزنى ئاللاچەكمەن قىلىدۇ، سۇنىڭ يۈزىدە تىنىمىز تەۋرەۋاتقان دولقۇنلار پەيدا بولىدۇ.

نەتىجىدە جىددىي تېما تەرىقىسىدە يەتكۈزۈشكە تېگىشلىك، بايان قىلىشقا بولىدىغان ئېكولوگىيەلىك مۇھىت. غايىۋى مەنزىرە توغرىسىدىكى گەپلەرنىڭ قۇيرۇقىنى قۇم باسدۇ. بار دېگەندىمۇ قولداشقا ئوخشاپ قالىدۇ. نايناقلاۋاتقاندا كىلا بولىدۇ، شۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىدۇ. مەزمۇنى ئاددىي، زورۇقۇپ قېلىۋاتقان، ۋاي دېگۈچىلىك ماغدۇرى يوق. كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال دېگەندەك، ئۇنىڭغا تېخى مەشھۇر شەخسلەر بىلەن چولپانلارنىڭ ئىلىپتەك قامىتى، سودا ئېلانلىرى چوقۇم قوشۇلغان بولۇشى كېرەك. چەت ئەلدىكى جۇڭگولۇقلار جۇڭگودىكى ئاساسلىق ئۆلكە - شەھەرلەرنىڭ تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى كۆرەلەيدىغان بولساقمۇ، ياكى ۋىچىرلاۋاتقان قارىلغاقچى سايراۋاتقان بۇلبۇللارنىلا كۆرىمىز، ياكى بولمىسا ناخشا-ئۇسسۇللاردىكى راھەت-پاراغەتنى كۆرىمىز. قايسى قانالىنى ئاچساڭ ساپلا «يۇلتۇزلۇق داغدام يول»غا ئوخشاپ كېتىدىغان ناخشا-ئۇسسۇل مۇسابىقە نومۇرلىرى يامان ئەمەس دېگىلى بولغان بىلەن ھەممە يەرگە چات كېرىۋالغان، راستىنى ئېيتقاندا غازاڭدىنمۇ تولا.

ئامېرىكىدىكى تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنىڭ چېتىشلىق دائىرىسى كەڭ، مەخسۇس كۆڭۈل ئېچىش قانالىرىدىن باشقا، دۆلەت رەھبەرلىرى تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىدا مەشھۇر شەخسلەر بىلەن ھۈنەرۋەن-ئويۇنچىلارنى ئۆزىدىن ئۈستۈن پەشتاققا چىقىرىپ قويدىغان ئىش مۇتلەق ئاز ئۇچرايدۇ.

ئەمەلدارلارنىڭ سىياسىي نەتىجىسى ۋە ئېچىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سودىگەرلەرنىڭ مەنپەئەتى بىلەن چېتىشلىق بولۇپ قالدى. نەتىجىدە مەدەنىيەت مەراسىملىرى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. ئىلگىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ، مەدەنىيەت مەراسىملىرى غايەت زور دەرىجىدە زىيان تارتقان ۋە بۇزۇلغانىدى، ئەمەلىيەتتە ئىقتىسادىي كىرىزىس كېلىپ چىقىۋىدى، مەدەنىيەت تۇرۇپلا ئىقتىسادنىڭ سايىمىغا ئايلاندى. داۋاملىق يوسۇندا مەدەنىيەتتىن سەھنە ياساپ، ئىقتىسادنىڭ ئويۇنىنى ئويىنايدىغان بولساق، يېڭى بىر قېتىملىق تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىشىمىز مۇمكىن» دەپ كېلىپ، ئىشنىڭ يېغىرىنى ئېچىۋەتتى.

مەھسۇلاتلاشتۇرۇشنىڭ يېنىغا چۈشۈپ يۈرۈپ، جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى تولۇقى بىلەن ئۆزگىرىپ كەتتى. جۇڭگو مەدەنىيىتى يەنىلا پاكىز، نەپىس بولۇپ بىرىشتىن قالدى. ئايىقى ئۈزۈلمەيدىغان ئىش تۈگىدى. كۆزنى قاماشتۇرىدىغان تىللا رەڭلىك يېڭى كىيىمنى ئۇچىسىغا ئارتىپ، مەھسۇلاتلاشتۇرۇش ياكى تاۋارلاشتۇرۇشنىڭ ماركىسىنى چاپلىغاندىن باشلاپ، پۇل بىلەن ئېغىز-بۇرۇن يالىشىپ، بىر-بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان ھەمراھلىق مۇناسىۋەتنى ئورناتتى.

شۇنداق ئېسىمىزدە تۇرۇپتۇ: جۇڭگونىڭ ماڭارپى مەھسۇلاتلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىلىم-پەننى ئەرزان ساتىدىغان، تالىشىپ ئالىدىغانلار شامالداك قىيغىتىپ يۈرىدىغان ناچار ئەھۋال كېلىپ چىقتى. ماڭارپىنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇشنىڭ يولى توسۇلۇپ قالدى.

جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى كونا كاتتاغا يەنە بىر قېتىم چۈشۈپ كېتەرمۇ، ھۇزۇرلىنىش بەسخورلۇققا، يۈكسەكلىك چاكنىلىققا ئايلىنىپ قالارمۇ؟ تارىختىكى تاسادىپىيلىققا بىر نېمە دېمەك تەس.

يەڭگىلەنكەنلىك قىلىۋاتقان تېلېۋىزىيە ۋاسىتىلىرى

جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ مول ۋە چوڭقۇرلۇقى تالاشمىسىمۇ بولىدىغان پاكىت. لېكىن، جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن تەرەققىي قىلىشى، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسىنىڭ كەڭ كۆلەمدە ياخشىلىنىشىغا ئەگەشكەن ھالدا ئۈدۈل كەلگەن يەرگە مېڭىۋەردى. تەسىرى تازا كۆپتۈرۈلدى. جەمئىيەتنىڭ كىرىمى بولىدىغان ھەر قانداق قاتلىمغا ئۆزىنى سۈركەپ باقتى. مۇشۇلاردىن چىققان تۇغۇندى مەدەنىيەتنىڭ مەھسۇلاتلاشتۇرۇلۇشى، ئادەملەرنىڭ ئويۇنچى بولۇپ كېتىشى، مەنپەئەتنىڭ كەينىدىن سوكۇلداش ۋە پۇلپەرەسلىكنى ئاساسىي نىشان قىلىش قاتارلىقلار ئادەملەرگە جىن چاپلاشقانداك چاپلاشتى.

سېلىشتۇرۇپ قارىساق، پۈتكۈل جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى مەشھۇر شەخسلەر بىلەن ھۈنەرۋەن- ئويۇنچىلاردىن ئايرىلالمايدىغاندەك، ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالسا خەۋەرمۇ بولمايدىغاندەك، يەتكۈزۈش ۋاستىلىرىمۇ بولمايدىغاندەك، جۇڭگومۇ بولمايدىغاندەك بىر ئەھۋال.

تېلېۋىزىيە ۋاستىلىرىنىڭ ئىلكىدىكى يەتكۈزمەكچى بولغان بايلىق ناھايىتى كەم، ناھايىتى چەكلىك، يۈز مىليونغا يېقىن نوپۇسى بار چوڭ ئۆلكىلەردىمۇ سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق تارقىتىدىغان تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى ئاران بىر- ئىككى. قەغەزگە تايىنىدىغان يەتكۈزۈش ۋاستىلىرى بىلەن تورغا تايىنىدىغان يەتكۈزۈش ۋاستىلىرى قانچە دېسەڭ شۇنچە. قوبۇللاش نىسبىتى بىر مىليارد 400 مىليون بولغان تېلېۋىزىيە يەتكۈزۈش ۋاستىلىرى دۆلەتنىڭ ئىنتايىن ئاز ساندىكى يەتكۈزۈش بايلىقىنى مەشھۇر شەخسلەر بىلەن ھۈنەرۋەن- ئويۇنچىلارنىڭ نومۇر ئورۇنلىشى ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشى ئۈچۈن بۇزۇپ- چاچسا، ناماشىبىنلار بىلەن ئاڭلىغۇچىلارنى خاتا يولغا يېتەكلىمەي نېمە قىلىدۇ؟ جۇڭگونىڭ ھەقىقىي مەنىۋى كۈچى نەدىن كېلىدۇ؟

زىيادە چوڭايتىلغان ۋە پاخاللاشقان چولپانلار

تېلېۋىزىيە ۋاستىلىرى ئارقىلىق كۆۋەجەپ كېلىۋاتقان شىددەتلىك دولقۇننىڭ روبروسىدىكى جۇڭگولۇقلار، ئۇنداق ئويلىنىپ، مۇنداق باش قاتۇرۇپ، ھاياتلىق ئۈمىدىنى يالغۇز پەرزەنتلىرىنىڭ ئۈستىگە يۈكلەپ، ئۇلارنىڭ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇرۇشنى ئارزۇ قىلدى.

چولپان بولۇش چۈشنى كۆرۈپ، بېيجىڭدا تۈگۈلۈپ ياتقان، مۇنداقچە ئېيتقاندا «شمالغا كېلىپ لەيلەپ يۈرگەن» چوڭ قوشۇننى مىڭلاپ، ئونمىڭلاپ دېگەن سان بىلەن ساناپ بولغىلى بولمايدۇ. بېيجىڭ كىنو ئىنستىتۇتىمۇ ھەر يىلى دۆلەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ئونمىڭنىڭ ئارىسىدىن بىرنى تاللاپ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدۇ. لېكىن، ئىمتىھانغا قاتناشماقچى بولغانلار دېڭىزنىڭ سۈيىدەك مەۋج ئۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن يەر- زېمىن تىترەيدۇ.

ئوچۇق دېمىگەن بىلەن، كىنو- تېلېۋىزىيەدىكى كۆڭۈل ئېچىشنىڭ دۆلەت تەرەققىياتىنىڭ ئۈمۈرتقىسى ئەمەسلىكى ھەممەيلەنگە ئايان. ئۇ سېپى ئۆزىدىنلا ئىشنىڭ سىرتىدا ئىستېمال قىلىدىغان ۋە ئىچ پۇشۇقنى چىقىرىشتا ئەسقاتىدىغان قوشۇمچە بۇيۇم بولسىمۇ بولىدۇ، بولمىسىمۇ بولىدۇ دېسەك قاراملىق قىلغان بولارمىز، لېكىن ھەددىدىن زىيادە كۆپتۈرۈش ۋە چاغللاشتۇرۇش دۆلەت پۇقرالىرىنى نىشاندىن ئازدۇرۇش، تۈيۈق يولغا ماڭدۇرۇش، ئۇلارنى تېشى پال- پال، ئىچى غال- غال، بىر پۈۋىلىسە ئۇچۇپ كېتىدىغان توزغاقتەك قىلىپ قويۇشتىن باشقا ھېچنەرسىگە

يارمايدۇ.

گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېسەك، كىنو- تېلېۋىزىيە، كۆڭۈل ئېچىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش كەسپى، مەشھۇر شەخسلەر ۋە ھۈنەرۋەن- ئويۇنچىلارنىڭ تەرەققىياتى بىلەن مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى دۆلەت ئىقتىسادىنىڭ راۋاجلىنىشى، يۇقىرى پەن- تېخنىكىنىڭ يۈكسىلىشى ھەمدە مەھسۇلاتلاشتۇرۇشنىڭ پىلەك تارتىپ تېخىمۇ ئۈستۈن ئورۇنغا چىقىشىغا لازىم بولىدىغان بىلىم بىلەن ماھارەتكە قاراپ ئولتۇرمايدۇ. ئۇلار جۇڭگونىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتىدىكى سەرخىل كولىپكتىمۇ بولالمايدۇ. بۇ ساھەدىكى رىقابەت ئىنتايىن كەسكىن، بىراق مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ياكى قازىنالماسلىق تۇغما تالانتقا ياكى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ناخشا توۋلىيالايدىغان ئاۋازغا، قەددى- قامەتكە، چىرايغا، قىرانلىققا، پۇرسەتكە ۋە يوشۇرۇن قانۇنىيەتلەرگە باغلىق بولىدۇ.

بازارنىڭ بۇ خىل ئىختىساسلىقلارغا بولغان ئېھتىياجى ئازدىنمۇ ئاز، ئۇنداق بولمىغاندا ئۇلارنى مەشھۇر شەخس، چولپان دەپ ئاتاشقا كىمنىڭ چولسى؟

ئەدەبىيات- سەنئەت قوشۇنى دېڭىز تاشقىنىدەك كۆۋەجەۋاتقان، تارقىتىش ۋاستىلىرى ھەمدەم بولۇپ دوست تارتىۋاتقان، سان- ساناقسىز ياش بوغۇنلار چولپان بولۇش يولىدا چۈش كۆرۈپ، نىيىتىدىن يانمايۋاتقان، بىرى يىقىلسا يەنە بىرى ئىز بېسىپ مېڭىۋاتقان، كۆپتىن - كۆپ ئائىلىلەردىكى ئوقۇش يېشىغا يەتكەن بالىلار ئوقۇشتىن ۋاز كېچىپ سەنئەتكە يۈزلىنىۋاتقان، مەشھۇر شەخس، چولپان بولۇش كويىدا ئەمەلگە ئاشمايدىغان چۈشنى كۆرۈۋاتقان ئەھۋالدا، جۇڭگو كىنو- تېلېۋىزىيە تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسى ئۆزىگە تېڭىشلىك مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالمىسا قانداق بولار؟

كىنو- تېلېۋىزىيە، كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى جۇڭگودىكى كېچىلىك تۇرمۇشنى قالتىس قىزىتىۋەتتى، بولۇۋاتقان سودىدىن ئوت چىقىرىۋەتتى. ناخشا- ئۇسسۇل زاللىرى، قاۋاقخانلار، ئەدەبىيات- سەنئەت كۆرەكلىرى ئادەم پۈتلىشىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە كۆپەيدى، يوق يەر قالمىدى. ئەمەلدارلاردىن تارتىپ سودىگەرلەرگە، ئالىملاردىن تارتىپ ئوقۇغۇچىلارغا، قېرىلاردىن تارتىپ بالىلارغا قەدەر، ھەممەيلەن دېڭۈدەك ۋاقىت تاپسىلا ناخشا- ئۇسسۇل مەشىق قىلىدىغان، كېچىلىك تۇرمۇش قاينىمىدا ئۆزىنى ئوخشىتىپ باقىدىغان، گېلى يىرتىلغۇدەك ناخشا توۋلايدىغان، پۈت - قولى سۇنۇپ كەتكۈدەك ئۇسسۇلغا چۈشىدىغان بولۇپ كەتتى. ئۇلار مەغرۇر كۈلكىسى بىلەن ئاي- دالالارنى ھەيرانۇھەس قىلدى، ماھارەت جەھەتتە نى- نى مەن- مەن دېگەنلەرنى بېسىپ

چۈشتى .

مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش كەسپىنىڭ شىددەت بىلەن راۋاج تېپىپ، مەنئىيەت قاتلىمى جەھەتتە بىر دۆلەتنىڭ نۆلى بۆسۈپ ئۆتۈشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىغا ۋە ئۇنى يۇقىرى كۆتۈرۈشىگە تۈرتكە بولغانلىقى كۆز يۈمىغىلى بولمايدىغان تۆھپە. لېكىن، مەدەنىيەتنى مەھسۇلاتلاشتۇرۇش ھەددىدىن زىيادە پاخاللىشىپ كەتسە، دۆلەتنىڭ يەتكۈزۈش ۋاسىتىلىرى بايلىقى ئېقىتماي- تېمىتاي سەرخىللارنى تاللاش رىقابىتىدىكى ئۈنۈپرسال تاماشىغا ۋە مەشھۇر شەخس، ھۈنەرۋەن- ئويۇنچىلارغا سەرپ قىلىنىدىغان ئەھۋالغا ئايلىنىپ قالسا، ئۇنداقتا بۇ ئىش چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن بولىدۇ. يەڭگىلەنكە مۇشۇ يەردىن بىخ تارتىدۇ، ئېچىدۇ.

جۇڭگو مەدەنىيىتىدىكى ئەسلىيەتلىكنىڭ چەكلىمىسى

ئەسلىيەتتە، يېزىقچىلىقنى ئەتىۋارلاش، ھۈنەر- ئويۇنغا سەجدە قىلىش جۇڭگو تارىخىدا داۋاملىشىپ كەلگەن بەزى ئادەتلەر بىلەن ئازدۇر- كۆپتۈر مۇناسىۋەتلىك، بۇ يەردە ئۇنى ئەنئەنە دەپ ئاتاپ تۇرىمىز.

جۇڭگونىڭ تارىخى، مەدەنىيىتىدىن تەۋەللىۋ بولغان تەشەببۇتلارنى تۈزۈمىنىڭ دائىرىسى كەڭ، ئەدەب- ئۆلىمالارغا بولغان ھۆرمەت ئىنتايىن زور. تەشەببۇتلارنى ئىمتىھاننىڭ سۇئاللىرى ئىزچىل يوسۇندا شېئىر- نەزم، ماقالە- پۈتۈكلەر بىلەن ئېغىز- بۇرۇن يالىشىپ كەلگەندى.

قىزىق يېرى شۇكى، بۇ ئەدەب- ئۆلىمالار شېئىر، رەسىم، يېزىقچىلىق قاتارلىقلاردىن ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلالغانلىقى، ئېغىزدىن چىققانلىكى گەپنىڭ شۇ ھامان كىتاب بولالغانلىقى، ئاھاڭ بولسا ئۇنىڭغا كەلتۈرۈپ ناخشا ئېيتالايدىغانلىقى، يېڭىنى پۇلاڭلىتىپلا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىقىغا كۆرە ئوردا- قەسىر، ئاۋام- پۇقرانىڭ قەدىرلىشىگە سازاۋەر بولالايتتى، مۇنداق مۇھىتتا، ئىلىم- پەن بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، سۆزمەنلىك قىلالايدىغان، ئۆزىنى ئىپادىلەپلەيدىغان ئىلىم- پەن خىزمەتچىسىنىڭ ئوردا- قەسىر ئالقىشىغا سازاۋەر بولالايدىغانلىقىنى، ئوردا- قەسىرنىڭ ئۇلارنى يۆلەيدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇ.

مۇشۇنداق ئەسلىيەتلىكتىكى جۇڭگونىڭ مىللىي مەدەنىيىتى تارىختىن بۇيانقى جۇڭگو جەمئىيىتىدە ئىدراكىي ئىنچىكىلىككە ئىگە، قېتىرقىنىپ جاپالىق ئىشلەيدىغان ئىلىم- پەن ئەربابلىرىنى ئەمەس، ئەكسىچە ئوبرازلىق تەپەككۈرىغا تايىنىپ، ھارماي- تالماي مەدداھلىق قىلىدىغان ئەدەب- ئۆلىمالارنى بارلىققا كەلتۈردى. نەتىجىدە، جۇڭگونىڭ بەش مىڭ يىللىق تارىخى مۇساپىسىدە ئەدەب- ئۆلىمالار غازاتىنىڭ ئورنىدا كۆپەيدى،

ئىلىم - پەن ئىختىراچىلىرى بارماق بىلەن سانغۇدەكلا ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە جۇڭگولۇقلاردىن كۇڭزى، مېڭزى، لاۋزى، جۇگې لياڭ، «سۇبويدا» نىڭ ئاپتورى شى نەيئەن، «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» نىڭ ئاپتورى لو گۈنچۇڭ، «غەربكە ساياھەت» نىڭ ئاپتورى ۋۇ چىڭئېن، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نىڭ ئاپتورى ساۋ شۇچىنلار قالدى.

ئۇلارنىڭ قايسىسى ئەدەب ئەمەس؟

ئادەمنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى جۇڭگونىڭ قەدىمكى دەۋرىدىكى تۆت چوڭ كەشپىياتنىڭ ئىختىراچىلىرى- مېڭ مەتبەنىڭ ئىختىراچىسى بېشىڭ، مېلىق دورىسىنىڭ ئىختىراچىسى سۇن سىماۋ، قەغەزچىلىكنىڭ ئىختىراچىسى سەي لۇن قاتارلىقلارنى بىلىدىغانلار بىر نەچچىگىمۇ يەتمەيدۇ، كومپاسنىڭ ھەقىقىي ئىختىراچىسىنىڭ كىم ئىكەنلىكى تا بۈگۈنگىچە ئېنىق ئەمەس. يۇقىرىدىكى ئەللامە ئىختىراچىلار ئوقۇش كىتابلىرىدىكى بىرەر ھېكايىدىلا ساقلىنىپ قالغان. ئۇلارنىڭ نامى دۇنياغا پۇر كەتكەن دېيىشتىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ.

ئىلىم- پەن ساھەسىدىكى قالاچلىق بىلەن سېلىشتۇرغاندا، جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى كۆزنى قاماشتۇرغۇدەك نۇرلۇق. ئۇ مەيلى يېزىقچىلىق، رەسساملىق، مەيلى خەتتاتلىق مەيلى دېكلاماتسىيە، ياكى مەيلى شېئىر- نەزم، ناخشا- قوشاق، مەسنەۋى بېغىشلىما قاتارلىق جەھەتتە سانسىز تالانت ئىگىلىرى ۋە ساھىبجامالارنى تۇغۇپ چوڭ قىلدى.

تۈرلۈك- تۈمەن ئىشلار بوراندەك قىيغىتىپ بۇ كۈنگىچە داۋاملاشتى. ئۆلىمالار، نازىنلار جۇڭگونىڭ ھەر قايسى تارىخى دەۋرلىرىدە فېئودال خانلار تەرىپىدىن ئەتىۋارلاندى، ئۇلارنىڭ قىلمىش- ئەتمىشى ئوردىغا ۋە جايلارغا ئەمەلدار تەيىنلەشنىڭ ئاساسى ئۆلچىمىگە ئايلاندى. شۇنداقلا تەبئىي رەۋىشتە ئۇلارنى مەنسەپكە تەيىنلەشكە ۋەدە بېرىش، تەشەببۇتلارنى ئىمتىھانغا قاتناشتۇرۇشنىڭ ئاساسلىق شەرتى بولۇپ قالدى.

ئوردا مەدەنىيىتى جۇڭگودىكى پۈتۈن- سۈرۈك مەدەنىيەتنىڭ تارمىقى.

دۆلەتنىڭ تەرەققىيات ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالغان، دۆلەت خەزىنىسىدىكى پۇلنى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ماتېرىياللىرىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرغان ھوقۇقدار قاتلام ھاراق- شاراب بىلەن كۆڭۈل ئېچىپ، قۇشلار سايراپ تۇرغان باغۇبوستانلاردا تاماشا قىلدى. قەلەملىرىنى ئوينىتىپ، سىياھ بىلەن ھەپلىشىپ نەزم پۈتتى، بېغىشلىما يازدى. شېئىرىي مەسرالارنى ئوينىتىپ، رەسىم سىزىپ يۈردى. قايناق ھېسسىياتقا تولغان ماقالىلەرنى تەييار قىلدى. ئۇلار مۇشۇنداق قىلىپ يۈرۈپ ھەقىقىي دۇنيا

ئۇۋۇلاپ قويدىغان ئورۇنلار، پۇت يۇيىدىغان خانىلار، ئۇنىڭدىن باشقىسى مەينەتچىلىك، قىيىنچىلىق-سۈرەن، قالايمىقانچىلىق. ئۆمۈر بويى مۇشۇ يەردە ياشاۋاتقان كۆچمەنلەر يەنىلا ئۆزىنىڭ يۇرتىنىڭ تىلىدا سۆزلەيدۇ. ئۆزى تۇرۇۋاتقان دۆلەتنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. ئۆگىنىشنى خالىمايدۇ، سۆزلەشنىمۇ خالىمايدۇ. ئۆزىنى ئاساسىي مەدەنىيەت ئېقىمىنىڭ سىرتىدا قويدۇ، يېقىنلىشىپمۇ كېتەلمەيدۇ، يىراقلىشىپمۇ كېتەلمەيدۇ.

مەدەنىيەت پەن-تېخنىكاغا ئوخشاش ئۆز ئارا ھەمكارلىق ئاساسىدا تېخىمۇ تېز، تېخىمۇ ياخشى شەكىل ئارقىلىق خەلقئارا بىلەن بىر دەمىدا تۇتۇشىپ كېتىدىغان نەرسە ئەمەس. مەدەنىيەتنىڭ تارقىلىشى ۋە سىڭىپ كىرىشى كۆلىمى كەڭ، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان قۇرۇلۇش. بۇ يەردىكى سەۋەب شۇكى، مەدەنىيەت دېگەن تارىختا تىندۇرما بولىدىغان نەرسە، ۋاقىت خاراكتېرى، خاسلىقى، باشقىلارنى چەتكە قېقىش ئالاھىدىلىكى بار. شۇڭا، مەدەنىيەتنىڭ خەلقئارالىشىشى پەقەتلا خەلقئارادىكى باشقا مەدەنىيەت بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان تەرەپلەرنى كۆزدە تۇتىدۇ. ھەقىقىي خاسلىققا ئىگە مەدەنىيەتنىڭ خەلقئارالىقى بولىمايدۇ. ئۇ ئەبەدىلىك بەد شۇ مىللەتنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق. خۇا شيا مەدەنىيەتنى دۆلەت دەۋرىسىدىن ئېلىپ چىقىش قەدىمىي ھەر قانچە دەۋىدە بىلىك بولغاندىمۇ، مۇۋاپىق يوسۇندا تىنىۋېلىپ تۇرۇپ، دەۋرىدىن چىقىشنىڭ ئۈنۈمىگە قاراپ باققان تۈزۈك، مۇنداق قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى ھەدىسلا ئالغا قاراپ ئېتىلىشقا قارىغاندىن چوڭ بولۇشى مۇمكىن. مەدەنىيەتنى خەلقئارالىشىشتا يەنىلا تەمكىن بولۇش، يەنىلا تاللاش بولۇش تېخىمۇ قىممەتلىك.

كىرىستىيان. جىن (ئامېرىكا) ئاپتورلۇقىدىكى بۇ يازما «كىتابلاردىن تەرىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 2011-يىللىق 10-سانىدىن ئىمىن ئەھمىدى تەرجىمىسى.

تىلماچ: شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ پېنسىيونېرى.

بىلەن ئادەملەر ئارىسىدا ئۆتكىلى بولمايدىغان غايەت زور ھاڭغى پەيدا قىلدى.

ئۇلارنى قانداقمۇ پۇقرالارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇش خىيالدا بولدى، يېڭىلىق يارىتىدىغان ئىلمىي ئىدىيەنى تەشەببۇس قىلدى دېگىلى بولسۇن؟ ئۇلار دۆلەتنىڭ پۇلىنى بۇزۇپ-چىچىۋاتقان، پارخورلۇق، قانۇنسىزلىق بىلەن شۇغۇللانغان يەردە، زور مىقداردىكى پۇلنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۈنۈمنى كۆرگىلى بولمايدىغان پەن-تېخنىكىنى گۈللەندۈرۈشكە ئىشلىتىرمىدى؟

يېزىقچىلىقنى ئەتىۋارلاش، سودا-سانائەتنى تۆۋەن كۆرۈش، يېزىقچىلىقنى چوڭ بىلىپ، پەن-تېخنىكىنى تۆۋەن كۆرۈش، ئەمەلىيەتتە تەدرىجىي ئۆزگىرىپ جۇڭگونىڭ يېقىنقى دەۋرىدىكى تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولىدىغان يامان جاراھەت بولۇپ قالدى.

مەدەنىيەتنى خەلقئارالىشىشتا تەمكىن بولۇش، تاللاش بولۇش كېرەك

جۇڭگو مەدەنىيىتىنى ئامېرىكىغا ھەتتا دۇنياغا كىرگۈزۈش شوئارى ئۇزاقتىن بۇيان پەسكويغا چۈشمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەدىسلا مەغلۇبىيەت بىلەن ئاياغلىشىپ، چىققان يېرىگە قايتىپ تۇردى. دۇنياغا تارقالغان جۇڭگونىڭ مەدەنىيەت ئېلىمىنىڭ «جۇڭگولۇقلار كوچىسى»، «جۇڭگو شەھەرچىسى» دېگەن نام بىلەن دۇنيا ئەھلىنىڭ دىققىتىنى تارتىۋاتىدۇ. چۈنكى جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان ۋە ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن سىمۋوللۇق تەرەپلىرىنى بۇ يەردىن ھېچقانچە قىينالمايلا تاپقىلى بولىدۇ. نەچچە ئەسىر ئۆتتى، ئۇزاق يىللار بولدى، ياقىلار ئېتەك، ئېتەكلەر ياقا بولدى. جۇڭگونىڭ كۆچمەن ئاھالە تۈركۈمىگە تازا جايدا ۋەكىللىك قىلالايدىغان بۇ شەرتلىك بەلگە ھەر قانچە ئۆزگىرىپمۇ ئۆزىنىڭ ماھىيىتىنى يوقاتمىدى. جۇڭگو كوچىسى ۋە جۇڭگو شەھەرچىسى دېگەنگە قەدەم قويغان ھامان ئادەمنىڭ كۆزىگە چىلىقىدىغىنى قاينام-تاشقىنلىق، ۋاراڭ-چۈرۈك، قاتار كەتكەن ئاشپۇزۇللار، ھۆسن تۈزەش سورۇنلىرى، تۇتۇپ

*****
 * «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۈرۈمچى شەھىرى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە *
 * «ئىزچىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ تارقىتىلىدۇ. كىتاب-ژۇرنال *
 * تىجارەتچىلىرىنىڭ «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز. *
 * كىتابخانا ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى «غالبىيەت» يولى 100-نومۇر، *
 * ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 — 0991 *
 *****

پاڭزىمىزنىڭ «ئىشىنى» ئانىلار

ئادىلە ئىسمائىل

پەرزەنتلىرىمىز قۇرامىغا يەتمەيلا ئىچىش - چىكىشنى باشلاپ، ئاتا - ئانىنىڭ يۈرىكىنى سوغۇرۇپ، بېلىنى ئۈستۈۋاتىدۇ. بىز ئۆز خۇشلۇقىمىز ئۈچۈن ئىچىپ - ئويناپ، جاھاننى ئۈنۈتقان شۇ مىنۇتلاردا سوغۇق ئۆيدە تۆت تامغا ھەمراھ بولۇپ تەنھالىقتىن زېرىككەن، تاپشۇرۇق دەپتەرلىرىدىكى چۈشنىكىسىز مەساللارنىڭ ھۆددەسىدىن چىقالماي، ئۆگىنىشتىن راھى قايىنغان بالىلىرىمىزنىڭ نېمىگە موھتاج بولۇۋاتقىنىنى، نېمە ئويلارغا چۆكىدىغىنىنى ئەسلا خىيال قىلمايمىز. يەيدىغىنىنى تەخلەپ، ھەممىنى مۇۋاپىق تەكشۈردىم، جاي - جايىدا ئورۇنلاشتۇردۇم، دەپ ئويلايمىز - يۇ، پۈتۈن ئائىلە بىر داستىخاندا كۈلكە - چاقچاق بىلەن غىزالىنىپ، پىكىر - پاراك بىلەن تېلېۋىزور ياكى كىتاب كۆرىدىغان شۇ قىسقىغىنە كەچقۇرۇننىڭ بالىلار ئۈچۈن قانچىلىك زور خۇشاللىق، مەنە ئېلىپ كېلىدىغىنىنى ھېس قىلمايمىز. بالىلىرىمىز مەكتەپتە نومۇرنى تولۇق ئېلىپ، ئالدىنقى قاتاردا ئوقۇيالىسا، «ئاتا - ئانىلار يىغىنى» دا يۈزىمىز يەرگە قاراپ قالمىسىلا بېشىمىز كۆككە يېتىپ، كۆڭلىمىز ئارام تاپىدۇ. بىراق، بۇ ۋاقىتلىق ئوقۇش نەتىجىسى ھېچنەرسىنى بەلگىلەپ بېرەلمەيدۇ. ياخشى تەربىيە ياخشى نومۇردىن مۇھىم. ئالىم بولۇش تەس ئەمەس، ئادەم بولۇش تەس. بالىلاردا توغرا نىشان، ياخشى ئادەت يېتىلدۈرۈش؛ ئەڭ مۇھىمى كۆڭۈللۈك، ئەخلاقلىق ئائىلە مۇھىتى بەرپا قىلىپ، ساپالىق قەلب يارىتىش، كۆڭلىگە ساپ، گۈزەل ئارزۇ - ئىستەكلەرنى

مۇشۇ كۈنلەردە، ئايىغى ئۈزۈلمەس قاتار چاي ۋە يىغىلىشلارنىڭ كۆپلۈكىدىن قاقشىمايدىغان ھېچكىم يوق. بىراق ئۈنۈكتىن ئۈزۈل - كېسىل قول ئۈزگەن ۋە بۇ بىزارلىقتىن باشقىلارنىمۇ دادىل توسۇشقا جۈرئەت قىلالىغان ئادەم كۆپ ئەمەس. «ئادەمگەرچىلىك» تىن ئايرىلىپ سۆز - چۆچەككە قېلىشتىن، يالغۇزلۇق تارتىشتىن قورقىدۇ ئەتىمالىم. دەرۋەقە، ھەرقانداق بىر شەخس مەلۇم ئىجتىمائىي كولىكتىپ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۈنۈگۈم ئۆز ئالدىغا بېرىش - كېلىش، ئالاقىلىشىش دائىرىسى، مەسلىھەت سورىدايدىغان، دەرد - ئەسرالەرنى ئېيتىپ، پىكىر ئالماشتۇرىدىغان ئوبيېكتى بولىدۇ. بىراق بۇ خىل كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە ئىجتىمائىي ئالماشتۇرۇشنى مۇۋاپىق دەرىجىدە ۋە يېڭىچە شەكىل بىلەن داۋاملاشتۇرۇشنىڭ ئۈسۈلى ۋە ئىمكانىيىتى بارمۇ - يوق؟ بۇ ھەقتە ئويلىنىپ بېقىشنى خالايدىغان خانىم - قىزلار مېنىڭچە ئاز ئەمەس. ھەددىدىن زىيادە ھاراق - شاراب، قىيىقاس - چۇقانلىق بەزمە سورۇنلىرىنىڭ ئائىلىگە، جەمئىيەتكە، مىللەتكە كەلتۈرۈۋاتقان زىيىنىنى ھەممىمىزنىڭ ھېس قىلغۇچىلىكى بار، بەزى سورۇنلار ئەرلىرىمىزنى يولدىن چىقىرىپ، ئاياللىرىمىزنى ئازاپ ۋە تۈللۈققا، تەستە تۇتۇپ تۇرىۋاتقان ئائىلىمىزنى تېخىمۇ ئېغىر ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتكە دۇچار قىلىۋاتىدۇ. بۇ خىل سورۇنلار نارەسىدە بالىلىرىمىزنىڭ بېغۇبار قەلبىگە قانچىسىق ھىد، زەھەرلىك توزانلارنى سىڭدۈرۈپ، ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدىكى پەردىشەپنى، ئېسىل ئەنئەنىۋى ئەخلاقىمىزنى، مىللىي ئەقىدىمىزنى ۋەيران قىلىۋاتىدۇ. بۆشۈك چىپىدىن تارتىپ بۆشۈكى بىلەنلا سورۇنغا كۆنۈپ، سورۇندا چوڭايغان

ئاياللار ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى

سىڭدۈرۈش ئاتا-ئانا بولغۇچىنىڭ تۇنجى ۋە ئاخىرقى ۋەزىپىسى .

ئەقىدىمىزنى سۇسلىتىپ، ئەخلاقىمىزنى بۇلغاۋاتقان، روھىمىزنى بىخۇدلاشتۇرۇپ، ئائىلە ۋە مىللەتنى خاراب قىلىۋاتقان مەنىسىز سورۇنلارنى ۋاقتىدا يىغىشتۇرۇپ، ئائىلىمىز ۋە پەرزەنتلىرىمىز ئۈچۈن ئۆزىمىزنى كۆپرەك بېغىشلىساق بەلكىم ھېلىھەم نۇرغۇن بوشلۇقلارنى تولدۇرالىشىمىز مۇمكىن .

مەن بىر ئانا ۋە ئايال بولۇشتا ياپونىيە خوتۇن - قىزلىرىنىڭ ناھايىتى لايىقەتلىك ئۈلگە بولالايدىغىنىنى قەدەممۇ قەدەم ھېس قىلىپ يېتىۋاتىمەن . شۇڭا ئۇلارنى ئۇيغۇر ئاياللىرىغىمۇ چوقۇم تونۇشتۇرۇش زۆرۈر دەپ ئويلىدىم .

ياپونىيە ئاياللىرى، توي قىلغاندىن كېيىن ئائىلىدە پەرزەنت تەربىيەسى ۋە ئۆي ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشنى مۇھىم دەپ بىلىدىغىنىنى كۆپلىرىمىز ئاڭلىغان . بىراق، بۇ ئىش زادىلا مېنىڭ كاللامدىن ئۆتمەيتتى . 2004-يىلى «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغان ياپونىيە ھەققىدىكى بىر ماقالەمدىمۇ بۇ ھەقتە ئازغىنە توختالغان ئىدىم . ئارىدىن 7 يىلچە ۋاقىت ئۆتۈپ، ئۆزۈمۈ بىر مەزگىل ئائىلە ئايالى بولۇپ ئۆتۈۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە ئاندىن بۇ سىرنىڭ تېڭىگە يەتتىم .

مەن خىزمەت ئاياللارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى ۋە ئائىلە ئىقتىسادىدا ئەمەس، ئەر - ئاياللار باراۋەرلىكىنى تەكشۈيدىغان ئەڭ ھەل قىلغۇچ ئامىل دەپ قارىغۇچىلارنىڭ ھەم شۇ خىل تەشەببۇستىكىلەرنىڭ ئالدىنقى قوللىغۇچىلىرى ئىدىم . ياپون تىلى مەكتىپىدىكى چېغىمدا ئەگرى پۈتلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا بەكمۇ ئوماق ۋە چىرايلىق، مارى ئاتلىق مۇئەللىمەنىڭ تويىدىن كېيىن خىزمەتتىن چېكىنىمەن، دېگەن «ئەخمىقانە» سۆزى ئۈچۈن بەكمۇ ھەيران بولغان ھەم شۇ چاغدىكى يېڭى ئۆگەنچۈك ياپونچە تىلىم بىلەن خېلى مۇنازىرىلىشىپ باققان ئىدىم . 2005-يىلى تۈركىيەگە بارغان چېغىمدا يۇقىرىقى سۆزنى تەكرارلىغان ئۈچ نەپەر ئىستۇدېنت قىز بىلەن يەتكۈچە تالاشقان . ئۇلارنى قايل قىلالماي ھەتتا: «سىلەرنىڭ شۇنچە جاپا تارتىپ ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشۇڭلار، ياخشى ئەرگە تېڭىش ئۈچۈنمۇ؟» دەپ رەددىيە بەرگىنىم ئېسىمدە . ئۇلار قىلچە ئىككىلەنمەيلا، ئەلۋەتتە، ئەمەس سەنچۇ؟ دەپ قايتۇرۇپ سورىغان ئىدى . مەن بىلىدىغان پۈتۈن تۈركچەمنى ئۇيغۇرچىغا ئارىلاشتۇرۇپ، ئۇلارغا ئۆز مەنتىقەمنى سىڭدۈرۈشكە تىرىشاتتىم :

— ئاياللارنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا دۇنياسى، ئورنى بولۇشى كېرەك . بىز ئەرنىڭ، ئۆيىنىڭ قولى بولۇپ قالساق بولمايدۇ . ئۆگەنگەنلىرىمىزنى جەمئىيەتكە ئىشلەتمەسەك، تېخىمۇ كۈچەيتىمەسەك ئۇنىڭ نېمىگە پايدىسى؟

— بالىلىرىڭنى تەربىيەلەيسەن، ئائىلەڭنى يېتەكلەيسەن، شۇنىڭ ئۆزى جەمئىيەت ئۈچۈنمۇ؟ تەربىيە ئالمىساڭ شۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن قانداق چىقسەن؟ ئۇ چاغدا ئاقىل ئەرلەر سېنى تاللامدۇ، ئائىلەڭ بەختلىك بولالامدۇ؟

— ئىشلەپ تۇرۇپمۇ ئائىلىنىڭ ھۆددىسىدىن چىققىلى بولىدۇ، يەنە كېلىپ ئەرلەر تاللىمىسا سەن ياشىيالىمايتتىڭ؟ ئۇلار ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى . بىراق يەنە تالاشمىدى . جەمئىيەتتىكى ئورنىنى، ئىجتىمائىي ئالاقىنى، ئىقتىسادىي مەنپەئەتنى ھەممىدىن چوڭ بىلىدىغان دىنى بىر، يولى باشقا مەندەك قېرىندىشى ئۇلار چۈشەنمەيتتى . مەنمۇ ئۇلارنى كۈنلىق، ئەنئەنىۋىلىكنىڭ مۇرىتلىرى دەپ تونۇيتتىم .

مىسىرلىق دوستۇم ساڧا نەچچە يىل بۇرۇن ياپونىيەدىكى ماگىستىرلىق ئوقۇشنى تاماملاپ، قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى خىزمىتىدىن ئىستىپا بەردى . شۇنچە ئىشلىگەن ئىدىيەۋى خىزمەتلىرىمۇ ئۇنىڭ قارارىنى ياندۇرالمىدى . قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىدەك دۇنيادا نامى بار ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا ئېرىشىش ئاسان گەپمۇ؟ يەنە كېلىپ يولدىشىمۇ ساڧاننىڭ رايى ۋە پىكرىنى قوللايدىغان خۇشخۇي، ئوقۇمۇشلۇق، چوڭ بىر شىركەتنىڭ ئىزباسارى ئىكەن . ئەمدىلا مەكتەپ يېشىغا كىرگەن قىزىنىڭ ھالىدىن كۆپ چاغلاردا ئاتا-ئانىسى خەۋەر ئالىدىكەن . خىزمەتكىمۇ ئۆزىنىڭ ئايرىم ماشىنىسىدا بېرىپ، ئۆي ئىشلىرىنى سائەتلىك خىزمەتچى ياللاپ قىلدۇرىدىكەن . ھىچقانداق بېسىم، جاپا يوق تۇرۇپمۇ نېمىشقا ئىستىپا بېرىدۇ؟ زادى كاللامدىن ئۆتمەيتتى .

— ماگىستىرلىق ئوقۇشۇمنى تۈگەتتىم، ياپون تىلى ئۆگىنىشتىمۇ ئىلگىرىلەش بولدى . تەتقىقاتنى داۋاملاشتۇرماقچى بولسام ئەمدى ئۆزۈممۇ ئىلگىرىلىيەلگۈدەك ئاساس سېلىۋالدىم، قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىغا قىيالىمىسام ئائىلەمگە تەسىر يەتمىگەن ئەھۋالدا ۋاقتىنى ئۆزۈم بېكىتىپ، سىرتتا ئىشلىسەم بولىدۇ . بىراق قىزىم مەكتەپكە كىردى . ئەمدى ئۇنى يېتەكلىمەسەم بولمايدۇ . يولدىشىمنىڭ خىزمىتى جىددىي، ئۆيۈمدىكى قالايمىقانچىلىقنى كۆردۈڭ . ئەمدى مېنىڭ پۈتۈن كۈنلەپ سىرتتا خىزمەت قىلىدىغان ۋاقتىم يوق . ئەمما پىلانلىرىم بار . ياپونىيە ۋە مىسىر ھەددەنىيىتى ھەققىدە كىتاب يازماقچىمەن، بۇندىن كېيىن پۈتۈن ئىشلارنى ئۆزۈمنىڭ ۋاقتى، رايى بويىچە ئورۇنلاشتۇرالايمەن . بۇنىڭدىنمۇ ياخشى ئىش بولامدۇ؟ — دەپ كۈلەتتى ئۇ .

دەرۋەقە، قاھىرەدە ئۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرغان مەزگىلىدە، ئۇنىڭ ئۆي تۇتۇشتىكى بىسەرەمجان، قالايمىقانچىلىقىدىن ئىچىم پۇشقان ۋە بۇ ئىشلار ئۈچۈن ئازراق ۋاقىت ئاجرىتىشنى ئېيتقان ئىدىم . بىراق ئۇنچىلىك ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن خىزمەت تاشلىمايمۇ چىققىلى

بولاتتىغۇ؟ ئۇ ئاخىرى دېگىنىنى قىلدى. مەن دۇنيادىكى ئۈچ قىتئەنىڭ بىر ئېقىمىدىكى بۇ «مۇتەئەسسەپ» ئاياللىرىنى ئىشچان ۋە ھەممىگە يېتىشلىك ئۇيغۇر ئاياللىرىغا سېلىشتۇرۇپ ۋە ئۇلارغا ئۈلگە قىلىپ، بىرەر نەرسە يېزىش خىيالىدا ئىدىم. بىراق، خىزمەت، ئوقۇش، بالا ھەلەكچىلىكى بىلەن قولۇمغا قەلەم ئالغۇدەك، ھەتتا قېنىپ ئۇخلىغۇدەك پۇرسەتمۇ خېلى زامانلاردىن بېرى ماڭا نېسىپ بولماي كەلدى. ۋاقىت ۋە شارائىت ئىلكىمگە ئۆتكەندە بولسا، ئۈلگىنىڭ ئوبيېكتى ئالمىشىپ، ئۆزۈممۇ ئىختىيارسىز، بۈگۈنگىچە قارشى چىقىپ كېلىۋاتقان «مۇتەئەسسەپ»لەر مەيدانغا تەۋە بولۇپ قالدىم. ئۇلارنىڭ ئۇزۇن يىللىق ۋە ئۆزۈمنىڭ يېڭى باشلىغان تەجرىبەمنى ئۇيغۇر ئاياللىرىغىمۇ تونۇشتۇرغۇم كەلدى.

ياپونىيەدە تۇرۇۋاتقان 9 يىلچە ۋاقىتتىن بېرى نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردۈم، بىلىدىم. ئۇلارنى يېزىپ ۋە تەندىكى قېرىنداشلىرىم بىلەن ئورتاقلىشىشنى ئويلىدىم ھەم يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتكەن ماقالەمدە بۇ ھەقتە ۋەدىمۇ بەردىم. بىراق، ياپونىيەدە ياشاۋاتقان پۈتۈن ئىنسانلارغا ئوخشاشلا مەنمۇ جىددىيچىلىك ۋە رىقابەت قاينىمىغا غەرق بولۇپ، پىلانلىرىمغا ئېشىنالمىدىم. ئوقۇشۇم پۈتتى. ھامىلىدارلىق ۋە بالا تەربىيەسى سەۋەبى بىلەن ۋاقىتنىچە خىزمەتتىن توختاپ، ئائىلە ئايالى بولدۇم. خىزمەت ھارغىنلىقى، ۋاقىت بېسىمى يوق بۇنداق يەڭگىل تۇرمۇش تېزلا ماڭا يېقىپ قالدى. ھەممىدىن مۇھىمى، بۇ كۈنلەردە شۇنى ھېس قىلىدىمكى، ئايال كىشى ئۆزىنىڭ ئاياللىق بۇرچى ۋە ئائىلىق سالاھىيىتىنى ئائىلە ئايالى بولۇپ تۇرغاندا ھەممىدىن بەك ھېس قىلىدىكەن. ئائىلىنى، ئەر ۋە بالىلىرىنى ھەممىدىن بەك ئويلايدىغان بولىدىكەن. شۇنچە يىللاردىن بېرى مانا ئەمدىلا ھەممە ئىشلىرىم ئىزىغا، ئېدىتتىغا چۈشكەندەكمۇ ئويلاپ قالمىدىم.

ناشتىدىن كېيىن يولدىن ئۆتۈشنى خىزمەتكە، بالىلىرىمنى باغچىغا ئۈزۈپ تېتىپ، تېلېۋىزوردىكى كۈندىلىك خەۋەرلەرنى قانال يۆتكەپ تولۇق كۆرۈۋالغاندىن كېيىن، رادىيو ياكى ئۇنىۋېرسال قۇيۇۋېتىپ، ئەتىگەنلىك جىددىيلىكتىن كېيىنكى ۋەيرانچىلىقلارنى بېسىقتۇرىمەن. ئۆيدىكىلەر چۈشلۈك تامىقىنى ئىش ئورنى ۋە باغچىدا يېگەچكە، كەچكەچە بولغان ۋاقىت ئۆزۈمنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ. كىتاب ئوقۇيمەن، ماقالە يازمەن، كۆرۈۋالغان قاتنىشىمەن ياكى باشقا ئائىلە ئاياللىرى بىلەن چۈشلۈك تاماققا بارمەن. بازار ئارىلاپ، نەرسە - كېرەك سېتىۋالىمەن. ھېچ نەرسە سېتىۋالمايمۇ ئۈزۈكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان يېڭى - يېڭى مەھسۇلاتلارنى كۆرۈپ تونۇشىمەن.

مەن ياپونىيەگە كېلىپ نۇرغۇن نەرسىلەرنى كۆردۈم، بىلىدىم. ئويلايمۇ، ئاڭلايمۇ باقمىغان يېڭى شەيئىلەرنى توكيو بازارلىرىدا ئۇچراتتىم. بىراق، مەن بىلمەيدىغان نەرسىلەر

يەنىلا قەدەمدە بىر يولۇقۇپ تۇرىدۇ، ئارىلاپ يۈرۈپ ئۆيگە، ئۆيدىكىلەرگە نېمە كېرەك، بايقايمەن. كىرىم - چىقىمىنى ھېسابلاپ، باھانى سېلىشتۇرۇپ، ئەڭ ئۈنۈملۈك سودا قىلىشقا تىرىشىمەن. ھەممىلا ئادەم ئاددىي ۋە يەڭگىل كىيىنىپ، ھەشەمەتنى ئۇنتۇغان بۇ جەمئىيەتتە ھەپتە ئاخىرىدىكى چايغا كىيىپ بارىدىغان يېڭى كىيىم، كۆتۈرىدىغان داستىخاننىڭ غېمى بولمىغاچقا ئېشىنغان پۇلغا سالامەتلىك، قولايلىق ۋە خۇشاللىق بېرەلەيدىغان نەرسىلەرنى سېتىۋالغىلى بولىدىكەن. قايتىپ كېلىپ، كۆكتات شورپىسى، مېۋە سۈيى، سالات دېگەندەك نەرسىلەرنى ماشىنىدا نەچچە مىنۇتتا تەييارلاپ بولكا بىلەن چۈشلۈك تامىقىمىنى تۈگىتىمەن. سالامەتلىككە پايدىلىق، سەمىرىتمەيدىغان بۇنداق يېشىل يېمەكلىكلەر ياپونلارنىڭ ئۆزۈلمەس تەشۋىقاتىدىن بىزگىمۇ سىڭىپ، ماي ۋە تۇزغا زورلايدىغان قورۇما تاماقلارنىڭ ئورنىنى ئېلىشقا باشلىغان ئىدى. غىزادىن كېيىن ئۆيدە تۇرۇپ ئىنتېرنېت ئارقىلىق ئىشلەيدىغان تەرجىمە خىزمىتىمىنى قىلىمەن. 2-3 سائەت داۋاملاشتۇرغاندىن كېيىن، سائەت 5 ئەتراپىدا يەسلىگە بالىلىرىمنى ئالغىلى بارمەن. ئۇلار مېنىمۇ ئويۇنغا سۆرەيدۇ. قورۇدىكى بالا ئوينىتىۋاتقان باشقا ئانىلارغا ئوخشاش مەنمۇ بىر ھازا ئۇلارنىڭ قىيىنچىسى - چۇقانلىرىغا ھەمراھ بولىمەن. ئاندىن يولدىن ئۆتۈشنىڭ قايتىپ كېلىش ۋاقتىغا ئۈلگۈرۈپ كەچلىك تاماققا تۇتۇش قىلىمەن. ئىشلەۋاتقان ۋاقىتىدىكىدەك نېمە تېز پىشسا شۇنىڭ بىلەن ئەمەس. قۇۋۋىتى، ئوزۇقلۇق، سالامەتلىك قىممىتى دېگەنلەرنى ئۆلچەم قىلىپ، كىتاب، تېلېۋىزورلاردىن يېڭى - يېڭى تاماق تۈرلىرىنى ئۆگىنىپ، ياپونلارنىڭ تىلى بويىچە پۈتۈن ھېسسىياتىمنى سىڭدۈرۈپ ئېتىمەن. بىراق بۇ ئىشلار ماڭا ئىلگىرىكىدەك بېسىم، ئاۋارىچىلىك ئەمەس، ئەكسىچە كۆڭۈللۈك، خۇشاللىق بېغىشلايدىغان بولىدى. سائەتكە قاراپ تۇرۇپ دەل يولدىشىمنىڭ ئىشىكتىن كىرىشىگە ئۈلگۈرۈپ تەييار بولسەكەن دەپ ئۈمىد قىلىدىغان بولىدۇم. ئېچىرقاپ، چارچاپ كىرگەندە ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئىسسىق تاماقنىڭ ھۇزۇرىنى كىم ھېس قىلىمىسۇن؟ ئۆيلەرنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ سەرەمجانلاشتۇرۇپ، تاماق ئۈستىلىنىمۇ ئەڭ يېڭى، ئەڭ خۇش پۇراق گۈللەر بىلەن كۈن ئارىلاپ بېزەپ تۇرۇشنى ئۇنتۇمايمەن. مۇنچا، تازىلىق ئۆيلەرنىمۇ كۆزۈمگە چىرايلىق كۆرۈنگەن نەرسىلەر بىلەن توختىماي ياسايمەن، بۇنىڭ ھەممىسى ئۇلار ئۈچۈن. ئەتىگەندىن - كەچكەچە ئۆيدىن ئايرىلىپ، خىزمەتتە چارچىغان، ئائىلىنىڭ پۈتۈن ئىقتىسادى يۈكىنى ئۈستىگە ئېلىۋاتقان يولدىن ئۆتۈش ۋە ئۇنىڭ ئەڭ زور شادلىقى بولغان بالىلىرىمنىڭ راھەتلىنىشى، ھۇزۇرلىنىشى، ئائىلە خۇشاللىقىنى ھېس قىلىشى ئۈچۈن. ئائىلىمىزدىكى يېڭى ئىش تەقسىماتى مېنى تەبىئىيلا شۇنداق تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويدى.

ئۆزۈمدىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئۆزۈملا ئەمەس، مېنى

ئەڭ ئەھمىيەتلىك ئۇچۇرلارنى ۋاقتىدا ئىگىلەپ، جەمئىيەت بىلەن تەڭ ماڭالساق، ئۇلارنى بالا تەربىيەلەش ۋە ئۆزىمىزنى يېتىلدۈرۈشكە ئىشلىتەلسەك، ھېچ بولمىغاندا ئۆزىمىز ياخشى كۆرىدىغان بىرەر ساھەدە ئىزدىنىپ، ئاز-تولا تىرىشساق قايتا خىزمەت تاپالماسلىققا ئىشەنمەيمەن، يەنە كېلىپ ھازىر ئىختىساسلىقلار ئۆزىنى كۆرسىتىدىغان سورۇن بارا-بارا كۆپىيىۋاتىدۇ. مۇستەقىل ئىگىلىك، شەخسىي كارخانىلار بۇندىن كېيىن ھەسسىلەپ كۆپىيىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ پۇلىنى ئەمەس، ئۆزىنىڭ يانچۇقىنى كولاپ ئىگىلىك تىكلەگەن بۇ كارخانىچىلار ئادەم تونۇشنى، ئىشلىتىشنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا دەيمەن، ئۆزگىرىشكە تېگىشلىكى ئەڭ ئاۋال بىزنىڭ كاللىمىز، كالا ئۆزگەرسە جەمئىيەت ئۆزگىرىدۇ.

ئەقەللىسى بىزدە تارىخىنى، ئەجدادىنى، ئەنئەنىسىنى بىلمەيدىغان ئانىلار، ئانىلار ئەمەس دادىلارمۇ ساناقسىز. بىز ھېچ بولمىغاندا ئۆزىمىز ھەققىدە ئۆگەنسەك، كۈندە بىرەر بەت بولسىمۇ كىتاب كۆرسەك، ئۇنى بالىلىرىمىزنىڭ قولىغا قۇيالساق، چىن تۆمۈر باتۇر، نۇزۇگۇم، سادىر پالۋانلارنى تونۇتالساق، يۈرەكنى تىرتىدىغان نازۇك، ئېسىل خەلق داستانلىرىمىزدىن ھۇزۇرلاندۇرۇپ، مەنىسى چوڭقۇر مەسەل - چۆچەكلىرىمىزدىن ئىبىرەت بېرەلسەك، مۇشۇ يوسۇندا ئۇلارنى يىلتىزغا تەبىئىي باغلاپ، مىللىي ئاڭ، ئادەم بولۇش ئېڭىنى سىڭدۈرەلسەك بۇمۇ بىزنىڭ بىر مۇۋەپپەقىيىتىمىز.

ئەمەلىيەتتە، بىز چوقۇنىدىغان ئامېرىكا، ياپونىيەلەرنىڭمۇ بىزگە ھەۋەس قىلىدىغان جايلىرى بار. ماشىنىلاشقان سانائەت ئەللىرىدە بارا-بارا بەربەت بولۇۋاتقان ساپ، چىن ئىنسانىي مۇھەببەت، ساددا ئەمما مۇستەھكەم قانداشلىق، مەھەللىداشلىق، يۇرتداشلىق، ئادەمخۇمارلىق، مېھماندوستلۇق، چوڭ-كىچىكلەر ئارىسىدىكى ھۆرمەت ۋە پەردىشەپ بىز ۋە بىزگە ئوخشاش ئەنئەنىۋى ئەللەردىلا ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان ئېسىل خىسلەتلەر. ئۇنى ئەۋلادلارغا ئىزچىلاشتۇرىدىغىنى بولسا بىز ئانىلار. ئانىلارنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇنداق ئاددىي ھەم يەڭگىل مەسىلە ئەمەس. ئۇلاردىكى ساپا، ئەخلاق، ئېتىقاد بالىلارنىڭ، جەمئىيەتنىڭ ۋە بىر مىللەتنىڭ يىلتىزى.

مەن كۆپلىگەن دۆلەتنىڭ ئاياللىرى بىلەن بۇ ھەقتە پاراڭلاشتم. مۇقىم خىزمىتى يوقلىقىدىن ئەرگە سەت كۆرۈنۈپ قالىدىغان ئىش ۋە خىيال بىزدىن باشقا ئەللەردە يوقكەن. تەبىئىيىكى، بىز بۇنىڭ سەۋەبىنى جەمئىيەتكە، ئىقتىسادقا دۆڭگەپلا قۇتۇلمىز. چۈنكى ھەممىنى مۇھىتقا يۈكلەيدىغان، مۇھىتنى كىمىنىڭ يارىتىدىغىنىغا كۆڭۈلشەيدىغان روھىي ئاجىزلىق بىزنى ئاللىقاچان يېڭى مۇھىت قۇرالمىدىغان، ئۆزگىچە يول تۇتۇشقا قىزىقمايدىغان، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ، شامالنىڭ

بىلىدىغان ھەرقانداق ئادەم ئىشەنمەيدۇ. ئەر-ئاياللار باراۋەرلىكىنىڭ ئەڭ سادىق قوغدىغۇچىسى، تىپىك «ئەرگىن ئايال» بولغىنىغا قارىماي، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىنى ئۆز رايىم، ئارزۇيۇم بىلەن قىلىۋاتاتتىم. ئەمەلىيەتتە ئائىلە ئايالى بولۇپمۇ باراۋەرلىك دەرىجىم تۆۋەنلەپ كەتمىدى، ئەركىنلىكىم بوغۇلۇپ قالدى. ئەكسىچە مېنى ھەرقاچان ئىسكەنجىسىدە سىقىپ تۇرغان ۋاقىت ۋە يوقلىمىنىڭ كونتروللۇقىدىن قۇتۇلۇپ، تېخىمۇ ئەركىن، ئازادە بولۇپ قالدىم.

بىز ئۇيغۇر ئاياللىرى ئائىلە ۋە خىزمەتنىڭ جاپالىق قوش ۋەزىپىسىنى باراۋەرلىك ۋە ئەركىنلىكنىڭ ئۆلچىمى قىلىۋېلىپ، ئۆزىمىزنى روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن بىمەھەل خورىتىمىزمۇ-قانداق؟ ئەمەلىيەتتە، ئائىلە ئىشلىرىنىڭ ئۆزىلا ھەرقانداق خىزمەت بېسىمىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. مەسئۇلىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندىمۇ، ئەر كىشى ئىش ئورنىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقسا، ئايال ئەرنىڭ، بالىلارنىڭ، پۈتۈن بىر ئائىلىنىڭ، مۇنداقچە ئېيتقاندا جەمئىيەتنىڭ ئالدىدا مەسئۇل بولۇشى كېرەك. ئۆزىمىز ۋە پۈتۈن ئائىلىنى قىيناپ تاپقان ئازغىنە ئىقتىسادىي كىرىم بىز يوقتىۋاتقان نەرسىلەرنىڭ ئورنىنى قاپلىيالارمۇ؟ تولدۇرالارمۇ؟

ئىلغار ئەللەردىكى ئاياللارنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەجرىبىسىمۇ ۋە ئۇنىڭدىن ئالغان تەربىيەسىمۇ بىزدىن كۆپ ئىلگىرىكەن. بىز يەنە نەچچە ئون يىلدىن كېيىنمۇ قوبۇل قىلىپ بولالمايدىغان ئائىلىق ۋە ئاياللىق بۇرچىنى ئۇلار نەچچە ئون يىل بۇرۇنلا تونۇپ يېتىپتۇ. دەرۋەقە، بۈگۈنكى دەۋر ئاياللىرى ئەزلەر بىلەن كۈچ سىنىشىۋاتىدۇ، سىياسىي، ئىجتىمائىي سەھنىلەردە ئۈزۈكسىز كۆزگە كۆرۈنۈپ، سەنئەت، سودا ساھەلىرىدە باش كۆتۈرۈپ چىقىۋاتىدۇ، ھەتتا ئەزلەر قىلالمىغاننى قىلىۋاتىدۇ. بىراق، دۇنيادىكى ھېچقانداق بىر مىللەتنىڭ ئانىسى قۇچاقتىكى، مەكتەپ يېشىدىكى بالىلىرىنى باشقىلارغا ئامانەت قويۇپ، خىزمەت ۋە شەرەپ ئۈچۈن جاپاغا بىزدەك ئۆزىنى ئۇرۇمسا كېرەك. بالىلار قولىدىن چىقىپ، ئائىلىنىڭ يۈكى يەڭگىللىگەندە ئاندىن جەمئىيەتكە يۈزلىنىش ياكى توي ۋە ئائىلە قەيىمىنى بىراقلا تەرك ئېتىپ، بارلىق زېھنى ۋە كۈچىنى جەمئىيەتتە كۆرسىتىش ئۇلاردىكى پەرقلىق ئۆزگىچىلىك، ئەلۋەتتە. جەمئىيىتىمىزدە تېخى خالىغاندا ئىش تاشلاپ، خالىغاندا يېڭى ئىش تاپالايدىغان ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە ئىش تۈزۈلمىسى يولغا قويۇلغىنى يوق. ئەڭ مۇھىمى نەچچە يىل ئىش تاشلاپمۇ قايتىدىن خىزمەتكە كىرىشەلەيدىغان جۈرئەت ۋە بىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە ئاياللار بىزدە تېخىمۇ يوق. بىزمۇ ئوشۇق كىيىم ۋە چاكنى «ئولتۇرۇش» لارنى تاشلاپ، چەت ئەللەردىكى شۇ ئاياللارغا ئوخشاش دۇنياۋى تىللارنى ئۆگەنسەك، ئۆيىمىزگە كومپيۇتېر ۋە ئىنتېرنېت ئورناتساق، ئۇلاردەك ئەڭ يېڭى،

يۇيىدۇ. پۈتۈن بەدىنىدىن پاكىزلىق، خۇش پۇراق تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. بىراق، ئۆيىگە كىرسىڭىز ئۆي ئىچىدىكى نەرسە-كېرەكلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن، قالايمىقانچىلىقىدىن ئىچىڭىز سىقىلىدۇ. مىسىردىمۇ بۇنداق پاراكەندە ئۆيلەرنى كۆپ كۆردۈم. ئالدىنقى يىللىرى مەكتەپنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقىنىدا، قوشنا ئۆيلەردىكى قىزلار دائىم بىر-بىرىمىزنىڭكىگە كىرىپ چىقاتتۇق. مېنىڭ قوشنىلىرىم كورىيە، ئىسرائىلىيە، ئىتالىيە، چىخ، جۇڭگو، تۈركىيە ۋە مىسىرلىقلار بولۇپ، ئۇلارمۇ خۇددى ياپونلاردەك قاچانلا قارىسا مۇنچا ۋە كىرىپ يۇيۇش ئۆيىدىن چىقىمىنى بىلەن نەرسە-كېرەكلەرنى ئۇدۇل كەلگەن يەرگە تاشلاپ، ئادەم ئۆتكۈسىز قالايمىقانچىلىق ئىچىدە بەخىرامان ياشايتتى. بىزدەك ئۈچ ۋاق قازان بېشىنى چۆرگىلەپ، ئەتىدىن-كەچكىچە قورساقنىڭ غېمىدە يۈرىدىغان ئىشقا ئەسلا يوق. مەن ئۇلارغا بىز ئۇيغۇردا ھەر كۈنى ئەتىگەن تۇرۇپ ئۆي تازىلايمىز، كۈندە ئۈچ ۋاق تاماق ئېتىمىز، دېسەم گېپىمگە ھېچكىم ئىشەنمىدى.

دەرۋەقە، پاكىزلىقتا، ئۆي ئىچىنى سەرەمجانلاشتۇرۇشتا بىزدەك ئەستايىدىل، ماھىر ئاياللار دۇنيادا ناھايىتى كەم ئۇچرايدۇ. (تۈرك ئاياللىرى بۇنىڭ سىرتىدا، ئۇلارنىڭ پاكىزلىقىغا ئادەمنىڭ ئەقلى لال بولىدۇ، پاكىزلىق بەلكىم تۈرك قان سىستېمىسىدىكىلەرگە ئورتاقلىق بولسا كېرەك) بىراق، ئۇيغۇر ئاياللىرىدىكى بۇ ئىشچانلىق ۋە زىيادە خىزمەت قىزغىنلىقى ئەكسىچە ئەرلىرىمىزدىكى يۆلىنىۋېلىش ئىدىيەسىنى، يېلى بوشلۇق ۋە بەسخورلۇق ئادىتىنى يېتىلدۈرۈۋاتامدۇ-قانداق؟

بالىلارنىڭ مەكتەپتىن ياندىغان ۋاقتى بىزنىڭ ئىشتىن چۈشىدىغان ۋاقتىمىزدىن ئەلبەتتە بۇرۇن، ئەمما ئۇلار ئۆيگە قايتسا سوغۇق تۆت تامدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق، بىر-ئىككى كۈن تېلېۋىزور كۆرۈپ باقىدۇ، زېرىكىدۇ. ئاغىنىلىرى بىلەن ئوينىغۇسى كېلىدۇ. سۇغا چۆمۈلگۈسى، ئىنتېرنېتقا كىرگۈسى... چوڭلار قىلما دېگەننىڭ ھەممىنى قىلىپ باققۇسى كېلىدۇ. ئويۇن بىلەن قورساقنى، ئۆيىنى ئۇنتۇپ بىزگە ساراسمە بەلكى ئاپەت كەلتۈرىدۇ. ئەر ئىشتىن كەلگەندە بىز بەلكىم ئۆيگە ئۇنىڭ كەينىدىنراق كىرىمىز ياكى چارچىغاندا بىردەم پۈت-قولمىزنى سۇنۇۋالغۇمىز كېلىدۇ. تاماق تەييار بولغۇچە دىۋاندا ئېغىنلاپ يېتىپ، تىزگىنەكنى ئويناپ ئولتۇرغان ئەرنىڭ ھەممىدىن بۇرۇن تاقىتى تېشىپ كېتىدۇ-دە، «بىرەر كۈن ۋاقتى-قەرەلىدە ئاش پىشمىقى تەسقى بۇ ئۆيدە» دەيدۇ. بىزنىڭمۇ دەيدىغىنىمىز تەييار، «مەنمۇ سەندەك ئىشلەپ كەلدىم. ئېتىۋاتمەنغۇ!...» ئەر بارا-بارا قورساق دەل ئاشقاندا ئەسقاتىدىغان، كۆڭۈل ئاغرىقى يوق سىرتتىكى تەييار تاماققا ئۆگىنىدۇ. جاپا تارتىپ ئەتسەم يەيدىغان ئادەم يوق دەپ، بىزگىمۇ يارىشىدۇ-دە، سەن تاپقان

يۈنلىشىگە بېقىپ ئۆتىدىغان قىلۋەتكەن. ناۋادا بىز ئائىلە ئىش تەقسىماتىدىكى بۇ غەيرىپ تەڭپۇڭلۇقنى باشقىچەدەك شەكىلدە چۈشىنىپ باقساق، يەنە باشقىچەدەك نەتىجە چىقارمۇ-قانداق؟ مەسىلەن، ئۇيغۇر ئەرلىرىدىكى ئەرلىك غۇرۇر، ئاياللاردىكى ئاياللىق بۇرچ سۇسلاپ، ئەر ئەردەك، ئايال ئايال دەك بولمايۋاتقنى ئۈچۈن... دېگەندەك. ئەرلىرىمىز پۇل تاپالمايدىغان، يەنە كېلىپ كۆپ تاپالمايدىغان ئايالنى خالىمايدۇ، ئىشىمىز خوتۇندىن ھەتتا نومۇس قىلىدۇ. ئاياللىرىمىزمۇ جەمئىيەتتىكى ئورنىدىن، تەسىردىن ئايرىلىپ قېلىشتىن، خەق كىيىگەننى كىيەلمەي، ئەرنىڭ قولغا قاراپ قېلىشتىن قورقىدۇ. بىرىمىزنىڭ ماۋاشى ئۆيىنىڭ غېمىنى قىلسا، يەنە بىرىمىز ئادەمگەرچىلىك ۋە بالىلارنىڭ ئوقۇش پۇلىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىمىساق بولمايدۇ، دەيدۇ. بىراق شۇنچە جان تىكىپ ئىشلەپ تاپقان پۇل چاكىنىلارچە بەسلىشىپ ئوشۇقتىن ئوشۇق كىيىۋاتقان كىيىم-كېچەككە، توي-سورۇن، ھاراق-شارابقا سۈدەك ئېقىپ كېتىدۇ، ئۇنىڭدىن ئاشقنى بالىلار باغچىسى ۋە بالا باققۇچىلارغا... بىز نېمىشقا بالىلىرىمىزنى، ئائىلىمىزنى سالامەتلىكىمىزنى دوغا تىكىپ پۇل تاپمىز؟ يەنە نېمىشقا ئۇ پۇلنى روھىمىزنى، تېنىمىزنى زەپىلەشتۈرىدىغان ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرگە خەجلەيمىز؟ مەن بەزى چەت ئەل ئاياللىرىنىڭ ۋە ئۆزۈمنىڭ تۇرمۇش تەجرىبىسىدىن شۇنىڭغا ئىشەندىمكى، ئەر-ئاياللىق ئەنئەنىۋى ئىش تەقسىماتى ھەرگىزمۇ نوقۇل ۋە ئاددىي ئەمگەك قۇرۇلمىسى ئەمەس. بەلكى، ئەجدادلارنىڭ مول تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ۋە ئاقىلانە كۆز قارىشىنىڭ مەھسۇلى ئىكەن. ئۇ ھەقىقەتەن ئەرلەرگە كۈچ-قۇۋۋەت، ئاياللارغا مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بېرىدىكەن. ئەرنىڭ ئەرلىك غۇرۇرىنى ئۆستۈرۈپ، ئۆزىنى پۈتۈن ئائىلىنىڭ تۈۋرۈكى، بىردىنبىر يۆلەنچۈكى سانايدىغان، ئىللىق ۋە كۆڭۈللۈك ئائىلە مۇھىتىنى ساقلاش ئۈچۈن تېخىمۇ جان كۆيدۈرىدىغان قىلىدىكەن. ئايال كىشى ئەرگە تېخىمۇ كۆيۈنىدىغان، ئەرنىڭ خىزمەت بېسىمىنى يەڭگىلەشتۈرۈپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇنى سۆيۈندۈرۈشكە تىرىشىدىغان بولىدىكەن. ھەممىدىن مۇھىمى، ئاتا-ئانا بىلەن بالا ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىق يېقىنلاپ، بالىلار كۆڭلىدىكى ئەركىن ئېيتالايدىغان، ئازادە، دوستانە كەيپىيات شەكىللىنىدىكەن، بۇنداق ئىناقلىق بالىلارنىڭ قەلبىگە ئەڭ كۆركەم، ئەڭ خۇش پۇراق گۈللەرنى تېرىيدىغىنىدا شۇبھە يوق.

ئۇيغۇر ئاياللىرىدىكى ئىشچانلىق ۋە پاكىزلىق ھەقىقەتەن ماختىنىشقا، پەخىرلىنىشكە تېگىشلىك ئالاھىدە خىسلەت. بۇ جەھەتتە ئۇيغۇر ئەرلىرى ئۆزلىرىنى بەختلىك سانسا بولىدۇ. ياپونلار ھەر كۈنى بىر-ئىككى ۋاق مۇنچىغا چۈشىدۇ. ئەتىگەن كىيىگەن كىيىمنى كەچتە جەزمەن

ئۈچۈن، بالىلىرىمىز ئۈچۈن ئىشلەيدۇ، بىز ھەممىمىز ئۈچۈن بالىلار ئۈچۈن ياشايمىز. بۇنىڭ نېمىسى يامان؟ ھەرگىم ئۆزى تېپىپ ئۆزى بۇزۇپ، مائاشتىن سىرتقى مۇكاپات، پاراۋانلىق دېگەنلەرنى يوشۇرۇپ خەجلەپ، بۇنداق تۇرمۇشنىڭ نېمە مەزىسى؟ پۇل ھەممىگە قانداق ئەمەس، ھاياتتا پۇلدىن مۇھىم نەرسىلەر ناھايىتى كۆپ. ئۆزلۈك، مۇستەقىللىق دەۋاسى يۇقىرى، ھەممىنى يېڭىپ ياشاش ئىستىكىدە ياندىغان ئاياللارنى ناھايىتى ياخشى چۈشىنىمەن. ئەپسۇس، كەسىپتە نەتىجىلەر قازانغان، ئەرلەرنى تاڭ قالدۇرغان، پۇل تاپقان، نام تاپقان ئاياللاردىن تۇرمۇشتا بەختلىك بولغانلىرى قانچىلىك؟ ئېرىشكەن ھەممە نەرسىلىرىم بەدىلىگە ئاددىي، ئىللىق بىر ئائىلە سېتىۋالالسام، مۇھەببەت، بەخت سېتىۋالالسام، كاشكى... دەپ ئۆكۈنەر كەن بىر كۈنلەر.

ياپونىيەدە، ئالدىنقى بىر يىل ئىچىدە ئەڭ پۇلدار، ئەڭ داڭلىق ئۈچ ئايال چولپاننىڭ بالىلىرى جىنايەت بىلەن ئەيىبلەنىپ، جازاغا تارتىلدى. ياپونلارنىڭ ئېسىل بىر ئادىتى شۇكى، مەسئۇلىيەتكە چىتىشلىق ئويىپىكت مەيلى يات، مەيلى ئۆز بولسۇن، ھەرقانداق ئەھۋالدا سەۋەنلىكى ئاۋۋال ئۆزىدىن ئىزدەيدۇ. ئۇلار ئۈچ ئانا ئوخشاشلا، بالىلىرىنىڭ جىنايەت يولىغا كىرىپ قېلىشىنى جەمئىيەت ياكى يامان گۇرۇھنىڭ تەسىرىدىن دەپ ئەمەس، ئۆزلىرىنىڭ ياخشى تەربىيەلىمىگىندىن، بالىلار ئۈچۈن تولۇق ۋاقىت ئاجرىتالمىغانلىقىدىن دەپ ئۆكۈندى. ئارىدىن بىرى: «ناۋادا مۇمكىن بولسا مەن بالامنى قايتىدىن تۇغۇپ، ئۆزۈممۇ ئادەتتىكى ئانا بولۇپ، باشتىن تەربىيەلەيتتىم. مەن خىزمەت بىلەن ئالدىراش ھەم جىددىي ئۆتكەن چاغلىرىمدا، بالامنىڭ نېمىگە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى، نېمە ئىشلار بىلەن بولۇۋاتقىنىنى سېزەلمىدىم. ئۇنىڭغا ئۇ مەندىن كۈتكىنىدەك كۆڭۈل بۆلەلمىدىم. مېنىڭ بۇ سەۋەنلىكىم بالامنى جىنايەت يولىغا مەجبۇرلىدى» دېدى. بۇ گەپ ماڭا بەك تەسىر قىلدى. بۇ، بىزمۇ ناھايىتى ئەستايىدىل ئويلىنىشقا تېگىشلىك نازۇك مەسىلە. بۇرۇن جىنايەتنىڭ ئاساسى مەنبەسى نامراتلىق بولسا، ھازىر بايلىق ۋە پاراۋانلىق بولۇۋاتىدۇ. تەرەققىي قىلغان ئەللەردىكى جىنايەت يولىغا كىرىپ قالغان ئۆسمۈر ۋە ياشلارنىڭ تولىسى ئاتا-ئانىسىنىڭ خىزمىتى ئالدىراش، ئىقتىسادى ئەۋزەل، ئەمما ئائىلە مۇھىتى بۇزۇلغان بالىلاردۇر.

چوڭ ياشتىكى ياپونلار ياشلاردىن قاقشايدۇ، نارازى بولىدۇ. ھازىر تۇرمۇش زىيادە ئەۋزەل، باياشات، ھەممە نەرسە تەييار. ئۇلار بىزنىڭ بۇ قولايلىقلارنى قانچىلىك ئېغىر جاپالار بىلەن ياراتقىنىمىزنى، ئەينى ۋاقىتتىكى غۇربەتچىلىك، قىيىنچىلىقلارنى مۇتلەق بىلمەيدۇ. شۇڭا مەنئىيىتى ئاجىز، بەرداشلىق كۈچى يوق. راھەت تۇرمۇش

پۇلنى مەنمۇ تېپىۋاتقاندىكىن، دېگەندەك قىلىپ بالىلارنى ئەگشتۈرۈپ ئاشخانغا ماڭمىز، ياكى بالىلارنى ئۆيدىكى قاتتىق - قۇرۇققا زورلاپ، سورۇن، رېستورانلاردىن يۆگەپ كېلىدىغان زەللىمىزگە كۆندۈرىمىز، ئۆينىڭ بەرىكىتى قاچىدۇ، ئائىلىنىڭ ئىناقلىقى تۈزۈلىدۇ، ئۆزئارا مېھىر سۇسلايدۇ.

ئۆتكەن يىلى يېقىن بىر دوستۇم، قىزىنىڭ يېمەكلىك رېئاكسىيە بېرىش كېسىلى سەۋەبىدىن ھەر كۈنى ئۆيىدىكىلەرگە ۋە قىزىغا ئايرىم تاماق تەييارلاپ، قەرەللىك دوختۇرغا كۆرسىتىپ ناھايىتى چارچاپ كېتىۋاتقىنىنى، خىزمەتكىمۇ تەڭ چىپىپ، بېسىمدىن ئۆزىنى بالدۇر تۈگىشىپ كېتىۋاتقاندا ھېس قىلىۋاتقىنىنى، ئەمما خىزمەتتىن ئىستىپا بېرىشنى ئېيتقاندا يولدىشى قەتئىي قارشى تۇرغىنىنى سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. مەنمۇ ئۇنىڭ پىكرىنى قوللاپ، ھەرگىز خىزمەتنى تاشلايدىغان ئىشنى قىلما، ئەر كىشى دېگەندە يۈز يوق، ۋاقتى كەلگەندە ھەممىدىن قۇرۇق قالدىغان ئىش بولمىسۇن، دەپ يەل بەرگەن. دەرۋەقە، قىسمەن ئەرلىرىمىزدىكى يۈزسىزلىك، ئەخلاقسىزلىق، جەمئىيەتتىكى بەزى چېكىدىن ئاشقان بۇزۇقچىلىقلار بىزنى ئىشەنچ، ئۈمىدلىرىمىزدىن مەھرۇم قىلىپ، گۇمانخور، دېلغۇل قىلىپ قويدى. ئەر ئايالغا، ئايال ئەرگە، ئاتا بالىغا، بالا ئاتىغا ئىشەنمەيدىغان، ھەممىدىن شۈبھىلىنىپ، ھەممىدىن نارازى بولۇپ ئۆتىدىغان كەيپىيات بىزدىكى ئورتاق كېسەلگە ئايلاندى. بىراق، ھەممىلا ئادەم ئوخشاش بولمايدۇ، ئەڭ نۇقسانلىق ئەردىمۇ ئائىلىسىنى، بالىلىرىنى قوغداش ئىستىكى بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. يەنە كېلىپ بىز ئۇلارغا گۇمان ئەمەس، ئىشەنچ؛ تاپا-تەنە ئەمەس، مېھىر بەرسەك؛ ئامالسىزلىقتىن ئەمەس، چىن كۆڭلىمىزدىن كۆيۈنسەك، بۇ چوقۇمكى ئۇلار ئۈچۈن رىغبەت، كۈچ-قۇۋۋەت بولىدۇ. مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى، ئۆز-ئۆزىگە ئىشەنچى ئاشىدۇ. ئىنسان تەبىئىتى شۇنداق نەرسە، قارشىلاشقانچە ئەكسىگە ماڭىدۇ. يول قويساڭ يۇمشايدۇ. بىز ئۇلارغا ئىشىنىپ باقايلى، ئەرلىك غۇرۇرىنى ئويغىتىپ باقايلى. ھېچ بولمىغاندا خىزمەت بېسىمى ئېغىر ئائىلىلەردە ئاياللار ئەرلىرىمىزنى خەققە تاشلاپ بەرمەي ئۆزىمىز كۈتەيلى. بالىلىرىمىز ئانا مېھرىگە قانسۇن. قازان بېشىغا باغلىنىپ، ئەرگە قۇل بولۇپ ئۆتەمدىم دېگەن ئەخمىقانە قاراشتىن، ئۇلۇغ قۇرۇق غۇرۇردىن ۋاز كېچەيلى. ئەر-ئايال باراۋەر بولىمىز دەپ ئەكسىچە يۈكلىمىزنى ئېغىرلىتىپ، تېخىمۇ بەكرەك تەڭسىزلىككە قېلىۋاتقىنىمىزنى بايقايلى. بىز خىزمەت قىلىپ، پۇل تېپىپ بەرگىنىمىز ئۈچۈن، قازان بېشى ھەرگىز ئەرگە ئۆتۈپ قالمايدۇ. چارچىساقمۇ، قاقشىساقمۇ ئۇ بەربىر بىزگە تۇغۇلغاندا يۈكلەنگەن مەجبۇرىيەت. ئەمما بۇ قۇللۇق ئەمەس. ئەرلەر بىز

ئەمەلىيەتتە ئادەمنى بۇزىدۇ دەيدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىزمۇ بۇ نۇقتىنى پەيدىنپەي تونۇپ يېتىۋاتىمىزغۇ؟ دەۋر تەرەققىياتىنى ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ. بىراق، باشقىلارنى ساۋاق قىلىپ، تۇرمۇش ئادىتىنى ئۆزگەرتىش ۋە يېتىلدۈرۈشكە بولىدۇ.

ياپونلارنىڭ سۆز تېمىسىنى ئىنتايىن ئاددىي ۋە كىچىك ئىشلاردىن باشلايدىغىنىنى ناھايىتى كۆپ بايقىدىم، مۇنبىر ياكى ئادەتتىكى سورۇندا بولسۇن زادىلا بۈيۈك تېمىلاردا سۆز ئاچمايتتى. ھەيۋەتلىك، مۇرەككەپ سۆزلۈكلەرنى ئىشلەتمەيتتى، سىياسىي ئىبارلەرغۇ ئەلۋەتتە يوق، ھەزمۇنمۇ شۇنچىلىك ئاددىي ھەم قىسقا بولاتتى. مەكتەپ مۇدىرلىرىنىڭ مۇراسىم نۇتقى، شىركەت دىرېكتورلىرى ۋە ئىش مەسئۇللىرىنىڭ يىغىن نۇتقى ھەتتا سىياسىيونلارنىڭ سۆھبەت-دوكلات نۇتقى... بۈگۈنكى ھاۋا رايىدىن، داڭ چىقىرىۋاتقان چولپانلاردىن، ئالاقىغا ئېرىشكەن تېلېۋىزور پروگراممىلىرىدىن سۆز باشلاپ، كەيپىياتنى كۆتۈرۈپ، ھەممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە يىغىۋالغاندىن كېيىن، ناھايىتى ئەپچىل بىر باغلىنىش بىلەن غىرىتتىدەلا سۆزنى ئەسلىي تېمىغا يۆتكىۋالاتتى. ياكى، ئەمەلىي، تەسىرلىك ھېكايىدىن بىرنى سۆزلەپ، ھەممىنىڭ كۆزىنى ياشلاپ، ئويغا چۆكتۈرۈپ، سۆزنى خۇلاسەلەيتتى. ياپونىيەدىكى ئەڭ چوڭ ئىككى رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ بىرى-ئوساكا رايونىنىڭ ھازىرقى ئەڭ ياش رايون باشلىقى، ئاددىي، چۈشىنىشلىك سۆز قىلالغىنى ئۈچۈن سايلامدا يېڭىپ چىقىشنىڭ ئالدىنقى شەرتىنى ھازىرلىغان، دېگەن مۇلاھىزىنى تېلېۋىزورلاردىن كۆپ ئاڭلىدۇق. دېمەك، ھەرقانداق ئىشنى ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك سۆزلەش بۇلاردا ئۆلچەم ۋە ئادەتكە ئايلىنىپتۇ. نۇتۇقلا ئەمەس، ئەسەر ۋە ماقالىلەرگىمۇ چۈشىنىش قولاي، يەڭگىل بولۇشىنى ئۆلچەم قىلغاچقا چوڭ-كىچىك ھەرقاندىقى قولغا قەلەم ئالسلا بىر نەرسە يازالايدىكەن. يازغىنىنى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا قورۇنماي ئوقۇيالايدىكەن.

بىزدە، داڭلىق ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ، چوڭ يەرلەردە ئىشلەپمۇ بىرەر پارچە ھۆججەتنى جايلاپ چىقىرالمىدىغان، يازغىنىنى باشقىلارغا ئاڭلىتىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان «بىچارىلەر» مۇ بار. يېڭى ۋە مۇجەمل ئىبارلەرنى ئىشلىتىپ، ئۇزۇن ۋە راۋان سۆزلىيەلمەيدىغانلار، گېپىم چاندۇ دەپ، ئىككى ئادەمنىڭ ئالدىدا كۆڭلىدىكىنى تۆكەلمەيدۇ. نۇتۇق دەبدەبىلىك، يازما نەرسە «ئەدەبىي»، «يۇقىرى سۈپەتلىك» بولۇشى كېرەك دېگەن غەيرىي ئۆلچەم بىلەن بىرەر نەرسە يېزىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. شۇنىمۇ قىستۇرۇپ قويماي، ياپونىيەدە ھەر ئايدا نەشر قىلىنىدىغان يېڭى كىتابلارنىڭ سانى 400-600 ئەتراپىدا بولۇپ (گېزىت-ژۇرناللار ئەلۋەتتە بۇنىڭ سىرتىدا)، بۇنى يازدىغانلار يازغۇچى-ئەدەبلەرلا ئەمەس،

ئارتىس، تەنھەرىكەتچى، ھۈنەرۋەن، ئىشچى، ھەتتا ئائىلە ئاياللىرى. ئۇلار ھەر قايسى ئۆز تەجرىبىلىرىنى ئۆز تىلى بىلەن بايان قىلىپ، شۇ ساھەگە يېڭى بىر ئۇچۇر سۈندۈ. شۇڭا كىتابلارنىڭ بازىرى ئىتتىك، ئوقۇرمەنلەر كۆپ، كىتابخانلار ھەرقاچان بېسىق. ناۋادا بىزمۇ ياپونلاردەك بالا تەربىيەلەش كۇرۇۋۇكلىرى، كىتاب ئوقۇش، تەسىرات سۆزلەش، ماقالە يېزىش پائالىيەتلىرىنى ئويۇشتۇرساق ئۇيغۇر ئاياللىرىغا كۈلكىلىك تۇيۇلارمۇ ياكى بىر ئۆمۈر بىلمەي ياشاشنىڭ كۈلكىلىكىنى تونۇپ يېتەرمۇ؟

ياپونلار دۇنيادىكى ئۇزۇن ئۆمۈر چولپانلىرى. ئەرلەر 79 ياش، ئاياللار 86 ياشلىق ئوتتۇرىچە ئۆمۈر نىسبىتى بىلەن دۇنيادا 1-ئورۇندا تۇرىدۇ. يەنە كېلىپ شۇ يېشىدىمۇ خىزمەتنى تاشلىمايدۇ. دېھقانچىلىق قىلىدۇ. ماشىنا ۋە يىڭنە بىلەن ئاجايىپ كۆركەم كەشتىلەرنى ئىشلەپ دوستلىرىغا سوۋغا قىلىدۇ، سودا سارايلىرىغا ئۆتكۈزۈپ، كىرىم قىلىدۇ. 100 ياشلىق مومىسى 80 ياشلىق ئايىسى 60 ياشلىق قىزى بىللە ياشايدۇ. ئاپام ياپونىيەگە كەلگەندە، ئۆزى دېمەتلىك ئاياللارنىڭ يېشىغا ئىشەنمەي، تېتىكلىكىگە ھەيران بولۇپ، ياقىسىنى تۇتۇپلا يۈردى. 86 ياشلىق قوشنىمىز ئوغلۇمغا تىككەن كىيىمنى كۆتۈرۈپ، 5-قەۋەتتىكى ئۆيىمىزگە پەلەمپەي بىلەن چىقىپ كەلگەندە، ھەممىمىزنىڭ ئېسىگە، 70 تىن ئېشىپلا كېسەللىك چىرماپ ماغدۇرىدىن كەتكەن رەھمەتلىك مومام كەلدى.

ياپونلارنىڭ ياشلىق ۋە سالامەتلىكىدىكى سىر نېمە؟ سەھىيە تەرەققىياتىدىن باشقا، ئىلمىي ئوزۇقلىنىش ۋە ھەرىكەت. ۋاقىتنىڭ زىچلىقى، تەييار يېمەكلىكنىڭ ئومۇملىشىشى، رېستورانلارنىڭ كۆپىيىشى ياپونلارنىڭ تاماق ئادىتىگىمۇ ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلگەن. ئەمما ئۇلار سۈنئىي خۇرۇچلىرى ئاز، ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى، ئۆز بەدەن ئېھتىياجىغا مۇناسىپ تاماقلارنى ئائىلىدە ئېتىپ يېيىشنى كاتتا رېستورانلاردىكى قىممەت باھالىق يېمەكلىكلەردىن ئەۋزەل بىلىدۇ. كۆكتاتقا ئەھمىيەت بېرىپ، ماي، تۇز، گۆشتىن قاچىدۇ. بوش ۋاقىتنى باغچىلاردا، چېنىقىش ئۆيلىرىدە ئۆتكۈزىدۇ. تۇغۇتتىن كېيىن بىر مەزگىل سەھىرپ قالىغان ئىدىم. ياپونىيەلىك تونۇشلىرىم خۇددى ئېغىر ۋاباغا دۇچار بولغاندەك ماڭا ئىچ ئاغرىتىشىپ كەتتى. بەس-بەستە ئورۇقلاش تەدبىرلىرىنى ئۆگەتتى. شۇلارنىڭ كۆپ قېتىملىق دەۋىتى ۋە ھەمراھلىقى بىلەن بىر نەچچە ئاي باغچا ۋە چېنىقىش ئۆيلىرىدە ئۆتتۈم. سېمىزلىكتىن قورقىدىغان ياشلار، سالامەتلىك ئۈچۈن تەر ئاققۇزۇۋاتقان ياشانغانلار، تەنھەرىكەتچى بولۇش ئارزۇسىدىكى بالىلار... نېمىدېگەن كۆپ. بۇ خەققە جان نېمانچە تاتلىق! بىز، ئادەم 40 قا ئۇلاشقاندا تەن قويۇپ، ئىسكەتسىز بولۇپ قالىدۇ دەيمىز. ئەمما ياپونلار، ئوتتۇرا ياشلىقتىكى سەھرىشنىڭ باشلىنىشى

ئوقۇش پائالىيىتىدە «ئۈچ ياشقىچە يېتىلگەن خۇي، يۈز ياشقىچە داۋاملىشىدۇ» دېگەن بىر جۈملىنى ئاڭلاپ قالدىم. كىتابنى قايتا ۋارقلاپ ۋە كۈرستىكىلەردىن سوراپ بىلدىمكى، ياپونلاردا يۇقىرىقى ماقالدا دېيىلگىنىدەك، بالىلارنىڭ خۇي-مىجەزى 3 ياشقىچە يېتىلىدۇ، 6 ياشقىچە تۇراقلىشىدۇ ۋە بۇ مىجەز 100 يېشىغىچە داۋاملىشىدۇ، دەيدىغان قاراش باركەن. شۇڭا ئۇلار مەكتەپ يېشىغىچە بولغان مەزگىل بالىلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋە ئەڭ ھەل قىلغۇچ مەزگىلى دەپ تونۇپ، بۇ مەزگىلدىكى تەربىيەلەشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىكەن. دەرۋەقە ئالىملارنىڭ تەتقىقاتى ۋە ئەمەلىيەتنىڭ ئىسپاتىمۇ شۇكى، 3 ياشقىچە بولغان مەزگىلدە بالىلارنىڭ مېڭە تەرەققىياتى ئەڭ تېز، قوبۇل قىلغان يېڭىلىقنىڭ ئۆزلىشىش ۋە مۇقىملىشىش نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى بولىدىكەن. «بالا تەربىيەلەشتە ئۇتۇق قازانغان 120 ئانىنىڭ تەجرىبىسى» دېگەن كىتابنى كۆرۈپ بۇ نۇقتىغا تېخىمۇ ئىشەندىم. ئۇ ئانىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بالىلار 3 ياشقا كىرگۈچە ئۆيدىلا ئۇلارنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىپ، ئانا تىلىدىن باشقا 2-3 خىل تىلغا ئاساس سېلىپ بولغان ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئۆگىتىش ئۇسۇلىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ، كۈندە پەقەت ئون ياكى ئونبەش مىنۇت، بىر ياكى ئىككى قېتىم، يەنە كېلىپ بالىلارنىڭ كەيپىياتى ئەڭ ياخشى، شۇ خىل ئۆگىنىش تۈرىگە ئەڭ قىزىققان مىنۇتتا، ھەر خىل ئويۇن شەكلى بىلەن ئېلىپ بارىدىكەن. ئۇلار بۇنى بالدۇر ساۋات چىقىرىش ياكى كۆپ نەرسە بىلدۈرۈش مەقسىتىدە ئەمەس، ئەستە ساقلاش قابىلىيىتى ۋە زېھنى كۈچىنى ئۈستۈرۈش، دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بارغانىكەن. ھېچ نەرسە ئۆگەتمىگەن ھالەتتەمۇ بالىلارنىڭ خاراكتېر-مىجەزىنى ناتونۇش، يات خۇيلۇق كىشىلەر ئەمەس، ئانا بولغۇچى ئۆز يېنىدا تۇتۇپ، ئۆزى يېتىلدۈرۈشى كېرەك دېگەن قاراش كىتابتىكى ئاساسىي ئىدىيە ئىدى. شۇ كىتابتا يەنە «بالا تەڭرىنىڭ بىزگە ئاتا قىلغان ئەڭ قىممەتلىك سوۋغىسى، ئۇ ھەم 7 ياشقىچە تەڭرىنىڭ بىر قىسمى» دېگەن جۈملىمۇ ئۇچرىدى. بىزنى ئاتا-ئانا قىلىپ تاللاپ، بىزنىڭ ئائىلىدە تۇغۇلۇپ، بىزگە ئېيتقۇسىز خۇشاللىق ۋە مۇھەببەت ئاتا قىلغان بوۋىقىمغا رەھمەت، دېگەندەك ئىبارىلەرنى گېپى يۇمشاق ياپونلاردىنمۇ كۆپ ئاڭلايمىز. ئىچىم بىر قىسما بولىدۇ. بىزدىمۇ مۇشۇنداق ئويلاپ، مۇشۇنداق دەپ باققان ئاتا-ئانىلار بارمىدۇ؟! مۇشۇنچە جاپا تارتىپ باققىنىمغا يارىشا، چوڭ بولغاندا ماڭا نېمە قىلىپ بېرەرسەن، دېگەندەك تاپا-تەنە ئارىلاش ئەركىنلىشىلەرگىمۇ ھەممىمىز كۆنۈك. بالا بىر كۈندە چوڭ بولمايدۇ، بۇ كۈنلەر تېخى ئۇزۇن دەيدىغان تەربىيەلەرنىمۇ ئاڭلاپ ھەم ئاڭلىتىپ تۇرىمىز. ئەكسىچە

ماھىيەتتە، كېسەللىكنىڭ باشلىنىشى دەپ بىلىدۇ. ھەر قاچان ئېغىرلىقىنى ئۆلچەپ، بەدەن تەڭپۇڭلۇقىنى تەڭشەپ ماڭىدۇ. گۈزەللىكىنى ساقلايمىز دەپ ھەر خىل ئۇسۇل سىنىپلىرىغا كىرىپ سەكرەپ يۈرگەن ئوتتۇرا ياش، ياشانغان ئاياللارنىڭ قىزغىنلىقىنى كۆرسىتىش ئۇلارنىڭ قېرىماسلىقىدىن ئەجەبلەنمەيسىز. بىراق، بىزنىڭ رېستورانلاردىكى قورۇما گۆشلەرنى بولۇشىچە يەپ، چالا قالغان يېرىگە ئاق-قىزىلنى زورلاپ ئىچىپ، بەسلىشىپ سەمىرىدىغان ئاياللىرىمىزنى كۆرسە ياپونلار ئەجەبلەنمەي قالمايدۇ.

بىر نەچچە ئاي چىنىقىپ كۆرۈڭ. تېنىڭىزدىكى يەڭگىللىك، روھىڭىزدىكى كۆتۈرەڭگۈلۈك، تېرىڭىزدىكى نۇرنى چوقۇم بايقايسىز. ئۆنۈمىسىز، قىممەت باھالىق ماي-ئۇيغا كەتكەن پۇلىڭىزمۇ تېجىلىپ قالىدۇ.

تۈركىيەدە تۈرك تىلى ئۆگىنىۋاتقان مەزگىلىدە، ئەسكەرلىكتە تۇرۇۋاتقان ئامېرىكىلىق ئاتا-بالا بىلەن بىر سىنىپتا ئىدىم. قانداشقا چارلىز 9 ياشلىق ئوغلى بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇرۇپ ئۆگىنەتتى. ئوماق كىچىك چارلىز دادىسى بىلەن بەسلىشىشنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. ئويۇن تۈرىدىكى ئۆگىنىش ۋە رەسمىي ئىمتىھانلاردا دائىم دېگۈدەك دادىسىنى يېڭىۋالاتتى. ھەممىمىز ئۇنى زېرەك دەپ، ئامراقلىق قىلاتتۇق. ئەمدى ئويلاپ باقسام، ئەسلىي زېرەك دادىسىكەن. بالىلارنىڭ چوڭلار بىلەن بەسلىشىش پىسخىكىسى ۋە ئۇلارنى يېڭىۋېلىش خۇشلۇقىدىن يېتىلىدىغان قىزغىنلىق، تىرىشچانلىق روھىنى سېرىق چارلىز ناھايىتى ئوبدان بىلگەن ۋە قەستەن يېڭىلىگەن ئىكەن. ياپونىيەدىمۇ بالىلىرى بىلەن بىللە كېلىپ، ياپون تىلى ئۆگىنىۋاتقان چەت ئەللىك ئانىلارنى دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىمەن. ھازىر بىزدىمۇ تەتىل ۋە ئارام ئېلىش كۈنلىرى بالىلارنى تىل ۋە تېخنىكا كۇرۇتۇۋالغۇدا تەربىيەلەيدىغان ئاتا-ئانىلار ئاز ئەمەس. بىراق، بالىلىرى بىلەن بىر پارتىدا ئولتۇرۇپ بىللە ئۆگىنىش، كېسىپ ئېيتىمەنكى، ئۇلارنىڭ چۈشىگىمۇ كىرىپ باقمىدى. چارلىز ئاتا-بالىنى دوراپ باقساق، بالىلار ئۈچۈن نېمىدېگەن زور ئىلھام-ھە! ئۆزىمىز ئۈچۈن نېمىدېگەن ياخشى پۇرسەت-ھە! بالىلارنىڭ سىز بىلەن بىللە تاپشۇرۇق ئىشلەۋېتىپ، خاتالىقىڭىزنى بايقاپ قالغاندىكى مەغرۇرلۇقىنى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئۇنى تۈزىتىشىپ بېرىۋاتقاندىكى سەمىمىيلىكىنى كۆرسىتىش، ناھايىتى ئاقىل، توغرا ئۇسۇل بىلەن ئۆزىڭىزنى ۋە بالىڭىزنى قۇتقۇزۇۋاتقىنىڭىزنى ھېس قىلماي قالمايسىز. كۇرۇتۇۋالغۇغا بېرىڭ! ناۋادا بىر تەدبىرلىك ئانا ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۆز ئۆيىدە ھەپتىدە بىر كۈن بالا تەربىيەلەش سۆھبىتى ئۆتكۈزەلسە، مەن ئەڭ يېڭى ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيتتىم.

بالا تەربىيەلەش كۇرسىدىكى بىر قېتىملىق كىتاب

ياپونلار، بالىلار بىلەن بىللە ئويناپ بىللە ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئۆزىدىن كۈنلەر ناھايىتى چەكلىك. ئۇلار سەللا چوڭ بولسا بىز باقمىز دېسەكمۇ ئۆزىنى باقتۇرمايدۇ. ئەڭ جاپالىق ئەمما ئەڭ كۆڭۈللۈك بۇ كۈنلەر ئانىلار ئۈچۈن ئۆمۈرلۈك ئەسلىمە دەيدىكەن.

ئاتا-ئانىلارلا ئەمەس، ھۆكۈمەت ۋە جەمئىيەتمۇ بالىلارغا كۆڭۈل بۆلۈش ۋە ئاسراشنى ئۆزلىرىنىڭ پەۋقۇلئاددە مەسئۇلىيىتى دەپ بىلىدۇ. ئەمما، مەكتەپ يېشىغا بولغان مەزگىل يەسىلەردىن كۆپرەك ئائىلىدە ئۆتۈشى، ئاتا-ئانىلار بىلەن ئەڭ كۆپ ئۇچرىشىشى كېرەك، دېگەن تەشەببۇسنى ئۇنتۇمايدۇ. باغچىلار كۆلپىكتىپ تۇرمۇش، دوستلۇق، ھەمكارلىق، رىقابەت ئېڭىنى يېتىلدۈرۈشنى ئاساسلىق تەربىيەلەش نىشانى قىلىپ، ئەڭ يېڭى، ئۆزگىچە ئۇسۇللار بىلەن يېتەكلەش ئېلىپ بارىدۇ. پارتىدا ئولتۇرغۇزۇپ A, B, C نى ئۆگىتىدىغان ئىش ئۇلاردا ئەسلا يوق. يەسلى تەربىيەلىگۈچىلىرى بالىلار بىلەن بىللە لاي ئېتىپ، قۇمدىن ئۆي ياساپ، كۆلچەكتە سۇ چېچىشىپ ئوينايدۇ. قۇچاقتىكىلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، تامىقىنى يېگۈزۈپ، تەرتىپنى تۆكۈپ، ئەتىدىن كەچكىچە پەرتۇق تارتىپ يۈگۈرەپلا يۈرىدۇ. بالىلار پۈتۈن كۈن ھويلىدا قىيىقاس-چۇقان سېلىپ ھەر خىل ئويۇنلار بىلەن ئازادە ئۆتىدۇ. تەربىيەلىگۈچىلىرى ئۇلارنى تىزلىدۈرۈپ، قولدىن يېتىلەپ، يېقىن ئەتراپتىكى باغچىلارغا، بالىلار كۈتۈپخانىسىغا ۋە قوشنا يەسىلەرگە ئېلىپ بارىدۇ. ھاۋا ئىسسىق كۈنلىرى سۇ ئۈزۈش مەشىقى قىلىدۇ. ماشىنىغا سېلىپ دالا تامىقى يېگىلى، گۈل سەيلىسى قىلغىلى، سەل چوڭلىرىنى ئېتىزلىققا كۆكتات تەرگىلى ئېلىپ بارىدۇ ۋە تەرگەن مېۋە، كۆكتاتلارنى شۇ جايدىلا دېھقانلار بىلەن بىرلىكتە پىشۇرۇپ، تەڭ ئېلىشىپ يەيدۇ. چىققان ئەخلەتلەرنى ھەممىسى خالتىلىرىغا تېرىپ، ئەخلەت توكىدىغان جايغىچە كۆتۈرۈپ بارىدۇ. شۇ يوسۇندا تەبىئەت بىلەن تونۇشتۇرىدۇ، تەبىئەتنى سۆيۈشنى، مۇھىتنى ۋە مەئشەتلەرنى ئاسراشنى، ئەمگەكنى، مېھنەتنى ئۆگىتىدۇ. ئەنئەنىۋى ۋە مىللى بايرام، خاتىرە كۈنلەرنىڭ بىرسىنى قالدۇرماي بالىلارغا تونۇشتۇرۇپ، شۇ كۈنى چوقۇمكى ئاتا-ئانىلارنىمۇ قوشۇپ، بىرلىكتە پائالىيەت ئۆتكۈزىدۇ. يېقىن ئەتراپتىكى ئاھالىلەرگىچە توپلىشىپ، بالىلارنى چۆرىدەپ ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ. تەنتەربىيە ۋە سەنئەت مۇسابىقىلىرىدە ئاتا-ئانا، بوۋا-مومىلىرىغىچە كېلىپ ئۇلارنىڭ مۇسابىقىلىرىنى كۆرىدۇ. ئاتا-ئانىلىرىغا ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن پۈتۈن جان-جەھلى بىلەن يۈگۈرەۋاتقان، ئۇلارنىڭ ئالقىش-چاۋاكلىرىدىن سۆيۈنۈپ، قىن-قىنىغا سىغمايۋاتقان بالىلار ئاجايىپ سۆيۈملۈك. ئۆزى مېڭىپ ھەرىكەت قىلالايدىغان

بوۋاقلارنى، ئويۇنچۇق ئات ياكى پويىز ۋاگونلىرىغا چېتىپ ياسىۋالغان ئەپچىلىگىنە قەغەز ساندۇققا ئولتۇرغۇزۇپ، پاراتتىن ئۆتكۈزگەندە، مەيداندا بىردىنلا كۆتۈرۈلىدىغان كۈلكە-چاۋاكلاردىن بۇ كىچىك ئاتلىق ئەسكەرلەر چۆچۈپ چىقىپ كېتىدۇ. نېمە بولغىنىنى بىلەلمەي ئەتراپقا ئالاق-جالاق باقىدۇ. بەزىلىرى خۇشاللىقتىن پۈت-قولنى تېپىرلىتىدۇ. ئاتا-ئانىلار ئۇلارنى كۆتۈرۈپ، بىللە چۈشىدىغان مۇسابىقىلەردە بولسا، مەيدان تېخىمۇ جانلىنىپ، پەللىگە چىقىدۇ. مېنىڭ قىزىمدەك يېڭىلىپ قالسا يىغلايدىغانلارمۇ كۆپ. ئەمما، مۇسابىقە ئاخىرلىشىپ ھەممە ئوخشاش ئېرىشىدىغان مۇكاپات بۇيۇملىرى ئۇلارنىڭ گۈدەكلەرچە ئەلەملىرىنى ۋاقتىنچە ئۇنتۇلدۇرىدۇ. بۇنداق پائالىيەتلەر نەچچە ئاي بۇرۇن پىلانلىنىپ، ئارام ئېلىش كۈنلىرىگە توغرىلىنىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغاچقا پۈتۈن ئائىلە ئەزالىرى بۇ كۈننى يەسلى ئۈچۈن ئاتايدىكەن. شۇنداقتىمۇ تەربىيەلىگۈچى ۋە پسخولوگىلار ئاتا-ئانىلارنى ھەمىشە ئاگاھلاندۇرۇپ، بۇ ياشتىكى بالىلارنىڭ ئاتا-ئانىلار بىلەن بىرگە بولۇشنى تېخىمۇ خالايدىغىنىنى، ئويۇننى ئاتا-ئانىلىرى بىلەن ئويناش ئۇلارنى ھەسسەلەپ خۇشال ۋە بەختىيار قىلىپ، ئۆز-ئۆزىگە ئىشىنىدىغان، جۈرئەتلىك قىلىپ يېتىلدۈرىدىغىنىنى، شۇڭا يەسلىدىكى ۋاقتىنى ئىمكان بار قىسقارتىشنى تەكىتلەيدىكەن. ئاتا-ئانىلارمۇ شەنبە-يەكشەنبىدىكى دەم ئېلىش كۈنلىرىنى بالىلارنى ئەگەشتۈرۈپ سۇ ئۈزۈشكە، توپ مەيدانلىرىغا باغچىلارغا ئېلىپ بېرىپ ئۆتكۈزۈشكەن. سەللا گەپ ئوقۇدەك بولغانلىرىدىن پىكىر-مەسلىھەت ئېلىپ، راينى سىنايدىكەن. كىچىك بالا ئەمەس، تەڭتۇشلىرىغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ پاراڭلىشىدىكەن. دادىلارنىڭ كۈندۈزى بالىلار بىلەن بىللە بولىدىغان پۇرسىتى ئاز بولغىنى ئۈچۈن، كەچلىكى ئۇلارنى مۇنچىغا چۈشۈرۈش، رەسىملىك كىتابلارنى ئوقۇپ بېرىپ، ئۇخلىتىشنى ئۇلار ئۈستىگە ئالىدىكەن. بالىلار 3-4 ئايلىق بولغاندىن تارتىپ، رەسىملىك كىتابلارنى كۆرسىتىش ۋە ئوقۇپ ئاڭلىتىش ياپونلارنىڭ كۈندىلىك ئادىتى بولۇپ، قىزىق يېرى، ھېچ گەپنى چۈشەنمەيدىغان شۇ بوۋاقلارغىچە بۇ ئادەتكە كۆنۈۋېلىپ، كىتاب ئاڭلىمىسا ئۇخلىماس بولۇۋالىدىكەن. ياش پەرقى بويىچە چىقىرىلىدىغان بالىلار كىتابلىرىنىڭ كۆپلۈكىدىنمۇ ئادەم ھەيران قالىدۇ.

سۇ ئۈزۈش، مۇزىكا، رەسىم، تەنتەربىيە دېگەنلەر بالىلار باغچىسىدىكى ئاساسلىق دەرسلەر بولۇپ، ئىيۇننىڭ ئاخىرىدىن سېنتەبىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان مەزگىلدە يەسلى بالىلىرىنىڭ كۈنى ئاساسەن سۇ كۆلچىكىدە ئۆتىدۇ. ئولتۇرغۇدەك بولغان بوۋاقلاردىن تارتىپ كىچىك-كىچىك كۆلچەكلەردە ئوماق پۈت-قوللىرىنى پىلتىڭلىتىپ، سۇ چاچراتمىسىدىن خۇشلىنىدۇ. باشتا سۇدىن قورقۇپ،

ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا پاكىز ۋە ئىقتىسادچىل بولۇش تەدبىرلىرىنى ناھايىتى ئوبدان بىلىدۇ. بۇ يەردە ئەخلەتلەر رايونلارغا قاراپ، 7-8 خىل تۈرگە بۆلۈنۈپ، ئايرىم-ئايرىم خالتىلاردا، بېكىتىلگەن ئايرىم كۈندە تاشلىنىدۇ. يەنە ئەلۋەتتە بۇلغىنىشنى ئازلىتىش ۋە قايتا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ئەخلەتلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ئۈچۈن. باغچە ۋە كوچىلاردىمۇ ھەر كىم ئۆز ئەخلىتىنى ئۆزى كۆتۈرۈپ ماڭىدۇ. بۇنداق ئاممىۋى قائىدە-تەرتىپلەرنى ناھايىتى تېزلا تۇرمۇش ئادىتىگە ئايلاندۇرۇۋالدىغان ياپونلارنىڭ كىچىك ئەۋلادلىرى بولسا بۇنىڭ تېخىمۇ ئاكتىپ ئىجراچىلىرى. بىزدەك بىپەرۋا چەت ئەللىك ئاتا-ئانىلار پات-پات بالىلىرىمىزنىڭ شۇ ھەقتىكى تەنقىد ۋە ئاگاھلاندۇرۇشنى ئاڭلاپ تۇرىمىز.

بىز ئىلگىرى ئولتۇرغان بىنانىڭ قورۇسىدىلا بالىلار باغچىسى بار ئىدى. كۈندۈزلىرى باغچىدا قىنىغا پاتماي ئويناۋاتقان ئوماق بالىلارنىڭ قىياس-چۇقانىلىرىدىن ئادەمنىڭ روھى كۆتۈرۈلەتتى. بەزىدە بالىلارغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ قىلىقلىرىغا، تەربىيەلىگۈچىلىرىنىڭ ئۇلارغا بولغان ئېجىللىقىغا قاراپ ھۇزۇرلىناتتىم. يامغۇرلۇق كۈنلىرى يەسلى زالىدىن پىيانىننىڭ ئاۋازى ئۆچمەيتتى. ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى ھەر كۈنى سائەت 4 تىن كېيىن ناھايىتىمۇ بوم ئاۋازلىق بىر تىرىپىر پۈتۈن قورۇنى تىترەتكۈدەك ۋارقىراپ يۈرۈپ، بالىلار بىلەن پۈتۈنلەپ ئوينايتتى. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ يىقىلىپ، نەچچە يۈمىلاپ قوپىدىغانلارمۇ، بىر ھازا پۈت-قوللىرىنى قاماللاپ، ئولتۇرۇپ قالىدىغانلارمۇ بولاتتى. تىرىپىر ياكى يىراقتىن كۆزىتىپ تۇرغان ئوقۇتقۇچىلىرى يۈگۈرۈپ كېلىپ، قانداقراق، ئاغرىۋاتامدۇ؟ دەپ ئەھۋال سورايىتى-يۇ، بىرى كېلىپ يۆلمەيتتى. چىدام بىلەن غەيرەتنى ئاجايىپ بىلىدىغان بۇ كىچىك بالىلارمۇ چىشىنى چىشلەپ ئورنىدىن ئۆزى تۇراتتى ۋە ئاقساق بولسىمۇ توپقا قايتا قوشۇلاتتى. ئۇلارغا قول قويمايتتىم. ئەمما، يۆلمەي قاراپ تۇرىدىغانغا مەن پەقەت كۆنمىدىم. بالىلىرىم ئەمەس، باشقىلارنىڭ بالىلىرى يىقىلسىمۇ يۆلگىلى يۈگۈرەيتتىم. 1-2 يىلنىڭ ئالدىدا قىزىمۇ يىقىلسا يەرگە چىڭ چاپلىشىپ، بولۇشىچە يىغلايتتى. ئۇنى پەپىلەپ، يىقىنغان «دۈشمەن يەر»نى تېپىپ، تىللاپ، خېلى بىر ئىش كېتەتتى. بىراق، ھازىر ئاغرىغان يېرىنى مەھكەم تۇتۇۋېلىپ، مېنىڭ يۆلەشمىمۇ كۈتمەي ئۆزى تۇرىدۇ. مەن چىداملىقمىكەنمەن؟ ئىستەمى سەنمۇ ئاچاڭدەك قەيسەر بول، يىقىلساڭ ئۆزۈڭ تۇر-ھە! دەپ، ئىككى ياشلىق ئۇكىسىغا تەربىيە قىلىدۇ. كۈلۈپ كېتىمەن. مەن ھېچقاچان ئۇنىڭغا بۇنداق ئۆگەتمىگەن. يىقىلسا يۆلگىلى ھېلىمۇ تەييار ئىدىم. ئىلگىرى، بىللە ئويناۋاتقان بالىلارنىڭ نەرسىلىرىنى تالىشىپ، بەرمىسە قورۇنى بېشىغا كىيىپ يىغلايتتى. بىراق ھازىر ئۇكىسى،

قىر قىراپ يىغلايدىغانلارمۇ ئاز كۈن ئۆتسە سۇدىن چىقمايمەن دەپ يىغلايدىغان بولىدىكەن. شۇڭا ياپونىيەدە چوڭ ياشلىقلاردىن تارتىپ بالىلارغىچە سۇ ئۈزۈشنى بىلمەيدىغىنى يوق. 4 يېشىدىن باشلاپ پىيانىنو ۋە نەي چېلىشنى ئۆگەتكەچكە تولۇق ئوتتۇرىغا چىققۇچە ھەرقاندىقى نوتىغا قاراپ ئاھاڭ چىقىرايلىدىغان، ئەڭ ئاددىي بىر-ئىككى مۇزىكىغا چالايدىغان بولىدىكەن. رەڭلىك قەلەم بىلەن قەغەز بويىپ ئويناشقا ئامراق بالىلار ئۈچۈن، ئۈستەللەردە ھەرقاچان رەسىملىك قەغەز ۋە بويىقلار تەييار تۇرغاچقا، سىزىپ، يىزىشقىمۇ بالدۇرلا كىرىشىدىكەن. ئۇلار قولغا تۇنجى قەلەم ئېلىپ مايماق سىزىقنى باشلىغان كۈندىن تارتىپ، يەسلى ھەر كۈنى تولدۇرۇپ ئېۋەتىدىغان ئالاقە دەپتىرىگە بىر يېڭى تېما قوشۇلاتتى. بالىنىڭ شۇ كۈنكى بەدەن تېمپېراتۇرىسى، كەيپىياتى، ئويۇن تۈرى، چوڭ-كىچىك تەرەت قېتىم سانى، چۈشلۈك ئۇيقۇ ۋاقتى، شۇ كۈنكى تامىقىنىڭ خۇرۇچلىرى، ئوزۇقلۇق تەركىبى دېگەندەك دوكلاتلارغا قوشۇپ «بۈگۈن ئەزگۈن ئاي ئاغزىنى يوغان ئېچىپ يىغلاۋاتقان ئۇكىسىنىڭ رەسىمىنى سىزدى، ئوخشايتىمۇ؟»، «ئىستەمى بۈگۈن بىر كۈن تىرىشىپ، ئاخىرى يۈمىلاق سىزلايدىغان بولدى»... دەپ يېزىپ قوياتتى ۋە شۇ كۈنى سىزغان نەچچە پارچە رەسىمىمۇ بىللە ماڭدۇراتتى. بۇ رەسىملەردىن ۋەكىللىكلىرىنى تاللاپ، چېساللىرىنى تەرتىپ بىلەن تۇرغۇزۇپ، شۇ ئوقۇغۇچىنىڭ «يىللىق ئەسەرلەر توپلىمى» نى ئىشلەيتتى. ياپونلارنىڭ تېز سىزما رەسىمىدەك شارىت-شۇرتلا ھەرقانداق شەكىلنى چىقىرايلىدىغىنىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسكەن. شۇ بويىچە بالىلارنىڭ قىزىقىش ۋە تالانتى بايقالغان ھامان مەكتەپ ۋە ئاتا-ئانىلار كۆپ قېتىم سۆھبەتلىشىپ، يۆنىلىشلىك تەربىيەلەشنى باشلايدىكەن.

خەلقئارا ياكى دۆلەت ئىچىدە بىرەر چوڭ ۋەقە، ئەھمىيەتلىك ئىش يۈز بەرسە بالىلار ھەرگىز بۇنىڭدىن خەۋەرسىز قالمايدۇ. مەكتەپلەردە ئۇلار ئەڭ ئاسان قوبۇل قىلالايدىغان تىل ۋە شەكىل بىلەن دەرسلىككە كىرىشتۈرۈپ چۈشەندۈرسە، تېلېۋىزور ۋە بالىلار كىتابلىرىدا دەرھال بۇنىڭغا ئائىت كارتون ياكى بالىلار خەۋىرى ئىشلىنىپ، ئۇلارنىڭ كاللىسىغا قۇيۇلۇپ بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ دۇنيا ھەم ئۆز دۆلىتى ھەققىدە بىلىدىغانلىرى ئادەم ھەيران قالغۇدەك كۆپ. بىز ئەمدىلا ئاخباراتلاردا ئانچە-مۇنچە ئۇچرىتىشقا باشلىغان، ئەمما ھېچ كىشى پەرۋا قىلمايدىغان يەر شارىنىڭ ئىسسىق خەۋىرى، مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى ۋە ئىنسانىيەتكە سېلىۋاتقان تەھدىتى ياپونىيەدە كىچىك بالىلارغىچە كۈندىلىك ساۋات. ئۇلار ھازىردىن باشلاپ ئېنېرگىيەنى قانداق تېجەشنى، تەبىئەتنى زىيانلاشنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغىنى ۋە

ئىگىسىز تۇرغان بىرەر ئويۇنچۇقنى تۇتۇپ قويسىمۇ نەلەردىندۇ يۈگۈرەپ كېلىپ، «باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى سورىماي ئالساڭ بولمايدۇ، جايغا قوي» دەپ ۋارقىراپ، ئورنىغا ياندۇرۇمغىچە تىنمايدۇ. يەسلىدىكى تەنتەربىيە، سەنئەت مۇسابىقىلىرى ياكى ئادەتتىكى بىرەر رىقابەت تۈرلىرىدە يېڭىلىپ قالسا، نەچچە كۈنگىچە ئۆكۈنۈپ، كېيىنكى قېتىم يېڭىپ قايتىمغىچە ئۇ ئەلەمنى ئۇنتۇمايدۇ.

بالىلارنىڭ يەسلى ۋە مەكتەپتىن يېنىش ۋاقتىغا ئۈلگۈرۈپ، رادىيو ھەم تېلېۋىزور قاناللىرى بالىلار نومۇرلىرى بىلەن تولۇپ كېتىدۇ، تۈگمەس تاپشۇرۇقنىڭ غېمى بولمىغاندىن كېيىن ئۇلارمۇ خاتىرجەم ئولتۇرۇپ، كارتون فىلىم ۋە ئويۇن تۈرلىرىدىن ھۇزۇر ئالىدۇ. بەزىدە بىزمۇ بىللە ئولتۇرۇپ كورۇشۇپ، كۈلۈشۈپ بېرىمىز. شۇنداق مەنۇتلاردا يۇرتتىكى بىچارە بالىلىرىمىز، ئۇلارنى پۈتۈن خۇشاللىقلىرى، ئەركىنلىكلىرىدىن بوغۇپ، زېرىكىشلىك كىتاب بىلەن دەپتەرگە چۈشەپ قويۇۋاتقان ئۈنۈمسىز، توقۇم تاپشۇرۇقلار ئېسىمگە كېلىدۇ. ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ داداشلىرىدىن، «ئاتا-ئانىلار يىغىنى»دىكى خىجىللىقتىن، بالىلارنىڭ نومۇردا ئارقىدا قېلىپ، سىنىپتا ھاقارەت ۋە بوزەك ئويىكىتى بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئويىناۋاتقان جايدىن تۇتۇپ كېلىپ، پۈتۈن زېھنى بىلەن خۇشال كورۇۋاتقان تېلېۋىزور ئالدىدىن سۆرەپ چىقىپ، تاپشۇرۇققا ئىتتىرىمىز. كىچىكىدىنلا روھى بېسىم، تىزگىن ۋە چەمبىرەك ئىچىدە ئېھتىياتچان، جۈرئەتسىز ۋە ئەگەشكۈچى بولۇپ يېتىلىدىغان گۆدەكلىرىمىزگە بۇ يەردىكى ھېچنەمىدىن قورۇنمايدىغان ئەركىن، دادىل ۋە مۇستەقىللىقى كۈچلۈك كۆرەڭ بالىلارنى سېلىشتۇرۇپ ئىچىم ئېچىشىدۇ.

بىر كۈنى رادىيودىكى «بالىلارغا مەسلىھەت» پروگراممىسىنى ئاڭلاۋاتاتتىم. 9 ياشلىق 3-سىنىپ ئوقۇغۇچىسىدىن مەسلىھەتچىلەرگە مۇنداق بىر تېلېفون سوئالى كەلدى: مەن چوڭ بولغاندا دۆلەت رەئىسى بولاي، دېگەن ئىدىم، بۇنىڭ ئۈچۈن قانداق قىلىسام بولىدۇ؟ بالىلار مەسلىھەتچىلەر گورۇپپىسىدا سىياسىيونلار، دوختورلار، ئوقۇتقۇچىلار ۋە پىسخولوگلار بولۇپ، پوچتا، fax، تېلېفون ۋە ئېلخەت ئارقىلىق بالىلاردىن كېلىدىغان سوئال ۋە مەسلىھەتلەرگە رادىيودا ئوچۇق جاۋاب قىلاتتى. رەئىس بولماقچى بولغان ھېلىقى بالا تېلېفوندا قىلچىمۇ قورۇنماي، ھودۇقماي دېمەكچى بولغانلىرىنى تولۇق ئىپادىلىدى. رىياسەتچى قىز ۋە مەسلىھەتچىلەرمۇ بالىنىڭ يېشى ۋە ئوقۇش ئەھۋالىنى سورىغاچ، ئۇنى رىغبەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپ سۆزلەتتى. ئاخىردا پارلامېنتتىن يېڭىلا ئىستىپا بەرگەن ئايال سىياسىيون بالىلارچە، ئىنتايىن ئاددىي تىل بىلەن ئۇنى قوللايدىغىنىنى بىلدۈرۈپ، ناھايىتى قىزىقارلىق، يۈمۈرلۈق

سۆزلەر بىلەن مۇنداق مەسلىھەت كۆرسەتتى: «دۆلەت رەئىسى يەنە كېلىپ خەلق قوللايدىغان ياخشى بىر رەئىس بولۇش ئۈچۈن ئاۋۋال ئەتراپىڭىزدىكىلەرنى چۈشىنىدىغان، ئۇلارنىڭ ھالىغا يېتىدىغان، مۇشكۈللىرىنى ئەڭ مۇۋاپىق ئۇسۇلدا ھەل قىلالايدىغان بولۇشىڭىز كېرەك. سىز ئاۋۋال دوستلىرىڭىز، ساۋاقداشلىرىڭىز بىرەر قىيىنچىلىققا ئۇچرىسا ئۇلارغا ياردەم بېرىشىنى، ئانىڭىزنىڭ ئۆي ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرىشىنى ئۈگىنىڭ. ئەتراپىڭىزدىكى ئادەملەر سىزنى ياخشى كۆرۈپ قوللىسا، يۆلسە سىز كېيىن چوقۇم رەئىس بولالايسىز. بىراق، رەئىس بولۇش ئىنتايىن جاپالىق ئىش. ھەممە ئادەمنىڭ كۈتكىنىدەك بولۇش، پارلامېنت ئىچى-سىرتىدىكى تۈگمەس زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىش ئۇنداق قولاي ئەمەس. ئۇيقۇسىز، تاماقسىز ئۆتىدىغان كۈنلىرىڭىز بولىدۇ. سىزدە ھەرقانداق قىيىنچىلىقلارغا چىداپ، توسالغۇلارنى يېڭىلەيدىغان ئىشەنچ بارمۇ؟» دەپ ياندۇرۇپ سورىدى. بالا ئۇزۇنغىچە جىمىپ كەتتى. مەسلىھەتچىلەرمۇ ئۇن-تىنىسىز ئۇنىڭ ئويلىنىشىنى كۈتتى. خېلى ئۇزۇن سۈكۈتتىن كېيىن، بالا ئېنىق قىلىپ، «ھەئە»، دەپ جاۋاب بەردى، مەسلىھەتچىلەر بىردىنلا چاۋاك چېلىپ ئۇنى ئالغىشىلىدى. جاسارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇشتى ۋە بۇ ھەقتە بۇندىن كېيىنمۇ ھەرقانداق سوئال، مەسلىھەتلىرى بولسا توختىماي سوراپ تۇرۇشنى ئېسىگە سالدى. خەت توشۇغۇچى پوچتىكىگەش بولۇشنى ئارزۇ قىلغان يەنە بىر بالىغا: «نېمىدېگەن ئاۋ كۆڭۈلسىز، سالام ۋە سوۋغات توشۇپ، ئوغلىنى كۈتكەن ئانىغا، تەنھالىقتا زېرىككەن بوۋايغا، يىراقتىكى دادىسىنى سېغىنغان بالىغا دىدار، سۆيگۈ يەتكۈزەي دەپسىز. كىشىلەر چوقۇم سىزگە رەھمەت ئېيتىدۇ» دېدى. مەسلىھەت سورىدىغان بالىلار ئىچىدە: «كۈچۈكۈم ياخشى غىزا يېمەيدىغان بولۇپ قالدى، قانداق قىلسام بولىدۇ؟ ئىت باقاي دېسەم دادام ئۇنىمىدى، ئۇنىڭغا خىزمەت ئىشلىشىپ بەرسەڭلا» دېگەندەك قىزىقارلىق پاراڭلار چىقاتتى. مەن ئاڭلاۋېتىپ كۈلۈپ كېتەتتىم. بىراق مەسلىھەتچىلەر پەقەت ئەجەبلەنمەيتتى. ھايۋانات دوختۇرلىرى ئىتغا، پىسخولوگلار دادىسىغا ئائىت ھەر خىل مەسلىھەتلەرنى بېرىپ، باشقىلارمۇ ئۆز كۆزقارىشىنى ئاڭلىتاتتى. بالا رەئىسنىڭ گېپى خېلى كۈنلەرگىچە ئېسىمدىن چىقمىدى.

بالىلار مەسلىھەت پروگراممىسىدىن باشقا «ئاتا-ئانىلارغا مەسلىھەت»، «بالا تەربىيەلەش ھەققىدە» دېگەندەك پروگراممىلارمۇ رادىيودا ھەر كۈنى بېرىلىپ تۇرىدۇ. ئەتىگەن سائەت 9 دىن باشلاپ دەل ئاياللارنىڭ ئائىلە ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدىغان ۋاقتىغا توغرىلاپ بېرىلىدىغان بۇ پروگراممىنىڭ ئاڭلىغۇچىلىرىمۇ، قوللىغۇچىلىرىمۇ بەك كۆپ. ئېغىر بويىلار، يېڭى تۇغۇتلۇقلار، بالا تەربىيەسىدە قىيىنلىقلىرى، ھەتتا

پۇقرانىڭ خالسى ۋە زېمىنى. ۋاھالەنكى، شۇنچە ئەۋزەل ۋە مۇكەممەل شارائىت ئاستىدىمۇ، تۇغۇتتىن كېيىنكى ئانىلارنىڭ خىزمەت داۋاملاشتۇرۇشىنى جەمئىيەت ياكى ئائىلە ئەزالىرىدىن ھېچكىم قوللىمايدىكەن. ئەر ۋە ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا-ئانىسى ھەتتا خىزمەت ئورنىغا ئايالنى خىزمەتتىن ئىستېپا بېرىپ، زېھنى قۇۋۋىتىنى يالغىز بېرىشكە دەۋەت قىلىدىكەن. بالا بىلەن خىزمەت ئوخشاشلا زېھنى ۋە جىسمانى كۈچ تەلەپ قىلىدىغان، زىل، مەسئۇلىيىتى ئېغىر ئىش. بىرنى قۇربان بەرمەي بىردە ئۇتۇق قازانغىلى بولمايدۇ، دەپ قارايدىكەن. ھېچ بولمىغاندا بالىلار مەكتەپ يېشىغا يەتكۈچە.

ئىلگىرى، ياپونىيەدە ئايال كىشى توي قىلىپ، ئۆيدە بالا باقسا ئەرگە ئىككى كىشىلىك مائاش بېرىدىكەن، دەپ ئاڭلىۋىدىم، نەدىكىنى. بىراق ئۇلار بالىنىڭ پۇلىدىن، ئائىلىنىڭ خىزمەتتىن مۇھىملىقىنى چۈشىنىدىكەن. ئەپسۇس، بىزدە بولسا جەمئىيەتلا ئەمەس، ئاتا-ئانىلار ئۆزىمىزمۇ ئۇلارنى تاشلىۋېتىۋاتىمىز. جەمئىيەت ۋە مەكتەپ قالدۇرغان بوشلۇقنى تولدۇرۇش ئورنىغا ئۇنى ھەسسىلەپ كۈچەيتىۋاتىمىز. بۇ خىل ئىزچىللىق بىزگە ۋە بالىلىرىمىزغا قانداق ئاقىۋەت ئېلىپ كېلىدىغىنىنى مۆلچەرلىيەلمەيۋاتىمىز. ئاتا-ئانىلار، ئۇيغۇر ئانىلار، بالىلىرىمىزغا ئىگە بولايلى! جەمئىيەتكە مەسئۇل بولايلى! بىزمۇ خەقنەك ئاقىل ئانا، تەدبىرلىك ئايال بولۇشنى ئۈگەنەيلى.

چەت ئەللىكلەرنىڭ بىزدىن ھېچ يېرى ئارتۇق ئەمەس، ئارتۇقى پەقەت، ئىرادە ۋە تىرىشش روھى. تەربىيەلىنىش ۋە تەربىيەلەش ئۇسۇلى، خالاس!

قېيىنئانا-كېلىن توقۇنۇشلىرىغىچە بولغان خىلمۇخىل سوئاللار كېلىدۇ، بۇنىڭغا مەسلىھەتچىلەردىن باشقا يەنە رادىيو ئاڭلىغۇچىلار ئىچىدىن تەجرىبىسى بارلار تېلېفون ۋە ئېلخەت ئارقىلىق جاۋاب يوللايدۇ...

2011-يىلى 11-مارتتىن باشلاپ، ئارقا-ئارقىدىن يۈز بەرگەن شەرقىي شىمالدىكى ئېغىر يەر تەۋرەش، دېڭىز دولقۇنى كۆتۈرۈلۈش، يادرو ئېنېرگىيە ئىستانسىسى پارتلاش دېگەندەك ياپونىيە تارىخىدا كۆرۈلمىگەن زور ئاپەتلەر دۆلەتنى ناھايىتى ئېغىر ھالسىراتتى. زىياننىڭ تېخى چېكى كۆرۈلمىدى. بىراق، ھۆكۈمەت بارلىق زىيان ۋە قىزىل رەقەمنى قايرىپ قويۇپ، 1-باسقۇچلۇق قۇتقۇزۇش ئۈچۈنلا 5 تىرىلىاردقا يېقىن ياپون پۇلى ئاجرىتىپ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش لايىھەسىنى يۈرگۈزدى. بالىلارنى روھى جەھەتتىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئاپەت ۋە ھەممىسىنى ئۇنتۇلدۇرۇش ئۈچۈن 30 مىليارد ياپون يېنى، 100 مىڭ كىشىلىك پىسخىك دوختۇر ۋە يېتەكچى تەشكىللەپ، نەق مەيدانغا ئەۋەتتى. ھامىلىدارلار ۋە كىچىك بالىلىق ئائىلىلەرگە بېرىلىدىغان قۇتقۇزۇش پۇلىنى ھەسسىلەپ كۆپەيتتى. بىخەتەر يېمەك-ئىچمەك ۋە ۋاقىتلىق تۇرالغۇلارنى ئەڭ ئاۋۋال شۇلارنى ئاساس قىلىپ تارقاتتى. بالىلار چوقۇنىدىغان چولپانلار، داڭلىق شەخسلەر ئۆزلۈكىدىن ۋە تەشكىللىك ھالدا ئاپەت رايونىدىكى بالىلاردىن ھال سورىغىلى بېرىپ، ئۇلار بىلەن پاراڭلاشتى، بىللە توپ تەپتى، ئىلھام بەردى.

قىسقىسى، بالىلارنى تەربىيەلەش ۋە قوغداش يالغۇز ئاتا-ئانا ۋە يەسىلى-مەكتەپلەرنىڭلا مەجبۇرىيىتى ئەمەس بەلكى دۆلەتنىڭ، جەمئىيەتنىڭ ھەم يات-تونۇش ھەر بىر

تەھرىراتىمىزنىڭ ئالاھىدە ئۇقتۇرۇشى

- 1. مۇنچىچى كەنت دەپ سان-رەقەم بىلەن ئالماي، شۇ يەرلىك ھۆكۈمەت ئورناتقان يەر-جاي ناملرى تاختىسىدا يېزىلغىنى بويىچە ئەسلى ئاتىلىشى بىلەن ئۆز ئەسەرلىرىگە توغرا يېزىشى كېرەك.
- 2. ئاپتورلار ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ زۇرنالغا بېرىلگەن ياكى بېرىلمىگەنلىكىنى زۇرنالدىن كۆرۈۋالسا بولىدۇ، تېلېفون بېرىپ سۈرۈشتۈرۈش ھاجەت ئەمەس. زۆرۈر تاپسا تەھرىراتىمىز ئاپتورلار بىلەن ئۆزى ئالاقىلىشىدۇ.
- 3. زۇرنىلىمىزغا ئەۋەتلىگەن ئەسەرلەردە ئېلىنغان نەقىللەرنىڭ ئاپتورلىرى، بېسىلغان كىتاب، گېزىت-زۇرناللىرىنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، نەشر قىلغان نەشرىياتلار ئېنىق، توغرا، ئەينەن ئەسكەرتىلىشى كېرەك. ھەزكۈر تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.
- 4. تەرجىمە قىلىنغان ياكى نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئەۋەتكەندە ھەزكۈر ئەسەرلەرنىڭ ئەسلى نۇسخىسى ياكى كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ئەۋەتىش بىلەن بىرگە، نەشر قىلغان گېزىت-زۇرنال، نەشرىياتلارنىڭ نەشر قىلغان ۋاقتى، نەشر خاتىرىسى قوشۇپ قويۇلۇشى كېرەك. بۇ تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.
- 5. يېزا-قىشلاقلاردىكى ئاپتورلار، بولۇپمۇ دېھقان ئاپتورلار ئۆز ئادرېسلىرىنى يازغاندا ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق كەنتلەرنى ئانچىنچى كەنت،

- 6. مۇنچىچى كەنت دەپ سان-رەقەم بىلەن ئالماي، شۇ يەرلىك ھۆكۈمەت ئورناتقان يەر-جاي ناملرى تاختىسىدا يېزىلغىنى بويىچە ئەسلى ئاتىلىشى بىلەن ئۆز ئەسەرلىرىگە توغرا يېزىشى كېرەك.
- 7. ئاپتورلار ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ زۇرنالغا بېرىلگەن ياكى بېرىلمىگەنلىكىنى زۇرنالدىن كۆرۈۋالسا بولىدۇ، تېلېفون بېرىپ سۈرۈشتۈرۈش ھاجەت ئەمەس. زۆرۈر تاپسا تەھرىراتىمىز ئاپتورلار بىلەن ئۆزى ئالاقىلىشىدۇ.
- 8. زۇرنىلىمىزغا ئەۋەتلىگەن ئەسەرلەردە ئېلىنغان نەقىللەرنىڭ ئاپتورلىرى، بېسىلغان كىتاب، گېزىت-زۇرناللىرىنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، نەشر قىلغان نەشرىياتلار ئېنىق، توغرا، ئەينەن ئەسكەرتىلىشى كېرەك. ھەزكۈر تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.
- 9. تەرجىمە قىلىنغان ياكى نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئەۋەتكەندە ھەزكۈر ئەسەرلەرنىڭ ئەسلى نۇسخىسى ياكى كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ئەۋەتىش بىلەن بىرگە، نەشر قىلغان گېزىت-زۇرنال، نەشرىياتلارنىڭ نەشر قىلغان ۋاقتى، نەشر خاتىرىسى قوشۇپ قويۇلۇشى كېرەك. بۇ تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» زۇرنىلى تەھرىراتى

بىر ئىسىم ئىشلىرى ۋە ئالدىن تارىخى

— «باھادىرنامە» رومانىنى ئوقۇپ

ئابدۇۋاھىد مەتتىياز ئەمىن

«ئۈچ مىڭ يىللىق تارىخى بايان قىلالمايدىغان ئادەم كەمتۈك تەجرىبىلەرنىڭ زۇلمىتىدە توختاپ قالىدۇ.» [1]

— گىيوتى (1749 — 1832)

ئاجىزلىق قىلدىم. شۇنداقتىمۇ، رومان ھەققىدە ئويلىغانلىرىمنى ئاددىي كىتابخانلىق سۈپىتىدە قەلەمگە ئالدىم.

1

«باھادىرنامە» رومانى موغۇلىستاننىڭ ئاستانىسى تۇرپان شەھىرىدىكى ئۈچ كۆۋرۈك مەھەللىسىگە جايلاشقان ئەمىر كەبىر قەبرىسىدە ئازابلىق خىيال سۈرۈۋاتقان ئۈۋەيسخاندىن باشلىنىدۇ. ئۈۋەيسخان ئەينى ۋاقىتتىكى تەخت ساھىبى سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ نەۋرىسى. ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ ئوردىدىكى ئابىرۇيى ۋە تۆھپىسى چوڭ بولۇپ، ئىلىغا باستۇرۇپ كىرگەن موڭغۇللار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا قازا قىلىدۇ. ئۈۋەيسخان پەزىلىتى يۇقىرى، لەشكەرىي ماھارىتى ئۈستۈن كىشى ئىدى. ئەمما، بوۋىسى سۇلتان مۇھەممەدخان قازا قىلىپ كەتكەندىن كېيىن، لەشكەرىي ئىشلارغا ئەزەلدىن قىزىقمايدىغان، خوتۇنپەرەس، پۈلپەرەس، شارابخۇمار تاغىسى شىرمۇھەممەدخان ئوردىدىكى ئەمىرلەرنى سېتىۋېلىپ دېگۈدەك تەختتە

ئېسىل ئەسەرلەر مېنى شۇنچىلىك خۇمار قىلىدۇ. بىراق، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئىز بېسىپ ئوقۇش ئىمكانىيىتىم ئاز. يېقىندىن بېرى تۈزۈكرەك بىر رومان ئوقۇماي مەنىۋى دۇنيام قۇرغاقلىشىپ كەتكەندەك ھېس قىلاتتىم. ناھايەتتىكى، «باھادىرنامە» رومانىنى ئوقۇپ، روھىمدىكى «ئۇسسۇزلۇق» قانغاندەك بولدى. ئۆزۈمچە، 2010-يىلى ئەھمىيەتلىك بىر ئىشنى تاماملىغاندەك توقلۇق تۇيغۇسىغا چۆمدۈم. ئەلۋەتتە، بۇ خىل رازىمەنلىك ۋە توقلۇق تۇيغۇسى «باھادىرنامە» رومانىنىڭ ئاپتورىنىڭ، مۇھەررىرىنىڭ ۋە روماننىڭ بارلىق ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ئورتاق تۇيغۇسى بولۇشى مۇمكىن. رومان تەسەۋۋۇرۇمدىكىدىنمۇ ئېسىل پۈتۈپ چىققان ئىدى. ئاپتور بۇنىڭدىن ئالتە ئەسىر بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزنىڭ خۇشاللىقى ۋە قايغۇلىرىنى، بەخت تۇيغۇلىرى ۋە مۇشەققەتلىرىنى، مەردۇ مەردانە خاراكتېرى ۋە گۈزەل شېئىرىي تىل-زۇۋانلىرىنى، ئاڭ-تەپەككۈرى ۋە غايە-ئىنتىلىشلىرىنى كۆز ئالدىمىزغا يايغان ئىدى. مەن بۇ رومان ئارقىلىق ئەينى دەۋردىكى ئابا-ئەجدادلىرىم بىلەن خىيالەن مۇڭداشتىم، سىرداشتىم. ئوقۇش جەريانىدا ھايانچانلىق تۇيغۇلىرىم بىلەن، نەچچە مەرتە مۇشتۇمۇمنى تۈگۈپ ئۆزۈمگە نوقۇسام، ئازابلىق تۇيغۇلىرىم كۆز چاناقلىرىمنى نەچچە مەرتە ياشقا تولدۇردى. ھېسسىياتىمدىكى بۇنداق مۇرەككەپ داۋالغۇشلارنى — شائىرانە تۇيغۇلىرىمنى شېئىر قىلىپ يېزىشقا

ماھارەت، كۆپ زېھن تەلەپ قىلىدۇ، ئەلۋەتتە. ياسىنجان سادىق چوغلان ئاكىمىز بۇ روماننىڭ قۇرۇلمىسىغا ئالاھىدە باش قاتۇرغان ئىدى.

بىز «باھادىرنامە» نىڭ تىلىدىن سۆيۈنمىز. ئاپتورنىڭ تىل ئىقتىدارى روماندا تولۇق ئەكس ئەتكەن بولۇپ، بۇ ھەقتە پىكىر يۈرگۈزگىنىمىزدە، رومان تىلىدىكى پەلسەپىۋىلىك، شېئىرىي گۈزەللىك، يۈمۈرستىكىلىق، ئىخچاملىق قاتارلىقلار دىققىتىمىزنى تارتىدۇ.

پەلسەپىنىڭ شەكلى يوق. تارىختا ئۆتكەن نۇرغۇن كىلاسسىك سىياسىيونلارنىڭ، مۇتەپەككۇرلارنىڭ قاراشلىرىنى ئۆزى بىۋاسىتە قەلەمگە ئالمىغان، بەلكى زامانداشلىرى ياكى كېيىنكى كىشىلەر ئۇلارنىڭ نۇتۇقلىرىنى رەتلەپ، ئۇنى ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلغان. ھۇن ھۆكۈمدارى ئاتىلا (406-453) ئىدىيەسىدىن بۈگۈنكى غەرب باشقۇرۇشۇ-ناسلىقىدا «ئاتىلائىزم» نىڭ شەكىللىنىشى بۇنىڭ ياخشى مىسالىدۇر.

مەلۇمكى، ئەدەبىي ئەسەر ساپ پەلسەپىۋى ئەسەرلەردىن، پەندە-نەسەپتە نامىلەردىن پەرقلىنىدۇ. ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ قاراشلىرى، غايە-ئىنتىلىشلىرى، پىكىر-ھېكمەتلىرى كۆپ سەھىپە ئىگىلىمەيدۇ ۋە ئۇدۇل بايان قىلىنماستىن، پېرسوناژلارنىڭ تىلى ئارقىلىق كىتابخانلارغا تەبىئىي رەۋىشتە يەتكۈزۈلىدۇ. دېمەك، ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پەلسەپىۋى پىكىرلەر كۆپىنچە يوشۇرۇن بولىدۇ. چوڭ ھەجىملىك ئەسەرلەردە ئايرىم دائىرىدە ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويۇلسىمۇ، ئۇ تۈزغا ئوخشاش، پېرسوناژ تىلى ۋە بايانچى تىلىغا تەكشى ئارىلاشتۇرۇۋېتىلىدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەردە پەلسەپىۋى ھېكمەتلەرنىڭ زىيادە كۆپ بولۇشى كىتابخانلارنى زېرىكتۈرۈپ قويۇشىمۇ مۇمكىن. بىراق، تارىخىي ئەسەرلەردە پېرسوناژلار تىلىدىكى مۇۋاپىق پەلسەپىۋى بايانلار ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ياخشى يورۇتۇپ بېرىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، «باھادىرنامە» نى پەلسەپىۋى ھېكمەت خەزىنىسى دەپ قاراشقا بولىدۇ. بۇ خىل ئالاھىدىلىك روماننىڭ ئالدىنقى ئۈچ قىسمىدا ئالاھىدە گەۋدىلىك. روماندا قويۇق پەلسەپىۋى ھېكمەت تۈسىنى ئالغان مۇلاھىزىلەرگە يېتەرلىك ئورۇن بېرىلگەن بولۇپ، بۇ تەرەپ روماندا يارىتىلغان پېرسوناژلارنىڭ كىملىكىنى تېخىمۇ روشەنلەشتۈرگەن.

رومان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق قوۋملارنىڭ تىل گۈزەللىكىنى تولۇق نامايان قىلغان بولۇپ، بۇ تەرەپ گۈزەل شېئىرىي تىللار بىلەن يېزىلغان سالامەتلەردە گەۋدىلىك كۆرۈلىدۇ. ئاپتور روماندا يەنە تىلنىڭ يۈمۈرستىكىلىق بولۇشىغا ئەھمىيەت بەرگەن. بۇ تەرەپ روماننىڭ 3-تومىدىكى ئاۋۋال كومېدىيە بىلەن باشلىنىپ، ئاخىرى تراگېدىيە بىلەن ئاخىرلاشقان «توكۇر ئابدالنىڭ

ئولتۇرۇۋالدى ۋە جىيەنى ئۇۋەيسخانغا ئۆچمەنلىك قىلىدۇ. ئۇۋەيسخاننىڭ پىكىرى بويىچە، ئەسلىدە سۇلتان مۇھەممەدخان قازا قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ چوڭ خانزادىسى شىرئەلى ئوغلاننىڭ ئوغلى ئۇۋەيسخان ئۆزى تەختكە ئولتۇرسا ئەڭ مۇۋاپىق بولاتتى. ئاتىسىز قېلىش ۋە تاغىسىنىڭ ھەسەتخورلۇقى، چەتكە قېقىشى ئۇنى ئۈمىدسىزلەندۈرىدۇ ۋە ئازابلايدۇ. رومان ئۇۋەيسخاننىڭ مانا مۇشۇنداق چىگىچ خىياللىرى بىلەن داۋاملىشىپ، 1363-يىلى موغۇلىستان خانى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن موغۇلىستاندا يۈز بەرگەن تەخت تاللىشىش ماجىرائىرى، ئېچىنىشلىق تراگېدىيەلىك ۋەقەلەر، 1405-يىلى ئەمىر تۆمۈر ۋاپاتىدىن كېيىن سەمەرقەنتتە يۈز بەرگەن تەخت تاللىشىش ماجىرائىرى ۋە كېيىنكى ۋەقەلەر ئەسلىنىدۇ. ۋەقەلەر شۇ يوسۇندا داۋاملىشىپ، يەكەننى قىرىق يىل بېسىپ يېتىپ، خەلقنى قاڭغىر قاقشاتقان ئابابەكرى مىرزىنى مەغلۇپ قىلغان سەئىدخاننىڭ مۇۋەپپەقىيىتى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

بىر ئەدەبىي ئەسەر ئوقۇرمەنلەرگە ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن زوق بېرىشى تەبىئىي. قۇرۇلمىسىدىكى ئەپچىللىك بۇ روماننىڭ ماڭا بەرگەن تۇنجى ۋە ئالاھىدە تەسىراتىدۇر. ئاپتور مۇرەككەپ بىر بىنانىڭ بارلىق قۇرۇلمىلىرىنى جايى جايغا، خىلى خىلىغا ماس كەلتۈرۈپ جايلاشتۇرۇپ، ئاخىرىدا ئۇنى گۈزەل، كۆركەم، ئىشلىتىش ئۈنۈمى ۋە سەنئەت قىممىتى يۇقىرى بىر گۈزەل سەنئەت ئەسىرىگە ئايلاندۇرغان ئۇستا ئارخىتېكتورغا ئوخشاش، «باھادىرنامە» نىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسىنى لايىھەلەشتە ئالاھىدە كۈچ چىقارغان. رومان بابىلارغا بۆلۈنمىگەن، «ئانا يۇرت» رومانغا ئوخشاش سۇۋارى يېزىلغان. ھەر بىر بۆلەك ۋاقىت، ئورۇن، شەخس جەھەتتىن مۇئەييەن باغلىنىشلىقى بولغان ۋەقەلەردىن تەشكىللەنگەن ھەمدە ۋەقەلىكلەر ئۇدا ياكى سەكرەتمە شەكىلدە ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن بىر-بىرىگە ماسلاشتۇرۇلغان. ھەرقايسى بۆلەكتىكى ۋەقەلەرمۇ مۇئەييەن ۋاقىت، ئورۇن ئاساسىدا ئۇدا ياكى مەلۇم سەكرەتمە شەكىلدە ئۆزئارا جىپسىلاشتۇرۇلغان. نەتىجىدە، شۇنچىلىك زور ھەجىملىك رومان ۋەقەلىكى چۈشنىشلىك، تەرتىپلىك بولغان ئومۇمىي قۇرۇلمىغا ئىگە بولغان. ئاپتور ھېكايە ۋەقەلىكلەرنى ئومۇمىي جەھەتتىن ۋاقىت تەرتىپى بويىچە پاراللېل شەكىلدە، زۆرۈر جايلاردا ئەسلىمە-خىيال تەرىقىسىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئەسەرنىڭ ئومۇمىي ۋەقەلىكىنى زور دەرىجىدە جىپسىللىققا ئىگە قىلغان. ئەگەر «باھادىرنامە» بىر پارچە پوۋېست، ياكى بىر-ئىككى توملۇق رومان بولغاندا ئىدى، ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى تىلغا ئېلىشنىڭ ئانچە زۆرۈرىيىتى يوق ئىدى. بىراق، بۇنداق كۆپ توملۇق ئەسەردە قۇرۇلما مەسلىسىمۇ ئاپتوردىن ئالاھىدە

گەۋدىلىك تەرەپتۇر. ئاپتور روماندا ئۆز پېرسوناژلىرىنى ھەقىقىي بىر ئادەملىك سۈپىتىدە تەسۋىرلەيدۇ. مەسىلەن، بىزنىڭ ئەنئەنىۋى قارىشىمىزدا ئۇلۇغبەگ نۇقسانسىز پادىشاھ، ئالىم كىشى ئىدى. ئەمما، روماندىكى ئۇلۇغبەگ ئۇنداق ئەمەس. ئۇمۇ ئەينى دەۋردىكى باشقا پادىشاھلارغا ئوخشاش، زەينەپ بىبىنى باشقىلار ئىنئام قىلسا «ياق» دېمەي قوبۇل كۆرىدۇ. ئەمەلىي ئەھۋالنى ئېنىقلىمايلا، باشقىلارنىڭ يالغان گېپى بىلەن زەينەپ بىبىنىڭ ئاشىقى سەيپىدئەلى ئالىپنى زىندانغا سالدى. كېيىن ئۇنىڭدىن قورقۇپ، ئۇنى يوقاتماقچى بولىدۇ.

روماندا پېرسوناژلار بەك كۆپ. مېنىڭ مۆلچەرىمدە ئىسمى ئاتالغان كىشى 200 دىن ئېشىشى مۇمكىن. ئەمما، ئاپتورنىڭ قەلىمىدىكى ھەر بىر پېرسوناژ ئالاھىدە بەلگىگە ئىگە بولۇپ، نەچچە ئەسىر ئاۋۋال ياشىغان بۇ قەھرىمانلار كۆز ئالدىمىزدىلا ھەرىكەت قىلىۋاتقان دەك تۇيۇلىدۇ. ئاپتور قەھرىمانلار ئوبرازىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە، ئىمكانىيىتى بولغان بارلىق دېتاللاردىن تولۇق پايدىلانغاندەك تۇرىدۇ. ماڭا ئەڭ سۆيۈملۈك تۇيۇلغىنى خۇدايىدات ۋە يۇنۇسخان ئوبرازى بولدى. ئۇلۇسىبىگى خۇدايىدات شۇنچىلىك تەمكىن، ئېھتىياتچان. روماندا ئۇ بىر پىشقان، تەدبىركار سىياسىيون، ھەربىي ئىستراتېگىيەچى سۈپىتىدە نامايان بولىدۇ. سۇلتان شىرمۇھەممەتخان ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇۋەيسخاننى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش ئىشلىرىنى شۇنچىلىك پۇختا، ئېدىتلىق ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى سەيپىدئەلى ئالىپتىكىنمۇ ئاتىسىغا ئوخشاشلا ئاقىل كىشىدۇر. يۇنۇسخان روماندا ئەڭ ئۆتكۈر زىددىيەتلەرگە دۇچ كەلگەن، شۇنداقلا ئاشۇ زىددىيەتلەر ئىچىدە پىشىپ يېتىلگەن ئاقىل، جەسۇر شەخستۇر. ئاپتور ئۆز قەھرىمانلىرىنىڭ ئوبرازىنى جەڭ مەيدانىدا گەۋدىلىك خاسلىققا ئىگە قىلغان. ئاپتورنىڭ جەڭ مەنزىرىسىنى تەسۋىرلىشى تەبىئىي ۋە تەسىرلىك بولۇپ، يۇنۇسخاننىڭ تۇنجى قېتىملىق موغۇلىستان يۈرۈشىدىكى قەشقەردە بولغان جەڭ ئاجايىپ تەسىرلىك تەسۋىرلەنگەن. پېرسوناژلار ئوبرازى ئاشۇ جەڭلەردە تېخىمۇ يارقىنلاشتۇرۇلغان ۋە چىنلاشتۇرۇلغان.

ئاپتور «باھادىرنامە» رومانىدا، ئاياللار ئوبرازىنى ئالاھىدە كۈچەپ ياراتقان بولۇپ، «باھادىرنامە»دە تەسۋىرلەنگەن ئالىي مەرتىۋىلىك ئاياللار ئوي-پىكىر جەھەتتە تار ئائىلە دائىرىسىدىن بۆسۈپ چىقىپ كەتكەن، مەلۇماتلىق، جەڭگىۋار ئاياللاردۇر. سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ خانىمى مەلىكە سۇلتان خاتۇن ناھايىتى ئۈمىدۋار، ئۇنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزى بىر ھېكمەت. مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ خورلانغان، ئۈمىدسىزلەنگەن ئوغلى ئۇۋەيسخانغا قىلغان نەسەھەتلىرىدىن كۆز ئالدىمىزدا پىشقان مۇتەپەككۈر ئانا پەيدا بولىدۇ؛ ئۇۋەيسخاننىڭ چوڭ خانىشى، يۇنۇسخاننىڭ ئانىسى دۆلەتسۇلتان خېنىم

تەلەمچىلىك قىلىشى» ھېكايىسىدە تىپىك ئىپادىلەنگەن بولۇپ، شۇ بىر ھېكايە ئارقىلىق سۇلتان دوستمۇھەممەدخاننىڭ بېپەرۋالىقى، ئويۇنخۇمارلىقى، رەھىمسىزلىكى، ئىسراپخورلۇقى... قاتارلىقلار ئىخچام سۈرەتلەنگەن. روماننىڭ پېرسوناژ تىلىغا ئالاھىدە ئىشلەنگەن. روماندىكى دىيالوگلارنىڭ ئۇچۇر، ھېكمەت، مۇنازىرە تۈسى قويۇق. پېرسوناژلارنىڭ تەھلىللىرى تولمۇ ئىلمىيلىككە ئىگە.

روماندا يەنە پىرسىلانغان تارىخىي ئۇچۇرلار بار. مېنىڭ پىكىرىمچە، بۇ، زور ھەجىملىك تارىخىي روماندا ئاتلاپ ئۆتۈپ كېتىش تەس بولغان بىر ئۆتكەل. روماندا، ئەجدادلىرىمىز ئىشلەتكەن ئۆلچەم بىرلىكلىرى، ھەربىي ئاتاقلار، ئەمەل-مەرتىۋە ۋە باشقا تۈرلۈك قەدىمكى سۆزلەر كۆپ، ئاپتورنىڭ قەلىمىدە بۇ سۆزلەر قايتىدىن زۇۋانغا كىرگۈزۈلگەن. بولۇپمۇ لەشكىرىي ئاتالغۇلار شۇنچىلىك ئېنىق پەرقلەندۈرۈپ ئىشلىتىلگەن. ئاپتور بۇ سۆزلەرنى قايتىدىن تىل ئىستېمالىمىزغا ئېلىپ كىرگەندەك تۇيغۇ بېرىدۇ.

ئاپتور «باھادىرنامە» رومانىدا بايان ۋە تەسۋىر ئۇسۇلىدا ئېنىق بولۇش، تارتىملىق بولۇش، ئىخچام بولۇشنى پىرىنسىپ قىلغاندەك تۇرىدۇ. زۆرۈر ۋاقتلاردا ئاپتور ھېچقانداق شەخس نامىنى ئالماي، ئاۋامنىڭ تالاش-تارتىشىنى دىيالوگ شەكلىدە يېتەزلىك ئوتتۇرىغا قويىدۇ. روماندا پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى سىرلىرى، كەچۈرمىشلىرى كۆپىنچە ئاپتور تىلىدا ئەمەس، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ مونولوگى بىلەن بېرىلگەن. بولۇپمۇ، پېرسوناژلارنىڭ باشقىلار بىلەن سۆزلەشكەن ۋاقىتتىكى ئوي-پىكىرلىرى مونولوگ شەكلىدە دەل ۋاقتىدا ئىپادىلەنگەن. روماندا قىسقا، ئىخچام پىسخىك تەسۋىرلەر دەل ئىشلىتىلگەن بولۇپ، بۇنداق قۇرلار كىنولاردىكى ئاستىلاتما كۆرۈنۈشلەردەك تۇيغۇ بېرىدۇ. مەسىلەن:

«سېتىۋالدى بەگنىڭ ھەيرانلىقى ۋە ھىممىگە ئالماشتى.
سېتىۋالدى بەگنىڭ يۈرىكى سىرقىراپ كەتتى.
سېتىۋالدى بەگنىڭ پۇت-قولدا جان قالمىدى.
سېتىۋالدى بەگ دەرھال يەر قاساپ نالە قىلدى.» [2]
«مىرزا ئابابەكرنىڭ يۈرىكى پوك-پوك ئىدى.
مىرزا ئابابەكرنىڭ يۈرىكىگە تەشۋىش چاڭگا سالدى.
مىرزا يانتاقبەگ يارىلىققا نەزەر سېلىۋاتقان ھەر بىر دەققە ئۇنىڭغا بىر كۈندەك ئۇزاق تۇيۇلدى.
مىرزا ئابابەكرنىڭ تۇيغۇسىدا ۋاقىت توختاپ قالغان ئىدى.» [3]

بۇنداق تەسۋىرلەرنى ئوقۇپ، ئاشۇ كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمىزدا قېتىپ قالغاندەك زاھىر بولىدۇ. ئاپتور روماندا ۋەقەلەرنى بايان قىلىشتا ئالاھىدە دىت ئىشلەتكەن. پېرسوناژلار ئوبرازىدىكى چىنلىق روماندىكى ئەڭ

خارۇزار ۋە بىئىتباردۇر... پېقىرلىق ۋە ئاجىزلىق باياۋاندا تەمتىرەپ يۈرگۈچىلەرگە ساخاۋەت داستىخىمىزدىن نېسئە - رىزىق بېرىش بىزگە ئاجىزلىق ئەجدادلىرىمىزدىن ئۇدۇمدۇر. [6]

«باھادىرنامە» رومانىنىڭ تۈپكى ئىدىيەسىمۇ ۋە تەنپەرۋەرلىك، دېسەك خاتالاشمايمىز. رومان قۇرلىرىدا مۇنداق تەلقلەر بار: «ئۆز ئېلىنى ياتلارنىڭ تەئەررۈزىدىن قوغدىماي، تاجۇ تەخت غېمىدە بولۇش ھەقىقىي باھادىرلارنىڭ پەزىلىتى ئەمەس. غۇرۇرىنى پايخان قىلىش بەدىلىگە باشقا كىيگەن تاج ھۆكۈمدارغا ھارامدۇر.» [7] (ئەسلى تەخت ۋارىسلىرى لايىقەتسىز بولسىمۇ) «ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئەلگە ياتلارنى باشلاپ كەلسەك سەركەردىلىك شەۋكىتىمىزگە داغ چۈشۈرۈۋالمايمىز.» [8] روماندىكى يۈنۈسخان: «بىر سەلتەنەت، تاجۇ تەختنى ئاشۇ بابائى بۇزۇرۇكلەر قان كېچىپ قولغا كەلتۈرگەن، بىزگىچە ئۇلاشتۇرغان. مەنمۇ ئۇنى ئەۋلادلىرىمغا تاپشۇرۇشۇم، ئول يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى، ئاسايىشلىقى ئۈچۈن تىرىشىشىم كېرەك. بولمىسا، ئۇنى ياتلار تارتىۋالىدۇ، ئەل-يۇرتنى پايخان قىلىدۇ. ئاۋام-رەئىيەت مەھكۇملۇققا مۇپتىلا بولىدۇ...» [9] دەيدۇ.

روماندا مال-مۈلۈككە بېرىلىش يامان كۆرۈلىدۇ. «دۇنيا - دەپنە بۇ ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە ھېچكىمگە ۋاپا قىلغان ئەمەس، بىر ۋاقلىق جانغا ئارام بېغىشلىغۇچى ئوزۇقنىڭ دەسمايىسى بولغان ئىككى تەڭگە پۇل ئىنساننىڭ شەۋكىتىگە ھېچقاچان جۇلا بولالماس.» [10] روماندا شۆھرەتپەرەسلىك، خۇنجورلۇق قاتتىق ئەيىبلنىدۇ. ئاپتورنىڭ تەشەببۇسى بويىچە، «پەزىلەتلىك خاتۇن ئۆز كۈيۈسى بىلەن بىللە تېتىغان سىركىنى ھالگا(ھالۋا) دەپ بىلىدۇ.» [11]

ساداقتە، ۋاپادارلىق روماندىكى پېرسوناژلاردا گەۋدىلىك ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇپ، روماندا تەسۋىرلەنگەن ئۇلۇسبېگى خۇدايدات، ئەمىر ئاقبۇقا، ئەمىر ئاقتىمور قاتارلىق ئۈچ ئەمىر ئۇۋەيسخانغا شۇنچىلىك سادىق ۋە پىداكار. بۇنداق ساداقتەمەنلەر ئىنتايىن كۆپ.

3

كىشىلەر تارىخ سۆزىنى كۆپ تىلغا ئالسىمۇ، تارىخنىڭ مەنىسى ۋە قىممىتى ھەققىدە چوڭقۇر چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس. «تارىخ» سۆزى ئادەتتە ۋەقەلەرنىڭ ۋاقت تەرتىپى جەدۋىلىنى دارتىملايدۇ. بۇ ئىبارە يەنە ئۆزىمىزنىڭ ئۆتمۈشتىكى كەچۈرمىشلىرىمىزنىمۇ كۆرسىتىدۇ. لۇغەت، قامۇسلاردىكى تارىخ تەبرى ئىككى خىل بولۇپ، بىرى، تارىخ-ئۆتمۈشتىكى ۋەقەلەرنىڭ ۋاقت تەرتىپى جەدۋىلىدۇر. يەنە بىرى، تارىخ-

مۇھەببىتى ئۈچۈن جاپا-مۇشەققەتكە، خېيىم-خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىدىغان باتۇر ئايال. شۇنداقلا باتۇر، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئۆزىنى ئاتىغان قەھرىمان، ئەمىر لەشكەر؛ ئۇۋەيسخاننىڭ سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ قوۋمىنىڭ تىنچلىقى، سۇلتان ئاكسىنىڭ ھاياتى ئۈچۈن ئۆز ھاياتىنى، مۇھەببىتىنى دوغا تىكشەكە جۈرئەت قىلغان، قۇربان بېرىش روھىغا باي قىز؛ يۈنۈسخاننىڭ ئىككى خانىشى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمىلەر قورقۇمسىز، جەسۇر ئايال.

مەن روماننى ئوقۇۋېتىپ، ئاپتورنىڭ روماندىكى ھەر بىر پېرسوناژى بىلەن خىيالەن بىللە ئىكەنلىكىگە ئىشەندىم. پېرسوناژلارنىڭ شۇقەدەر جانلىق، خاس يارىتىلىشىدا ئاپتورنىڭ ئەينى دەۋر تارىخىنى چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىش بىلەن بىرگە، ئاپتورنىڭ ئەينى دەۋر تارىخىنىڭ ھەر بىر تىنىقىغا جور بولۇپ كەتكەنلىكىنى، ئاپتور ئەينى تارىخقا مېڭىسى بىلەن ئەمەس، يۈرىكى بىلەن چوڭقۇرلاپ كىرگىنىنى ھېس قىلىدىم.

2

«باھادىرنامە» رومانى ئوتتۇرا ئەسىر تۈركىي قوۋملىرىنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەخلاق ئېڭىنى كۈچلۈك ئەكس ئەتتۈرگەن بولۇپ، ئومۇمىي مەنىدىن ئالغاندا، ئۇ-ئەجدادلىرىمىزنىڭ مىللىي ئەخلاق گۈللىنىدۇر. روماندا ئىلگىرى سۈرۈلگەن گۈزەل مىللىي ئەخلاق قاتارىدا مەردلىك، كەمتەرلىك، ۋە تەنپەرۋەرلىك، دوستلۇق ۋە ساداقتە، مال-مۈلۈككە زىيادە بېرىلمەسلىك، ئاياللىق پەزىلىتى ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. «ھەقىقىي باھادىر ئەزىمەت دېگەن رەقىبىنى قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا پايلىمايدۇ. بۇنداق قىلىش قورقۇنچاق، نامەرد، توخۇ يۈرەكنىڭ پەيلىسى. قىساسخورلۇق باشقا، مەردۇ مەردانلىق باشقا. ھەر ئىككىلىسىنىڭ نامايان قىلىدىغان پەيتى، سورۇنى بولىدۇ.» [4] «رەقىب ئاجىز، زەئىپ ۋاقتىدا جەڭگە ئۈندەش نامەردلىكتۇر.» [5]

مانا بۇ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەردلىك قارىشىدۇر. روماندا ئالاھىدە مۇھىت، ئالاھىدە ئورۇننى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپىنچە ئەھۋالدا، رەقىبى ئاجىز ئەھۋالدا ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلمايدۇ. ھەتتا، رەقىبىنى كۆڭلى-كۆكسىنى كەڭ تۇتۇپ مېھمان قىلىدۇ. تۇتقۇنلۇقتىن قويۇپ بېرىدۇ. ئۇۋەيسخان «رەقىب بولغۇچىنىڭ ماڭا قارشى قىلىچ يالڭاچلىغۇدەك ماجالى بولمىسا، بۇنداق پەيتتە ئاستانىگە مەيلى كۆپ، مەيلى ئاز لەشكەر بىلەن باراي نامەردلىك بولىدۇ»، «رەقىب دېگەن گەرچە ئاجىز بولسىمۇ ساق، بەردەم بولغىنى ياخشى» دەپ قاراپ، ئاستانىگە كىرمەيدۇ. كەمتەرلىك دەۋەتلىرىگە مۇنۇ مىسال كۇپايىدۇر:

«بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا يەر يۈزىنىڭ تەكەببۇرلىرى

ئۆتمۈشكە نىسبەتەن ھېكايە خاراكتېرلىك ياكى شەرھىي خاراكتېرلىك تەتقىقات دېمەكتۇر.

بىز ئىنسانلىق سۈپىتىمىز بىلەن كەلگۈسىمىزگە كۆڭۈل بۆلىمىز. كەلگۈسىنى چۈشىنىشكە تىرىشىمىز. تارىخ كەلگۈسىنى چۈشىنىشنىڭ ئاچقۇچىدۇر. توماس جېففېرسون (Thomas Jefferson): «تارىخ كىشىلەرگە ئۆتمۈشنى سۆزلەپ بېرىش ئارقىلىق ئۇلارنى كەلگۈسىگە ھۆكۈم چىقىرايلىغان قىلىدۇ. ئۇ كىشىلەرگە ئوخشىمىغان دەۋر، ئوخشىمىغان مىللەتلەرنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىتىدۇ» [12] دېسە، داڭلىق پسخولوگ سىگمۇند فرېيۇد: «بىزنىڭ ئۆتمۈش ۋە ھازىر ھەققىدىكى بىلىدىغانلىرىمىز ئاز بولغانىكەن، كەلگۈسىگە بولغان يەكۈنلىرىمىز خاتا بولىدۇ» دېگەن. دەۋر ۋەقە، بىز تارىخنى چۈشەنسەك، ئۇنىڭ ئەندىزىسى بىزنىڭ ھازىر ۋە كېلەچەككە بولغان چۈشەنچىمىز ۋە ئۇنى كونترول قىلىش ئېھتىماللىقىمىزغا تەسىر كۆرسىتىدۇ.

تارىخ — بۈگۈننى بېيىتىش يولى. بىز ماكان، مەدەنىيەت ۋە زامان بوشلۇقىدىكى دۇنيادا ياشايمىز. ئاقىلانە دۇنيا قاراش يەر شارىنىڭ ماددىي مۇھىتى، ھەر خىل ئىجتىمائىي مەدەنىيەتلەر قۇرۇلمىسى ۋە تەشكىلاتلىرىنى كەڭ، چوڭقۇر چۈشىنىش ئاساسىدا قۇرۇلىدۇ. سەيلە قىلىش، تىل ۋە مەدەنىيەتلەرنى ئۆگىنىش، جۇغراپىيە ئۆگىنىش قاتارلىقلار بىزنىڭ ماكان ۋە مەدەنىيەت توسالغۇلىرىنى يېڭىشىمىزدىكى قوراللىرىدۇر. ئەپسۇسكى، بىز ماددىي دۇنيا ۋە ئۇنىڭدىن باشقا مەدەنىيەتلەر ھەققىدىكى بىلىملىرىمىزگە ئوخشاش، بىزنىڭ زامان (ۋاقىت) رامكىلىرىغا بولغان چۈشەنچىلىرىمىزمۇ چەكلىك ۋە كەمتۈك. بىز بۇلارنى پەقەت تارىخنى ئۆگىنىش ئارقىلىق تولۇقلىيالايمىز.

ئامېرىكا پسخولوگىيە تارىخچىلىرى ۋاينې. ۋىنېي (Wayne Viney)، د. برېت. كىڭ (D. Brett. King) ئېيتقاندا: «ئۆتمۈشكە سەل قاراش بۈگۈننى قولدىن بېرىپ قويۇشتىن دېرەك بېرىدۇ... مۇكەممەل تۇرمۇش ھازىرنىڭ قىممىتىدۇر. بىراق، ھازىرنى زىيادە تەكىتلەش بىزنى تارىختىن ئايرىپ تاشلاپ، گۆدەك بالغا ئايلاندۇرۇپ قويدۇ ۋە زامان بوشلۇقىغا تاشلاپ قويدۇ. مۇبادا بىز تارىختىكى قايسى ۋەقەلەرنىڭ بىزنى بۈگۈنگە باشلاپ كەلگەنلىكىنى تولۇق چۈشەنسەك ۋە ئەستە ساقلىساق، بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز تېخىمۇ باي بولىدۇ» [13]

بىز ساغلام، مۇكەممەل تەپەككۈر ئەندىزىسىگە ئىگە بولۇشىمىز ئۈچۈن، تارىخ ئۆگىنىشىمىز كېرەك. چۈنكى، تارىخ — ئومۇمىي جەھەتتىن تونۇش تەربىيەسىگە بولغان تۆھپىدۇر. تارىخنىڭ ئەۋزەللىكى شۇكى، ئۇ شەخسنىڭ بىر خىل سىستېمىلىق، ئومۇمىي قاراشقا ئېرىشىشىگە ياردەم بېرىدۇ. بۇنى باشقا ئۇسۇللار بىلەن ئىشقا ئاشۇرغىلى بولمايدۇ.

مەدەنىيلىق دەپۈزلۈك ھېسابلانمىسىمۇ، ھېچبولمىغاندا گۈزەل پەزىلەت ئەمەس. تارىخ كىشىلەرگە كەمتەرلىكنى ئۆگىتىدۇ. بىز ئەجدادلارغا قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ پايدىلىق شارائىتقا ئىگە. چۈنكى، بىزنىڭ پائالىيىتىمىز ئالدىنقىلارنىڭ بىلىمى ۋە بايقىغانلىرى ئاساسىغا قۇرۇلغان. ئۆتمۈشتىكى خاتالىقلارنى قايتا سادىر قىلىشتىن ساقلىنالايمىز. ئالدىنقىلارنىڭ بىلىمىگە ئاساسەن شەكىللەنگەن كۆز قاراشلار پەقەت بۈگۈنكىلەرنىڭ قاراشلىرىغا ئاساسەن شەكىللەنگەن كۆز قاراشلاردىن تېخىمۇ ئاقىلانە، نەزەر دائىرىسى كەڭ بولىدۇ. بىز تارىخ تەتقىقاتى جەريانىدا ھەمىشە دانىشمەنلەرنىڭ دانالىقى، تىرىشچانلىقى، ئىجادىي بايقاشلىرىغا قايىل بولىمىز. تارىخ تەكرار ئىسپاتلىدىكى، بىزنىڭ بايقىغانلىرىمىز پەقەت ناھايىتى ئۇزاق ۋاقىت ئىلگىرى بىلىنگەن چۈشەنچىلەرنىڭ قايتا بايقىلىشىدۇر. شۇنداق ئىكەن، تارىخ بىزگە ئېغىر - بېسىقلىق، كەمتەرلىكنى تەبىئىي ئۆگىتىدۇ.

زىيادە گۇمانخورلۇق ئادەمنى جىلە قىلىپ قويدۇ. ھالبۇكى، زامانىۋى ئادەم ئۈچۈن، ئېقىمغا ئەگىشىش ئاقىلانلىك ھېسابلانمايدۇ. تارىخ بىزدە ساغلام بولغان گۇمانلىنىش روھى يېتىلدۈرىدۇ. تارىخ بىلىملىرى كىشىلەرنىڭ نەزەرىيەنى مەبۇد قىلىۋېلىش ياكى مەبۇدنى رېئاللاشتۇرۇشقا بولغان قارىغۇلارچە چوقۇنۇشىنى كېمەيتىدۇ. ھەر بىر دەۋردە دەپدەبىلىك شوئارلار، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئىنقىلابلار ۋە ئوتتۇپىيە شەكىلىدىكى ئارزۇلارنىڭ قۇربانى بولىدىغان ئاۋام بولىدۇ. تارىخ كىشىلەرنى مۇبالىغىلەردىن، بىر خىلا ئۇسۇل قوللىنىشتىن ساقلىنىشقا ئاگاھلاندۇرىدۇ. بىر خىلا ئىزاھلاشلارغا ئېھتىياتچان مۇئامىلە قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ. تارىخ بىلىملىرى بىزگە يېڭىدىن مودا بولۇۋاتقان ياكى كۆپتۈرۈلگەن كۆز قاراشلارنى يەڭگىللىك بىلەن قوبۇل قىلماسلىقىمىزغا نەسىھەت قىلىدۇ. تارىخ بىزنىڭ يوسۇنلارنىڭ بويىسۇندۇرۇشىدىن قۇتۇلۇشىمىزغا ياردەم بەرسە بولىدۇ. بىز ھېچبولمىغاندا شۇنداق ئارزۇ قىلساق بولىدۇ: تارىخ بىلىملىرى بىزنى ئاسانلا ئىشىنىپ كەتمەيدىغان قىلىدۇ.

تارىخ ئىنسانلارنىڭ تەپەككۈر جەريانىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىنسانلارنىڭ بىلىشى ھەمىشە تەنقىدكە قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. شۇنداقلا ئىنپىرتسىيەلىك ياكى ئۆزىنى قوغداش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولىدۇ... تارىخ بىلىملىرى بىزنى نۆۋەتتىكى نىشان بىلەن ئارىلىق ساقلاتقۇزۇپلا قالماي، ئۆزىمىزنىڭ ئويلىرىمىز بىلەنمۇ ئارىلىق ساقلاتقۇزىدۇ. تارىخ بىزنىڭ باشقىلارنىڭ خاتالىقىنى بايقاش ئىقتىدارىمىزنى ئۆستۈرىدۇ. شۇنداقلا بىزنى دۇرۇس پىكىر قىلىدىغان قىلىدۇ. ئەگەر بىز تارىخنى چۈشەنمىسەك، ئەجەللىك خاتالىقلار تەكرار يۈز بېرىدۇ. بىز ئوخشاش كونا مەسىلىلەرنى قايتىدىن ھەل قىلىشقا مەجبۇر

تارىخىي ئەسەرلەردىكى ئابستىراكتلىق، تارىخ يېزىقچىلىقىدىكى چەكلىمىلىكلەرنى مۇۋاپىق ھەل قىلىشىمىز كېرەك. تارىخىي ئەدەبىي ئەسەرلەر مۇشۇ بوشلۇقنى ھەل قىلىشنىڭ ياخشى چارىسىدۇر. چۈنكى، تارىخ ئەمەلىي ئىسپات ۋە ئىزاھات تەركىبىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەمەلىي ئىسپات جامائەتكە ئاشكارىلانمىغان خەت-چەكلەر، ئاخبارات ئۇچۇرلىرى، ئۇن-سەن ھۆججەتلىرى، ھۆكۈمەت ئارخىپلىرى قاتارلىقلارنى، شۇنداقلا ئەينى ۋاقىتتىكى كىشىلەرنىڭ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىرى ياكى شەخسنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىزاھات تەركىبى تارىخشۇناسلار تارىخىي مەلۇمات، ماتېرىياللارنى چۈشىنىشتىكى تىرىشچانلىقنى كۆرسىتىدۇ. تارىخشۇناسلارنىڭ ۋەزىپىسى ئىسپات تەركىبلىرى-ماتېرىياللارنى ئىمكانقەدەر كۆپرەك چۈشىنىشتىن ئىبارەت. ئۇلار ماتېرىياللارنى يىغىپ بولغاندىن كېيىن، شەرھلەش خاراكتېرلىك تەتقىقات يۈرگۈزۈشى كېرەك. بۇ خىل تەتقىقات زىددىيەتلىك ھالقىلارغا تەپسىلىي قاراپ چىقىش، مۇناسىۋەتلىك ۋە مۇناسىۋەتسىز ماتېرىياللارنى ئايرىش، ئوخشىمىغان دەلىل-ئىسپاتلارنىڭ ۋەزىنىنى تەكشۈرۈپ باھالاش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، بۇ جەريان رەسىم چىقىرىش ئويۇنچۇقنىڭ مەلۇم پارچىلىرىنىڭ كەملىكىنى ئالدىن بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى ئوينىغانغا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، تارىخ ئەسەرلىرىدىكى ئابستىراكتلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئوڭاي ئەمەس. بۇنى، تارىخ تەتقىقاتىنىڭ مېتودى بەلگىلىگەن. تېخىمۇ مۇھىمى، بۈگۈنكى كۈندە ئاجىز قوۋملارنىڭ تارىخى ھەققىدىكى شەرھلەش ئىجتىمائىي كونترول ئىرادىسىنىڭ ئويۇنچۇقىغا ئايلىنىپ كەتتى. شۇڭا، تارىخىي ئەسەرلەردە بۈگۈن ۋە كەلگۈسىنى باغلاپ ئىزاھلاشقا ئامال بولمايمۇ قېلىشى مۇمكىن.

ئەمدى تارىخىي ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئەۋزەللىكىگە كەلسەك، بۇ خىل ئەسەرلەرنى يېزىش مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا ئۆتمۈشنى ھېكايىلەشتۈرۈپ - ئەدەبىيلەشتۈرۈپ بايان قىلىدىغان تارىخ تەتقىقاتىدۇر. ئۇنىڭدا كىتابخانلارنى زېرىكتۈرىدىغان تارىخىي ئىزاھلار بولمايدۇ ياكى ئاز بولىدۇ. تارىخىي شەخسلەرنىڭ قىياسەن ئوبرازى تىل ۋاسىتىسى بىلەن يارىتىلىپ، كىشىگە جانلىق تەسىرات قالدۇرىدۇ. گەرچە، ئىلمىي تارىخىي ئەسەرلەرگە قارىغاندا، ئۇنىڭ بەدىئىيلەشتۈرۈلگەن نۇسخىسىنى ئوقۇشقا كۆپ ۋاقىت كەتسىمۇ، ئۇ كىشىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە خاتىرىسى ئۇزاققىچە ساقلىنىدۇ.

بىر قوۋمنىڭ تارىخ دەپ چۈشەنگىنى ھەرگىزمۇ نوقۇل يىلنامىلىق تارىخ بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئالدىنقىلارنىڭ بىخەتەرلىك، ئەركىنلىك، بەخت تۇيغۇلىرى جانلىق خاتىرىلەنگەن تارىخ بولۇشى كېرەك. بىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ ياشاش ئادىتىنى، تەپەككۈر ئۇسۇلىنى،

بولمىز. بۇ خىل ئەھۋال بىر دۆلەت، بىر قوۋم، بىر كىچىك جەمئىيەت... تارىخىدا كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. گۈدەك بالىلار پايانسىز ھازىرقى ھالەتتە دېگۈدەك ياشايدۇ، ئۆتمۈش ۋە كېلەچەك ھەققىدە ناھايىتى ئاز ئويلىنىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىسىمى-پىكىرلىرى ئۆزىگە ئوخشاشلا گۈدەك، ساددا، بىر تەرەپلىمە بولىدۇ. تارىخ بىلمىگەن كىشىلەرنى شۇ قىياستتا چۈشىنىش مۇمكىن.

تارىخ ئېڭى ئالاھىدە ۋەقەلەرنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان كۈچلۈك ئەقىدە-ئىشەنچتىن باشلانغان. بۇنداق ئالاھىدە ۋەقەلەر دەۋر بۆلگۈچ ئالاھىدىلىككە، چوڭقۇر بولغان دىنىي، سىياسىي ياكى ئىلمىي مەنىگە ئىگە، دەپ قارالغان. يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ھېكمەتلىك سۆزلەر كىشىلەرنى قورقۇنچىلىق قىرغىنچىلىقلار ياكى ئۇرۇشلار ۋە تېررورىزم پەيدا قىلغان بالايىئاپەتلەرنى ئۈنۈتماسلىققا، ئۇنى مەڭگۈ قايتا تەكرارلىماسلىققا ئاگاھلاندۇرىدۇ. ھازىرقى بىر قىسىم ئالاھىدە سىياسىي ياكى دىنىي بايرام كۈنلىرى كىشىلەرنىڭ تارىخ ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. خىرىستىيان مۇرىتلىرى ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ ئازاب چېكىشىنى تارىختىكى ئەڭ چوڭ ۋەقە-ئىلاھىيەتنىڭ يېڭى ئېراسىنىڭ ئېچىلىش ۋەقەسى دەپ قارايدۇ. خىرىستىيان دىنىي تەشكىلاتلىرى مۇشۇ زور ۋەقەگە ئاساسەن ۋاقىت ھېسابلىغان. دېمەككى، بۈگۈنكى كۈندە تارىخنىڭ رولىغا سەل قاراش بەكمۇ گۈدەكلىكتۇر. بۇ نۇقتىنى قەدىمكى ۋە ھازىرقى مۇتەپەككۈرلەر چوڭقۇر تونۇپ يەتكەن. قەدىمكى رىم سىياسىيىنى، پەيلاسوپ سىسېرو(م ب 106 - م ب 43-يىللار): «تارىخ ۋاقىت ئېقىنىنىڭ گۇۋاھچىسى. ئۇ رېئاللىقنى يورۇتىدۇ، خاتىرىنى جانلاندۇرىدۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشقا يېتەكچىلىك قىلىدۇ ھەمدە بىزگە قەدىمكى دەۋردىن ئۇچۇر بېرىدۇ» [14] دېگەن. دەرھەقىقەتتىكى، تارىخ بىز ئۈچۈن بۈگۈن ۋە كەلگۈسىگە ئوخشاشلا ئىنتايىن مۇھىم.

ئېنىقكى، ئارىمىزدا ساپ تارىخىي يازمىلارنى زوق بىلەن ئوقۇيدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس. بۈگۈنكى سەۋەب، بىرى، تارىخىي ئەسەرلەر ئابستىراكتراق بولۇپ، ئۇ بىزگە ئېتۈت-كۈلدۈرگىلەردەك بەدىئىي زوق بېرەلمەيدۇ. شۇڭا، كىشىلەر بۇنداق يىرىك يازمىلارنى زورۇقۇپ چۈشىنىشنى خالاپ كەتمەيدۇ. يەنە بىرى، تۈرلۈك ئىجتىمائىي چەكلىمىلەر ۋە قەلەم ساھىبلىرىنىڭ ساپاسىنىڭ ئانچە يۇقىرى بولماسلىقى تۈپەيلىدىن، بۇنداق ئەسەرلەردە كۆپىنچە نوقۇل ئۆتمۈشلا بايان قىلىنىپ، پىكىر جەھەتتە بۈگۈنكى دەۋر رېئاللىقى ۋە كەلگۈسى بىلەن تۇتاش لىنىيە ھاسىل قىلالىمىغان. تېخىمۇ مۇھىمى، زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ تارىخنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇشى يېتەرلىك ئەمەس.

بىز تارىخ بىلىملىرىنى ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى ئېتىراپ قىلساق، كىشىلىرىمىزنىڭ تارىخنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرۈشكە ئۇرۇنۇش بىلەن بىرگە،

شاھىستە قەشقەرنىڭ باتۇر ئەزىمىتى ھېسابلانغان قاراقۇل ئەھمەت مەرزىنى يۈز نەپەر نۆكەر بىلەن سەھەرقەنتكە يالاپ ئاپىرىشقا بۇيرۇق بەرسە، ئۇنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھېچكىم ھەرىكەت قىلمايدۇ. بۇنداق دەلىللىك تارىختىكى ئۆز قەھرىمانلىرىنى قوغدىيالىماي، قەھرىماننىڭ ئۇلارنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىسىمۇ، ناھايىتى بىر «يىغا-زار قىلىشىپ» ئۈزىنى قويدۇ.

تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەھلىل قىلساق، ئىستېلاچىلارنىڭ بۆلۈپ ئىدارە قىلىش سۈيىقەستى سەۋەبىدىن نەچچە چىگرا پاسىللىرىغا پارچىلىنىپ كەتكەن، بىر-بىرىنى كۆزگە ئىلىشماي، بىرىنىڭ دۆلىتىدە يەنە بىر قېرىنداش قوۋمغا ئۆچمەنلىك قىلىپ غۇم ساقلاپ يۈرۈۋاتقان، بىر-بىرىدىن تارىختا ئۆتكەن ئالىم-ئۆلىما ئۇستازلارنى تالىشىپ، قىزغىنلىقتا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق قوۋملارنىڭ 15-ئەسىرلەردە پۈتۈنلەي بىر قوۋم ئىكەنلىكى كۆزىمىزگە چېلىقىدۇ. پادىشاھلار، ئۇلارنىڭ خوتۇن-بالىچاقلىرى ئۆمۈچۈك تورىدەك تۇغقان بولۇپ چىقىدۇ. بىز بۇلاردىن ئاپتونىڭ ئوقۇرمەنلەرگە بۇ نۇقتىنى ئالاھىدە ئىشارە قىلغانلىقىنى چۈشىنىمىز.

4

مەن روماننى ئوقۇش جەريانىدا، ئەينى دەۋرنىڭ جەمئىيەت ئەھۋالىنى چۈشىنىشكە كۆپرەك دىققەت قىلدىم. شۇ سەۋەبتىنمۇ، روماندىكى بەزى تەرەپلەر مېنىڭ روماندىن ھالقىپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشۈمگە سەۋەب بولدى.

مېنى شۇبھىگە سالغان بىرىنچى مەسىلە-شارابتۇر. شاراب سۆزى روماننىڭ 10-بېتىدە تۇنجى قېتىم ئۇچرايدۇ ۋە شىرمۇھەممەدخاننىڭ سەلبىي سۈپىتى قاتارىدا كۆزگە چېلىقىدۇ. روماننىڭ كېيىنكى مەزمۇنىدا، كېچىدە قېچىشقا تەييارلانغان ئەمىر ئاقبۇغا «ئازراق تىنچلىنىۋېلىش» مەقسىتىدە ئىككى كاسا شاراب ئىچمەكچى بولۇپ، جىقراق ئىچىپ قويدۇ. مەن روماننىڭ 40-بېتىدىكى ئەمىر ئاقبۇغىنىڭ شاراب سەۋەبىدىن زور پېشكەللىككە يولۇققان قۇرلىرىنى ئوقۇۋېتىپ، «ئۇلار ئىسلام دىنىغا ئىشىنىدۇ. مەسىلەن، سۇلتان خاتۇن قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇيدۇ. بىراق، ئەمىر ئاقبۇغا مەي ئىچىدۇ. بۇ يەردە ئاپتوردا تاسادىپىي خاتالىق كۆرۈلدىمۇ-قانداق؟» دەپ سوئال قويدۇم. بىراق، روماننىڭ كېيىنكى بۆلەكلىرىدە مەي ئىچىش ھەققىدىكى ئۇچۇرلار تولمۇ ئاشكارا ۋە كەڭ ئورۇن ئالغان ئىدى. بۇ يەردە تاسادىپىيلىق ھادىسىسى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان يەر ئاستى ئوردىسىدا تەڭ كېچىگىچە شارابىزلىق قىلىدۇ. روماندىكى بايانلارغا ئاساسلانغاندا، شۇ دەۋردە تۇرپاندا خانلىق مەدرىسەسى بار. سۇلتان ئۆۋەيسخان ئۇنىڭدا ئوقۇغان، بىلىملىك

ئەركىنلىك، مۇۋەپپەقىيەت، بەخت، دىئانەت، پەزىلەت قاراشلىرىنى چۈشىنىشىمىز كېرەك. بىر تارىخىي روماندا ئاپتور مۇشۇ تەرەپلەرنى يانداپ ئۆتۈپ كېتەلمەيدۇ. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىلغان بىر تارىخىي رومان زامانداشلىرىمىز ۋە كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىز ئۈچۈن شۇنداق ئەھمىيەتلىككى، ئۇ كەلگۈسىنى چۈشىنىشنىڭ ئاچقۇچى؛ بۈگۈننى بېيىتىش يولى؛ رېئاللىقنى ئومۇمىي جەھەتتىن تونۇش ئوقۇشلۇقى؛ كەمتەرلىككە ئۈندەش چاقىرىقى؛ ساغلام بولغان گۇمانلىنىش روھى مەنبەسى؛ تەپەككۈر جەريانىنىڭ كاتالزاتورى...

تارىخىي ئەدەبىي ئەسەرلەر(بولۇپمۇ تارىخىي رومان) ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مۇھىم سالماقنى ئىگىلەپ كەلدى. تارىخىي رومانلارنىڭ ھەممىسىنى ياخشى يېزىلغان دەپ قارىيالمىساقمۇ، يازغۇچىلىرىمىزنىڭ ھىلىتىمىزنىڭ زۆرۈر تارىخىي جەريانلىرىنى ئېرىنمەي ئۆگىنىپ، تەتقىق قىلىپ، تارىخىي رېئاللىقنى بەدىئىي تۈستە قەلەمگە ئېلىپ، كىتابخانلارنىڭ تارىخىي ئۆگىنىش ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەردىن زوق ئېلىش ئىستىكىنى قاندۇرۇشقا ھەسسە قوشۇشى ئالقىشلاشقا تېگىشلىك ئىش. ھۆرمەتلىك يازغۇچى ئاكىمىز ياسىنجان سادىق چوغلان ھەم رېئال تېمىدا ھەم تارىخىي تېمىدا ئەسەر يېزىپ، ھەرئىككى ساھەدە تەڭ دېگۈدەك مۇۋەپپەقىيەت قازانغان يازغۇچىلارنىڭ بىرى.

«باھادىرنامە» رومانى «جاللات خېنىم»دىن كېيىن يېزىلغان، ئانا يۇرتىمىز، جۈملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى ھەققىدە يېزىلغان مۇنەۋۋەر تارىخىي روماندۇر. «باھادىرنامە»-جانلىق تارىخىي ئوقۇشلۇق. رومان بۇنىڭدىن 600 يىللار بۇرۇنقى ئەجدادلارنىڭ باتۇرلۇقى، ئەقىل-پاراسىتى، ئەخلاق-دىئانىتىنى ئىشارە قىلىدۇ. بىزگە ئەينى دەۋرنىڭ تارىخى، جۇغراپىيەسى، تىل گۈزەللىكى، ئەخلاق قارىشى، ئوردا قائىدىلىرى، لەشكېرىي ئىلىم جەھەتلەردە بىلىم بېرىدۇ؛ قوۋمىدىكى ئىناقلىق، مېھرى-شەپقەت، ئاقىللارغا، يۇرت پاسىبانلىرىغا بولغان ساداقەت، ھىماتچىلىق قاتارلىقلارنىڭ تولمۇ زۆرۈرلۈكىنى سەھمىزگە قايتا سالىدۇ؛ بۈگۈنكى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق قوۋملارنىڭ تارىختىكى سەھەرقەنت، تۈركىستان، موغۇلىستاندىن ئىبارەت ئۈچ سەلتەنەت ئەتراپىغا ئۇيۇشقان، بەزىدە بىر پۈتۈن ھالەتتە، بەزىدە بۆلۈنمە ھالەتتە مەۋجۇت بولغان، ئەمما، يىلتىزى، دىنى، تىلى، قوۋمى بىر بولغان قېرىنداشلاردىن ئىكەنلىكىنى تەكرار سەھمىزگە سالىدۇ؛ قان-قېرىنداشلار، ئۇرۇق-تۇغقانلار ئارىسىدىكى تەخت-سەلتەنەت تالىشىپ يۈز بەرگەن قانلىق توقۇنۇشلار، ئىناقسىزلىقلار تەسىرىدىن كېلىپ چىققان ئورنىنى تولدۇرۇپ بولغىلى بولمايدىغان زىيانلاردىن ئۆكۈندۈرىدۇ.

روماندا يەنە بەزى ئۆز قەھرىمانلىرىنى قوغدىيالىمىغان ھاڭشاقتىلىقلارمۇ كۆزگە تاشلىنىدۇ. پىرھاجى مۇھەممەت

دەۋەت قىلغان. ئىنساب بىلەن ئىماننى يۈرۈشىگە جان ئەيلەپ ياشاشنى، توۋا بىلەن ئەپۇ، مېھرى-شەپقەتنى بەندىلىرىنىڭ ئاشۇ گۇناھ پاتقىقىدىن قۇتۇلۇشىدىكى، ۋۇجۇدىنى پاكلاشتىكى غۇسلى سۈيى قىلغان...» [17] دېگۈزىدۇ.

يۈنۈسخان روماندىكى ناھايىتى ياخشى يارىتىلغان ئوبراز. ئۇ دىنىي ۋە لەشكىرىي ئىلىمىدە خېلى يېتىلگەن كىشى. ئەپسۇسكى، ئۇمۇ شاراب ئىچىشنى ئادەتتىكى ئىش قاتارىدا كۆرىدۇ. «ھاۋا سوغۇق تۇرىدۇ، بىرەر ئاپقۇردىن ئىچىپ قوياي» [18] دەيدۇ ئۇ. ئاپتور بايانىدا يەنە ئۇ «كۆڭلىدىكى ۋەسۋەسىلەرنى ئىككى خانىشقا بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن، پىيالىگە لىقلاپ قۇيۇلغان كۈچلۈك شارابنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى.» [19] يۈنۈسخان تۈركىستاننى بۇرۇچ ئوغلاننىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلدۇرغاندىن كېيىنكى زىياپەتتە، ئاپتور يەنە «ساقىيلار كوزىلاردىن كاسە-قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇپ ئۆلگۈرتەلمەيتتى» [20] دەپ يازىدۇ.

ئىسان بۇغاخاننىڭ ئوغلى دوستمۇھەممەدخان دادىسى قازا قىلىپ ئىككى ئاي بولغاندا، ئەمىر بەگلەرنى ئاستانە شەھەر ئاقسۇغا جەم قىلىدۇ. ئۇمۇ بۇ نەزىر پائالىيىتىنى ئۆزىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنىڭ تەبرىكلەش، تەنتەنە پائالىيىتىگە ئايلاندۇرۇپ، شەيخۇلىئىسلام بار سورۇندا ئۆزىمۇ مەست بولۇپ، ئەمىر بەگلەرنى شارابقا زورلايدۇ. سۇلتان دوستمۇھەممەدخاننىڭ قىزىنىڭ تويىدا نەچچە يۈزلىگەن كوزىلاردا قىمىز، شارابلار ئىچىلىدۇ.

يۈنۈسخاننىڭ ئوغلى، سۇلتان مەھمۇدخاندا شارابخورلۇق تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە يەتكەن.

روماندىكى بابۇر تالانتلىق، ئۆگەنگەن ئىلمى ئالاھىدە يۇقىرى ھۆكۈمدار. بىراق، ئۇمۇ شاراب ئىچىدۇ. ھەتتا نەۋرە ئىنىسى سەئىدخانغا شاراب تۇتىدۇ. ئۇ سەئىدخانغا: «نامەرد شەيباقنى يوقىتىپ، بۈيۈك سەلتەنتىمىزنى روناق تاپقۇزۇپ، ئەل-يۇرتنى ئاسايىشلىققا يۈزلەندۈرۈش ئۈچۈن كۆتۈرەيلى» [21] دەيدۇ. سەئىدخان خېلى ياخشى تەربىيە كۆرگەن يىگىت قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. ھالبۇكى، يېشى خېلىلا كىچىك بولسىمۇ، دادىسى بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىدۇ.

بىز سەئىدخاننىڭ شۇنچىلىك تەقۋادار ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن بىر سورۇندا مەي ئىچىشنى باب كۆرەلمەيمىز. سەئىدخان دادىسى بىلەن شاراب سورۇنىدا تۇنجى ئولتۇرۇشى بولسىمۇ، ئالىي دەرىجىلىك ئەمىرلەر قاتارىدا مۇئامىلە قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، دادىسى ۋە تاغىسى (سۇلتان مەھمۇدخان)دىن ئانچە تارتىنىپ، قورۇنۇپ كەتمىدى.

روماندىكى مۇشۇنداق شارابخورلۇق، كەيىنچىلىك ھېچقانداق بىرەر دىنىي ئۆلىماننىڭ ياكى ئاتا-ئانىلارنىڭ تەنقىدىگە ئۇچرىمايدۇ. بەكمۇ نورمال ئىشتەك

كىشى-يۇ، ئەمما ئۇمۇ ئاستاندىن ئايرىلىپ قاچقۇنلۇقتا تۇرغاندىمۇ، يەنە بىر نەچچە كوزا ئېسىل شاراب ئېلىپ ماڭىدۇ. سەيىدئەلى ئالىپمۇ خانلىق مەدرىسەدە ئۇۋەيسخان بىلەن بىللە ئوقۇغان. ئۇ ئۇۋەيسخان بىلەن قاچقۇنلۇقتا تۇرغاندا ناھاز ئوقۇيدۇ-يۇ، يەنە شاراب ئىچىدۇ. ئۇۋەيسخانمۇ بۇ دوستىدىن بۈگۈنكى كىشىلەرگە ئوخشاشلا، شارابقا مەيلى بار-يوقلۇقىنى سورايدۇ. ئەمما، باشقىلارغا ۋەدە بەرگەندە «ئىمان» ئىبارىسىنى تىلغا ئالىدۇ. سەيىدئەلى ئالىپ ئۇۋەيسخان بىلەن بىللە تۈركىستان شاھى بەرگەن قەسىردە تۇرغاندىمۇ، ئۇنىڭ ئەمىرلىرى بىلەن شارابخورلۇق قىلىدۇ. تەختكە ئولتۇرۇپ، تاغىسىنىڭ قارىلىقى ئاخىرلاشقاندىن كېيىنمۇ ئەمىرلىرى بىلەن شارابخورلۇق قىلىشىپ، «شېركەپ» بولىدۇ. ئەمما، ئىسان تايىشنىڭ قولغا چۈشۈپ قالغاندا، «مۇسۇلمانلارغا ھارام نېمەت تىزىلغان داستىخاندا ئولتۇرۇش جايز ئەمەستۇر» دەيدۇ. شۇنداق دەيدۇ-يۇ، كېيىن سەيىد ئەلى ئالىپ بىلەن «شارابقا ئېغىز تېگىش» كە ئادەتتىكى ئىش قاتارىدا مۇئامىلە قىلىدۇ. كېيىنمۇ ئىچ پۇشۇقنى بېسىش ئۈچۈن كۈن-كۈنلەپ شارابخورلۇق قىلىدۇ.

ئىسان بۇغاخانمۇ كۈندە مەست يۈرىدۇ. ئۇنىڭ ئەمىرى بولمىش تۆمۈربۇقايەگ ئۇنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى مەدھىيەلەپ، «بىر قەدەھ» ئىچىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئەمىرلىرى «بېلىق كۆزى» قىلىپ قۇيۇلغان قەدەھلىرىنى بىر كۆتۈرۈپلا ئاغزىلىرىغا «ئۆكتۈرىدۇ».

روماننىڭ 2-قىسىمىدىمۇ ئىسان بۇغاخاننىڭ بىر قېتىملىق ئوردا زىياپىتى ھەققىدە «سازەندىلەر سازلىرىنى تەڭشەپ نەغمە قىلىشقا، ساقىيلار شاراب كوزىلىرىدىن قەدەھلەرگە شاراب تۆكۈشكە باشلىدى... ئارقىمۇ ئارقا ئىچكەن شاراب تەسىرىدىن ئوبدانلا قىزىۋالغان بىر قىسىم ئەمىرلەر چاقچاقلىشانتى، بىر-بىرىگە شاراب تۇتۇشانتى، قىزىق لەتپىلەرنى سۆزلىشەتتى» [15] دېگەن بايانلار بار. ئىسان بۇغاخانمۇ بىكار كۈنلىرىنى شاھمات ئويناش، شاراب ئىچىش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. ئىسان بۇغاخان تاشكەنتتى ئالغاندىن كېيىن، بىر ھەپتە دېگۈدەك مەست يۈرىدۇ. ئەمما، ئۇ خىيالەن ئۆزىگە «ئىمان بىلەن ئىنساب، مېھرى-شەپقەت ئىنساننىڭ ئېسىل پەزىلىتى، ئىنساننى كامىللىقنىڭ دەسلەپكى ئىپادىسى» [16] دەيدۇ.

ئىسان بۇغاخاننىڭ ئەمىر لەشكىرى پولات باھادىرمۇ كەيپ بولىدۇ. ئىسان بۇغاخاننىڭ ئەمىرلىرى «ئاللا ئىگەم» دەپ تۇرۇپ يەنە «غەلبە ئۈچۈن» قەدەھ سوقۇشتۇرىدۇ. روماندىكى مۇھىم بىر پېرسوناژ بولغان، يېشى ئاتمىشتىن ئاشقان ھۆرمەت ساھىبى سەيىد ئەلى ئالىپمۇ ئىسان بۇغاخانغا يۈز كېلەلمەي... شارابنى بىر تىنقىتلا كۆتۈرۈۋېتىدۇ. ئەمما، ئاپتور سەيىد ئەلى ئالىپنى ئىسان بۇغاخانغا: «ئىنسان ئەزەلدىن گۇناھقا پاتقۇچىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن خۇدايتالا بەندىلىرىنى ئىنسابقا، ئىمانغا

يازدىم...» [23] دېگەن. بوۋىمىز مىرزا مۇھەممەدھىدىدەر كۆرەگەن ئەگەر ئەينى دەۋرنىڭ جەمئىيەت ئەھۋالىنىمۇ ئەنە شۇنداق چىن مۇئامىلە قىلغان بولسا، «تارىخى رەشىدى» نى شۇ دەۋرنىڭ جەمئىيەت تارىخىنى چۈشىنىشىڭىمۇ ئاساسى قىلىشقا بولىدۇ. بوۋىمىز زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇرنىڭ ئىنسىكلوپېدىيەلىك خاراكتېرلىك ئەسىرى «بابۇرنامە» مۇ ئەينى دەۋر رېئاللىقىنى چۈشىنىشىمىزدىكى يەنە بىر مۇھىم دەستۇردۇر. ئۇنداقتا، بۇ ئىككى كىتابتا شاراب ھەققىدە نېمىلەر يېزىلغان؟

مەلۇمكى، «تارىخى رەشىدى» دە ئۇ زاماننىڭ كىشىلىرىنىڭ ھەقىقەتەن ئازدۇر-كۆپتۇر شاراب ئىچىدىغانلىقى قەيىت قىلىنغان. مەسىلەن، «دوستمۇھەممەدخان مەست ... ئولتۇرۇپتۇ» [24] دەپ تىلغا ئېلىنغان. «ئۇلار (موغۇلىستان خانلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنى دېمەكچى-ئا) نەپىس رەختلەردە تىكىلگەن لىباسلارنىڭ ھۇزۇرى ھەمدە لەززەت ئام، شاراب ۋە مېۋىلەرنىڭ لەززىتىدىن كېچىپ، ئۆز جانلىرىنىڭ سالامەتلىكى ۋە نۇسرەت ئېلىپ كەلگۈچى لەشكەرلىرىنىڭ تەرتىپ-ئىنتىزامىنى قوغدىغانىدى» [25] دېگەن بىر بايانمۇ بار. بۇنىڭدىن باشقا، شاھىبىك موغۇل خانلىرىغا ئېغىر زىيانكەشلىك قىلىدۇ. سەئىدخاننى نازارەتكە ئالىدۇ. ئارىدا سەئىدخان قېچىپ چىقىدۇ. ئەمما، شاھىبىكنىڭ زىيانكەشلىكىدىن تولۇق قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمەي ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزىدۇ. مانا مۇشۇنداق بىر پەيتتە، جانىبىك سۇلتان سەئىدخاننى ئازاد قىلىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. سەئىدخان بۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ. شۇ چاغدا خاجە ئەلى باھادىر: «... كۆڭلۈڭنى خۇشال تۇت، غەم يېمە. ھازىر شۇنداق ۋاقىتتۇركى، روھىمىزغا شاراب ئىچىش ئارقىلىق راھەت يەتكۈزگەيمىز ۋە ئالەمنىڭ غەم-ئەندىشىلىرىدىن بىر پەس خالاس بولغايىمىز» [26] دەيدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بۇ خۇشاللىق يۈزىسىدىن بىر كۈن سورۇن قىزىتىپ، شاراب ئىچىدۇ. «تارىخى رەشىدى» دە سەئىدخان ھەققىدە يەنە: «خاننىڭ ياشلىق ۋاقتىدىكى ھالىتى ناھايىتى قالايمىقان، ئۇ بىپەرۋا، ھېچقايسىدىن، مەيخور ۋە ھوشسىز ئىدى. ھەتتا بىر سائەتمۇ شاراب ئىچمەكتىن خالىي بولالمايتتى» [27] دېيىلگەن.

«بابۇرنامە» دىمۇ مۇشۇنداق بايانلار بار. بابۇر ئاتىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا ھەققىدە دەسلەپ «ھەنەفى مەزھىپىگە كىرگەن پاكىز ئېتىقادلىق كىشى ئىدى. بەش نامازنى تەرك قىلمايتتى. ئۆمرى قازالرىنى تاماملىغان ئىدى. كۆپ ۋاقىتلاردا قۇرئان ئىلاۋەت قىلاتتى...» [28] دەپ يازغان بولسا، كېيىن يەنە «... بۇرۇنلاردا كۆپرەك ئىچەتتى. كېيىن ھەپتىدە بىر-ئىككى قېتىم ئولتۇرۇش قىلىدىغان بولدى...» [29] «... ئاتام بەزىدە شارابقا

داۋاملىشىدۇ. ئاپتونىڭ قەلىمىدىكى بۇ بايانلار بىر قارىسا بىر-بىرىگە زىتتەك، ئاپتوندىن سەۋەنلىك ئۆتكەندەك، ئاپتون بۇنىڭدىن ئالتە ئەسىر ئىلگىرىكى ئىشلارنى يېزىۋېتىپ، شاراب ئىچىش زامانىنى ئويلىمايلا بۈگۈنگە ئالماشتۇرۇپ قويغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. يەنە بىر قارىسا، بۇ بىر تارىخى رومان بولغاچقا، ئەينى دەۋر رېئاللىقىدا ھەقىقەتەن مۇشۇنداق ئىش مەۋجۇتتەك بىلىنىدۇ. ئاپتوننىڭ بۇ بايانلىرىدىن ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئىسلام تەربىيەسى ئالغان شاھزادە ۋە ياكى ئەمىر-بەگ ئەمەس، بەلكى «سۇ بويدا» رومانىدىكى بىر ئەزىمەت كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ.

«تارىخى رەشىدى» دە: «كىچىك بالىنى تۆت ياش، تۆت ئاي، تۆت كۈنلۈك بولغاندا مەكتەپكە بېرىدىغان قائىدە بار. ئاتام خۇراسانغا بارغان ۋاقتىدا مېنىڭ يېشىم شۇ مۇددەتكە يەتكەچكە، ئاتام مېنى مەكتەپكە بەرمەكچى بولدى. شۇڭا، مېنى تەۋەررۈك يۈزىسىدىن ئالدى بىلەن شەيخۇلئىسلام (ئۇ دەۋردىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئالىم) نىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن ساۋاق-تەلىم بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى» [22] دەپ يېزىلغان. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئۇ دەۋردىكى ئالىي مەرتىۋىلىك كىشىلەر بالىلىرىنى ئاشۇنداق كىچىك ۋاقتىدىلا مەكتەپكە بېرىدۇ. بۇ مەكتەپ-دەل ئىسلامى مەكتەپتۇر.

خوش، ئۇ ئىمان، ئىنسانىي ئوبدان بىلىدۇ-يۇ، نېمىشقا ئىسلامدا ھارام قىلىنغان شارابنى شۇنچە ئاددىي ئىش قاتارىدا كۆرىدۇ؟ ئەجەب، ئاپتوننىڭ رومانىنىڭ تەۋەررۈك قۇرلىرىنى شاراب سۈيى بىلەن بۇقەدەر كەڭ «ھەلەق» قىلىۋېتىشى بەك چەكتىن ئېشىپ كەتكەنلىكىمۇ-قانداق؟ ئەينى زاماندىكى رېئاللىق ھەقىقەتەن شۇنداقمىدى؟

مەن مۇشۇ مەسىلىلەرنى چۆرىدەپ پىكىر يۈرگۈزۈشۈم «تارىخى رەشىدى» ۋە «بابۇرنامە» نى قايتىدىن ئوقۇشنى شەرت قىلدى. چۈنكى، ئەينى دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى چۈشىنىشتە يەنىلا «تارىخى رەشىدى»، «بابۇرنامە» گە مۇراجىئەت قىلىمىز. قولمىزدا شۇ دەۋر تارىخىنى ئەتراپلىقراق يورۇتۇپ بېرىدىغان ئەسەرلەردىن يەنە ھېرمان ۋامبىرى يازغان «بۇخارا ياكى ھاۋەرائۇننەھر تارىخى» دېگەن كىتابمۇ بار. بىراق، بۇ كىتابتا ئاپتون تارىخى ۋە قەلەر تىزمىسىغا كۆپرەك كۈچ سەرپ قىلغان. «تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاپتونى، تارىخشۇناس بوۋىمىز مىرزا مۇھەممەدھىدىدەر كۆرەگەن ئەسىرىدە: «... بۇ كىتابتا بايان قىلىنغان ھېكايەت-ۋەقەلەردىن ئۆزۈم كۆرمەي، كىشىلەردىن نەقلەن ئىشتىكەنلىرىمنى ئۈزۈكسىز ئېنىقلاپ، نۇرغۇن كىشىلەر ئىسپاتلىغان بولسا ۋە ئۇ ھېكايەت ۋەقەلەرنىڭ خاتىرەم لەۋھەسىدە ئەقىلگە ئۇيغۇن ئىكەنلىكى ئايان بولسا، ئاندىن ئۇلارنى قىسقىچە بايان قىلىپ، بۇ «مۇختەسەر» گە

ئۇنداقتا، «باھادىرنامە» رومانىدىكى شاراب مەسىلىسى تارىخىي چىنلىققا پۈتۈنلەي ئۇيغۇنمۇ؟ مېنىڭچە بۇ مەسىلىگە كېسىپ بىرىنچە دېيىش بەننى تەس. چۈنكى، «تارىخى رەشىدى» ۋە «بابۇرنامە» لەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇ چاغلاردىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا شاراب ئىچىش ئىشى ھەقىقەتەن بولۇپ ئۆتكەن. ئەمما، مېنىڭ قارىشىمدا، ياسىنجان سادىق چوغلان ئاكىمىز «باھادىرنامە» رومانىدا شاراب مەسىلىسى ھەققىدە تەسەۋۋۇرغا بەكرەك يول قويۇۋەتكەندەك تۇرىدۇ. مەسىلەن، «تارىخى رەشىدى» دە: «ئۇۋەيسخان... تەقۋادار مۇسۇلمان، پاك ۋە كەرەملىك كىشى ئىدى»، [40] «دىن ئىشىدا سادىق ئىدى» [41] دېيىلگەن. «بابۇرنامە» دە بۇ توغرىلىق ھېچقانداق ئۇچۇر يوق. «باھادىرنامە» دە، ئۇۋەيسخان خېلى «سۈرۈپ ئىچىپ» قويدۇ. ياسىنجان ئاكىمىزنىڭ قولىدا شۇ دەۋر تارىخىغا دائىر زادى قانداق ئەسەرلەر بار؟ بۇنى مائىقا قاراڭغۇ. ئەمما، ئەگەر مۇشۇ ئىككى كىتابتىكى بايانلاردىن پاكىت سۈپىتىدە پايدىلانسا، روماندىكى ئۇۋەيسخاننىڭ شارابخورلۇقى تەسەۋۋۇرنىڭ نەتىجىسى بولۇپ چىقىدۇ. يۇنۇسخاننىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ شۇنداق.

«تارىخى رەشىدى» دە: «سۇلتان ئەھمەدخان ئىنتايىن دىندار، مۇسۇلمانچىلىقى بار، شەرىئەت بويىچە ئىش كۆرىدىغان پادىشاھ ئىدى. ئىشلارنىڭ كۆپىنچىسىنى شەرىئەت قانۇنى بويىچە يۈرگۈزەتتى، شەرىئەتكە ئەھمەل قىلىشتا ھېچقانداق سۈلھى-سالغا يول قويمىتتى... ئۇنىڭ كۆپ ۋاقىتلىرى دىنىي ۋەزىپە ۋە تائەت-ئىبادەت بىلەن زىننەتلەنگەن بولۇپ، بەش ۋاق نامازنى ھەمىشە جامائەت بىلەن بىللە ئادا قىلاتتى...» [42] دەپ يېزىلغان بولسا، «باھادىرنامە» نىڭ 6-قىسمىدا سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا ياردەملىشىپ شايبانخانغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن تاشكەنتكە كەلگەن كۈنى كەچلىك سورۇندا «سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان ۋە بابۇرغا ئالتۇن قەدەھتە، باشقىلارغا كۈمۈش قەدەھتە شاراب كەلتۈرۈلدى» [43] دەپ يېزىلىدۇ.

«بابۇرنامە» نى ئاساس قىلساق، مۇشۇ سورۇننىڭ ئۇيۇشتۇرۇلۇشى دەل ئاپتونىڭ تەسەۋۋۇرىدۇر. ئەمما، بۇ تەسەۋۋۇر ۋەقەدە شاراب ئىچىش مەسىلىسىدە ئاشۇرۇۋېتىش ئەھۋالى بار. چۈنكى، بابۇرنىڭ بايانىچە، بابۇر بىلەن سەئىدخان ھىجرىيە 908-يىلى (مىلادىيە 1502-1503-يىللىرى) كۆرۈشكەن. بابۇرنىڭ كىچىك خان تاغىسىنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئۇنى كۈتۈۋېلىش جەريانى «بابۇرنامە» دە خېلى تەپسىلىي بايان قىلىنغان بولسىمۇ، كەچلىك زىياپەت ھەققىدە ھېچقانداق ئۇچۇر بەرمىگەن. «باھادىرنامە» بىر رومان بولغاچقا، ئۇنىڭدىكى مۇنچىلىك بىر توقۇلمىنى خاتا دېمەيمىز. ئەمما، بابۇر

تەكلىپ قىلىشىمۇ، ئۆزۈرە ئېيتىپ ئىچمەيتتىم» [30] دەپ يازىدۇ. ئاتىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ يېقىنلىرىدىن خوجا ھۈسەيىن بەگ ھەققىدە «ئادەمگەرچىلىكى بار، ياۋاش كىشى ئىدى. شۇ زامان ئادىتى بويىچە ئىچمىلىك ئولتۇرۇشلىرىدا قوشاقلارنى بەك ياخشى ئېيتار ئىكەن» [31] دەپ يازىدۇ.

بابۇر سۇلتان ئەھمەد مىرزا ھەققىدە: «ھەنەفى مەزھىپىگە كىرگەن پاكىز ئېتىقادلىق كىشى ئىدى. بەش نامازنى تەرك قىلمايتتى. ئىچمىلىك ئىچكەن ۋاقىتلىرىدىمۇ نامازنى تاشلىمايتتى...» [32] «گاھىدا ئىچمىلىككە بېرىلىپ كەتسە، يىگىرمە-ئوتتۇز كۈن ئۈزمەي ئىچەتتى. گاھىدا ئىچمىلىكتىن چىقىپ يەنە يىگىرمە-ئوتتۇز كۈن ئىچمەي قوياتتى... ياخشى ئىچەتتى. ئىچمىگەن كۈنلىرى كەيپىزلىنەتتى...» [33] دەيدۇ. بابۇر سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھەققىدە: «نامازنى تەرك قىلمايتتى... شارابنى ئۈزمەي ئىچەتتى» [34] دەيدۇ. بابۇرنىڭ بايانىدىكى بايسۇنغۇر مىرزمۇ «ئىچمىلىككە بەك مايىل ئىدى، ئىچمىگەن چاغلاردا ناماز ئوقۇيتتى.» [35] «سۇلتان ھۈسەيىن مىرزا (ھۈسەيىن بايقارا) تەختكە چىققان ۋاقىتدا ئالتە-يەتتە يىل ئۆزىنى تۇتتى. كېيىن ئىچمىلىككە بېرىلدى، خۇراساندا پادىشاھ بولۇپ، پېشىندىن كېيىن ئىچمىگەن كۈنى يوق ئىدى. لېكىن، ئەتىگىنى زادى ئىچمەيتتى. بەگلىرى ۋە شەھەر ئاھالىسىمۇ مۇشۇنداق ھالەتتە ئىدى...» [36] بابۇر ھەتتا سۇلتان ئەھمەد مىرزانىڭ بىر خوتۇنى قۇتلۇق بېگىمنى «... ئۆزى ئىنتايىن گۈزەل ئىدى. بىراق، بەك ئۆكتەم ئىدى. شاراب ئىچەتتى» [37] دەپ يازىدۇ.

بابۇر ئۆزىمۇ شاراب مەسىلىسىگە قارىتا ئىككى ياقلىمىلىق پوزىتسىيە تۇتقان. مەسىلەن، ئۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھەققىدە: «... ئۆزى قانداق زالىم ۋە پاسىق بولسا، بەگلىرى ۋە نۆكەرلىرىمۇ شۇنداق زالىم پاسىق ئىدى... ھەمىشە ئىچشۈۋاللىق... بىلەن مەشغۇل ئىدى» [38] دەپ يېزىش ئارقىلىق، ئىچمىلىككە قارىتا ئۆزىنىڭ قارىشىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەمما، «912-يىل (مىلادىيە 1506-1507-يىللار ئارىلىقى) ۋەقەلىرى» دە «... لېكىن شاراب ئىچىشكە مەيلىم بار ئىدى... ئەمدى ئىچمىسىم قاجان ئىچمەن» دەپ ئويلىدىم...» [39] دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ شاراب ئىچىشتىن تەلتۈكۈس خالىي ئەمەسلىكىنى بايان قىلىدۇ.

بۇلاردىن، شۇ دەۋردىكى ئالىي مەرتىۋىلىك كىشىلەرنىڭ شارابتىن مۇتلەق يىراق ئەمەسلىكىنى، يەنى، بىر تەرەپتىن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ، تۈرلۈك دىنىي ئىبادەتلەرگە داخىل بولسىمۇ، شارابنى تەلتۈكۈس تەرك ئەتمىگەنلىكىنى، شاراب ئىچىشتە بەزىدە ئاتا-بالا ئوتتۇرىسىدىمۇ كۆپ ھېيىقىش بولمىغانلىقىنى، ھەتتا ئىنتايىن ئاز ساندىكى يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئاياللارمۇ شاراب ئىچىدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

«بابۇرنامە» نىڭ «912-يىل (مىلادىيە 1506-1507-يىللار ئارىلىقى) ۋەقەلىرى» دە «...كىشىلەر ماڭمۇ ئىچۈرۈپ، مېنىمۇ بۇ دائىرىگە كىرگۈزۈش خىيالىدا بولدى. مەن بۇ چاغقىچە مەست بولغۇدەك شاراب ئىچىپ باقمىغان ئىدىم. مەستلىك، كەيپلىك ھالىتنى زادىلا بىلمەيتتىم... كىچىكمەدە شارابقا مەيلىم يوق ئىدى، كەيپلىك ھالىتنى بىلمەيتتىم... ئاتامدىن كېيىن خوجا قازىنىڭ تەسىرىدە زاھىد ۋە تەقۋا ئىدىم. شاراب ئىچىش بۇياقتا تۇرسۇن، شۈبھىلىك تائاملاردىنمۇ ساقلىناتتىم. كېيىن يىگىتلىك ھەۋسى ۋە نەپىس تەقەززاسى بىلەن، شارابقا مەيلىم تارتتى. لېكىن تەكلىپ قىلىدىغان ئادەم يوق ئىدى... قىلىپ باقمىغان مۇنداق ئىشنى ئۆزلۈكۈمدىن قىلىشىم مۇشكۈل ئىدى...» [44] دەپ يازىدۇ. بابۇرنىڭ ئاتىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا 899-يىلى (مىلادىيە 1494-يىلى) ئۆلۈپ كەتكەن. يۇقىرىدىكى بايانلارنى ئاساس قىلساق، ئۇنىڭ سەئىدخان بىلەن كۆرۈشكەن يىللىرى دەل تەقۋا، شارابسىز ياشىغان ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. دېمەك، «باھادىرنامە» دىكى سەئىدخان بىلەن بابۇرنىڭ بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىشى سەئىدخان خاراكىتىگە ماس كەلمىمۇ، بابۇرغا ماس كەلمەيدۇ.

زەمبىرەك - مەن «باھادىرنامە» دىن ھالقىپ پىكىر يۈرگۈزگەن يەنە بىر تېمىدۇر. مەلۇمكى، زەمبىرەك - خېلى بۇرۇنلا ياسالغان مۇھىم ئۇرۇش قورالى. ئۇ ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن كاتتا كەشپىيات بولۇپ، «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» دېگەن دېگەن دېگەن سۆز مىلادىيە 1182-يىلى خەنزۇ تىلىدا پەيدا بولغان. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇيغۇرلار شۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنلا زەمبىرەك ياساشتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغان. تارىخنامىلەردە قەيت قىلىنىشىچە، سۇڭ دۆلىتى شۇ مەزگىللەردە «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» گە تەقلىد قىلىپ ياسىغان زەمبىرەك ناھايىتى ئىلغار قورال بولۇپ قالغان. يىراقتىن چەنلەپ ئېتىش، كۆيدۈرۈش ئۈنۈمى مىسلىسىز دەرىجىدە يۇقىرى بولغان. «موڭغۇل ئەسكەرلىرى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى شەھەر - قەلئەلەرنى ئالغاندا، ئۇ يۇرتلاردىكى ھۈنەرۋەن - ئۇستىكارلارغا چىقىلماسلىق توغرىسىدىكى خان تەرەپتىن چۈشۈرۈلگەن يارلىقنى ئەستە تۇتۇپ، ئۇلارنى زەخمىلەندۈرمەي خان ئوردىسىغا تاپشۇرغان؛ ئۇستىلار ئىچىدە ھەربىي قورال - ياراغ ئۇستىلىرى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر زەمبىرىكى ياسايدىغان ئۇستىلار ئالاھىدە ئېتىبارغا ئېلىنىپ، مۇئامىلە قىلىنغان... 1279-يىلى موڭغۇل ھۆكۈمرانلىرى ھەممە جايدىكى ئۇيغۇر زەمبىرىكى ياساشنى بىلىدىغان ئۇستىلارنى تاپىدۇ (ھازىرقى بېيجىڭ) غا يىغىش توغرىسىدا خاندىن يارلىق چۈشكەن...» [45]

ھازىر بېيجىڭدىكى جۇڭگو تارىخى مۇزېيىدا يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە... 1332-يىلى ياسالغان بىر مىس زەمبىرەك ساقلانماقتا. «بۇ زەمبىرەك ھازىرغا قەدەر تېپىلغان قەدىمكى ھەربىي قورال يادىكارلىقلىرى ئىچىدە

دۇنيا بويىچە دەۋرى ئەڭ ئۇزۇن بولغان زەمبىرەكتۇر... بۇ موڭغۇل زەمبىرىكى پۈتۈنلەي ئۇيغۇر ئۇستىكارلىرىنى يىغىپ كەلگەندىن كېيىن ياسالغان زەمبىرەكلەردۇر. (چۈنكى) ئۇنىڭدىن بۇرۇن موڭغۇللار بىلەن باشقا دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئۇرۇشلاردا موڭغۇللار زەمبىرەك ئىشلەتمىگەن. شۇ زامانلاردىكى ئۇرۇشلاردا جىن دۆلىتى ۋە جەنۇبىي سۇڭ دۆلىتى ئىشلەتكەن زەمبىرەكلەرمۇ «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» دەپ ئاتىلاتتى». [46] «مىلادىيە 12-ئەسىردە جەنۇبىي سۇڭ دۆلىتىنى قارشى تەرەپكە يىراقتىن ئوق ئېتىپ، زەربە بېرىشتە يۇقىرى ئۈنۈمگە ئىگە غالب ئورۇندا تۇرغۇزغان «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» ئەينى زاماندا ھەربىي ھۈنەر - سانائەت جەھەتتىكى بىر چوڭ كەشپىيات، ئۇيغۇر خەلقى تىكلەنگەن ھەربىي سانائەت تارىخىدىكى نامايەندە...» [47] دۇر.

مەن روماننى ئوقۇش جەريانىدا ئىشلىتىلگەن قورال - ياراغلارغا ئىزچىل دىققەت قىلىپ كەلدىم. مېنى تەئەججۈپكە سالغىنى، روماننىڭ 5-تومىنىڭ ئوتتۇرىدا ئاندىن «ئىسپەن قورغىنىنىڭ سېپىلى ئۈستىگە ئورنىتىلغان زەمبىرەكلەر زىيادە كۆپ ئىدى. بۇ، ئىسپەن دىكى شاھ قولى مەردان ئىسىملىك ئۇستا زەمبىرەكچىنىڭ تۆھپىسى ئىدى» [48] دېيىلگەن. بۇ ۋەقە 16-ئەسىرنىڭ دەسلەپكى يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ. كېيىنكى ئۇرۇشلار زەمبىرەك پات - پات تىلغا ئېلىنىدۇ. «تارىخى رەشىدى» دە ئەينى دەۋردىكى زامانىۋى ياراق بولغان زەمبىرەك ھەققىدە كۆنكرېت ئۇچۇر بېرىلمىگەن. «بابۇرنامە» دە بولسا، 1494-يىلى ۋەقەلىرىدە «قورغاننىڭ بۇرج (توپ ئورنى پوتەي) ۋە سېپىللىرىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشتى» [49] دېگەن قىستۇرما بايان بار. ئەجەب، بۇندىن بۇرۇن بۇ زېمىندىكى ئۇرۇشلاردا راستتىنلا زەمبىرەك ئىشلىتىلمىگەنمۇ؟...

مېنىڭ كۆڭلۈمنى يېرىم قىلغان مەسىلىلەر بۇلا ئەمەس. روماندا مەلىكە مەختۇمسۇلۇننىڭ كېيىنكى ئەۋلادى ھەققىدە ھېچقانداق ئۇچۇر بولماسلىقى، بابۇرنىڭ ھىندىستانغا يۈرۈش قىلىشىنىڭ سەۋەبىنىڭ ئېنىقسىزلىقى، شەرق ئەللىمىسى، ئۇيغۇرلارنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى ئەلىشىر نەۋائى ھەققىدە روماندا بەزى ئۇچۇرلار، يانداشما بايانلارنىڭلا بولۇپ، ئۇنىڭ بىر قېتىمىمۇ ئەينى ھەيداندا زاھىر بولماسلىقى... قاتارلىقلار روماندىن مەلۇم كەملىك ھېس قىلدۇردى.

ھۆرمەتلىك ياسىنجان سادىق چوغلان ئاكىمىز يۇرتىمىز تارىخىدىن ھالقىپ، ئوتتۇرا ئاسىيادەك كەڭ بىر مەدەنىيەت بەلبېغىنىڭ بىر - ئىككى ئەسىرلىك تارىخى ۋەقەلىرىنى بەدىئىيلەشتۈرۈپ قەلەمگە ئېلىشقا جۈرئەت قىلدى ۋە بۇ پىلانىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندىدى. نەشرىياتمۇ ئۇنىڭ

دەۋرنىڭ پۈتۈنلەي مەي-شارابسىز شەكىلدە بولغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلاتتىم. مەن مۇشۇ روماندىن شۇنداق بىر غايىۋى مەنزىرىنى ئىزدەيتتىم. ھالبۇكى، تارىخىمىزدا مۇنداق بىر غايىۋى دەۋر بولۇپ ئۆتمىگەن چىقى. شۇنداقتمۇ، ئەگەر «باھادىرنامە» دە شاراب ئوتتۇرىغا چىقىمىغان بولسا ياكى ھېچبولمىسا بۇقەدەر كەڭ ۋە ئاشكارا بايان قىلىنمىغان بولسا، بۇ كىتاب ئەۋلادلارنىڭ تەلتۆكۈس ئەخلاق ئوقۇشلۇقىغا ئايلانغان بولاتتى. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ئەگەر روماندا شاراب ئىچىش ئىشى مەلۇم دائىرىدە كۆرۈلگەن بولسا، بۇ پۈتۈنلەي دەۋرنىڭ خاتالىقى بولاتتى. بىراق، روماندا شاراب ئىچىش بەكمۇ «ئاممىۋى» ئىشقا ئايلانغان بولمىسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە، شاراب ئىچىش ئىشى ھېچكىمنىڭ يۈز تۇرا قارشىلىقىغا ئۇچرىمىغان. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ئاپتوردىن مەلۇم سەۋەنلىك ئۆتتى، دېيىشكە بولىدۇ. تەربىيەۋىلىك نۇقتىسىدىن ئالغاندا، بۇ تەرەپ، روماندىكى بىر نۇقتىسىدۇر. چۈنكى، تەنقىدىي رېئالزىمىنىڭ ھازىرقى ۋەكىلى، 20-ئەسىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نوبىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى ساھىبى گۈنتېر گراس: «ئەدەبىيات تېگى- تەكتىدىن ئالغاندا تەلىم-تەربىيە قورالى...» [50] دېگەن ئىكەن. ئەدەبىياتنىڭ رولى جەھەتتە، مەن مۇشۇ ئىدىيەگە سېغىنغۇچى. مەن «باھادىرنامە» ئوقۇرمەنلىرىنىڭ روماندىكى شاراب مەسىلىسىگە تەنقىدىي مۇئامىلە قىلماي، ئۇنى بۈگۈنكى مەدەنىيەت شالغۇتلىشىشنىڭ «كىلاسسىك يېشىل چىرىغى» دەپ تونۇۋېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن.

قەيت قىلىش زۆرۈركى، بۇنداق يىرىك تېمىدا ئەسەر يېزىش ۋە نەشر قىلدۇرۇش ھەممە يازغۇچىغا نېسىپ بولۇۋەرمەيدۇ. مۇنداق كەڭ سەھىپىلىك ئەسەرنىڭ ئاپتوردىن قانچىلىك غەيرەت، چىدامچانلىق، جاسارەت كېتىدىغانلىقىنى چۈشىنىش تەس ئەمەس. «باھادىرنامە» ئاپتورنىڭ نەچچە يىللىق ئاجايىپ زور مېھنىتىنىڭ نەتىجىسى. بۇ رومان ھەر تەرەپلىمە تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدۇ. مېنىڭ بۇ يازمام بۇ ھەقتىكى «دېڭىزدىن تامچە»، خالاس.

2010-يىلى 20-دېكابىر يېزىلدى، 2011-يىلى

20-ئىيۇن تۈزىتىلدى. پوسكام

ئىزاھلار:

- [1] ۋاينې (Wayne Viney). د، بېرت. كىڭ (D. Brett King)، (ئامېرىكا): «پىسخولوگىيە تارىخى»، دۇنيا كىتاب نەشرىياتى شىركىتى بېيجىڭ شىركىتى 2009-يىلى خەنزۇچە نەشرى، 5-بەت.
- [2] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 1258-، 1259-بەتلەر.
- [3] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم،

ئەمگىكىگە ياخشى باھا بېرىپ، روماننى نەشر قىلدى. «باھادىرنامە» بۈگۈنگىچە نەشر قىلىنغان ئۇيغۇر تارىخىي رومانلىرى ئىچىدە، بەدىئىي، ئىجتىمائىي ۋە تارىخىي قىممىتى جەھەتتە ئالاھىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك رومان دېيىشكە بولىدۇ. روماننىڭ ھەجىمىنىڭ چوڭلۇقى، تېمىسى، پېرسوناژلار ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشى، تارىخىي قىممىتى جەھەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ «سۇ بويىدا» سىدۇر. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ قەھرىمانلىق ئېپوسىدۇر.

مەن روماندىن ھالقىپ پىكىر يۈرگۈزگەن تېمىلارغا كەلسەك، شۇ دەۋر تارىخىغا ئائىت بىز بىلىدىغان ئەسەرلەردىن «زەپەرنامە»، «تارىخى رەشىدىي»، «بابۇرنامە»، «بۇخارا ياكى ماۋرائۇننەھر تارىخى» قاتارلىق كىتابلار بار. مىرزا مۇھەممەد دەھەيدەر كۆرەگان «تارىخى رەشىدىي» دە «تارىخى ئەسل» ناملىق يەنە بىر كىتاب يازغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا پەقەت ھۈسەين بايقارا ئوردىسىدىلا ئەلىشىر نەۋائى بىلەن زامانداش نۇرغۇن ئالىم، ئۆلىما، سەنئەتكارلار ئۆتكەنلىكى ئېنىق. ئۇلارمۇ تارىخ قالدۇرۇپ قويغان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. شۇڭا، مەن ھۆرمەتلىك ياسىنجان سادىق ئاكىمىزنىڭ بۇ روماننى يېزىشتىن بۇرۇن تۈرك تىلىدىن خەۋەردار بولۇشىنى شۇنچىلىك ئۈمىد قىلاتتىم. چۈنكى، ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىغا دائىر مەسىلىلەر تۈركىيەدە بۇرۇنلا تەتقىق قىلىنغان تېمىدا بولۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇنداقلا، ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق جۇمھۇرىيەتلەرگە بېرىپ، قەدىمىي ئىزلارنى زىيارەت قىلىشىنى، ئىمكانىيەت بولسا، شۇ دەۋر ھەققىدىكى تارىخىي كىتابلارنى كۆرۈپ بېقىشىنى تىلەيتتىم.

غايىۋى نۇقتىدىن ئالغاندا، بىر تارىخىي رومان يازغۇچىسى ۋاقتى كەلگەندە ئەينى دەۋرنىڭ سىياسىي تارىخ تەتقىقاتچىسىدىن ھالقىپ جەمئىيەت تارىخى تەتقىقاتچىسىغا ئايلانالىشى لازىم. ئۇ ئۆزى يازماقچى بولغان دەۋرنىڭ سىياسىي مۇناسىۋەتلىرىنى بىلىشتىن باشقا يەنە جەمئىيەت ئەھۋالىدىن تولۇق خەۋەردار بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئەينى دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالى ھەققىدىكى چۈشەنچىسى كەمتۈك بولۇپ قالسا، زىل تەرەپلەردە مەسىلە كۆرۈلۈشى تەبىئىي.

مەن ياسىنجان سادىق چوغلان ئاكىمىزنىڭ بۇ روماننى يېزىۋاتقانلىقى، نەشرگە تەييارلىنىۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار بولغاچقا، روماننىڭ كونكرېت مەزمۇنىدىن بىخەۋەر بولساممۇ، تېزىرەك نەشردىن چىقىشىغا تەقەززا ئوقۇرمەنلەرنىڭ بىرى ئىدىم. ئەلۋەتتە، روماننى كېچە-كېچىلەپ ئوقۇپ، ئاپتورنىڭ بۇ رومانغا قانچىلىك يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغانلىقىنى قىياسەن چۈشەندىم. ئەمما، مەن ئۆرپ - ئادەتلىرىمىز زور دەرىجىدە شالغۇتلىشىشقا قاراپ مېڭىۋاتقان بۇ كۈنىمىزدە، تارىخىمىزنىڭ مەلۇم بىر

1492 - ، 1493 - بەتلەر.

[4] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 1-توم، 131- بەت.

[5] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 1-توم، 282- بەت.

[6] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 1-توم، 247- بەت.

[7] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 1-توم، 276- بەت.

[8] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 1243- بەت.

[9] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 1414- بەت.

[10] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 1-توم، 248- بەت.

[11] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 1-توم، 277- بەت.

[12] ۋاينې. ۋىنېي، د. بېرېت. كىڭ (ئامېرىكا): «پىسخولوگىيە تارىخى»، 1- بەت.

[13] ۋاينې. ۋىنېي، د. بېرېت. كىڭ (ئامېرىكا): «پىسخولوگىيە تارىخى»، 2- بەت.

[14] ۋاينې. ۋىنېي، د. بېرېت. كىڭ (ئامېرىكا): «پىسخولوگىيە تارىخى»، 5- بەت.

[15] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 2-توم، 763-762- بەتلەر.

[16] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 1031- بەت.

[17] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 1027- بەت.

[18] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 946- بەت.

[19] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 948- بەت.

[20] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 3-توم، 1289- بەت.

[21] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 6-توم، 2383- بەت.

[22] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2007- يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 2008- يىلى 3- باسمىسى، 1- توم، 424، 425- بەتلەر.

[23] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 2- توم، 558، 559- بەتلەر.

[24] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 203- بەت.

[25] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 470- بەت.

[26] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 499- بەت.

[27] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 295-296- بەتلەر.

[28] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1991- يىلى ئۇيغۇرچە 1- نەشرى 1992- يىلى 1- باسمىسى، 11- بەت.

[29] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 12، 13- بەتلەر.

[30] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 357- بەت.

[31] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 24- بەت.

[32] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 33- بەت.

[33] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 35- بەت.

[34] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 48، 49- بەتلەر.

[35] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 129- بەت.

[36] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 306- بەت.

[37] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 37- بەت.

[38] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 43، 44- بەتلەر.

[39] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 357- بەت.

[40] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 161- بەت.

[41] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 161- بەت.

[42] مىرزا مۇھەممەد دەھىدە كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، 1- توم، 266- بەت.

[43] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 6-توم، 2380- بەت.

[44] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 356-357- بەتلەر.

[45] قۇربان ۋەلى: «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1986- يىلى ئۇيغۇرچە 1- نەشرى، 2- باسمىسى، 154- بەت.

[46] «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز»، 155، 156- بەتلەر.

[47] «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز»، 156- بەت.

[48] ياسىنجان سادىق چوغلان: «باھادىرنامە»، 5-توم، 2043- بەت.

[49] زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر: «بابۇرنامە»، 29- بەت.

[50] ئابدۇللا تالىپ: «يىللار ۋە ئەقىدە»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 2004- يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 10- بەت.

ئاپتور: پوسكام ناھىيەلىك 3 - ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇئەللىم.

ئەسىرنى يىغلاشقان بىر كۈن

— گىئىسانىيەنىڭ قەدىردان يازغۇچىسى مەرىھۇم چىڭغىز ئايمىتوفنىڭ كامالى ئېھتىرام ۋە چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن يىغشلايمەن

ئەنۋەر جان سادىق كۆكنۈر

يادىڭدە سۇ ئېيتچۇ سەن تۇغۇلغاندا،
ھەممە كۈلگەنكىن، سەنلا يىغلىغان.

شۇنداق ياشىغىنكى، كېتىر چىڭىڭدا،
ھەممە يىلدىن يىغلىسۇن، سەن ماڭغىن خەندان.
— ئابدۇراخمان جامى

روھىي ئانالىز تەتقىقاتچىسى سېگمۇند فروئىدنىڭ: «ئۆلۈم—جىمىكى تەپەككۈرنىڭ چىقىش نۇقتىسى» دېگەن گېپىنىڭ مەنىسىنى رەھمەتلىك ئانام ۋاپات بولغاندا بىر قېتىم ھېس قىلغان ئىدىم. ئاشۇ چاغلارغىچە ئانام ئۆلۈپ كەتمەيدۇ، دېگەن گۆدەكلەرچە ئاڭدا ياشاپ كەلگەن مەن، ئانام ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كىيىن، ئۆلۈم ھەققىدە تەڭسىز خىياللارغا بەند بولىدىغان بولۇپ قالدۇم. شۇ دەقىقلەردە، داڭلىق شائىر ئوكتاۋىئو پازنىڭ چىن ئۆلۈمنى مەدھىيەلەپ يازغان:

«جەستىمنى يېگىن ئەي، قۇياش،

ئۆلۈم ئىزدەش مەن ئۈچۈن ياشاش.»

دېگەن مىسرالرىمۇ ئېسىمدىن كەچتى. ھەم «قۇرئان كەرىم» دىكى: «ھەر بىر جان ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىغۇچىدۇر» دېگەن مۇتلەق ھۆكۈم مېنى ئۆلۈم ھەققىدە قايتىباشلاردىن چوڭقۇر ئويلىنىشقا دەۋەت قىلدى.

بەرھەق، ئىنسان ئۆلۈمگە خەلق ئېتىلىگەن، ئىنسان يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ۋەھشىلەرچە قوغلىشىدىن قېچىپ قۇتۇلغان بىلەن ئۆلۈمدىن قەتئىي قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ماھىيەتتە ئۆلۈمۈمۇ يۈكسەك نېمەت! ئۆلۈمنىڭ يۈكسەك نېمەت ئىكەنلىكىنى زاھىرەن تەرەپتىن ئەمەس، باتىنەن تەرەپتىن تەپەككۈر ئەتكەن ئۇلۇغ ئىسيانكار شائىر بابارەھىم مەشرەپمۇ مىلادىيەنىڭ 1711-يىلى 3-ئاينىڭ 21-كۈنى 71 ياشلىق چىڭدا، دار ئالدىغا كېلىپ:

ھەر كىشىنىڭ دەردى بولسا يىغلاسۇن يار ئالدىدا،

قالماسۇن ئەرمان يۈرەككە، ئەتسۇن ئىزھار ئالدىدا.

ئەندەلسى بىنەۋادەك نالەۋۇ ئەفغان بىلە،

دائىما يىغلاپ تۇرۇرمەن ئەينى گۈلزار ئالدىدا.

مەنىسۇرى ھەللاجدەك ئىچىپ ئىسرايى ئەنتەھۇر،
چەرخ ئۇرۇپ يىغلاپ تۇرۇرمەن ئۇشۇدەم دار ئالدىدا.
ھەر كىشى بىر جۈرئەتنى ئۇش ئەيلەسە بۇ بادەدىن،
ئول قىيامەتتە قىلۇرلەر ئەرزىنى جەبار ئالدىدا.
تەلبە مەشرەپ قىلماغىل سىرىڭنى زاھىدغە ئەيان،
ئايتىپ-ئايتىپ يىغلاغايىسەن ئاشىقى زار ئالدىدا.
دېگەن مەشھۇر غەزىلىنى ئوقۇپ «ئاخىرقى قېتىم كىشىلەرگە قاراپ، تەبەسسۇم قىلىپ... دارغا ئېسىلىپ جان ئۈزگەن ئىدى.»

ئەنە شۇنداق ئۆلۈملەر ئىچىدە يەنە تۆمۈر خەلىپە، ئابدۇقادىر داموللا، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى، تەۋىپىق ئەپەندى... قاتارلىقلارنىڭ ئۆلۈمۈمۇ بىر ئۆلۈم ئىدى. نىياز ھېكمىبەگ، رۇزى موللا، ھېكمىنۇر، مەمتىمىن ئاق كىرىپىك... قاتارلىق خەلقنىڭ مەڭگۈ قارغىشىغا قالغان مەلئۇنلارنىڭ ئۆلۈمۈمۇ بىر ئۆلۈم ئىدى.

راست، ھەممە جان ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىدۇ. ئەمما قانداق ئۆلۈش، نېمە قىلىپ ئۆلۈش—ئادەمنىڭ يۈكسەك ئىرادىسى ۋە قاتتىق پىرىسلىنىپ، چىڭقالغان ۋۇجۇدى ئىنكارغا باغلىق. ئۇنىڭ قۇۋۋىتى بىر ۋودورود بومبىسىنىڭ قۇۋۋىتىدىنمۇ كۈچلۈك بولسا كېرەك.

ناھايەت، ئەمدىكى سۆز پۇرسىتىنى سۆز مەنىلىرىمىزنىڭ ئەڭ يادروسىدا تۇرغۇچى، ئۆلۈم ھەققىدىكى تەپەككۈرىمىز ئۈچۈن يەنە بىر ئەڭ ئەلەملىك ھاياجانلىق قوزغاتقۇچىلىق رولىنى ئوينىغۇچى جاھان ئەھلىگە مەشھۇر بولغان قەدىردان يازغۇچى چىڭغىز ئايمىتوفنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى بايانلىرىمىزغا قالدۇرايلى.

ئايمىتوف ۋاپات بوپتۇ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان

ئالامەتلىرى ئەكسەلەنمەكتە... ئەنە، ئاۋۇ بىر چەتتە ئېچىنىشلىق سوزۇپ ھۇۋلاپ ئايتماتوققا نالە قىلىۋاتقان تاشچاينار، ئەكبەرە ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى خۇمكالا، سۆيگۈنئاي... لار ئانىسى ۋە دادىسى بىلەن بىللە سوزۇپ ھۇۋلاپ ئايتماتوققا قايغۇرماقتا. بۇ بىر توپ بۆرىلەر قىيامەتنىڭ پىلتىسى ئىنسانلارنىڭ ئۆزلىرى ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم بىلدۈرۈپ قويماقچى بولغاندەك، ھازىدار بولۇپ كەلگەن لەكىمىڭ ئادەملەرگە قاراپ ئاچچىق ھۇۋلماقتا ئىدى...

«ساردال قىز» رومانىدىكى ئارسەن سامانچى بىلەن مۇھەببەتنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، نام-ئابروي، پۇل-مالغا دۈم چۈشكەن ئايدانا ئوتتۇرىسىدىكى تىراگېدىيە ۋە ئوۋلىنىش قىسمىتىدىن قۇتۇلالمىغان بىچارە يولۋاس... لارمۇ ئايتماتوفنىڭ ۋاپاتىغا سۈكۈت قىلماقتا ئىدى...

مانا بۇ كۈندە، ھەر قايسى دۆلەت ۋە رايونلاردىن ئايتماتوفنىڭ ۋاپاتىغا كەلگەن مىڭلىغان كىشىلەر ئايتماتوف ئۈچۈن سۈكۈتتە تۇرماقتا ئىدى، قىرغىزىستان دۆلەت بايرىقى ئۈچ كۈنگىچە يېرىم چۈشۈرۈلدى، ئايتماتوف تۇغۇلغان شېكەر ئاۋۋىلى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان شۇ كۈندىكى، ئەدەبىياتنىڭ سېھىرلىك كۈچى ئىنسانلارنىڭ قەلبىنى بىر-بىرىگە باغلىغان ئاشۇ مىنۇتلارغا، ئاشۇ شانۇ شەۋكەتلىك ۋە ئەڭ قىممەتلىك ئۆلۈمگە نېمە يەتسۇن؟! ئايتماتوف قەبرىسىگە گۈل قويغان تالاي كىشىلەر ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ئايتماتوف بىلەن قىيامى خۇشلاشقاندا، پەقەت بار كۈچىنى يىغىپ: «خەير، ئايتماتوف!» دېگەن سۆزنى ئاران دېيەلگەندۇ-ھە؟! مانا بۇ ئايتماتوفنىڭ ئۆلۈمى، مانا بۇ بىر ئەسىرنى بىر كۈندە يىغلاتقان ئەڭ سۆيۈملۈك يازغۇچى چىڭغىز ئايتماتوف ئىدى!!!...

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا، تىل-ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچۇمنىڭ ھاياجان بىلەن: «بىزدە، دۇنياغا داڭلىق چىڭغىز ئايتماتوف دېگەن يازغۇچى بار، ئۇ بەك تالانتلىق يازغۇچى» دېگىنىنى ئاڭلاپ، «قانداقراق كىشىدۇ ئۇ-ھە؟» دەپ قىزىقسىنىپ، ئوقۇتقۇچۇمنىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغان ئىدىم. 7-سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم بولسا كېرەك، بىر كۈنى بىر قىسىم كەپسىز بالىلار بىرلىشىپ، بىر يېرىم كويغا ئۈزۈم ھارىقى ئېلىپ بازارنىڭ بىر بۆلۈكىدا راسا ئىچىشكەن ئىدۇق. ھاياشمايلا بېشىمىز قىيىپ، ئېگىز-پەس دەسسەپ، «ئەرشىئەلاغا چىقىپ» بوپتۇق، بىر چاغدا ياتاققا كەپقايتىمەن، (ئۇ چاغدا يېزىنىڭ بالىلىرى ناھىيە ئىچىدىكى مەكتەپتە ياتاقلىشىپ ئوقۇيتتۇق.) ھېلىقى تىل-ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچۇمنىڭ ئايتماتوف ھەققىدىكى قالىتىس تەرىپى ھېنى بەك ئەسىر قىلىۋالدىمۇ-قانداق، مەن مەستلىكىمدە خۇدۇمنىمۇ بىلمەي: «مەن چىڭغىز ئايتماتوف بولىمەن، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئېشىپ چۈشمەن!» دەپ ساراڭدەك جۆيلۈپ، ياتاقنى بېشىمغا كىيىپتىكەنمەن. ساۋاقداشلىرىم ھېنى «ماقۇل ئايتماتوف بولساڭمۇ بولغىن، ئەمما، جىم يېتىپ

چىقىمدا، قۇلقىمغا ئىشەنمەيلا، داڭقىتىپ تۇرۇپ قالغان ئىدىم. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ ۋۇجۇدۇم گويا قىزىتىلغان زىخنى باسقاندەك بىئىختىيار ۋىترىدە قىلىپ كەتتى. 1995-يىلى ئۆكتەبىرنىڭ بېشىدا سۆيۈملۈك يازغۇچىمىز ئۆتكۈر ئەپەندى ئالەمدىن ئۆتكەندىمۇ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن قەدىردان يازغۇچىمىز زوردۇن ساپىر ئۆلۈپ كەتكەندىمۇ... ئەنە شۇنداق قاتتىق ئەپسۇسلىنىش ئىچىدە داڭقىتىپ تۇرۇپ قالغان ئىدىم. ئەنە شۇنداق بىر قاتار بىمەھەل ئۆلۈملەرگە ھىڭ ئەپسۇس ئېيتىپ يۈرۈۋاتقان كۈنلەردە تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئورتاق بايلىقى ۋە ئۈنۈپ قالسا بولمايدىغان ئەڭگۈشتەرى بولغان، «ئاق پاراخوت»، «قىيامەت»، «ئەسىردىن ھالقىغان بىر كۈن»، «كاساندىرا تامغىسى»، «سامانچىنىڭ يولى»، «فۇجىيامادا قەدىرتۇن»، «تاغلارگۈمۈرۈلگەندە» («ساردال قىز» دەپمۇ ئېلىنغان.) قاتارلىق بىر تۈركۈم دۇنياۋى پەللىدىكى نادىر ئەسەرلىرى بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى تەپەككۈرىغا يېڭىچە ئويلىنىش ۋە ھاياتى تەپەككۈر ئاتا قىلغان دۇنياغا مەشھۇر قەدىردان يازغۇچى چىڭغىز تۆرەقۇلىۋىچ ئايتماتوف ئوغلى 2008-يىلى 6-ئاينىڭ 10-كۈنى گېرمانىيەنىڭ نىيۇرېنبرىگ شەھىرىدە بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلاشقان ئىدى... ئۆزۈمچە جىمجىت تۇرۇپ قالدۇم. ئايتماتوفقا جىمجىت ئەزگۈ تىلەك تىلدىم. ئىچىمدە جىمجىت يىغلىدىم...

شۇ تاپتا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلارمۇ ئايتماتوفقا مۇڭلۇق ماتەم بىلدۈرمەكتە. ئۇزايدىن قارىغاندا بەك جۈدەپ كەتكەن بولسا كېرەك، «جەمەلە» پوۋېستىدىكى جەمەلە بېشىدىكى ئاق ياغلىقنىڭ ئۈچى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتكەچ دانىيار بىلەن بىللە ئايتماتوف! قېنى سىز؟!... دەپ ئۇن سېلىپ يىغلىماقتا. «ئاق پاراخوت» تىكى مۆمۈن چالمۇ ئۆكسۈپ-ئۆكسۈپ يىغلىغىنچە، ئاتىسىنى ئىزدەپ ئىسسىق كۆلگە ئۆزىنى ئاتقان ھېلىقى بالىنى ئەگەشتۈرۈپ، ھازىردا لارنىڭ قاتارىغا قىستالدى... ئەنە يىراق تاغ چوققىسىدا بىر جۈپ بۇغا ھېچكىمگە بىلىندۈرمەي كۆز يېشى قىلىۋاتىدۇ. ئەنە، «ئەسىردىن ھالقىغان بىر كۈن»دىكى، بالىسىنىڭ ئاتقان ئوقىدا قۇشقا ئايلىنىپ ئۈچۈپ كەتكەن نايمان ئانا، بار ئاۋازى بىلەن جار سېلىپ، «ئاھ، باغرىم، ئايتماتوف، ئاھ، كۆز نۇرۇم ئايتماتوف!...» دەپ نالە-پەرياد قىلغىنچە ئايتماتوفقا ھازا ئېچىۋاتىدۇ. يەنە، يىدىگەي، ئەبۇ تالىپ، قازانقاپ، ساۋۇتلارمۇ باشلىرىنى ئېگىپ جىم تۇرۇشماقتا. ئەنە «قىيامەت» تىكى ئەيسا، پونتى پىلاتلارمۇ سۈكۈتتە تۇرماقتا. ئەنە، مويىنقۇم چۆلىدىكى نەشكەشلەر بىلەن يەنى رەزىللىك كۈچلىرى بىلەن ئېلىشىپ ھاياتىدىن ئايرىلغان ئاۋدى كاللىستىراتوف ئايتماتوف ئۈچۈن ئۇنىسىز يىغلىماقتا... ئايتماتوف ئۇنىڭغا «ئەقەدەڭنى ھاياتىڭدىن ئۈستۈن تۇت!» دېگەن سادالارنى ياڭراتقان دەك بولماقتا... بازارباي، بوستونلارنىڭمۇ بېشى چۈشۈپ كەتكەن، ساقاللىرى بويلاپ چۈشۈۋاتقان ياش تامچىلىرىدا «قىيامەت» نىڭ جىمى

ئۇ خىل كۈچلۈك تەسىرنىڭ تۈرتكىسىدە «ئۆزىدىن كېچىش، مۇقەددەس دەم ۋە ئادەملەر قىيامىتى» ناملىق ئوقۇش پۈتكۈزۈش ئىلمىي دىسسىپلىنىسىنى ئاشۇ «قىيامەت» رومانىنى شەرھلىگەن ئاساستا يازغان ئىدى. يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم بۇ ماقالەمنى بىر كۆرۈپلا «قالتىنسى ياخشى يېزىپسەن!» دېگىنىدە، مۇئەللىمنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولغان مەن ئىچ-ئىچىمدىن يەنىلا ئايتىماتوفقا تەشەككۈر ئېيتقان ئىدىم. دەل مۇشۇ دەقىقىلەردە، غەرب مودېرنىزم ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى، «يېگانە ئادەم» ناملىق داڭلىق پوۋېستى بىلەن شۆھرەت قازانغان، ئەسەرلىرىدە بىمەنچىلىك بەلسەپىسىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ يورۇتۇپ بەرگۈچى، 1957-يىلى نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا نائىل بولغان داڭلىق يازغۇچى ئالبېرت كامۇسنىڭ «سەنئەت-ئىنسان ئىزتىراپلىرى ۋە خۇشاللىقنىڭ بىپايان مەنزىرىلىرىنى سىزىش ئارقىلىق دىللارغا تەسىر قىلغۇچى قۇدرەتلىك كۈچتۈر» دېگەن مەنىلىك سۆزى ئېسىمدىن كەچتى. ئايتىماتوف قەلىمى ئارقىلىق مىليونلىغان دىللارنىڭ يۈرەك تارىنى چەكتى. ئۇ ئەسەرلىرىدە ئۆزىدىن ھالقىغان ئوتتۇرىچە يۈكسەك ئاڭ دۇنياسىنى رېئاللاشتۇرۇش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر پۇجۇلاندى. ئۇ بىر ئىنساننىڭ زىغىرچىلىك ئەقىدىسىدىن كائىناتقىچە، ئادەمدىن ئادەمگىچە، ئادەمدىن تەبىئەتكىچە... بولغان بارلىق ھايات قىممەتلىرىنى، تىراگېدىيەلىرىنى، ئىنساننىڭ ئۆزىنى تونۇش ۋە ئۆزىنى قۇتقۇزۇش يولىدىكى بارلىق ئۇرۇنۇشلىرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر مېھنەت قىلدى. روھى تاكامۇللۇق قوغلىشىشى ھاياتىدىكى ئەڭ مۇھىم مەقسەت قىلدى. بۇ ھەقتە ئايتىماتوف: «ئادەمنىڭ ياشاشىكى ئەھمىيىتى-ئۆز روھىنى كامالەتكە ئىگە قىلىش، دۇنيادا بۇنىڭدىن باشقا بۈيۈك مەقسەت يوق» دېگەن ئىدى. ئايتىماتوفنىڭ بۇ يۈكسەك ئەقىدىسى ماھىيەتتە ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ «ھەقىقىي بايلىق-روھىي بايلىقتۇر» دېگەن قىممەتلىك بەرھەق سۆزىنىڭ ئايتىماتوف ۋۇجۇدىدا چاقىنىشى ئىدى. ئەنە شۇنداق بولغاچ، ئايتىماتوف قەلىمىدىكى ئوبرازلارمۇ چىن مەنىدىن يۈكسەك ئەقىدە بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدىكى، ياشاش بىلەن تەقدىر ئوتتۇرىسىدىكى، تەبىئەت بىلەن جانلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى تىرىكشىش ئارقىلىق نامايان بولىدىغان روھ ئىدى. پۈتۈن دۇنيادىكى ئىنسانلارنى يۈكسەك ئەخلاق ئارقىلىق ئۆز-ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا چاقىرىش، تەبىئەت بىلەن ئادەمنىڭ ماسلىق ئىچىدە قانۇنىيەتلىك ھالدا، بىر-بىرىنى تىرىپىرەن قىلماي بىللە مەۋجۇت بولۇشقا دەۋەت قىلىش، ئىنساننى ئۆز نىيەت، پىئىللىرى ئۈستىدە ئويلىنىدۇرۇش-ئايتىماتوف ئۆمۈرۋايەت تولغان تېپا بولسا كېرەك. شۇڭا ئايتىماتوف «ھەركىم ئۆز روھىدا كۈرەش قىلىشى كېرەك» دېگەننى مۇنداقلا دېمىگەن بولسا كېرەك. شۇنداق، ئايتىماتوف دۇنيا ھەققىدە، ئادەمنىڭ ھازىرى ۋە كەلگۈسى تەقدىرى ئۈستىدە بارلىق ئىنسان سۆيەر مۇرۇۋەتلىكلەرگە ئوخشاش چوڭقۇر ئويلىنىدى. شۇ ۋەجىدىن ئەدەبىياتنىڭ ئادەمنى ئىختىيارسىز جەلپ قىلغۇچى تىل بالاغەتلىرى

ئۇخلىغىن!» دېسىمۇ ئۇنىماي، مېنى ئايتىماتوف بولغىلى قويمىدىڭلار، دەپ يەنە ئەسكىلىك قىلىپ، چار ساپتىكىنەمەن. ئەتىسى ساۋاقداشلىرىم، ئاخشامقى جۆيلۈشلىرىمنى يۈزۈمگە سالغاندا كىرگىلى يەر تاپالماي، لازىدەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدىم. شۇندىن باشلاپ ساۋاقداشلىرىم ھېمىشە مېنى: «ھەي، چىڭغىز ئايتىماتوف، قانداقراق؟» دەپ ئەتەي تە قىلىپ چىشىمنى قېرىشتۇراتتى. قانداقلا بولمىسۇن، مەستلىكىمدە دېگەن ئاشۇ جۆيلۈشلىرىمگە ھېلىھەم قاتتىق خىجىل بولمەن! بۇ جۆيلۈشلىرىم بىر جەھەتتىن ئايتىماتوفقا بولغان ئەسەبىيلەرچە ھۆرمىتىمنى ئاشكارىلاپ قويغان بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن «ئۆزۈمنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپتىمەن، پالاسقا يۆڭىلىپ ھەپتە يېتىپتىمەن» دېگەن مەسخىرىلىك مەنىسىمۇ ئاشكارىلاپ قوياتتى. شۇندىن باشلاپ ئانچە-مۇنچە بىر نەرسە يېزىپ يۈرىدىغان مەن، تېخىمۇ قىزىقىپ بىر نەرسە يازىدىغان، توختىماي كىتاب ئوقۇيدىغان بولدۇم. چۈنكى، مەن ئايتىماتوف بولالمىساممۇ، ئۆزۈمگە لايىق ئەسەر يېزىپ تۇراي دېگەن نىيەتكە كەلگەندىم. چۈنكى، ھېلىقى بىمەنە جۆيلۈشلىرىم ئالدىدا تاكى بۇ كەمگىچە ئۆزۈمدىن-ئۆزۈم خىجىل بولۇپ يۈرىمەن. بۇرۇن ئايتىماتوفنى يۈزەكى تونۇپ غايىۋانە ۋە چوڭقۇر ھۆرمەت قىلغان بولسام، ئاخىرى، ئايتىماتوفنى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇشقا بارغان يىلى ئەسەرلىرىنى قىزىقىپ ئوقۇپ رەسمىي ئەقلى تەپەككۈر بىلەن تونۇشقا باشلىدىم. ئايتىماتوف ئەسەرلىرى ئىچىدە ئەڭ دەسلەپ ئوقۇغىنىم «جەمىلە» بىلەن «ئاق پاراخوت» پوۋېستى بولدى. ئۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇۋېتىپ ئېيتقۇسىز دەرىجىدە ھاياجانلانغان ئىدىم. كېيىن «قىيامەت» رومانىنى ئوقۇدۇم. «قىيامەت» رومانىنى بىرىنچى قېتىم ئوقۇپ، تازا چۈشىنەلمەي، قايتا ئوقۇپ رومانغا ئەسىر بويىكەتتىم. روماننىڭ مەن سىزىمىغان يەرلىرى يوق دېگۈدەك ئىدى. روماندىكى ئاۋدى كاللىستروفنىڭ موينىقۇم چۆلىدىكى گېرىشان... قاتارلىق زەھەر سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار بىلەن بولغان قەيسەرئانە كۈرەشلىرى ۋە شۇ جەرياندىكى كېيىك ئوۋلاشقا چىققان كىشىلەر بىلەن بۆرىلەر پاجىئەسىنىڭ بىر سىزىق ئۈستىگە چۈشۈپ قېلىشىدەك... ھەم پاراللېل ھەم ئەگرى-توقاي ۋە قەلىكلەر ئارقىلىق قانات يايدۇرۇلغان بۇ رومانغا شۇنچىلىك ئەسىر بولۇپ كەتتىمكى، بەش يىللىق ئىستۇدىيەتلىق ھاياتىمدا ئوقۇتقۇچىلىرىمنىڭ بىزگە سۆزلىگەن بارلىق دەرسلىرىنى ھەرگىزمۇ «قىيامەت» كە تەڭ قىلمايتتىم. «قىيامەت» تىن ئالغان دەرسىمنىڭ تەمى تاكى ھازىرغىچە روھىيەت ئېغىزلىرىمدىن كەتمەگلىك. ئولتۇرسام، قوپسام، ئوڭۇمدىمۇ، چۈشۈمدىمۇ ئاشۇ «قىيامەت» ئىدى. ماڭا ئالاھىدە تەسىر قىلغان «ئىز»، «ئويغانغان زېمىن»، «چالا تەگكەن ئوق»، «قاينام ئۆركىشى» قاتارلىق رومانلار بىلەن تەڭ قاتاردا «قىيامەت» رومانى ھەممىدىن بەك تەسىر قىلغان

ئارقىلىق تىلىنىڭ مەنىگە ئۆتۈشتىكى كامالەتلىرىنى ھەم ئاددىي ھەم مۇرەككەپ سۆزىتلەر راۋاجىدا، ئىنساننىڭ رېئال تەقدىرى ئۈستىگە جىپىلاشتۇردى، ئايماتوف ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئەنە شۇنداق يۈكسەك پەللىلە ياراتتىكى، رىۋايەتنى ئىنساننىڭ ھازىردىكى مەۋجۇتلۇق ھالىتىگە تەققاسلىدى. ئىنساننىڭ ئۆزىنى ئۇنتۇش جەريانىدا يوقاتقانلىرىنى قايتا تېپىۋېلىشقا، شۇ تاپقىنىدىن روھىي ئوزۇق ئېلىشقا چاقىرىق قىلدى. «ئەسەردىن ھالقىغان بىر كۈن» رومانىدىكى رىۋايەتلىشىپ كەتكەن ماڭقۇرتنىڭ بېشىدىكى ماڭقۇرتلۇق بۆكىنى رېئال ماڭقۇرت سابتقا شۇ دەرىجىدە قاملاشتۇرۇپ كىيگۈزەلگەندىكى ماھارەتتىن، نايمان ئانىنىڭ بىر قۇشقا ئايلىنىپ: «سەن كىم بىلەمسەن؟ ئاتاڭ دۆدەنباي، مەن سېنىڭ ئاناڭ...» دېگەندىكى ئېچىنىشلىق ئىلتىجالرىغا پەرۋا قىلمىغان ماڭقۇرتنىڭ، ئانىسىنى ئۆز قولىدا ئۆلتۈرۈۋېتىشتەك پاجىئەلىرىنى ھازىرقى زاماندىكى ماڭقۇرت سابتقا تەققاسلاشتىكى ماھارەتتىن ھەيرانۇھەس قىلىپ، نەقەدەر سۆيۈنگەن ئىدۇق - ھە؟... ئەنە ئاشۇنداق، ئىنساننىڭ ئۆز كىملىكىنى ئىزدەش يولىدىكى بۆيۈك تىراگېدىيەلەرنى بىزگە ئۆزىنىڭ كىشى دىلىنى مەستخۇش قىلغۇچى ماھارىتى بىلەن ئىپادىلەپ بەرگۈچى ئايماتوف ئەمدى نەدە؟!... ئۇ كەتتى!!!... ئۇ ئۆزىنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن شېكەر ئاۋۇلىنىڭ مېھرىلىك توپىسىغا كۆمۈلدى! ياق، ئۇنىڭ مۇبارەك تېنى ئۇ يەرگە كۆمۈلگەن بىلەن، ئەسلى ئۆزى ئاللىقاچان دۇنيادىكى مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ قەلبىگە دەپنە ئېتىلدى. ئۇ ھايات ۋاقتىدا ئېرىشكەن شان - شەرەپلەرنى ساناپ باقساقلا ئۇنىڭ جاھان خەلقىنىڭ قەلبىلىرىدىكى ئورنىنى ۋە دۇنيانىڭ تىنچلىقى ۋە ئەدەبىيات - سەنئىتى ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىم روللارنى ئوينىغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز. ئۇ ئۆزىنىڭ شانلىق ھاياتىدا لېنىن نامىدىكى تۈرلۈك مۇكاپاتلارغا ئېرىشىش بىلەن بىللە قىرغىزىستان رېسپوبلىكىسىنىڭ «ئەل سۆيگەن يازغۇچى» مۇكاپاتىغا نائىل بولغان، ھەم يەنە ئىتالىيەنىڭ «ئېستروپى» ۋە ھىندىستاننىڭ «جاۋاھەرلال نېھرو» نامىدىكى خەلقئارالىق مۇكاپاتلارنىڭ لائورىياتى، ئاۋستىرىيەنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئەدەبىيات مۇكاپاتىنىڭ لائورىياتى، ئىتالىيەنىڭ «ئالتۇن ياپراق» مۇكاپاتىنىڭ لائورىياتى، ياپونىيەنىڭ «شەرق پەيلاسوپى» مۇكاپاتىنىڭ لائورىياتى بولغان، پولشانىڭ «كۈلۈمسەرەش» ئوردىنى، «ماناس - 1000» پائالىيىتىنىڭ «ماناس» ئالتۇن ئوردىنى، قازاقىستاننىڭ «تىنچلىق ۋە روھىي ئىتتىپاقلىق» ئوردىنى، ئۆزبېكىستاننىڭ «دوستلۇق» ئوردىنى، «قازاقىستاننىڭ ئەل يازغۇچىسى» دېگەن ئاتاق، ئوردىنلارغا مۇشەررەپ بولغان، 2007 - يىلى تۈركىيە ئالزىخ ئايمىقى بىلەن ياۋروپا - ئاسىيا يازغۇچىلار جەمئىيىتى بىرلىشىپ، ئايماتوف ھۆرمىتىگە ئاتاپ «15 - قېتىملىق خەلقئارالىق كەسپىي شېئىر كېچىلىكى» نى ئۇيۇشتۇرغان، ئۇنىڭغا «2006 - يىللىق تۈرك دۇنياسى تۆھپە مۇكاپاتى» نى بەرگەن. 1982 - يىلىدىن باشلاپ نوبېل ئەدەبىيات

مۇكاپاتىنىڭ نامزاتلىقىغا كۆرسىتىلىپ كەلگەن. يەنە ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىكى، ئايماتوف قىرغىزىستان، رۇسىيە، فىرانسىيە، پولشا، گېرمانىيە، بېلگىيە، كانادا، ياپونىيە قاتارلىق سەككىز دۆلەتنىڭ «مەڭگۈلۈك پەخرىي دوكتورى» لىق ئۇنۋانىغا نائىل بولغان. ئايماتوف يەنە پارىژدىكى ياۋروپا ئىلىملەر، گۈزەل سەنئەت ۋە ئەدەبىيات ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىكى، دېموكراتىك گېرمانىيەنىڭ گۈزەل سەنئەت ئاكادېمىيەسىنىڭ پەخرىلىك ئەزاسى بولۇش بىلەن بىللە قىرغىزىستاننىڭ، بېلگىيە - گوللاندىيە - ليوكسەمبورگ ئىقتىسادىي ئىتتىپاقى ۋە شىمالىي ئاتلانتىك ئوكيان كېڭەش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەلچىلىك خىزمىتىنى ئىزچىل ئۆتەپ كەلگەن. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ دۇنيادىكى 170 تىلدا 600 قېتىم نەشر قىلىنىپ، ئومۇمىي تىراژىنىڭ 40 مىليوندىن ئاشقانلىقىنىڭ ئۆزىلا ئايماتوفنىڭ مۇبارەك نامىنىڭ جاھان خەلقىلىرىدىكى مۇرۇۋەتلىك ئورنىنى يەنە بىر قېتىم تەستىقلايدۇ!...

شۇنداق، 20 - 21 - ئەسىر دۇنيا ئەدەبىياتىنى ئايماتوفسىز مۇكەممەل بايان قىلىپ بەرگىلى بولمايدۇ. جۇڭگو بۈگۈنكى دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ داڭلىق ۋەكىلى ۋاڭ مېڭ «ئايماتوف، گارسىيە ماركوس، كافكا، ھېمىڭۋاي قاتارلىق تۆت جەت ئەللىك يازغۇچى جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن» دەيدۇ. نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىنىڭ باھالاش ھەيئەت ئەزاسى، ئاتاقلىق ئەدەبىي تەنقىدچى ليۇ زەيفۇ 1987 - يىلى «ئايماتوف ئەسەرلىرىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىنىشى ھېمىڭۋايدىن كەم ئەمەس» دېسە، تەنقىقاتچى ۋاڭ جىەنجى «جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىغا ئەڭ چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن يازغۇچى ئايماتوفتىن باشقىسى ئەمەس» دەيدۇ.

ئايماتوفنىڭ ۋاپاتىغا قارىتا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پىرېزىدېنتى گورباچېف «ئادەمگەرچىلىكى كۈچلۈك ئۇلۇغ دوستۇم ئايماتوفنىڭ ئارىمىزدىن كېتىشى سوۋېت ئەدەبىياتى ئۈچۈن ئورنىنى تولدۇرۇۋالغۇسىز ئېغىر يوقىتىش بولدى» دېسە، رۇسىيەنىڭ سابىق باش باقانى پۈتىن: «ئۇلۇغ يازغۇچى، چوڭقۇر ئويچىل، مېھنەتكەش گۇمانزەمچىنىڭ سېمىسى قەلبىمىزدە مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ» دەپ ھازا تېلېگراممىسىنى يوللىغان. شۇنداقلا رۇسىيەنىڭ ھازىرقى باش باقانى مېدۋېدىق قاتارلىق يېتەكچىلەر قاتناشقان 600 دەك ئادەم ئايماتوف ئۈچۈن ئالاھىدە بىر مەنۇتلۇق ھازا بىلدۈرۈش يىغىلىشىنى ئۆتكۈزگەن. بۇنىڭدىن باشقا فىرانسىيە، تۈركىيە، گېرمانىيە قاتارلىق 20 نەچچە دۆلەتنىڭ دۆلەت باشلىقلىرى ۋە بىرلەشكەن دۆلەتلەر پەن - مەدەنىيەت ئۇيۇشمىسى ھەر تۈرلۈك ھازا بىلدۈرۈش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشقان. تۈركمەن خەلق يازغۇچىسى ر. ئىسەنەۋ: «بۇ دۇنيادىن ئورنىنى ھېچكىم باسالمىدىغان ئىنساندىن بىرى كەتتى، ئېھتىمال، ئايماتوفنىڭ تالانتى، ئۇنىڭ پەلسەپىۋىلىكىنى ئەمدى ھېچكىم ئىككىنچىلەپ قايتىلىيالمايدۇ، موڭغۇللارنىڭ چىڭگىزخاننى دۇنيانىڭ يېرىمىنى قورال بىلەن بېقىندۇرغان

يۈرۈپتىمەن، ئەمدى ئەپسۇسلۇق ئىچىدە شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدىمكى، بىرەر قېتىم ئادەم بولاي دەپ ئېسىم يازماپتىمەن!» دېگەن ئىدى. شۇنداق، ئايتماتوفمۇ «ئادەمگە ھەممىدىن قىيىن توختايدىغىنى - كۈنساين ئادەم بولۇش» دېگەن ئىدى.

مەيلى دۇنيادىكى قايسىبىر ئالىم، يازغۇچى، شائىر، پەيلاسوپ بولسۇن، ھەممىسىنىڭ ئورتاق پۈچۈلىنىدىغان تېمىسى شۇكى: ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا - ئادىمىيلىك ھەققىدە باش قاتۇرۇشىدۇ. ئادىمىيلىكنى ئىپادىلەش ئۈچۈن تەر تۆكۈشىدۇ... ئۇلار ئىپادىلەۋاتقان ئادىمىيلىك ئېكولوگىيەسىنىڭ بۇزۇلۇشى ماھىيەتتە يەر شارى ئېكولوگىيەسىنىڭ بۇزۇلغىنىغا باراۋەر ئىدى!... ئەدىبلەرنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ رېئال تەقدىرى ئۈستىدە ئىدراك - تەلەپ قىلىشى - ماھىيەتتە ئۇلارنىڭ ئىنساننى، تەبىئەتنى چوڭقۇر سۆيگەنلىكىنىڭ بېشارىتى. مەشھۇر ئەللامە جالالىددىن رۇمى: «ئىدراك قىلىشنى بىلگىنى ئۈچۈن، ئاسماننىڭ، يەرنىڭ ھەممىسى سۆزدۈر» دېگىنى - دەل ئىنسانىيەتنىڭ قاينۇسى ئۈچۈن قاينۇرۇۋاتقان ئايتماتوفتەك ئىنسان سۆيەرلەرگە تولىمۇ ماس كەلسە كېرەك.

بۇ ھەقتە داڭدار پەيلاسوپ نېچىشنىڭ «زورۇ ئاستىر شۇنداق دەيدۇ» ناملىق كىتابىغا كىرگۈزگەن بىر مەسەلىنى قىسقىلا ئەسكەرتىشنى لايىق كۆردۈم.

«زورۇ ئاستىر... ئاجايىپ تاڭ شەپقىتى قارشى ئېلىپ، قۇياشقا مۇنداق دېگەن: «سەن ئۇلۇغ ئاسمان جىسمى، ئەگەر ئۆزۈڭنىڭ سېخى نۇرۇڭنى چىچىپ تۇرىدىغان كىشىلەردىن مەھرۇم بولساڭ، بەختىڭ قەيەردە بولىدۇ؟»

زورۇ ئاستىر كىشىلەرنى ئويغىتىش غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۆزلۈكىدىن تاغدىن چۈشۈپ ئورمانلىققا كىرگەن چاغدا بىر بوۋايغا ئۇچراپ قالغان، بوۋاي توختاپ ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەن: «ھەي، سەرسان بولۇپ يۈرگۈچى ماڭا ناتونۇش ئەمەس، نۇرغۇن يىل ئىلگىرى ئۇ مۇشۇ جايدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ ئىسمى زورۇ ئاستىر، لېكىن ئۇ ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ. ئۇ چاغدا سەن كۈلنى ئېلىپ پاناھلىنىش ئۈچۈن تاغدىكى ئورمانلىققا كىرىپ كەتكەنىدىڭ؛ ھازىر سەن ئۆزۈڭنىڭ ئوتنى ئېلىپ جىلغا ئىچىگە بارماقچىمۇ؟ سەن ئوت قويغۇچى دېگەن جىنايى جازاغا ھۆكۈم قىلىنىشتىن قورقما سەن؟»

زورۇ ئاستىر ئۇنىڭغا جاۋابەن «مەن ئىنسانلارنى ياخشى سۆيىمەن، دېگەن».

ئايتماتوفتىكى يۈكسەك ئەقىدە دەل ئىنساننى ئىنسانغا تونۇتۇش جەۋھەرلىرىدىكى جەۋھەر - ئىنساننى سۆيۈشتە ئايان بولغان ئىدى!...

21- ئەسىر داۋام قىلماقتا. ئايتماتوف بۇ ئەسىرنى يىغلاقتىنچە بىزدىن ئايرىلدى!... شۇ تاپتا، ئايتماتوفقا قاينۇرۇپ چايغالغان ئىسسىق كۆل، بايقال، بۇغدا كۆللىرى، ئېرتىش، تارىم، دوناي دەريالىرى بۇ پەخىرلىك ئوغلاننى چوڭقۇر سېغىنىش ئىچىدە ياد ئەتمەكتە!...

ئاپتور: ئاقتۇ ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىدا

بولسا، چىڭغىز ئايتماتوف ئەسەرلىرىدىكى قەھرىمانلار بىلەن پۈتۈن دۇنيا خەلقلەرنىڭ يۈرىكىنى ئىگىلىۋالغان ئىدى» دەپ يۈكسەك باھا بەرگەن ئىدى. داڭلىق يازغۇچى چى زىجىيەن خانىم: «ھەممىمىزگە مەلۇمكى، پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ يۈرىكىدە ئايتماتوف ئاللىقاچان نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ بولغان، بۇنىڭ ئەمەلگە ئاشماي قالغانلا يېرى بار خالاس، ئايتماتوفنىڭ ۋاپات بولۇشى - دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلىيا ئاتىسىنىڭ بىزدىن ئايرىلغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ» دەيدۇ ھەسرەت بىلەن. ئايتماتوف ئۆزى چىن كۆڭلىدىن ئېتىراپ قىلىدىغان ئۈستاز دوستى مۇختار ئەۋنوف ئايتماتوفقا باھا بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «نەق گەپنى دېسەك، ئادەمنى ئەڭ خۇشال قىلىدىغىنى - ئايتماتوفنىڭ قىرغىز پىروزىدىكى ئادەملەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرىنى ئەڭ نازۇك دەرىجىدە ئۆزگىچە، چوڭقۇرلاپ تەسۋىرلەشتە كۆرۈلىدۇ. بىزنىڭ قېرىنداش ئەدەبىياتىمىزدا ئادەملەرنىڭ مەجەز - خاراكتېرى كۆپىنچە ھالدا قۇرغاقلا تەسۋىرلىنىدۇ. ئايتماتوف ئۆز پىرسوناژلىرىنى شۇنچىكى سۈزۈك ۋە شۇنچىكى مەنىلىك تەسۋىرلەيدۇ. چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئۆزگىچىلىك - پىرسوناژلارنى دەل ئەنە شۇنداق ئىنچىكە، تەبىئىي، گۈزەل ۋە ئاددىي تەسۋىرلەشتە. بۇ قىرغىز پىروزىدىكى يېڭى بىر كۆرۈنۈش»، «تېنچ دون» ناملىق رومانلىرى بىلەن دۇنيا ئەدەبىياتىدا شۆھرەت قازانغان مەشھۇر يازغۇچى مېخايىل شولوخوف ھاياجان بىلەن: «بىزنىڭ بۇ ۋەتەنمىز تالانتلىقلارغا نەقەدەر باي - ھە؟ باي بولغاندىمۇ دۇنياۋى شۆھرەتتىكى تالانتلىقلارغا باي... ئەنە شۇلارنىڭ بىرى - قىرغىزىستاننىڭ ئۇلۇغ يازغۇچىسى - چىڭغىز ئايتماتوف» دەيدۇ. «مەمەت ئاۋاق» ناملىق رومانى بىلەن دۇنيا ئوقۇرمەنلىرىگە شۇنداقلا ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىگە كۈچلۈك تەسىر قىلغان تۈركىيەنىڭ داڭلىق يازغۇچىسى ياشار كامال: «ئەگەر بىزدە - تۈرك ئېلىدە بىردىنبىر ئۇلۇغ شائىر نازىم ھېكمەت بولسا، ئۇلۇغ يازغۇچى چىڭغىز ئايتماتوفمۇ بىزدە شۇنچىلىك مەشھۇر. تۈرك ئوقۇرمەنلىرى چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ ئۇلۇغ قىرغىز يازغۇچىسى ئىكەنلىكىدىن ھېچقاچان شەكلىنمەيدۇ. ئۇنى تۈرك كىتابخۇمارلىرى ئۆز يازغۇچىسى قاتارىدا كۆرۈپ، ئەسەرلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇشىدۇ» دەيدۇ ئىپتىخارلىنىپ. بىزنىڭ قەدىردان، مەرھۇم يازغۇچىمىز زور دۇن ساپىر، مودېرنىزم بىلەن ئەنئەنىنى ئۆز پىروزلىرىغا ئەپچىل ئۆزلەشتۈرگۈچى يازغۇچى مۇھەممەت باغراش... قاتارلىق يازغۇچى، شائىرلارمۇ ئايتماتوف ئەسەرلىرىنىڭ شۇنچىكى تەسىر قىلغىنىنى ئېتىراپ قىلىشىدۇ.

ناھايەت، ئايتماتوف ئارىمىزدىن كەتتى!... ئۇ بىر ئۆمۈر ئادىمىيلىك ھەققىدە تەلەپ قىلدى. ئادىمىيلىكنى ۋەز - نەسەت تۈسىدىن ھالقىتىپ، ئادەمنى ئۆزى ھەققىدە تەخىرىسز ئويلىنىشقا شۇنچىلىك تەبىئىي رىغبەت قىلدى. بىزنىڭ قەدىردان يازغۇچىمىز ئابدۇللا ساۋۇت ئەپەندى بىر قېتىملىق پاراڭدا: «مەن ئۆمۈمدە، مېخ بولاي، دامكىرات بولاي، يىڭنە بولاي، سۈپۈرگە بولاي دەپ... شېئىر يېزىپ

ئۇسسۇل تەرەققىياتىنىڭ ئارتىسلارغا بولغان تەسىرى

شەھىدە رىشات

ئۇسسۇل كەسپىنىڭ تەرەققىياتىنى ئۇسسۇل ئىجادىيەتچىلىرى ۋە ئارتىسلارنىڭ تىرىشچانلىقىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇسسۇل كەسپىنىڭ تەرەققىياتى ئۇسسۇل كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلاردا تۆۋەندىكىدەك شەرت - شارائىتلارنى ھازىرلاشنى تەلەپ قىلىدۇ:

بىرىنچى، ئۇسسۇل ئارتىسلارىدا تەبىئىي تالانت ۋە كەسپىي ئىقتىدار بولۇش لازىم.

ئۇسسۇل ئارتىسلارىدىكى تۇغما تالانت - شۇ كىشىنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەشكە بولغان يۈكسەك قىزغىنلىقى، ئۇسسۇل ھەرىكىتىنى ئىپادىلەش ماھارىتى ۋە زېرەكلىكىنى كۆرسىتىدۇ. بىر كىشىنىڭ ھەقىقىي كەسپىي ئۇسسۇل ئارتىسى بولۇپ چىقىش - چىقالماسلىقى، ئالدى بىلەن شۇ كىشىنىڭ تۇغما تالانتىدىن پايدىلىنىپ، جاپالىق ئۆگىنىش، مەشىق قىلىش داۋامىدا تالانتىنى ئىشقا سېلىش پۇرسىتىنى ھازىرلاشقا باغلىق بولىدۇ.

ئىككىنچى، ئۇسسۇل ئارتىسلارىدا جاپاغا چىداش روھى ۋە كەسپىي سۆيۈش قىزغىنلىقى بولۇشى لازىم.

ئۇسسۇل ئىنسانلارنىڭ مەنئىي مەدەنىيەت تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان بىرخىل سەنئەت شەكلى بولۇش بىلەن بىرگە، كەڭ ئاممىغا ئېسىتتىك زوق ئاتا قىلالايدۇ. مۇتەپەككۇرلار: «بىر پىرسەنت تالانت 99 پىرسەنت تىرىشچانلىق» دېگەندەك، يۈكسەك سەنئەت تالانتىغا ئىگە بولۇشتا جاپاغا چىداپ تەربىيەلىنىشى ۋە ئۆگىنىشى لازىم. ئۇسسۇل كەسپىدە، يېڭى بىر ئۇسسۇل ئەسىرىنىڭ ئىجاد قىلىنىشىدىن تارتىپ سەھنىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلىشىغىچە بولغان جەريان ئۇسسۇل ئارتىسلارنىڭ جاپالىق مەشىق قىلىشى ۋە ئۆزى ئورۇنلىماقچى بولغان ئۇسسۇل ئەسىرىنىڭ ئىچىگە چوڭقۇر سىڭىپ، ئىچكى - تاشقى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش جەھەتتە كۆپ تەر ئاققۇزۇش بەدىلىگە ۋە جۇدقا كەلگەن بولىدۇ. بۇ جەريان ئۇسسۇل ئارتىسلارىدىن ساغلام بەدەن سۈپىتىگە ئىگە بولغاندىن سىرت، ئۆز كەسپىنى قىزغىن سۆيىدىغان كەسپىي روھنىڭ بولۇشىنى، جاپا - مۇشەققەتكە باش ئەگمەيدىغان چىدامچانلىق روھىنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئۇسسۇل - ئىنسانلارنىڭ رېئال تۇرمۇشىدىكى تىپىك ۋەقەلەرنى ئۆزىگە خاس بەدىئىي ۋاسىتىلەر ئارقىلىق ئىپادىلەپ بېرىدىغان سەنئەت شەكلى بولۇپ، ئىنسانىيەت تەرەققىياتىدىكى ئەدەبىيات، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل، ھەيكەل تراشلىق، رەسساملىق، بىناكارلىق، كىنو، تىياتىرچىلىقتىن ئىبارەت سەككىز چوڭ سەنئەت تۈرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.

يازما ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئۇسسۇل ئىنسانلار جەمئىيىتىدە ئەڭ بۇرۇن مەيدانغا كەلگەن سەنئەت تۈرى بولۇپ، تىل شەكىللىنىشتىن بۇرۇن، ئىنسانلار قول - پۇت ھەرىكىتى ئارقىلىق ئۆز ئارا ئۇچۇر يەتكۈزۈپ بەدەن ھەرىكىتى ئارقىلىق ئالاقە باغلاپ ھېسسىيات ئالماشتۇرۇپ كەلگەن. كېيىن تىلنىڭ پەيدا بولۇشى، ئاندىن ئاھاڭ، رىتمىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ ناخشا - مۇزىكا پەيدا بولغان. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇسسۇل بارلىق سەنئەت تۈرلىرى ئىچىدە تارىخى ئەڭ ئۇزۇن، باشقا سەنئەت تۈرلىرىنى تەتقىق قىلىشتا ئەڭ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە سەنئەت تۈرى. بەدەن ھەرىكىتى ئارقىلىق، مۇكەممەل ئوبراز يارىتىپ، ئادەمنىڭ ئىچكى روھىي دۇنياسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش بىلەن بىرگە ئىچكى - تاشقى گۈزەللىك ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بىلەن ئىپادىلەش - ئۇسسۇلنىڭ باشقا سەنئەت تۈرلىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

يېڭى دەۋرنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسىدە، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە، ھەر كەسىپلەر يېڭىچە تەرەققىياتقا قاراپ يۈزلەنمەكتە. ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىمۇ يېڭىلىق يارىتىش روھى ئەۋج ئالماقتا. جۈملىدىن ئۇسسۇل كەسپىدىمۇ دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ، ئۈزۈكسىز ئىزدىنىپ، يېڭىچە ئۇسلۇب يارىتىش دەۋرنىڭ يېڭى تەلىپى بولۇپ قالدى.

سەنئەت تۈرلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇسسۇل كەسپى بىلەن زىچ بىرلەشكەن بولۇپ، ئۇسسۇل ئارتىسلىرى ئۆز كەسپىگە ئائىت بىلىملەرنى ئىگىلەش بىلەن بىرگە، ئالاقىدار سەنئەت تۈرلىرىگە ئائىت بىلىملەردىنمۇ خەۋەردار بولالسا، ئۆز كەسپىگە بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببەت ئوتلىرى بىلەن مۆجىزىلىك ئىجادىيەت ئەسەرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرەلەيدۇ. قىسقىسى، ئۇسسۇل ئۇزاق تارىخى دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئادەمنىڭ ئىچكى روھىي دۇنياسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش بىلەن بىرگە، ئىچكى-تاشقى گۈزەللىك ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بىلەن ئىپادىلەپ، كىشىلەرگە مەنئىي لەززەت بېغىشلاش جەھەتتە ئۆزگىچە ھاياتىي كۈچكە ئىگە. ئۇسسۇل كەسپىنىڭ كەلگۈسى تەرەققىياتى قەلبى ئوتلۇق، كەسپىنى سۆيگەن ئارتىسلارغا تېخىمۇ موھتاج. شۇڭا ھەر بىر ئۇسسۇل ئىجادىيەتچىسى ۋە ئارتىسى ئۇسسۇل كەسپىنىڭ تەرەققىياتى ۋە دۇنياغا يۈزلىنىشى ئۈچۈن توختىماي تىرىشىشى ۋە دەۋر روھىنى ئىپادىلەش جەھەتتە داۋاملىق ئىزدىنىشى لازىم.

ئۈچىنچى، ئۇسسۇل ئارتىسلىرى مۇكەممەل مەدەنىيەت ساپاسى ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھىغا ئىگە بولۇشى لازىم. ئۇسسۇل ئارتىسلىرىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى-ئۇسسۇل كەسپى ياكى ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىلىم قۇرۇلمىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇسسۇل ئارتىسلىرىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈشى بىلىم قۇرۇلمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشنى مەقسەت قىلىشلا بولماستىن، ئەڭ مۇھىمى تەربىيەلىنىش ئارقىلىق ئىلھامغا ئېرىشىشتىن ئىبارەت. مەدەنىيەت ساپاسىنىڭ ئۆسۈشى ئۇسسۇل ئارتىسلىرىنىڭ كەسپىي ئىقتىدارىنىڭ ئۆسۈشىگە پايدىلىق بولۇپ، ئۇسسۇل ئارتىسلىرىنىڭ ئومۇمىي مەدەنىيەت بىلىمىنىڭ ئۈزۈكسىز كۈچىيىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇسسۇل ئارتىسلىرى ئۇسسۇل ئويناش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، ئۈزۈكسىز تەربىيەلىنىشى، زامانىۋى تەرەققىيات بىلەن ئۇسسۇل كەسپىنى زىچ بىرلەشتۈرۈپ، ئۇسسۇل كەسپىدە ئۆزگىچە يېڭىلىق يارىتىشى، يېڭىچە ئىجادىيەتلەرنى مەيدانغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن توختىماي ئىزدىنىشى لازىم.

ئاپتور: شىنجاڭ سەنئەت يۇرتى ناخشا-ئۇسسۇل ئۆمىكىدىن

ناخشا-مۇزىكا ئىجادىيىتى، سەھنە ئىجادىيىتى، چىراغ-نۇر تېخنىكىسى، كىيىم-كېچەك سەنئىتى قاتارلىق

زۇرنىلىمىزنىڭ تۆھپىكار ئاپتورى ئابدۇراخمان ئەزىز ئوغلنىڭ «سەھراللىق ئاتا» ناملىق پوۋېستى 18-نۆۋەتلىك «خانئەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى

تەرجىمان ۋە مۇكاپاتلانغان ئاپتورلار بولۇپ 100 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى. يىغىنغا ئازاد سۇلتان رىياسەتچىلىك قىلدى، ئېچىلىش مۇراسىمىدا ئىسمائىل تىلىۋالدى، ئابلەت ئابدۇرېشىت، تۆمۈر داۋامەت، ئىسمائىل ئەھمەد قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ تەبرىك خەتلىرى ۋە ھەر قايسى جايلاردىن ئەۋەتىلگەن تەبرىك خەت، تەبرىك تېلېگراممىلىرى ئوقۇپ ئۆتۈلدى. بۇ قېتىمقى باھالاش، مۇكاپاتلاش پائالىيىتىدە زۇرنىلىمىزنىڭ تۆھپىكار ئاپتورى، يازغۇچى ئابدۇراخمان ئەزىز ئوغلنىڭ «سەھراللىق ئاتا» ناملىق پوۋېستى 18-نۆۋەتلىك «خانئەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى ۋە 6000 يۈەن نەق پۇل بىلەن مۇكاپاتلاندى.

18-نۆۋەتلىك «خانئەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نى تارقىتىش يىغىنى 2011-يىلى 12-ئۆكتەبىر ئۈرۈمچى «كوئىنلۇن مېھمان سارىيى» دا ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى تىلىۋالدى ئابدۇرېشىت، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئادىل خالىقجان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ پارتگۇرۇپپا شۇجىسى خۇاڭ يۇڭجۈن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى، شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئازاد سۇلتان، مۇئاۋىن رەئىسى غەيرەت ئاسىم، ئىپتىدائىي قورمانبېك، دوڭ لىبو ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن يازغۇچى، شائىر، مۇھەررىر، ئەدەبىي

ئۆز خەۋىرىمىز

مەن سېنى ئاكام دەپ ئاتىغۇ . . .

(ھېكايە)

ئابدۇراخمان ئەزىز ئوغلى

ئۇ ئىنتايىن شوخ ئىدى.

مەھەللىمىزدىكى قىزلارنىڭ ئىچىدە ئۇ بەكلا چىرايلىق ئىدى. يۈزلىرى سىرىق قىزىق سىزىلغان چەمبەردەك يۈپۈملىك، كۆزلىرى بۇلاقنىڭ تىنىق، كىرىكلىرى تال-تال تۆكۈلۈپ تۇرغان، نېپىز لەۋلىرى مەي باغلاپ پىشقان گىلاستەك قىقىرىل ھەم سۈپسۈزۈك، چىڭ بوغۇلغان ياغلىقى ئاستىدىن ئارقىسىغا تاشلىۋالغان بىلەكتەك يوغان-يوغان، قاپقارا ئۆرۈمە چاچلىرى تېقىمغا چۈشكەن. توغاچتەك قىزارغان ئىككى مەڭزىدىكى زىنخى ئۇنى دائىملا كۈلۈپ قاراۋاتقاندەك كۆرسىتەتتى. كۈلسە سەل تاشقىرى چىقىپ ئۆسكەن ئىككى تال چىشى ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ ئۇنىڭغا ئۆزىگە خاس لاتاپەت ئاتا قىلغانىدى. سۆزلەۋاتقاندا لەۋلىرىنى پات-پات ھىمىرىپ قويدىغان ئادىتى ئۇنى تېخىمۇ جازىبىدار ۋە ئوماق قىلىپ كۆرسىتەتتى. زىلۋا بويىدىن سۈلكەت يىغىپ تۇراتتى.

مەھەللىدىكى ياشلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋاندىك ئەگىپ-ئايلىنىپ ئېرى كېتەلمەيتتى. ئۇنىڭ تال چۈنۈقتەك كېلىشكەن زىلۋا قامىتىگە، كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان گۈزەل رۇخسارىغا، چىقىشقاق، ئوچۇق-يورۇق مەجەزىگە، خۇش-كەرەشمە خۇلقىغا بىزنىڭ بۇ مەھەللىدە كۆيمەيدىغان، ئاشىق بولمايدىغان بىرمۇ يىگىت يوق دېسە ھەرگىز يالغان بولمايتتى. دېھقان ياشلار قىغ بېسىلغان ھارۋىلىرىنى ئاتايىن يول ئەگىتىپ

ھەيدەپ ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى مەھەللىە يولىغا كەلگەندە غەزەل توۋلاپ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئاق كۆڭۈل دېھقان يىگىتلەر ئۇنىڭ نەزىرىگە چىلىقىش مەقسىتىدە يوغان ئات-ئېشەك ھارۋىلىرىغا ئاسمان-پەلەك دۆۋىلەپ بېسىلغان بۇغداي ئەنجىلىرىنىڭ ئۈستىدە بېشى قايماي ئۆرە تۇرۇپ غەزەل توۋلاپ مېڭىپ ئۆزىنىڭ قورقۇمىسىز-قاراملىقىنى، ئىشچانلىقىنى كۆز-كۆز قىلغۇسى كېلەتتى. گاھى ياشلار ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە قەستەن ھارۋىلىرىنىڭ يېلىنى چىقىرىۋېتىپ ئۇنىڭ ئۆيىدىن ناسۇس سورىماقچى بولاتتى. ئۇ بۇنداق چاغدا ئۆيىدە بار نەرسىنى خەقتىن ئايمايتتى. قەستەن ناسۇس سورىغان، ئۈسسۈمىسىمۇ ئۈسسۈزلۈك سورىغان بالىلارغا ئۈندىمەي سورىغان نەرسىنى ئەپچىق بېرەتتى. ياش بالىلار گەپكە سالسا ئۇ خاپا بولۇپ كەتمەي ئۇدۇل-ئۇدۇلدىن گەپ تېپىپ جاۋاب بېرىپ ھېچكىمگە بوزەك بولمايتتى. بەزىدە يامنىغا كەلسە قۇلاققا سىڭىپ قالىدىغان يېقىملىق كۈلكىسى بىلەن قاقاقلاپ كۈلۈپ ئۆيىگە قېچىپ كىرىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ چوڭغا چوڭچە، كىچىككە كىچىكچە مۇئامىلە قىلىشلىرى مەھەللىدە ھەممە ئادەمنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى. چوڭلار بىلەن بىر ئىش قىلسا قولى مۇنەججىم مومايلاردەك ئەپلىك ئىدى. خۇددى كۆپىنى كۆرگەن كىشىدەك توختىلىپ پاراڭ سالسا مومايلاردىن تارتىپ چوكانلارغىچە ئۇنىڭ بىلەن مۇڭدۇششقا ئامراق بولۇپ قالاتتى. كىچىك بالىلار بىلەن ئويناپ كەتسە ئۆزىنى ئۇنتۇپ خۇددى كىچىك بالىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالاتتى. كىچىك-كىچىك قىزلار بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ «تاش تەرمەك»، «ئالما توپ» ئويناپ گۆدەكلەرچە

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئۇنىڭ كىچىك چېغىدىكى ھالىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ كۈلۈپ تاشلىغان ئىدىم، ئۇ ھەيران بولۇپ سورىغان ئىدى — ئاكا، نېمىگە كۈلسەن؟

— سەن كىچىك چېغىڭدا بەك ماڭقا ئىدىڭ. ھە؟
— نېمە بوپتۇ؟ — دېگەندى ئۇ مېنى دوراۋاتقاندا شۇخ بىر قىلىقنى قىلىپ تۇرۇپ.

— دېمەكچى، ماڭقانى ئېقىتىپ يىغلىساڭ كۆزۈمگە ناھايىتى سەت كۆرۈنەتتىڭ!

ئايالىم ئىككىسى كۈلۈشۈپ كەتكەن ئىدى. ئۇ شوخلۇق بىلەن كۆزلىرىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ ماڭا ئەركىلىگەن ئىدى.

— ئالدىرماي تۇر جۇمۇ. چوڭ بولسام كۆزۈڭدىن ئوت چىقىرىۋېتىدىغان قىز بالا بولىمەن. ئاچامدىنمۇ چاندۇرامدىمەن تېخى سېنى...!

— ماڭقانى بىر ئېرتە! — دېگەندىم مەن ئۇنىڭغا. دېگەندەك يىللار ئۆتۈپ ئۇ چوغلۇق گۈلدەك كۆز قاماشتۇرىدىغان لەۋەن قىزغا ئايلاندى. بۇرۇنقىدەك چوڭلاردىن ئاشقان كونا كىيىملەرنى كىيىپ يۈرمەستىن بويغا لىق كەلگەن قىپقىزىل ئوتقاشتەك كىيىملەرنى كىيىپ يولنىڭ چېتى بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە مېڭىپ ئۆتۈپ كەتسە مەھەللە ياشلىرى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قارىسى يىتكۈچە قارىشىدىغان بولدى.

بىر كۈنى ئۇ يەنە ئايالىمنى ئىزدەپ كەپتۇ. يېقىندىن بېرى مەھەللىدىكى ياش بالىلارنىڭ ئۇ توغرىلۇق «ئاھ-ۋاھ» دەپ كېتىشلىرىنى كۆپ ئاڭلىغاچقىمۇ، ئۇنىڭ ئايالىم بىلەن ئولتۇرۇپ مۇڭدۇشۇۋاتقاندىكى ھالىتىگە زەن سالدىم. ھەقىقەتەنمۇ كۆزنىڭ يېغىنى يېگۈدەك ئوماق، لاتاپەتلىك قىز بولغىنىنى خۇددى بۈگۈن ھېس قىلغاندەك ئۇنىڭ يوپۇرماقتەك نازۇك، كېلىشكەن زىلۋا بويىدىن كۆز ئۈزەلمەي ئۇزاق قاراپ قاپتىمەن. ئۇ پاراڭ ئارىلىقىدا ماڭا ياللىتىدە قارىدى. دە، پىسىڭىدە كۈلدى.

— ئاكا نېمە بولدى؟

— ھېچنېمە.

— چىرايلىقلىقىمغا مەستلىكىڭ كېلىپ قاراۋاتقان سەن تايىنلىق؟ ئاشۇنداق كۆزۈڭنى ئۈزەلمەي قالسەن قانداق؟! ئايالىمنىڭ ئالدىدا خىجىل بولغىنىمدىن نېمە قىلارمىنى بىلمەي قاتتىق تەمتىرەپ كەتتىم. ئۇ بولسا شوخلۇق قىلغىنىچە قاقاقلاپ بىر دەم كۈلگەندىن كىيىن ماڭا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى.

— مەن نېمە دېگەن ساڭا ئۆتكەندە؟

— نېمە دېگەن؟

— مانا مۇشۇنداق مېنى كۆرگەندە ئۆزۈڭنىڭ دېگەن

چۇرقىرشاتتى. تەڭتۇشلىرىنى كۆرگەندە بولسا شوخ قىلىقلارنى قىلىپ ياش بالىلارنىڭ جېنىنى ئېلىپ ياندا قويمايتتى.

مۇشۇ كەمگىچە ئۇ ھېچقانداق بىر ئوغۇل بالىنى كۆزىگە سىغدۇرۇپ مۇئامىلە قىلمىغان ئىدى. تۈزىگە بىر دەم-يېرىم دەم پاراڭلىشىپ تۇرغاننى ھېسابقا ئالمىغاندا ھېچكىمنى يېنىغا يېقىن يولاتمايتتى. ياش بالىلار ئۇنىڭغا چەكتىن ئاشقان چاقچاق قىلغۇدەك بولۇپ قالسا ئۇ دومىسىپ «ئانامغا دەيمەن!» دەپ بالىلارنى قورقۇتۇپ قويۇپ ئاندىن شوخلۇق بىلەن قاقاھلاپ كۈلۈپ قارشى تەرەپنى مەسخىرە قىلىپ ئوڭايىسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇپ ئۆيىگە قاچاتتى. بۇنداق ئەھۋال تەكرارلانغانسىرى ياش بالىلار ئۇنىڭغا گەپ قىلغاندا خېلى تەپ تارتىدىغان، ئەدەپلىك بولۇشقا تىرىشىدىغان بوپ قېلىشقان ئىدى.

ئۇ ماڭا ئامراق ئىدى. مېنى كۆرگەندە ماڭا ناھايىتى يېقىن مۇئامىلە قىلاتتى. لېكىن مەن ئۇنى دەسلەپتە ئانچە كۆزگە ئېلىپ كەتمىگەن ئىدىم. مېنىڭ قارىشىمچە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ئۇ تېخى ئېغى ئوچۇق ئىشتان كىيىپ يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋېلىپ پوتلا ماڭقىسىنى ئېقىتىپ يىغلايدىغان بىر ئۇششۇق قىز ئىدى. ئۇنىڭ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ يىغلىشىدىن بىزار بولۇپ ئۇنى كۆرسەم كۆڭلۈم ئاينىغاندەك بولۇپ سەسكىنىپ ئېرى كېتەتتىم. قىز بالا دېگەن ئاجايىپ بولىدىكەن، ۋاقتى-قەرەلى كەلگەندە بىر دېمىقتا پىشىپ كەتكەن بۇغدايدەك نەچچە ئاينىڭ ئىچىدىلا چوڭ بولۇپ، رەڭ تۈزەپ كۆزگە يېقىن بولۇپ قالىدىكەن. مەھەللىدە كۈندە دېگۈدەك پۈتلىشىپ-يۈرۈشۈپ كۆزۈمگە سىغمايدىغان ئۇ قىز مانا ئەمدى بىر كىم كوكۇلىسىدىن تارتقاندا بوي تارتىپ بالاغەتكە يېتىپ، چىرايلىرى سۈزۈلۈپ ئادەمنىڭ ئىچى كۆيگۈدەك، ياق! يۈرىكى كۆيگۈدەك بىر لەۋەن قىز بولۇپ چوڭايغانىدى.

ئۇ دائىم مېنى كۆرسە «ئاكا» دەپ چاقىراتتى. بىزنىڭ ئازىراقمۇ ئۇرۇق-توغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتىمىز يوق ئىدى. لېكىن ئۇ ئاغزى يۇمشاق بولغاچقا مېنى ئاكام، ئايالىمنى ئاچام دەپ چاقىراتتى. ئايالىم ئىككىسى بۇرۇندىن ئاچام ئاداش، سىڭلىم ئاداش بولۇپ يۈرۈشكەن كۆڭلى يېقىنلار بولۇپ، مەن ئايالىم بىلەن توي قىلغاندىن كېيىنمۇ ئۇلار دائىم بىر-بىرىنى ئىزدەشپ-مۇڭدۇشۇپ تۇراتتى. يېقىندىن بېرى ئۇ ھاممىسىنىڭ ناھىيە مەركىزىدىكى پېچىنە-پىرەنىك، تورت پىشۇرىدىغان دۈكىنىغا شاگىرت بولۇپ كىرىپ ھۈنەر ئۈگىنىۋاتقان بولۇپ ھەر قېتىم مەھەللىگە كەلگەندە ئالدى بىلەن مېنىڭ ئۆيۈمگە ئايالىمنى ئىزدەپ كېلەتتى. ئۇ دەسلەپ ئۆيۈمگە كەلگەندە مەن

سۆزلەپ بېرەتتى. پىرەنىكلەرنى قانداق تەييارلاشنىڭ ئۇسۇللىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. قارىغاندا ئۇ ھۈنەرگە خېلى قولى كىلىپ قالغان چېغى، ئايالىم سورىغان نەرسىلەرنى ئانچە كۆپ ئويلىنىپ كەتمەي چۈشەندۈرۈپ قوياتتى. مېنى كۆرسە ئوينىشىپ-چاقچاقلىشاتتى. ئالغاج كەلگەن نەرسىلەرنى ماڭمۇ كۆرسىتىپ قانداقراق بولغىنىنى سورايتتى.

بىر كۈنى دۇلامغا كەتمىنىنى سالغىنىمچە سىرتتىن كىرسەم ئۇ مېنىڭ ئالدىمدىلا كىرىپ تۇرغان چېغى، قولىدىكى لىققىدە تاتلىق-تۈرۈم قاقچىلانغان خالتىنى ئايالىمغا ئۇزاتقاچ:

— ئاچا بۇنى ئۆزۈم مۇستەقىل تەييارلىغان، چىرايلىق بوپتىمۇ؟ بۇنى ئۆزۈڭ ساقلاپ يېگىن،— دەۋاتاتتى. دۇلامدىكى كەتمەنىنى بىر چەتكە قويغاچ ئۇنىڭغا چاقچاق قىلدىم.

— مەنمۇ يەيمەن جۈمۈ، ئاچاڭ ئېلىۋالسا ماڭا بەرمەيدۇ.

ئۇ بۇرۇلۇپ ماڭا قاراپ سالام قىلغاچ ئېغىز ئاچتى.

— بۇنى سەن يېسەڭ بولمايدۇ.

— نېمىشقا؟

— بۇنىڭغا ئىسسىق ئوقۇتۇپ قويغان، يېسە

ئىسسىق ئۆتۈپ قالىدۇ، خا خا خا!..

— ماڭە نېرى... سەندەك ماڭقىنىڭ ئىسسىقۇسا

ئىسسىيدىغان ئادەم كۆرۈپ قالدىڭما مېنى؟

بىز بىر دەم چاقچاقلىشىپ كۈلۈشكەندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئەمدىلا ناھىيەدىن كەلگىنىنى، ئۆتەر يولدا توختاپ كۆرۈشكىلى كىرگىنىنى ئېيتىپ ئانىسىنىڭ يېنىغا ماڭدى. ئايالىم ئۇنى ئۇزىتىپ ئىشىككە چىقتى. بۇندىن بۇرۇن مەن ئۇ ئۇزۇپ چىقسا ئۆز ئىشىم بىلەن بەند بولاتتىم. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ئۆزۈممۇ سەزمەي ئۇلارغا ئەگىشىپ تالاغا چىقتىم. ئايالىمنىڭ:

— كېتەمسەن؟— دېگىنىگە جاۋابەن ئۇ باش

لىشىشىپ ئارقىغا قاراۋېتىپ كۆزلىرى مېنىڭ كۆزۈم بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. «ئاھ، نېمىدېگەن خۇمارلىق، ئوتلىق كۆزلىر...» ئۆزۈممۇ بىلمەي ئىچىمدە شۇنى خىيال قىلىپ ئۈلگۈرۈپتىمەن، ئاڭغىچە ئۇنىڭ ئىسكىرىپكىنىڭ زىل تارىسىدەك نازۇك ئاۋازى خىالىمنى بۆلدى.

— بۈگۈن بېشىڭدىن ياغاچ ئوشتۇپ قويايمۇ ئاكا؟

— نى... نېمىشقا؟

— مېنى ئۇزىتىپ چىققىنىڭغا دەيمەن.

— سېنى؟— دېدىم پەرۋاسىز قىياپەتتە،— ئۇششاق

بالىلارنى ئۇزىتىپ جان توشامدۇ!؟

گېپىڭنىمۇ ئۇنتۇلدۇرۇۋېتىدىغان چىرايلىق قىز بالا بولۇپ كۆزۈڭدىن ئوت چىقىرىۋېتىمەن دېمىدىممۇ؟

ئايالىم ئىككىسى يەنە كۈلۈشتى. مەن دەماللىققا دەيدىغان گەپ تاپالماي قۇلاق-بويۇنلىرىمغىچە قىزىرىپ كەتسەم كېرەك، ئۇ تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشقىلى تۇردى.

— مانا، ھەممە يېرىڭگە ئوت كەتكىلى تۇردى. قارا ئاچا، ئۇنىڭ قىزىرىپ كەتكىنىنى...

— تولا كۆڭلۈمنى ئىلىشتۈرمىغىنە ماڭقا...

مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئۇلارنىڭ كۆزىدىن يىراق تۇرۇش ئۈچۈن سىرتقا چىقىپ كەتتىم. ئىككىسى كۈلۈشكىنىچە قالدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭ كىچىك بالىدەك شوخ قىلىقلىرى، ئادەمنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە تەلمۈرتىدىغان گۈزەل لاتاپىتى تۇرۇپ-تۇرۇپ خىيالىمدىن كېچىدىغان بوپقالدى. يالغۇز ئولتۇرغاندا تۇيۇقسىز ئۇنى ئويلاپ قالمەن. ئادەم بار-يوق دېمەستىن قىلىدىغان قاتتىق چاقچاقلىرىغا، بەزىدە نېمىندۇر تالىشىپ مەن بىلەن ئوينىشىپ كېتىشلىرىگە مەستلىكىم كېلىپ ئۆزۈمگە-ئۆزۈم پىسىڭىدە كۈلۈپ سالمەن. بەزىدە ھەتتا ئۇ نەچچە كۈنگىچە ئايالىم بىلەن پاراڭلىشىش ئۈچۈن كەلمەي قالسا نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ كېلىشىنى ئارزۇ قىلغاندەك بولۇپ قالمەن. ھويلىدا بىرەر ئىش قىلىۋاتقان بولساق ئۇ ئون-تۈش چىقارماي ئوغرىدەك جىمجىت كىرىپ كېلەتتى-دە، يېنىمىزغا كەلگەندىن كىيىن «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ تۇيۇقسىز چۆچۈتۈپتىدىغان ئادىتى بار ئىدى. شۇڭا خۇددى بىرى تۇيۇقسىز «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ ئادەمنى چۆچۈتۈپتىدىغاندەك بىر سېزىم تۇرۇپلا بۇرۇلۇپ دەرۋازا تەرەپكە قاراپ قالىدىغان بولدۇم.

گاھىدا ئۆز تۇيغۇمدىن ئۆزۈم خىجىل بولۇپ قالاتتىم. توي قىلغىنىمغا بىرەر يىلچە بولغان چوڭ يىگىت ئەمدى بولغاندا «خىيال كىرىپ» ئايالىمنىڭ ئالدىدا باشقا قىزلارنى خىيال قىلىپ بەتبەخت بولۇپ قالسام تازا ئەپلەشمىگەن بىر ئىش بولار ھەقىچان...

ئۇ ھەر قېتىم مەھەللىگە كەلسە بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ ئايالىم بىلەن پاراڭلىشىپ كېتىشىنى ئۆزۈپ قويمىدى. ئۇ ھەر قېتىم كەلگەن ساين ئۇنىڭ ھۆسن-جامالىنىڭ كۈنساين تولۇپ بېرىۋاتقىنىنى كۆرەتتىم. خۇلقى-مىجەزىمۇ بارا-بارا ئۆزگىرىپ ھەم شوخ، ھەم مۇلايم، ھەم ئاق كۆڭۈل بولۇپ كېتىۋاتاتتى. كەلسە قۇرۇق كەلمەيتتى. سولياۋ خالتىغا لىق قاقچىلانغان پېچىنە-پىرەنىكلەرنى ئالغاج كېلىپ ئايالىمغا بېرەتتى. ئايالىم بىلەن مۇڭدېشىپ ئولتۇرۇپ دۇكاندا بولغان قىزىقارلىق ئىشلارنى

مەن ئۇنىڭ ئانىسى ئۇزاتقان يانفوننى قولۇمغا ئېلىپ ئاچتىم. ئېكرانغا ئۇ ئۆزىنىڭ تازا ئوماق چۈشكەن بىر پارچە سۈرىتىنى توغرىلاپ قويغانىكەن. سۈرەتكە قاراپ تۇرۇپ قاپتىمەن. ئۇنىڭ ئانىسى بىر ئاز كۈتۈپ ئاندىن سورىدى.

— قەيەردە چاتاق باركەن بالام ؟

— تەكشۈرۈۋاتىمەن ئاچا.

مەن يالغاندىن تەكشۈرگەن بولۇپ ئۇ ياق-بۇ ياق قاراپ قويغان بولدۇم. ئاندىن ئاۋاز ئۈنۈمىنى تەكشۈرسەم ئاۋاز دەرىجىسى بەكلا تۆۋەن توغرىلىنىپ قاپتۇ. ئازىراق كۆتۈرۈپ قويغاندىن كىيىن ئېغىز ئاچتىم.

— بولدى ئاچا، تېلېفون ئۇرۇپ قىزلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ سىناپ باقمالا ؟

— مەن ئۇرۇشنى بىلمەيمەن بالام، ئۇ ئۆزى ئۇراتتى.

— نومۇرى بولسا مەن ئۇرۇپ بېرەي،— دېدىم

ھەييارلىق بىلەن قاراپ. ئۇ ماڭا قاراپ بېشىنى چايقىدى.

— نومۇرنىمۇ بىلمەيدىكەنمەن بالام. خىيالغا

كەلگەندە ئۆزى ئۇرىدۇ. ئۈگىتىپ قويغىنى بويىچە كۆك چېكىتنى باسسام ئۇلىنىدۇ.

— قاچانراق سۆزلەشكەنتىلە؟— ئۆزۈممۇ بىلمەي

ئىچكىرىلەپ كەتتىم. ئۆزۈمنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق زىغىرلاپ كەتكىنىمنى خۇدادىن بۆلەك كىم بىلسۇن...!

— تېخى چۈشتىن بۇرۇن سۆزلەشكەن.

— ھە !

مەن ھاياجانلىنىپ كۈنۈپىكلارنى ئاخشۇرۇشقا باشلىدىم.

ئېكراندا قوبۇللانغان بىرلا نومۇردىن بۆلەك باشقا نومۇر

يوق ئىدى. نومۇرنى ئېسىمدە تۇتقاچ يوللاش

كۈنۈپىكىسىنى باستىم. قۇلقىمغا تۇتۇپ بىر ئاز تۇرسام

تېلېفون ئۇلىنىپ تونۇش نازۇك ئاۋاز ئاڭلاندى.

— ۋەي ئانا، تېلېفوننى ئۇرۇشنى ئۈگەندىڭما ؟

مەن گەپ قىلماي يانفوننى ئۇنىڭ ئانىسىغا تەڭلىدىم.

— ئۇلاندى، ۋەي دېسىلە.

ئۇ قىزى بىلەن سۆزلىشىپ قالدى. مەن ھارۋامنى

ھەيدەپ يولغا راۋان بولدۇم. كۆڭلۈم ناھايىتى بەك

خۇشال، ئۇنىڭ تېلېفوننى باركەندە! ئەجەب بىلمەي

يۈرۈپتىمەن... .

تۇرۇپلا يەنە كۆڭلۈم غەش بوپ قالدى. ماڭا نېمە

بولغاندۇ؟ مەن نېمىگە شۇنچە خۇشال بولۇۋاتىمەن- ھە ؟

لېكىن مەندە بۇ نومۇرغا بىر تېلېفون ئۇرۇپ ئۇنىڭ

بىلەن كۆرۈشۈش ئىستىكى كۈچىيىپ تىڭشىغۇچ بىلەن

مۇزىكا تىڭشاۋاتقان يانفونۇمنى قولۇمغا ئېلىپ، بايام ئەستە

ساقلىۋالغان نومۇرلارنى بىر-بىرلەپ بېسىشقا باشلىدىم.

ئايالىم ئىككىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ئايالىمۇ بىزنىڭ تاققا- تۇققا چاقچاقلىرىمىزغا كۆنۈك.

ئۇ كەتكەندىن كېيىن مەن ئۆيدە بىر ئىشلارنى قىلىۋېتىپ يەنە ئۇنى ئويلاپ قالدىم. ئويلىماي دەيمەن، لىپىدە خىيالمدىن كەچكىنى كەچكەن. ئويلىساملا بىر تەنتەك ھېسسىيات كاللامدا ئەكس ئېتىپ قالدۇ. شۇنچە شېرىن، شۇنچە يېقىملىق بىر ھېسسىيات. ئايالىمنىڭ ئالدىدا قانداقتۇر ئۆزۈمنى قورۇنغاندەك ھېس قىلدۇرىدىغان پىنھان بىر ھېسسىيات... .

كەچكە يېقىن بىر ئىش بىلەن ئېتىز قىرىدا كېتىۋاتسام يولدا قېقىزىل شايى كۆڭلىكى شامالدا لەپىلدەپ تۇرغان بىر قىزنى مىندۈرۈپ كېتىۋاتقان موتوسىكىلىتكە كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. شايى كۆڭلەكلىك قىز دەل ئۇ ئىدى. ئۇ ناھىيەگە قايتقان بولسا كېرەك، يىراقتىن مېنى كۆرۈپلا قولىنى پۇلاڭلاتتى. مەن جاۋابەن باش لىڭشىتىپ قويدۇم. ئەمما ئىچىمدە ئۆزۈممۇ سەزمىگەن بىر تۈرلۈك قىزغىنىش ھېسسىياتى باش كۆتۈرۈپ غۇزۇرىدە ئاچچىقىم كەلدى. ئۇنى موتوسىكىلىتكە مىندۈرۈۋالغان بالا ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ موتوسىكىلىتكە مىنگىنى باشقىلارغا كۆز-كۆز قىلىپ كۆرەڭلىگەن ھالدا قۇيۇن چىقىرىپ كىتىۋاتاتتى.

مېنىڭ كۈنلىكىم قوزغالغىنىدىن چىرايم تاتىرىپ، ئۈنۈم ئىچىمگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ خەقنىڭ ئارقىسىغا ئۇچقىشىۋالغىنىغا نارازى بولۇپ بۇندىن كېيىن ئۇنى كۆرسەم چىراي ئاچماسلىق قارارىغىمۇ كېلىپ قالدىم. تۇرۇپلا يەنە ئويلاپ قالدىم. ئۇ يا مېنىڭ خوتۇنۇمىدى؟ نېمىگە بۇنداق كۈنداشلىقىم قوزغىلىدۇ؟ نېمە بولسا بولمامدۇ؟ مېنىڭ دېگەن ئۆيدە ئايالىم تۇرسا... . ئويلايمەن-يۇ، يەنە زاماتتا ئىچىم تۈز قۇيغاندەك ئېچىشىپ يىراقتا توپا تۈزۈتۈپ كېتىۋاتقان موتوسىكىلىتنىڭ ئارقىسىدىن ئەلەملىك قاراپ قويىمەن. رەشك ئوتى قەيەرلىرىمىندۇر قۇرت غاجلىغاندەك غاجلاپ بىئارام قىلاتتى. ئۆزۈمنىڭ بۇ خىل بولار-بولماس كەيپىياتىمنى ئۆزۈممۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتىم.

بىر كۈنى ئېشەك ھارۋامنى ھەيدەپ يولدا كېتىۋاتسام ئۇنىڭ ئانىسى ئۇچراپ قېلىپ مەندىن ئەھۋال سوراپلا كەتتى.

— ۋاي ئوبدان بالام، ئەجەب بەلەن بىر ئۇچراپ قالدىڭ. ئاۋۇ ئۇكاڭ (ئۇنىڭ ئانىسىمۇ ئۇنى ئۇكاڭ دەپ ئاتايتتى). پات-پات كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا ياخشى دەپ بىر تېلېفون ئەكىلىپ بەرگەن. بۇ بىرىمىنىڭ ئاۋازى بوش چىقىدىغان بوپ قالدى. سەن بۇنىڭ خۇيىنى ياخشى بىلىسەن. بىر كۆرۈپ باققىنا بالام.

نومۇرى بارماقلىرىم ئاستىدا پەيدا بولاتتى. ھەر ۋاقىت ئۇنىڭغا تېلېفون ئۇرۇپ سېلىشتىن ئۆزۈمنى ئاران تۇتۇپ تۇراتتىم. تېلېفون قىلسام ئۇ بەكمۇ خۇشال بولۇپ كېتەتتى. تېلېفوننى ئېلىپلا:

— ئاكا، ئاچام تىچلىقمۇ؟ — دەپ سورايتتى. مەن: — ئاچاڭ تىچلىق، مەنمۇ تىچلىق، — دېسەم ئۇ بۇلاق سۈيىنىڭ ئىلدىرلىشىدەك يېقىملىق ئاۋازدا پىخىلداپ كۈلەتتى.

— مەن تېخى سېنى سورىمىدىم. سەن ئاكامنى ئايرىم سورىمىسام بولامدۇ؟ — دەپ ئىچىمگە ئوتنى سېلىۋېتەتتى. كۈنلەر شۇ تەرىقىدە ئۆتۈپ تۇردى. بىر كۈنى ئۇ ئايالىم بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە كەيپىياتىنىڭ تازا ياخشى ئەمەسلىكىنى سەزدىم. ئايالىمغا بىر نەرسىدىن ھاللانغان چېغى، يىغلاپ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ قاپاقلىرى ئىششىپ قاپتۇ. ئاشۇ ھالىتىمۇ ئۇنىڭغا بىرخىل گۈزەللىك، لاتاپەت بېغىشلىغانىدى. بۇرۇنقىدەك شوخ ئەمەس، ئېغىر-يېسىق بولۇپ پاراڭ سالغىنىدىن ئۇنىڭغا نىمە ئىش بولغاندۇ دەپ سەل ھەيران بولدۇم. ئەنسىرەپمۇ قالدۇم. ئايالىم بار يەردە ئارتۇق-تۆشۈك گەپ-سۆز قىلغىلى بولماي، ئۇ خوشلىشىپ چىقىپ كېتىشىگە خالىي جاينى تېپىپ دەرھال تېلېفون قىلسام. تېلېفوننى تېزلا ئالدى.

— ئاكا، گېپىڭ چالا قايتىمۇ؟

— ھەئە، نېمە بولدۇڭ؟

— ھېچنېمە بولمىدىمغۇ؟

مەن ئۇنىڭ تېلېفونىدىكى ئاۋازىدىنمۇ كەيپىياتىنىڭ ناچارلىقىنى سېزىپ. مۇلايىم ئاھاڭدا:

— زادى نېمە ئىش بولدى؟ بىر يېرىڭ ئاغرىمدۇ-يا؟ گەپ قىل، — دېدىم ئاۋازىمنى يۇمشىتىپ. ئۆزۈمنىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا نېمىشقا بۇنچىلىق مۇلايىم بولۇپ قېلىۋاتقىنىمنى ئۆزۈممۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيمەن.

— ئاكا، چوڭ يولدا بەزى گەپلەرنى ساڭا دېيەلمەيمەن. ئاچامدىن سورا، ئاچام ساڭا دەپ بېرىدۇ، — دېدى ئۇ. «ئاچىسىدىن سورىغىلى بولامتىكى؟» مەن بىرنېمە دېگۈچە ئۇ خوشلىشىپ تېلېفوننى ئۆزۈۋەتتى.

كەچتە تاماق يەپ ئولتۇرۇپ ئايالىم ئۆزىچە ئۇ توغرىلۇق پاراڭ سېلىپ قالدى.

— ئۇنىڭغا ئىچىم ئاغرىپ قالدى. ناھىيەدىكى ھاممىسىنىڭ بىر قاسساپ ئىنىسى بارمىشكەن، ھەممە تۇغقانلىرى ئۇنى شۇنىڭغا ياتلىق بولۇشقا زورلاۋېتىپتۇدەك. لېكىن ئۇنىڭ ئۇ كىشىگە پەقەت ياتلىق بولغۇسى يوقكەن. چۈنكى ئۇ كىشى بۇرۇن ئۈچ خوتۇن ئالغان، يېشىمۇ ئۇنىڭدىن ئون نەچچە ياش چوڭ

ئېشىكىم بىر خىل يۈرۈشتە كېتىۋاتقان بولغاچقا مەيلىگە قويۇۋەتتىم. يانفونۇمدىن بايقى يېقىملىق نازۇك ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى.

— ۋەي.

— ياخشىمۇ سەن؟

— ياخشى، كىمۇ؟

— تونۇيالىمايۋاتامسەن؟

— ھە ئاكا، بۇ سەنمىدىڭ؟ نومۇرۇمنى قانداق بىلىدىڭ؟ ئاچام ياخشى تۇرغاندۇ؟

بىز بىر قاتار ئەھۋال سوراشقاندىن كىيىن مەن ئۆزۈممۇ بىلمەي ئۇنىڭغا تەئەددى قىلىپ سالدۇم.

— قايسى كۈنى ئەجەب خەقنىڭ كەينىگە مىنىپ كېتىۋاتسىنا؟

— قانداق؟ — ئۇ قوللىرىمنى چۇڭۇلدەتتىدىغان ئاۋازدا جارائىلىق كۈلدى، — پىرەنكىنى يېگەن ئوخشىماسەن؟

— بارە نېرى، پىرەنكىنى كىم كۆرۈپتۇ، گەپ قىلە؟ — بېكەتكە ئالغاچ كېتەي دېگەنتى، ماڭغاندىن ياخشى ئەمەسمۇ.

— ماڭا دېسەڭ بولمامدۇ؟ مەنمۇ ئايرىپ قويايتتىم. — سېنى ئاۋازە قىلغۇم كەلمىدى شۇ.

— بۇندىن كىيىن ئىشىڭ بولسا ماڭا تېلېفون قىل، مۇشۇ مېنىڭ نومۇرۇم.

— ماقۇل.

شۇنداق قىلىپ مەن ئۇنىڭغا پات-پات تېلېفون قىلىدىغان بولدۇم. تېلېفوندا مۇنداقلا ئەھۋال سورىشىمىز. ئۇنىڭغا قانداقتۇر ئۆزۈمنى يېقىن ھېس قىلدۇرغۇم كېلەتتى. سۆز-پاراڭلىرىمدىن ئۇنىڭغا بولغان ئالاھىدە يېقىنچىلىقىمنى سەزدۈرۈشكە تىرىشاتتىم. ئۇ بولسا خىيالىغا ھېچنەرسە كىرىپ-چىقمىغاندەك پەرۋاسزلىق بىلەن مېنىڭ تېگى بار گەپ-سۆزلىرىمنى يانداپ ئۆتۈپ كېتەتتى. بەزىدە قىلغان چاقچاقلىرىمغا ئۇ تاتلىق ئاۋازى بىلەن قاققلاپ كۈلۈپ جاۋاب بېرەتتى. ئۇ شۇنداق قىلغانسىرى مەن ئۇنى تېخىمۇ سېغىنىدىغان بولۇپ قېلىۋاتاتتىم. گاھىدا ئۆزۈمدىكى ئۆزگىرىشلەردىن ئۆزۈمنى ئەيىبلەمەكچى بولاتتىم-يۇ، يەنە ئۆزۈمنى ئەيىبلەيمەي قايتا بۇرۇنقى ئوي-خىيالىمغا بېرىلەتتىم. ھېچ ئىش بولمايدۇ. بۇ بىر ئۆتكۈنچى ھادىسە، شۇنداقلا بىر ئامراقلىق. نەچچە كۈندىن كېيىن بۇ خىل كەيپىياتىم ئىزىغا چۈشۈپ كېتىدۇ، شۇڭا بۇنچىلىك ئۆزگىرىش بولغاننىڭ نېمە يامىنى بار، دەپ ئويلاپ ئۆزۈمنى ئۆزۈم گول قىلماقچى بولاتتىم. لېكىن يانفونۇمنى قولۇمغا ئالساملا ئىختىيارسىز ئۇنىڭ

كېلىدىغان، يەنە ئىككى بالىسى بار ئادەمكەن. يۇرتقا كەلسەم ئاداشلىرىمنىڭ ئالدىدا ئېيىقتەك يوغان، كېلەڭسىز ئادەمنى بۇ مېنىڭ ئېرىم، دەپ قانداق باش كۆتۈرۈپ يۈرەلەيمەن؟ بالىلىرىنى بالام دەيمەنمۇ ياكى ئاكام دەيمەنمۇ؟ ئون گۈلۈمنىڭ بىرى ئېچىلمىغان قىز بالا تۇرسام، دوست-ئاداشلىرىمغا ئوخشاش مەنمۇ ئۆز تېكىمگە ياتلىق بولۇپ يۇرت-مەھەللىدە بېشىمنى كۆتۈرۈپ يۈرسەم بولمامدۇ؟ بۇ ماڭا نە تارتقۇلۇق؟ ئاناممۇ مېنى شۇ كىشىگە زورلاپ تۇرۇۋېلىۋاتىدۇ. ئانامنىڭ تىغىدەك يالغۇز، تۇللۇققا قارىمىسام بۇنداق ھاياتتىن كەچكەن بولاتتىم... دەپ يىغلاپ ئېقىپ كېتىپ بارىدۇ. تۇغقانلارنىڭ بېرىش-كېلىشىنى چىڭتىمىز دەپ ئانىسى ئۇنى شۇ كىشىگە زورلاپ تۇرۇۋاپتۇ. ئۇ ئەمدى ھامامنىڭ يېنىغا ھۈنەر ئۆگەنگىلى بارمايمەن، ئۇ خەقنى كۆزۈممۇ كۆرمىسۇن، دەپ ھۈنەر ئۆگىنىشتىن ۋاز كېچىپ دۇكاندىن يېنىپ كەپتۇ...

ئايالىمنىڭ كېيىنكى گەپلىرى قۇلقىمغا كىرمىدى. تاماقنى يەپ بولۇپ بىر چەتكە قىڭغايىدىم. خىياللىرىم قالايمىقان. كۆزۈمگە تويپەك سەمرىگەن باداڭ قورساق، كېلەڭسىز بوي، ئوتتۇرا ياش قاسساپ كىشى بىلەن بىللە كېتىۋاتقان ئۇنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرسەم ئىچىم قايناپ ھەسەت ئوتلىرى قېنىمنى قاينىتىشقا باشلىدى. تۇرۇپلا تېلېۋىزوردىكى قايسىبىر كىنوغا قاراپ قازان-قۇمۇشلىرىنى يۇيۇشىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەن ئايالىمغا قارىسام ئۆز خىيالمدىن ئۆزۈم خىجىل بولىمەن. ئەمما بۇ بۇ خىجىللىق ئۇزۇنغا بارماي ئۇنىڭ ئورنىنى دەررۇ قىزغىنىش ھېسسىياتى ئىگىلەيدۇ.

تېلېفونۇمنى ئويناپ ئولتۇرۇپ ئۆزۈممۇ سەزمەستىن ئۇنىڭغا قىسقا ئۇچۇر يوللىدىم.

- «نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟»
  - تېزلا ئۇنىڭدىن جاۋاب كەلدى.
  - «تاماق يەۋاتىمىز.»
  - «ئىككىمىز قاچان كۆرۈشىمىز؟»
  - «چۈشتە كۆرۈشتۈققۇ؟»
  - «ئۇ ھېساب ئەمەس.»
  - «ئاچام نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ.»
  - «تېلېۋىزور كۆرۈۋاتىدۇ. ساڭا بىر گەپنى دەيمۇ؟»
  - «دە.»
  - «سېنى بەك سېغىندىم!»
  - «مەنمۇ ئاچامنى بەك سېغىندىم.»
  - «مېنىچۇ؟»
- يانفونۇم ئۇزاق جىمىپ كېتىپ ئاندىن يەنە تىرىشكىدۇ.

— «ئاكام بولغاندىن كېيىن سېنىمۇ سېغىندىم.»
ئۇ دائىم ئاشۇنداق. ئۈستىلىق بىلەن سۆز قاقچۇرۇپ ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ.
مەن بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ مەقسەتسىزلا يەنە مۇنداق مەزمۇندا ئۇچۇر يوللىدىم.

— «بارسام ئۆيۈڭنىڭ ئەتراپىغا چىقالامسەن؟»
يوللاش كۈنۈپكىسىنى بېسىپ بولۇپ نېمىشقىدۇر تېنىم شۈركۈنۈپ يېنىك تىترەپ كەتتىم. خۇددى ئايالىم بۇ ئۇچۇر مەزمۇنىنى كۆرۈپ قالىدىغاندەك يانفونۇمنى تېز ياپتىم. ئۆزۈمنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىمنى بىلەلمەي لەسىسدە بولۇپ ئولتۇرۇپ قالدىم.

- شۇ ئارىدا ئۇنىڭدىن جاۋاب كەلدى.
- «قاراڭغۇدا نېمە بار تالادا؟»
- «مەن بار، مۇڭدېشىمىز.»
- «ئەمەسە ئاچامنى ئېلىپ كەل.»

كالىم ئايلىنىپ خېلىغىچە دېلىغۇل بولىدۇم. نېمە قىلارىمنى بىلىش تۈگۈل، قىلىۋاتقىنىمنىڭ توغرا-خاتالىغىنىمۇ ئىلغا قىلالمايۋاتاتتىم. بىر خىيالىم «ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ سىرتقا چاقىرىپ مۇڭدېشىپ كەل. خاپىغان روھىغا تەسەللى بېرىپ باغرىڭغا باس، قوللىرىنى تۇتۇپ چاچلىرىنى سىلا، مەڭزىگە سۆيۈپ قوي، خۇشبۇي ھىدىنى ھىدلا» دەپ روھىمنى قۇتراتسا، يەنە بىر خىيالىم «ساراڭمۇ سەن، ئۇ دېگەن سېنىڭ ئايالىڭنىڭ يېقىن كىشىسى. يېنىڭدا بىر ياخشى ئايالىڭ تۇرسا نېمە دەپ بولمىغۇر خىياللاردا بولسەن؟ ئادەم ئەمەس نېمىكەن سەن! ئېسىڭنى يىغ...» دەۋاتقاندا قىلاتتى. قانچە قىلساممۇ كالىمنى قايدۇرۇۋاتقان مۇرەككەپ خىيالى تويغۇننىڭ ئىسكەنجىسىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايۋاتاتتىم.

بىر چاغدا ئۆزۈممۇ بىلمەي ئورنۇمدىن ئىرغىپ تۇرۇپ كەتتىم. ئايالىمغا گەپمۇ قىلماستىن چاپاننى يېپىنچاقلاپ تالاغا ماڭدىم. ئايالىم ماڭا قاراشقا ھەپسىلىسى يوق، تېلېۋىزور بىلەن تەڭ يىغلاپ ئولتۇرۇپ قالدى.

تالا گوگۇم قاراڭغۇسىدا ئاندا-ساندا ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى بىلەن پاقىلارنىڭ كۈركىراشقان ئاۋازىنى ھېسابقا ئالمىغاندا جىمجىت. مەن ئۆزۈممۇ سەزمىگەن ھالدا ئاستا قەدەملەر بىلەن مېڭىپ ئۇنىڭ ئۆيى بار تەرەپكە كېتىۋاتىمەن. تۇرۇپلا روھىم چۈشكەندەك بولۇپ نېمىندۇر خىيال قىلىپ توختاپ قالمىمەن. نېمىنى خىيال قىلغىنىمنى ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، ئىشقىلىپ روھىمنى قىيىنغان بىر دېلىغۇللىق. تۇرۇپلا يەنە روھلانغاندەك بولۇپ يۈرۈپ كېتىمەن. نېمىنىڭ روھلاندىرغىنىنى ھەم بىلەلمەيمەن، پەقەت پىنھان بىر ئارزۇ-ھاياجان ئىختىيارىمنى ئۆزىگە

بويسۇندۇرۇپ ئالغاندەك. كېتىۋاتىمەن، كېتىۋاتىمەن...
تونۇش دەرۋازا، تونۇش قارىياغاچ قاراڭغۇدا سۈكۈتتە
تۇرغاندەك قەد كۆتۈرۈپ كۆرۈندى كۆزۈمگە. قارىياغاچ
ئادەمنىڭ قۇچقى يەتكۈسىز يوغان ئىدى. ئۇنىڭ دالدىسىغا
ئۆتتۈم. ئاندىن نامازشام ئوغرىسىدەك ئەتراپىمغا بىر قۇر
قارىۋېتىپ يانفونۇمنى قولغا ئېلىپ ئۇنىڭغا قىسقا ئۇچۇر
يازدىم.

— «چاققان تالاغا چىقە.»

بىرەر مىنۇت ئۆتمەستە بىرى يېنىك شىپىلداپ چىقىپ
دەرۋازىنى ئاچتى.

— ئاكا؟

مەن قارىياغاچنىڭ ئارقىسىدىن لىككىدە چىقتىم.

— مانا مەن.

— ئاچامچۇ؟

— ئا... ئاچاڭ... ئۇ...

— مەن بايام ساڭا نېمە دېگەن؟

مەن گەپ-سۆز قىلالىدىم. ئاندىن ئاستاغىنە ئۇنىڭغا
يېقىنلىشىپ كەلدىم. ئۇ ئۆيىچىلىك ئاددىيغىنە كىيىمى
بىلەن شۇنچە ئوماق، جازىبىدار بولۇپ كېتىپتۇ. ئۆرۈۋالغان
چېچىنى چۇۋۇپ سالغانىكەن، ئارقىسىدا دولقۇنلانغان
چاچلىرى تېقىمىغا چۈشۈپ يەلپۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭغا
يېقىنلاشقاندا ئۇنىڭدىن تارالغان مەستخۇش قىز ھىدى
يۈرىكىمنى سوقۇشتىن توختىتىپ قويغاندەكلا بولدى.
قاياقتىن كەلگىنى بەلگىسىز بىر غايىب كۈچنىڭ تۈرتكىسى
بىلەن ئۇنىڭ ئاق پاخىدەك يۇمشاق، نازۇك-يۇمران
قولنى ئاستاغىنە تۇتتۇم.

— ئاكا ئۆيگە كىرە.

ئۇ ئېسىلغان قولۇمنى مەندىن بۇرۇن چىڭ تۇتۇپ مېنى
دەرۋازا تەرەپكە سۆردى. مەن سەل چۆچۈپ توختىۋالدىم.
— بولدى كىرەي، مۇشۇ يەردىلا مۇڭدېشىمىز.

— ۋىيەي، يۈرە ئاكا، ئىشىك ئالدىغا كېلىپ
كىرمىسەڭ قانداق بولىدۇ؟ بولمىسا مەنمۇ سىلەرنىڭ ئۆيگە
بارغاندا تالادىن يانمەن جۇمۇ!

نېمە قىلارمىنى بىلمەي ئوڭايىسىز ئەھۋالدا تۇرۇپ
قالدىم. بىر مۇنچە شېرىن خىياللىرىم، پىلانلىرىم توختام
سۈدەك ئۇيۇپ قالغانىدى. ئۆزۈمنى دادىلىراق تۇتۇشقا
تىرىشتىم. قولىم ئۇنىڭ قولىغا چىڭ ئېسىلغان، ئۇنىڭ
قولمۇ مېنىڭ قولۇمنى چىڭ تۇتقان پېتى مەن تىرەجەپ
تۇرىمەن، ئۇ ئۆيگە تارتىدۇ. ئىككىمىز ئۈنسىز
تىرەكەشمەكتىمىز.

ئەمدىلا غەيرەتكە كېلىپ يەنە بىر قولۇمنى سوزۇشۇمغا
ئۇ ئۆي تەرەپكە قاراپ ئۈنلۈك توۋلىدى.

— ئانا، ئاكام كەلدى، تېز ئۆيگە كۆرپە سالە.
يۈرىكىم جىغغىدە قىلىپ چۆچۈپ كەتتىم.
جىددىيلەشكىنىمدىن بايقى دادىللىقىم، جۈرئىتىم نەگىدۇر
غايىب بولۇپ قولۇمنى ئۇنىڭ قولىدىن ئىتتىك تارتىۋالدىم.
ئەمما ئۇ پەرۋايدا يوق قولۇمغا قايتا ئېسىلىۋالدى.

— ماڭە ئاكا، ئانام كىرمىگىنىڭنى كۆرسە خاپا بولىدۇ.
يۈرىكىم ئەنسىز سوقۇپ جىددىيلىشىپ، پۈتۈن
ئەزايى-بەدىنىم بوشىشىپ ئەركىمنى يوقاتقان ھالدا ئۇنىڭ
ئارقىسىدىن بوسۇغىغا پۈت ئالدىم. قولىم تېخىچە ئۇنىڭ
ئىسسىق ئالقانلىرىدا ئىدى. ئۇ مېنى خۇددى كىچىك
بالىنى يېتىلگەندەك يېتىلەپ ھويلا تامان سۆرەپ دېگۈدەك
ئەككىرىپ كېتىۋاتاتتى. ئاڭغىچە ئالدىمىزغا ئۇنىڭ ئانىسى
خۇش چىراي كۈلۈمسىرەپ چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئانىسىنى
كۆرۈپ تېخىمۇ جىددىيلىشىپ قولۇمنى ئۇنىڭ ئىسسىق
ئالقانلىرىدىن تارتىۋالدىم.

— كېلە بالام، ئۆيدىكىلىرىڭ تىچلىقمۇ؟

— تىچلىق،— دېدىم مەن ئۇنىڭغا قاراپ قولاشمىغان
ھالدا سالام بېرىپ. ئۇ ئانىسىنىڭ ئالدىدا قولۇمغا قايتا
ئېسىلىپ مېنى يەنە شۇ پېتى يېتىلەپ دېگۈدەك ئىچكىركى
ئۆيگە باشلىدى. سۇپىغا ئاللىقاچان يېپىڭى بىر كۆرۈپ
سېلىپ قويۇلغان ئىكەن. مەن سۇپىغا يېقىن كېلىپ كۆرپىگە
ئولتۇرغاندىن كېيىنلا ئۇ ئاندىن قولۇمنى قويۇۋەتتى.

— ئولتۇرە ئاكا، ئانا، ئاكامنى مەن چاقىرغان. ئۇ
توكنىڭ ئۆچۈرگۈچىنى ئوڭشاپ بەرمەكچىدى،— دېدى
ئۇ.

— ۋاي ئالتۇن بالام، ئەجەب ياخشى كەپسەن.
قارىمامسەن، ئۇكاڭ كىچىك بالىدەك ئويناپ يۈرۈپ
توكنىڭ ئۆچۈرگۈچىنى بۇزۇپ قويۇپ قاراڭغۇدا ئولتۇرىمىز.
قاچانمۇ چوڭ بولاركن بۇ ئۇكاڭ...

ئەمدى ئېسىمنى يىغسام ئۆي ئىچى شام يورۇقىدا غۇۋا
يورۇپ تۇرۇپتۇ. مەن ئاستاغىنە ئۇنىڭغا قارىدىم. ئۇ مېنى
مەسخىرە قىلىۋاتقان دەك ھەييار كۈلۈمسىرەپ بىر كۆزنى
قىسىپ قويدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقى ئىچىمگە يەنە بىر ئوتنى
سېلىپ قويدى.

— بالام، ئاكاڭنىڭ كېلىشىدىن خەۋىرىڭ بار ئادەم
بايام نېمىشقا دېمەيسەن؟ ئاكاڭغا تاماق ساقلاپ
قويمايتتۇقمۇ؟

— ئاكام «مەن كەچلىك تاماق يەپ بولۇپ ئاندىن
بېرىپ ئوڭشاپ بېرەي، ماڭا تاماق ساقلىماڭلار» دېگەن.
ھە ئاكا؟— دېدى ئۇ ماڭا قاراپ پىخىلداپ كۈلگەنچە؛
ئۇنىڭ كۈلكىسى مېنى مەسخىرە قىلىۋاتقان دەك تۇيۇلۇپ
كەتتى. مەن نېمە دېيىشىمنى بىلمەي ئوسال بولغان ھالدا

يەرگە قارىدىم.

— ھە، — دېدى ئانىسى. — ئەمەسە بوپتۇ.

مەن ئەمدى پۈتۈمغا ئورۇندۇق قويۇپ توك ئۆچۈرگۈچنى ئوڭشاشقا باشلىدىم. ئۇ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ ھە دېسە بىر نەرسىلەرنى سورىغانچە ماڭا ياردەملىشەتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ ئانىسىنىڭ «ھاي ئۇنداق قىلما، ئاكاڭنى يىقىتۇۋېتسەن ھېلى» دېيىشلىرىگە پەرۋا قىلماي ئايىغىم ئاستىدىكى ھەممە يېرى لىڭشىپ بوشاپ قالغان ئەبجەق ئورۇندۇقنى قەستەن مەدەرلىتىپ مېنى دەلدۈگۈتۈپ قورقۇتاتتى. ئۆزىنىڭ قىلىقلىرىدىن ئۆزى خۇشال بولۇپ قاقلاپ كۈلۈپ ئۆگزىنى ئېچىۋېتەتتى، مەن ئۆچۈرگۈچنىڭ ئۈزۈلگەن يېپنى ئۇلاپ قويدۇم. يېپنى تارتىشىم بىلەن ئۆي ئىچى ئاپپاق يورۇپ كەتتى. ئۇ خۇشاللىقىدا ئورۇندۇقنى قويۇۋېتىپ كىچىك بالدەك سەكرەپ چاۋاك چالغانچە ئىسقىرتتى. ئايىغىم ئاستىدىكى ئورۇندۇق ئەگىپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشكىلى تاس-ماس قالدىم. ئۇ مېنى يۆلۈۋېلىپ يەنە كۈلەتتى. ئۇنىڭ قىلىقىغا قاراپ ئانىسىمۇ كۈلەتتى.

— بولدى قىل، چوپچوڭلا بولۇپ قالىدىك، ئاكاڭ زاملىق قىپ قالمىسۇن يەنە؟

— كىم مېنى چوڭ بولدى دەيدۇ؟ مەن تېخى كىچىك بالا جۇمۇ، ھە ئاكا؟

مەن ئۈندىمەي ھىجىيىپ قويدۇم، بۇنداق چاغدا مەن نېمىمۇ دېيەلەيتتىم؟

ئىشنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن قايتىش ئۈچۈن ئورنۇمدىن قوزغالدىم. ئانىسى ئالدىمغا ئۆتۈپ مېنى توسۇدى.

— نەگە ئالدىرايسەن بالام، ئەمدى بىر دەم ئولتۇر، چەينەككە تۇخۇم سالدىم، زاماتتا قاينايدۇ. قىزىقىدا ئىككىنى سويۇپ يېگىن.

— بولدى قايتاي ئاچا، كەچ بولۇپ قالدى.

— نېمىگە ئالدىرايسەن؟ مۇنچىلىك كەلمىگۈڭمۇ ئوڭاي ئەمەسقۇ.

— شۇنداق، ئاكا بىر دەم ئولتۇر، مەنمۇ سېنى ماڭغۇزمايمەن.

ئۇ قولۇمغا چىڭ ئېسىلىپ تارتقانچە قايتا ئولتۇرغۇزدى. مەنمۇ نېمىشقىدۇر تارتىشقۇم كەلمەي كۆرىمگە كاسامنى قويدۇم. مەن ئولتۇرغاندىن كېيىنلا ئۇ قولۇمنى قويۇۋېتىپ ئاندىن چەينەككە چاي دەملەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئالقانلىرى شۇنچە ئىسسىق، شۇنچە نازۇك - يۇمران...

تۇخۇم پىشقاندا ئۇ مەن بىلەن ئوينىشىپ تۇخۇم سوقۇشتۇرۇشقا باشلىدى. تۇخۇمى ئېزىلىپ كەتسە چىدىماي خەقىش قىلىپ تۇرۇۋېلىپ يەنە بىرىنى ئالاتتى. يەنە ئېزىلىپ كەتسە قايتىدىن يەنە بىرىنى ئېلىۋالاتتى. ئانىسىنىڭ

« قوي، تۇخۇمنىڭ ھەممىنى ئېزىۋەتتىڭ، ئاچامغا ئالغاج بارىدۇ» دېيىشىگە پەرۋامۇ قىلماي ھەدەپ ئويۇن چىقىرىپ-شوخلىنىپ پۈتۈن تۇخۇمنى سوقۇشتۇرۇپ بولدى. يوغان بىر تۇخۇمنى ئاغزىغا پۈتۈن سېلىۋېلىپ چاينىيالىماي كۈلۈپ تاشلاپ داستىخاننىڭ ھەممە يېرىگە، ھەتتا كىيىملىرىمىزگىمۇ تۇخۇم پۇرقۇۋەتتى. ئۇنىڭ كىچىك بالدەك قىلىقلىرىغا ھەممىمىز كۈلەتتۇق. ئۆي ئىچى خۇشاللىق كەيپىياتىغا چۆمۈلگەن ئىدى. مەن ئۇنىڭ گۆدەكلەرچە قىلىقلىرىغا مەستلىكىم كىلىپ ئۇنىڭغا تويماي قاراۋېتىپ تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىپ قالغىنىنى سەزدىم. ئۇ بولسا ھە دەپ قاقلاپ كۈلەتتى. ئارىلىقتا ئۇ كۈلگەچ كۆزلىرىنى بىلىندۈرمەي سۈرتۈۋەتتى.

بىزنى خۇشال قىلىۋەتكەن بۇ ئۇنۇلغۇسىز مەنۇتلار ئەمدى ئاخىرلىشىشقا باشلىغانىدى. ۋاقىت بىر يەرگە بارغاچقا مەن قىيالىمغان ھالدا ئورنۇمدىن تۇردۇم. ئۇمۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ئانىسىنىڭ قولىغا ئېسىلىپ:

— ئانا، ماڭە ئاكامنى ئۈزىتىپ كىرىمىز، — دېدى. مەن

ئۇنىڭ قەستەن مەن بىلەن قېرىشۋاتقىنىنى سېزىپ ئۇنىڭدىن ئاغرىنغاندەك قاراپ قويۇپ سىرتقا ماڭدىم. ئۇ ماڭا يېقىن ماڭغىچ بىر قولۇمغا مەھكەم ئېسىلىۋالدى.

— ئاكا، سېنى كەچتە ئاۋارە قىلىپ قويدۇق، خاپا بولمىغىن. — ھە؟ مانى ئاچامغا ئالغاج بارغىن.

ئۇ شۇنداق دېگەچ قولىدىكى سولياۋ خالتىغا قاقلىغان تۇخۇملارنى قولۇمغا تۇتقۇزدى.

— ھەممىنى چىقىپ رەسۋا قىلىدىك، ئەمدى ئاپارسا سەت تۇرمامدۇ؟ — دېدى ئانىسى ئۇنىڭدىن نارازى بولۇپ.

— بەربىر چىقىپ يەيدىغۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاچام ھەرگىز مەندىن خاپا بولمايدۇ، ئاچام بەك ياخشى! شۇنداقمۇ ئاكا؟

مەن ئۈندىمىدىم، ئۇلار مېنى ئىشكىكچە ئۈزىتىپ چىقىشتى.

مەن ئۆيگە بارغاندىن كېيىن يەنە ئۇنى ئويلاشقا باشلىدىم. ئۇنىڭ بۈگۈنكى قىلىقلىرى پەقەت كۆز ئالدىمدىن نېرى بولماي يۈرىكىم قىزىپ تۇراتتى. ئىختىيارسىز يانفونۇم يەنە قولۇمغا چىقىپ قالدى.

— «ساڭا بىر شېئىر يوللاپ بېرەيمۇ؟»

— «شائىر بولۇپ كەتكەن ئوخشىماسەن ئاكا؟»

مەيلى، يوللاپ باقە قېنى.

— «سېغىنغاندا يوللىرىڭغا قارىغان، سېغىندۇرغان نازىڭ ماڭا يارىغان.

ئاكام دېسەڭ نازۇك، تاتلىق ئۇن بىلەن،

يۈرىكىمگە ئىللىق سېزىم تارىغان.»

موتوسكىلىتى ئوت ئالدۇردۇم. ئۇنى بېكەتكە ئاپىرىپ قويۇشتەك بۇ «كۆڭۈللۈك ۋەزىپە»دىن چەكسىز خۇشال بولۇۋاتقان بولساممۇ ئۇنىڭ ناھىيەگە قايتا بارماقچى بولغىنىدىن، ھازىرقى كەيپىياتىدىن كۆڭلۈم غەش بولاتتى. بىز چوڭ يولغا چىققاندا ئۇنىڭدىن تاقەتسىزلىك بىلەن سورىدىم.

— نېمە بولدۇڭ؟ نېمىشقا كېتىدىغان بولۇپ قالدىڭ؟
— بەزى گەپلەرنى بۇ خەتكە يېزىپ قويدۇم ئاكا. ھېلى ئوقۇپ باقارسەن، — ئۇ شۇنداق دېگىنىچە كىچىككەنە قول سومكىسىدىن بىر كۈنۈپىرتنى چاپنىمىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويدى.

— گاچا بولمىغاندىن كېيىن ئۆز ئاغزىڭ بىلەنلا دېمەمسەن، خەت يېزىپ يۈرگىچە؟
— ئەڭ ياخشى خەتنى ئوقۇغىن ئاكا.

چوڭ يول بولغاچقا، شۇنداقلا ئاخشامقى ئەھۋال كۆڭلۈمنى پاراكەندە قىلىپ، ھەم خىجىل بولۇپ ئۇنىڭ بىلەن كۆپ سۆزلىشىشكە بىئەپ ھېس قىلىپ قايتا ئېغىز ئاچالمىدىم. بىر يەرگە كېلىپ قالساق چاقچاقلىشىپ، گەپ تالىشىپ ئېچىلىپ كېتىدىغانلار مانا ئەمدىلىكتە ئادەمنىڭ ئىچى سىقىلغۇدەك ياتىسراشقان جىمجىتلىق ئىچىدە يېزىنىڭ ماشىنا توختايدىغان كىچىك بېكىتكە تېزلا كەپ قالدۇق ئۇ مەن بىلەن سۇس ۋە قىسقىلا خوشلاشقاندىن كېيىن ماشىنا چىقتى.

ئۆيگە كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ سىرلىق بىلىنگەن قېلىن كۈنۈپىرتنى مۇجۇقلاپ شوتىغا پۈت ئالدىم. دە، ئاستاغىنە ئۆگزىگە چىقتىم. ئاندىن بەدەشقان قۇرغىنىمچە ئولتۇرۇپ كۈنۈپىرتنىڭ ئاغزىنى ئاچتىم.

خەت مۇنداق يېزىلغانىدى:
«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاكا، بۇ خەتنى، ئالدىرىماي، تولۇق ئوقۇپ چىقارسەن.»

ئاكا، مەن يېقىندىن بېرى سەندىكى ئۆزگىرىشلەرنى ھېس قىلىپ يۈرگەن ئىدىم. دەسلەپ سېنىڭ ماڭا قىلغان مۇئامىلەڭنى ماڭا بولغان ئاكا-سىڭىللىق ئامراقلىق، دەپ چۈشەنگەن ئىدىم ۋە مەڭگۈ شۇنداق بولۇشىنى ئۈمىد قىلاردىم. ئەمما مەن خاتالىشىپتەمەن. مېنىڭ ئەڭ ئامراق ئاچامنىڭ يولدىشى، مېنىڭ ئەڭ ئامراق ئاكام ماڭا چەكتىن ئاشقان مۇئامىلىدە بولۇۋېتىپتۇ. مەن بۇنى ئېنىق ھېس قىلىپ يەتتىم. چۈنكى مەنمۇ چوڭ بولدۇم. دە! مەن ئەسلىي سېنى بىر قورساق ئۆز ئاكامدەك يېقىن بىلىپ كەلگەن، بىر قورساق ئاچام بولمىغىنى ئۈچۈن ئاچامنى ئۆز ئاچامدىن چارە بىلىپ كەلگەن. ئەمما بۇنداق كۈن ماڭا ئۇزۇن نېسىپ بولمىدى! سېنىڭ ئادەمنى تەمىرتىدىغان سىرلىق قاراشلىرىڭ، مەنلىك سۆز-ھەرىكىتىڭ، ھەددىدىن

— «يەنە بارمۇ؟»

— «يۈرىكىمگە ئىللىق سېزىم تارىغان، تارىغىنى يۈرەك سېنى مارىغان.»

سىڭلىم دېسەم مەنمۇ سېنى ئېغىزدا،

يۈرەك سېنى مەشۇقۇم دەپ قارىغان...»

— «بۇنى قەيەردىن كۆچۈرۈۋالدىڭ؟»

— «ئۆزۈم يازدىم.»

— «ئىشەنمەيمەن، سەن بۇنچىلىك نەرسىنى

قاملاشتۇرساڭ پاقا تېرەككە چىقار؟!...»

— «راستلا ئۆزۈم يازدىم، يازغىنىمنىڭ ھەممىسى

يۈرىكىمدىكى گەپلەر، ماڭا ئىشەن.»

قايتا جاۋاب كەلمىدى. ئارقا-ئارقىدىن ئۇچۇر يېزىپ

يوللىغان بولساممۇ جاۋاب بولمىغاندىن كېيىن تېلېفون

ئوردۇم. ئۇ يانفونىنى ئېتىپ قويۇپتۇ. خېلى ئۇزۇنغىچە

ئۇيقۇم كەلمەي ئۇھسىنىپ يېتىپ قاچانلاردا ئۇخلاپ

قالغىنىمنى بىلمەيمەن. تاڭ ئاتقاندا ئورنۇمدىن تۇرسام

ئېغىزىم بەتتەم بولۇپ، باشلىرىم ۋاڭشىپ ئاغرىپ تۇرىدۇ.

كۆڭلۈم تاماقمۇ تارتمايدۇ. ئايالىمنىڭ كۆڭۈل بۆلۈپ

زورلاشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلمىدىم. ئەتىگەندىلا ئۇ يەنە

كالىمغا كىرىۋالغىنى كىرىۋالغان. كەچتىكى ئويۇن-

چاقچاقلىرىمىز بىر-بىرلەپ يادىمدىن كېچىپ، تۇتقان-

قويغىنىمنىڭ تايىنى يوقلا مىدىرلاپ يۈرسەم تۇيۇقسىزلا

دەرۋازىدىن ئۇ بۇلۇتتىن سۇغۇرۇلۇپ چىققان كۈنگە

ئوخشاش پەيدا بولۇپ كىرىپ قالدى. مەن نېمە قىلارمىنى

بىلمەي ھولۇقۇپ كەتتىم. ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ

قاياقلىرى ئىشىشىپ چىقىپتۇ. ئانارنىڭ دانىسىدەك يۈزلىرى

تاتىرىپ كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچكەن ھالدا كىرگىنىدىن بىر

شۇملۇقنى كۆڭلۈم تۇيۇپ يۈرىكىم ئاغزىمغا كەپلىشىپ

قالدى. ئۇ ئادىتى بويىچە شوخلۇق قىلىپ سالاملاشماستىن

ئاستاغىنە ئايالىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ مەڭزىنى يېقىشىپ

تۇرۇپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ماڭا قىيا قاراپ سۇسقىنە

سالاملاشتى.

— ئاچا، مەن بۈگۈن يەنە ناھىيەگە ماڭمەن. شۇڭا

سەن بىلەن خوشلىشىپ كېتەي دەپ كىردىم. كۆرۈشكەنچە

ئامان بولۇڭلار. ئاچا، ئاكام مېنى بېكەتكە يەتكۈزۈپ

قويالارمۇ؟

— ئەلۋەتتە يەتكۈزۈپ قويدۇ، بۈگۈن نېماندەك

سىرلىق بولۇپ قالدىڭ؟ خۇددى كەلمەسكە كېتىۋاتقانداك

خوشلىشىپ كەتكىنىڭنى قارا؟ ساڭا زادى نېمە ئىش

بولدى؟ — سورىدى ئايالىم ئۇنىڭغا ھەيران بولۇپ قاراپ.

— ساڭا كېيىن دەپ بېرەي ئاچا، مەن ھازىر بەك

ئالدىراپ قالدىم. خوش، ياخشى قال.

ئۇ موتوسكىلىتنىڭ ئارقىسىغا مىنگەندىن كېيىن مەن

پەقەت ئاچاڭ بىلەن ئاكاڭنىڭلا گېپىنى ئاڭلايسىن. ئۇلار نەسبەت قىلمىغان بولسا سېنى ھەرگىز ماقۇل دېگۈزەلمەيتتىم. ئاكاڭ بىلەن ئاچاڭغا خۇدايىم تەلەپ قىلغىنىنى بېرەر ئىلاھىم، ئىككىسى قېرىغۇچە ئايرىلماي تەڭ گۈللەپ-ياشىسۇن!» دەپ ئۇزاقتىن-ئۇزاق يىغلاپ دۇئا قىلىپ كەتتى. ئويلاپ باقە ئاكا، ئانام ساڭا شۇنداق چوڭ ئىشىنىپ دۇئا قىلىۋاتقاندا سەن ئاخشامقىدەك ئوي-خىيالدا بولساڭ بولامدۇ؟ ئاچام ماڭا تاغىدەك ئىشىنىدىغان ياخشى قىز تۇرسا مەن ئاچامنى ئۈمىدىسىز قالدۇرسام دۇرۇس بولامدۇ؟ بىز خۇدانىڭ ئالدىدا قارا يۈز بولمايمىزمۇ؟

ئاكا، مەن سېنى ماڭا قىلىدىك دەپ ئەيىبە بۇيرۇمايمەن. پەقەت ئاچامنىڭ بەختلىك تۇرمۇشىنى كۆرسەم پىغانلىرىم بېسىلىپ قالار. ئۆزۈم قارار قىلغان تۇرمۇشقا ئاستا-ئاستا كۆنۈپمۇ قالارمەن.

ئاكا، ئاچامنى ئاسرىغىن. ئۇنىڭغا ئەمدى ئازار بەرمىگىن! شۇنداق قىلساڭ مەن سېنى ئۆمۈرۋايەت سېغىنىمەن، ئاكام دەپ ياخشى كۆرىمەن. بىز گەرچە يېقىن تۇغقان بولمىساقمۇ يەنىلا ئامراق ئاكا-سىڭىل، ئاچا-سىڭىل بولۇپ قېلىۋىرەيلى. مەن يەنىلا ئاچام بىلەن، سەن بىلەن بۇرۇنقىدەك ئامراق بولۇپ غەمىسىز، غۇبارسىز ئوينىشىپ ئۆتۈشنى خالايمەن. ئاچام بەك ئاق كۆڭۈل، ئۇ ئۆزىنىڭ قاتتىق ئالدىنقىنى، ئەخمەق قىلىنغىنىنى بىلسە مەنمۇ سېنى كەچۈرمەيمەن! يۈزۈڭگە تىكىلىپ ئۆرە قارىمايمەن.

خەير، ئامان بولغىن ئاكا، تويۇمدا ئاچام بىلەن بىرگە بېرىشنى ئۈنۈتمىغىن. سېنى مەڭگۈ ياخشى كۆرۈپ:

«ئوكاڭ»

خەتنى ئوقۇپ بولۇپ چوڭقۇر ئۇھ تارتقۇم كەلدى. بۇ-ئۇھ تارتىشقىمۇ، ھەسرەتلىنىشكىمۇ، ئېسەدەشكىمۇ ئوخشىمايتتى. بېشىمنى تۆۋەن سالغان پېتىم ئولتۇرۇپ كەتتىم. شۇ ئارىلىقتا ھويلىدىن ئاڭلانغان تاراق-تۇرۇق ئاۋاز دىققىتىمنى تارتتى. بۇرۇلۇپ ئارقامغا قارىسام ئايالىم لىققىدە توپا ئۇسۇلغان يوغان تۆمۈر غالتەكنى باشقۇرالماي تەستە ھەيدەپ ئېقىلغا ئەكىرىپ كېتىۋاتقانكەن. ئىختىيارسىز كۆز چاناقلىرىم نەملىشىپ بوغۇزۇم ئېچىشقاندەك بولۇپ شوتىدىن سەكرەپ چۈشكەنچە توۋلىدىم.

— توختا، غالتەكنى قوي، مەن ئەكىرىپ بېرەي...

ئاپتور: قىرغىز، يېڭىشەھەر ناھىيە ئەرمۇدۇن يېزا قىرغىز مەھەللىسىدە دېھقان.

زىيادە يېقىن مۇئامىلەڭ مېنى بەك قورقۇتۇپ كەلگىلى ئۇزاق بولدى. دەسلەپ سېنى توختاپ قالارمىكەن دەپ بىلمەسكە سېلىپ پەرۋاسىز يۈرگەن ئىدىم. بىراق سەن ھازىر توسۇۋالغىلى بولمىغۇدەك دەرىجىدە ئىچكىرىلەپ كەتتىڭ. بۇ ئىچكىرىلەش ھازىر سەندە شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى بىر كىم ھازىرقى يولۇڭدىن يان دېسىمۇ يانالمايسەن!

ئاكا، مەن ئاچامنى قەۋەتلا ياخشى كۆرىمەن. سېنىمۇ ياخشى كۆرىمەن. بۇنداق ياخشى كۆرۈش مېنىڭ خىيالىمدىكىدەك بولسا نەقەدەر ياخشى بولاردى-ھە؟! ئەمما ئۇنداق بولمىدى! سەن بەك قورقۇنچلۇق بولۇپ كەتتىڭ. ئۆزۈڭنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىڭنى بىلمىگۈدەك دەرىجىدە قورقۇنچلۇق بولۇپ كەتتىڭ!! ئاخشام بىراقلا ئۆزۈڭنى ئاشكارىلىدىڭ. لېكىن مەن چاندۇرمىدىم ھەم ساڭا پۇرسەت بەرمىدىم. سەن ئاچامغا مۇشۇنداق ئازار بەرسەڭ بولامدۇ؟ ئاچام ھېچنەرسىنى بىلمەي يۈرسە، سەنمۇ ئۆزۈڭنىڭ قىلغان-ئەتكىنىڭنى يوشۇرۇپ يۈرسەڭ توغرا بولامدۇ؟ بۇنداق تۇرمۇشنى تۇرمۇش دېگىلى بولامدۇ؟ ئاچاممۇ مەڭگۈ بىلمەي، سەنمۇ مەڭگۈ بىلگۈرمەي يۈرەلمەيسىلەر؟ بۇ ھۈمكىن ئەمەس، سېنىڭ ئاچامغا بولغان ساداقىتىڭ شۇنچىلىكىمدى؟

ئاكا، مەندىن خاپا بولما، سېنى ھازىرقى ئويۇڭدىن ئاچاممۇ توسۇيالماستىكى مۇمكىن. چۈنكى ئاخشامقى ئەپتىڭدىن قارىسام سەن ئەقلىڭنى يوقىتىپ قويۇش دەرىجىسىدە مەجنۇن بولۇپ كىتىپسەن. ئەسەبىلىشىپسەن. سېنى كىم توسۇيالار؟ كىم مېنى، سېنى ئاچامنىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولۇشتىن، ئىشەنچسىز قېلىشتىن ئارىچىلاپ قالالار؟

مەن كېچىچە ئويلاندىم، يوتقانغا بېشىمنى تىقىۋېلىپ يىغلىدىم، پەقەت ياخشى ئامال تاپالمىدىم. ئەڭ بەختەر، ئەڭ ئۈنۈملۈك ئامال پەقەت دەل ۋاقتىدا بەدەل تۆلەشتىن ئىبارەت بولدى. مەن بىر قارارغا كەلگەن بۇ تەڭسىز چارە ھەر ئىككىمىزنى تەڭرى ئالدىدىكى، بەندە ئالدىدىكى، بولۇپمۇ ئامراق ئاچام ئالدىدىكى ئېغىر گۇناھتىن ئارىچىلاپ قالدۇ.

ئاكا، مەن شۇنداق قارارغا كەلدىمكى، مەن ئەمدى ناھىيە بازىرىدىكى قاسساپ تۇغقىنىمىزغا ياتلىق بولىمەن. شۇندىلا سەنمۇ ئەمدى ئاچامغا ئازار بەرمەيسەن، ھېچبولمىسا مېنىڭ تۇرمۇشۇمغۇمۇ بۇزغۇنچىلىق قىلىشتىن تەپ تارتىپ بولسىمۇ ئاچامغا ئازار بەرمەيسەن، توغرىمۇ؟

مەن بۈگۈن ئەتىگەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ بۇ قارارىمنى ئانامغا ئېيتقاندا ئانام سىلەردىن بەكلا خۇش بولۇپ سىلەرگە ئۇزاق دۇئا قىلىپ ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ كەتتى. «ئاكاڭ بىلەن ئاچاڭ ساڭا نەسبەت قىپتۇ-دە؟ سەن

تەپەككۈر كۆزى

بىلەن ئىشقا ئاشدۇ.

▲ مېھماننىڭ كۆزى ئۆيگە چۈشسە، ئۆي ئىگىسى يات كۆرۈنىدۇ.

▲ تۈۋرۈككە قۇرت چۈشسە، ئايۋانغا قۇش ئۆگىنەر.

▲ بەدەلسىز ئامەتنىڭ ئاپىتى يامان.

▲ سۆزىنىڭ يالغانلىقى چىرايدىن چانمىغىنى بىلەن، ھەرىكىتىدىن چاندىۇ.

▲ قىزلارنىڭ ھاياسى ئوغۇللارنىڭ ۋاپاسىغا موھتاجدۇر.

▲ شەرم ھايا ئۈچۈن جاندىن كېچىش شەرەپلىكتۇر، جان ئۈچۈن شەرم ھايادىن كېچىش شەرمەندىلىكتۇر.

▲ نومۇس كۈچى ئەخلاقنىڭ ھىمايىچىسى.

▲ ئوغلۇڭنى ياخشى تەربىيەلسەڭ ئىزنىڭ ئۆچمەيدۇ، قىزىڭنى ياخشى تەربىيەلسەڭ كۈلۈڭ كۆچمەيدۇ.

▲ ئوغۇل جەمەتنىڭ تۈۋرۈكى بولسا، قىز جەمەتنىڭ يۈرىكى.

▲ مىللەتنىڭ يىلتىزى ئانىلار باغرىدا شاخلايدۇ، ئاتىلار ئەجىرىدە مېۋە بېرىدۇ.

▲ ئىپتىنى ساقلاشنى بىلگەن قىز ئوغۇللار ئالدىدا مەڭگۈ غالىب.

▲ يىگىتنىڭ تاشلىۋېتىشىدىن قورققان قىز يىگىتكە

تەپەككۈر مېۋىلىرى

▲ ماھىيەت ئەقىلىنىڭ بۈيۈكلۈككە كۆتۈرۈلۈشىنى تەلپ قىلىدۇ. قانۇنىيەت ماھىيەتنىڭ ئايدىڭ بولۇشىنى ئاساس قىلىدۇ.

▲ «ئاددىي ئىشلارغا سەل قارىماسلىق، مۇرەككەپ ئىشلارنى يۈك قىلىۋالماسلىق، يوق ئىشلارنى ئويدۇرۇپ چىقماسلىق، مەۋجۇتلۇقنى ئىنكار قىلماسلىق» دەل مېڭىنى چارچاتماسلىقنىڭ ئۈنۈملۈك داۋاسىدۇر.

▲ ئادەم ئىسمىمۇ بىر ماركا. مەقسەت قانداق قىلىپ بۇ ماركىنىڭ قىممىتىنى يارىتىش ۋە تونۇتۇش.

— خالمۇرات ئابلا (ئۆزلۈك)

ئاپتور: ئاۋات ناھىيەسىدىن

▲ باراۋەرلىك بېسىم بىلەن ئەمەس، سەمىمىيەت

تېنىنى ئەمەس، قەلبىنى ئامانەت قويۇشى كېرەك.

▲ سۆيۈشكە ئالدىرىغاننىڭ كۆيگىنى يالغان.

▲ يىگىتنىڭ كۆزۈڭگە قارىسا يەرگە باق، لېۋىڭگە تەلمۈرسە كەتكەن تاق.

▲ مۇھەببەت-ئۇلۇغ بىر گۈلخان، چىن ئاشىقلار گۈلخاننىڭ تەكتىدە تاۋلىنىدۇ، ساختا ئاشىقلار «كۆيۈپ» كۈلگە ئايلىنىدۇ.

▲ پادىئىنى چاڭگالدا باق، بالاڭنى چاڭگالدا.

▲ قىزلار كۆيدۈرۈشكە، ئوغۇللار كۆيۈشكە موھتاج، ئورنى ئالماشسا قىممىتى يوقايدۇ.

▲ قىز ھاياسى بىلەن ئانىنى سۆيۈندۈرسە، ۋاپاسى بىلەن ئاتىنى سۆيۈندۈرىدۇ.

▲ مۇھەببەت-ھايا بېغدا ئېچىلغان خۇش پۇراق گۈل.

▲ شەرم-ھايانى تەرك ئەتكەن قىزلار ھالاكەت دېڭىزىدا ئازابنى نىشانلاپ ئۈزۈۋاتقان بېلىقلاردۇر.

▲ ساڭا غەزەزلىك ياردەم قىلغانلار كىچىككەنە نەپ ئالدىدا سېنى دۈشمىنىڭگە سېتىۋېتىشتىن يانمايدۇ.

▲ ئادەم-ھەقىقەتتۇر، روھ-ماھىيەتتۇر.

▲ تەقدىر ئىمكانىيەتتىن تاشقىرى نەرسە ئەمەس.

▲ تەپەككۇردا ئۆزۈڭدىن ھالقىمىغۇچە دۇنيا ھەققىدە مۇكەممەل چۈشەنچىگە ئىگە بولالمايسەن.

▲ نەپسىڭ (پايداڭ) ئۈچۈن شەيتان بىلەن مۇرەسسە قىلىپ، زىيىنىڭ ئۈچۈن خۇداغا نالە قىلامسەن؟

▲ سەۋر قىل ھەم ئىشىڭنىڭ يولىنى قىل.

▲ شامال چىقىمىسۇ لىڭشىيدىغان دەرەخلەر شۇملۇق چىللايدۇ.

▲ دۈشمىنىڭگە بىر قەدەم يول بەرسەڭ يوقىلىشقا يۈز قەدەم يېقىنلىشىسەن.

▲ قارانىيەت گۈزەل بولسا ھۆسنى ئۇنىڭ زەھەر تامىغان، گۈزەل قارانىيەت بولسا گۈزەللىكى تامام يالغان.

▲ توغرا يولنىڭ جاپاسى تولا، راھىتى چەكسىز. ئەگرى يولنىڭ جاپاسى ئاز، ھالاۋىتى ئىشەنچسىز.

▲ تىزلىنىش ۋە ئېگىلىش ئامالسىزلىقتىن ئەمەس، بەلكى ئىرادىسىزلىكتىن.

▲ باتۇر باتۇرلۇقى بىلەن ياشايدۇ، قورقۇنچاق قورقۇنچى بىلەن ئۆلىدۇ.

▲ ئىنسان ئەقلىدىن ئازسا شەيتانغا ئايلىنىپ ئېلىسقا قۇل بولىدۇ.

▲ نانغا قۇل بولغان نان كۈچۈكى، جانغا قۇل بولغان جان كۈچۈكى، ھەر ئىككىلىسى ئادەملەرنىڭ پۇچىكى.

▲ قوغدىنىش-قوغلىنىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن.

▲ ئەرلەر ئاياللارنىڭ پاكلىقىنى ئىزدەيسە، ئاياللار ئەرلەرنىڭ مەردلىكىنى ئىزدەيدۇ.

▲ كۈرەشكە ئاتلانغاندا ئۆلۈمنى قەتئىي ئويلىما، دۈشمەننىڭ ئەجلىنى ئۆزۈڭگە چىللىما.

▲ قەددىڭنى شۇنداق كۆتۈرگىنىكى، سېنىڭ بېشىڭنىڭ ئېگىزلىكىدىن دۈشمىنىڭ ئەتىنىڭ جامالىنى كۆرەلمىسۇن، دۈشمەنلىك قىلىشقا ئەمەس، ساڭا ئۆچمەنلىك ساقلاشقىمۇ پېتىنالمىسۇن.

▲ ئۆلۈم قىسمىتى بىلەن قورقۇنچلۇق بولسا، ھېكمىتى بىلەن قەدىرلىك.

▲ تېنىڭ بىلەن روھىڭدا بىرلىك بولمىسا، سەن مەڭگۈ ئۆزۈڭ ئۈچۈن يات.

- ھەسەنجان يۈسۈپ

ئاپتور: يەكەن ناھىيە تاغچى يېزا مەركىزىي مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى

▲ نىشانسىز ئادەم جۇۋازخاندىكى ئېشەككە ئوخشايدۇ، ئۇ دائىم مەقسەتسىزلا ھەرىكەت قىلىدۇ.

▲ ھايات سېنىڭ ئېتىزلىقىڭغا ئوخشايدۇ. زىرا-ئىتىڭنىڭ ئوخشاش-ئوخشاماسلىقى سەن تۆككەن تەرگە باغلىق.

- خالمۇرات تۇرسۇن ئېلى ئوغلانى

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى بىيولوگىيە ۋە جۇغراپىيە ئىلمى فاكولتېتى جۇغراپىيە ئىلمى 2008-يىللىق 7-سېنىپ ئوقۇغۇچىسى

مەن سېنىڭ سۆيگۈڭگە قانمىدىم دۇنيا

▲ بىز باشقىلارنىڭ پىتنە-پاساتلىرىغا شۇنچە ئىشىنىمىز، نېمىشقا ئۆزىمىزگە شۇنچە ئىشەنمەيدىغاندىمىز، بۇ ئۆزىمىزنى يوقىتىشىمىزدىنمۇ ياكى ھەقىقىي ئورنىمىزنى بايقىيالمايدىغاندىمۇ؟

▲ ھەقىقىي ئۆزۈڭ بولغان چاغدا ھەقىقىي ئۆزۈڭنىڭ ئىش-ھەرىكىتىنى بىلەلەيسەن. شۇڭا ئۆزۈڭ بولۇپ ياشا، باشقىلارنى دورىما، مایمۇنغا ئوخشاپ قالسەن، ئۇلارنى سېنى قەپەسكە سېلىپ ئويۇن كۆرسىتىشكە سالىدۇ.

▲ ياخشى سۆزلەرنى قىلالىشىڭ ياخشى ئىشلارنى قىلالىشىڭدىن دېرەك بېرەلمىسىمۇ، ياخشى ئىشلارنى قىلىشىڭ ياخشى سۆزلەرنى قىلىشىڭدىنمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

▲ دۇنيادىكى ئەڭ ئېغىر سوئال ئۆزۈڭ ھەققىدىكى سوئاللدۇر.

- ▲ ھەييار ئادەم - كىشىنىڭ ھەقىقىگە تەييار ئادەمدۇر.
- ▲ سېنىڭ ئالدىڭدا دوست ئۆزىنى، دۈشمەن سېنى تۆۋەن كۆرۈش بىلەن پەرقلىنىدۇ.
- ▲ نادانلار ئالدىدا ئۈچ نەرسىنىڭ قەدەر - قىممىتى بولمايدۇ. بىرى ئىلىم - ھېكمەت ۋە ئۇنىڭ ئەھلىنىڭ، بىرى ئىنسانىي قەدرى - قىممەت ۋە ۋىجدان - غۇرۇرنىڭ، يەنە بىرى مېھرى - مۇھەببەت ۋە ئەھدە - ۋاپانىڭ.
- ▲ سۆيگىنىڭ نادان بولسا ئاقىنىڭ دەريا، كۆيگىنىڭ تونۇر بولىدۇ.
- ▲ بىكارچىلىق - يانچۇقنى تېشىدۇ، ئۇ چوڭايسا تامنى تېشىدۇ، ئۇمۇ چوڭايسا جاننى تېشىدۇ.
- ▲ دوستۇڭ ئالدىراڭغۇ، پالاكەت بولسا ئۇنىڭ شالتىقى سېنى يىقتىدۇ.
- ▲ ئاغرىقنى يارا بولغاندا، ھەقىقەتنى خار بولغاندا بىلىسەن.
- ▲ ھەقىقەت ئاشكارىلانمىغان يەردە ياخشى بىلەن يامان پەرقلەنمەي ئارىلىشىپ كېتىدۇ.
- ▲ ئۆزۈڭنىڭ ماختىغىنى بىرگە ئاڭلانسا، كىشىنىڭ ماختىغىنى مېڭغا ئاڭلىنىدۇ.
- ▲ باھانىسى كۆپ ئادەم چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايدۇ.
- ▲ ناداندىن دوستۇڭ بولسا پىيازنىڭ پوستىدەك سويۇلسەن.
- ▲ گۈزەل ئارزۇغا ئەڭ ئاچچىق ھايات يولى بىلەن يېتىپ بارغىلى بولىدۇ.

ئاپتور: ئاقتۇ ناھىيە بارىن يېزا «مەھمۇد» ئۇنىۋېرسال كومپيۇتېر مۇلازىمەت مەركىزىدىن

تەنھا ئويلار

- ▲ بىكارلىق كەلگەن ئاش - تاماق قورسىقىڭنى تويغۇزۇپ، يۈزۈڭنى پارقراتسىمۇ ئەمما تىلىڭنى قىسىدۇ.
  - ▲ باشقىلار بىلگەننى سەنمۇ بىلگەن چېغىڭدىلا، ئۇلارنىڭ ئالدىدا سارغىيىپ قالمايسەن.
  - ▲ تاقەت قىلالماسلىق كۆپىنچە ھاللاردا مەھرۇملۇق بىلەن خۇلاسىلىنىدۇ.
- ئەركىن ئابدۇكېرىم تەنھا

ئاپتور: جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى تورغات چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتىدىن

- ▲ ئەڭ رەزىل كىشى ئاتىسىدىن تانغان، ئەڭ پەسكەش كىشى ئانىغا يانغان كىشىدۇر.
  - ▲ بىرى تۆھمەتخور بىلەن، يەنە بىرى ھەسەتخور بىلەن دوست بولما.
  - ▲ ئىككى كىشىدىن ھەزەر ئەيلە، بىرى جىمغۇردىن يەنە بىرى جېدەلخوردىن.
  - ▲ ئەڭ قىيىن ئىش نادان بىلەن بىللە ئۆتمەك.
- شەمشەمەر ئەبەيدۇللام

ئاپتور: موڭغۇلكۈرە ناھىيە 3- ئاھالىلەر كومىتېتىدىن

تەپەككۈر ئۈنچىلىرى

- ▲ كۈلۈپ تۇرۇپ قىلغان ھاقارەتنىڭ نەشتىرى ھەرنىڭ نەشتىرىدىنمۇ يامان.
  - ▲ بىر ئادەمنىڭ ساپاسى، ئۇنىڭ سۆزى ۋە ھەرىكىتىدە نامايان بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئېتىقاد ۋە ئىتائەت ئېڭىدا نامايان بولىدۇ.
  - ▲ تەپەككۈر قازىنىم دائىم قايناپ تۇرسۇن دېسەڭ، ئۇنىڭغا ئوت قالاڭنى ئۈنتۈپ قالما.
  - ▲ يولۋاسنىڭمۇ ئوۋنى قولدىن بېرىپ قويدىغان چاغلىرى بولىدۇ. بىر تامچە سۇنىڭ خاسىيىتىمۇ شۇنچىلىك ئۇلۇغ!
  - ▲ رىقابەت ۋە ئىقتىساد كەسكىنلەشكەن جەمئىيەتتە، مېھىر - مۇھەببەت ۋە ساداقەتمەنلىك سۇسلىشىدۇ.
  - ▲ سەن بىر قاچا تاماقنى خاتىرجەم يەۋاتقىنىڭدا، يەنە قانچىلىغان ئادەملەرنىڭ بىر چىشلەم نان ئۈچۈن شۇنچىلىك زار بولۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپ قوي.
- روزىمەھمەت نىزام

ئاپتور: سۈيدۈڭ ناھىيە خالىيا مەركىزى مەكتەپتە

ئارزۇ تىنىقلىرى

- ▲ رەزىللىك نەپسى بالالىقتىن باشلىنىدۇ.
- ▲ نادانلار ئۆزى ئۈچۈن، ئاقىللار كىشى ئۈچۈن قەدەم باسدۇ.
- ▲ ئاچچىقنىڭ يېشى بۇرۇن، تاتلىقنىڭ كېيىن چىقىدۇ.
- ▲ دوست - سەپەردە، دۈشمەن - خەتەردە، يار - زەپەردە سىنىلىدۇ.
- ▲ مۇھەببەت بىلەن ئېرىگەن كۆڭۈل، نەپرەت بىلەن قاتىدۇ.

▲ بىر جەمئىيەتتە مەنىۋى تۇرمۇشنىڭ چاكنىلىشىۋاتقانلىقىنىڭ ئەڭ چوڭ بەلگىسى - زىيالىيلارنىڭ ئەرزىمەس ئادەملەرگە ئايلىنىپ قېلىشىدۇر.

▲ تارىخ ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ ئالدىدى خاتىرىسى ئەمەس، بەلكى ئۆز مەقسىتىنى ئىزدەپ يۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئىنقىلابى پائالىيىتىدىن ئىبارەت.

▲ سۈكۈت ئىچىدە پىكىر قىلىشقا ئامراق ئادەم مەۋجۇت رېئاللىقنى قوبۇل قىلىدۇ، ھەرىكەتكە خۇشتار ئادەم بولسا بۇ خىل رېئاللىقنى ئۆزگەرتىدۇ.

▲ تىكەن ئۈنگەن زېمىندىن چىققان سەيياھ - نىڭ قەدىمى ئۇزاققا بارالمايدۇ.

▲ نەزەرىيەدىن قورقۇش ياكى نەزەرىيەدىن قېچىش - ئەمەلىيەتتە مىللەتنىڭ تەپەككۈر قۇۋۋىتىنى ئۆستۈرۈش ئارزۇسىغا چۈشكەن مەتە.

▲ قەھرىمانلىق، ئىجادچانلىققا مەنبە بولىدىغان مېڭە ھېسسىياتچانلىققا ئورۇن بوشاتقاندا، ئادەمنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدۇ.

▲ چۈشكۈنلۈك - زېرەك ئادەملەر ئۈچۈن يېڭىچە بىر مەنزىل، يېڭىچە بىر نۇر، يېڭى بىر ھەرىكەتنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى.

▲ جىق پۇل تاپقانلار قىيىنچىلىقنى ئەڭ جىق يەڭگەنلەردۇر.

▲ ماختاش سادالىرى - بىزنىڭ توغرىلاشقا تېگىشلىك پوزىتسىيەمىزگە سېلىنغان ئۇيقۇ دورىسى.

▲ ياخشى ئادەت - ئادەمنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تۈرتكە بولىدىغان قامچا: ناچار ئادەت - ئادەم ئۆزى خالاپ كىرىۋالىدىغان ھەم ئالدىراپ چىقىشنى خالىمايدىغان تۈرمە.

▲ ئەنئەنىۋى ساداقەت يېمىرىلگەن جەمئىيەتتە ئۆزىنىڭ قانداق ئادەم بولۇشىنى كىشىلەر خالىغانچە تاللايدۇ.

▲ ئادەم مەلۇم بىر مۇھىتتا بىر خىل كىملىككە ئېرىشىپ شۇنىڭغا يارىشا مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالغاندا، ئۇنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى ۋە غۇرۇرىنى قانداق كىملىككە ئېرىشىشى بەلگىلەپ قويىدۇ.

مەنبە: زۇلپىقار بارات ئۆزباش: «ئۆزلۈك گىرۋەكلىرىدە - ھونولۇلۇ خىياللىرى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2011-يىلى 4-ئاي 1-نەشرى

توپلىغۇچى: مۇھەممەتئېلى ئەنۋەر، تەۋىپىق مائارىپ تەربىيەلەش مەركىزىدە ئوقۇغۇچى.

▲ چىقىمچى - ئىككى يېقىن دوستنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ، ياندا تۇرۇپ ئويۇن كۆرگۈچى.

▲ ئۆسەك سۆز، پىتتە - پاسات نادانلىق ۋە بىكارچىلىقتىن كېلىدۇ.

▲ ئۆزىڭنىڭ يېتەرسىزلىكىنى سۆزلىگەندە، ئۇلارنىڭمۇ سېنىڭ يېتەرسىز تەرىپىڭگە قاراۋاتقانلىقىنى ئويلاپ قوي.

- مۇھەممەت توختى

ئاپتور: بايىنغولىن ئوبلاست لوپنۇر ناھىيەلىك 2-باشلانغۇچ مەكتەپتىن

▲ تەپەككۈرىڭىز قانچە چوڭقۇر بولسا، مەۋجۇتلۇقىڭىز شۇنچە نۇرلۇق بولىدۇ.

▲ دۇنيادا كېرەكسىز نەرسە يوق، پەقەت ئۇنى كېرەككە كەلتۈرىدىغان تەدبىر بولسىلا.

- ۋەلى ئېلى

ئاپتور: پىچان ناھىيە ج خ ئىدارىسى قاتناش چوڭ ئەترىتى چىقىم ئوتتۇرا ئەترىتىدىن

«ئۆزلۈك گىرۋەكلىرىدە - ھونولۇلو

خىياللىرى»دىن جەۋھەرلەر

▲ ئۆزلۈك - ئۆزىمىزنىڭ نەزىرىدە، باشقىلارنىڭ كۆزىدە ۋە ئۆزىمىز ياشاۋاتقان جەمئىيەتتە كىم ئىكەنلىكىمىز ھەققىدىكى نىسپىي، مۇقىم بولغان تونۇشمىزىدۇر.

▲ ئۈمىد بەختسىز ئادەمنىڭ ئىككىنچى يۈرىكى.

▲ يېڭى بىر تىلنى ئۆگىنىش جەريانى يېڭى بىر خىل تەپەككۈر شەكلىنى ئۆگىنىشتۇر.

▲ چۈشكۈنلۈك ئۈمىد بىلەن قوشكېزەك، توغرىراقى ئۈمىدىنىڭ كۆپۈككە ئايلىنىشىدۇر.

▲ بىر مۇنەۋۋەر زىيالىينىڭ شەخسىي تۇرمۇشى ئۆزىگە تەۋە بولغان بىلەن، مەنىۋىيىتى ئۆزىگە ھەم ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي توپقا مەنسۇپ بولىدۇ.

▲ قىيىنچىلىقنى، تارىيىۋاتقان ئىمكانىيەتلەرنى باھانە قىلىپ كەينىگە داچىغان، چۈشكۈنلەشكەن زىيالىي ئۆزىنى ئۆزى ئىنكار قىلغان، پىشمىغان زىيالىيدۇر.

مۇقام ئۇستازى تۇردى ئاخۇننىڭ

ھەيكىلى ئورنىتىلدى

يېڭىسار ناھىيەسىدە مۇقامچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ دادىسىدىن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئېيتىش ۋە چالغۇ بىلەن چېلىشنى ئۆگىنىپ، بەشىنچى ئەۋلاد مۇقام ۋارىسى بولغان. دۆلىتىمىزدە ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تولۇق چالدىغان ۋە ئېيتىدىغان بىردىنبىر مەشھۇر مۇقام سەنئىتى ئۇستازى تۇردى ئاخۇن جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ بىباھا گۆھىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى «ئىنسانىيەتنىڭ ئاغزاكى ۋە غەيرىي ماددىي مىراسلىرىنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى» گە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشقان. ئۇ ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ يەكەن ناھىيەلىك سەنئەت ئۆمىكى، قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدە مۇزىكا يېتەكچىسى بولۇپ ئىشلىگەن، 1954-يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلانغان. 1956-يىلى 8-ئاينىڭ 9-كۈنى 75 يېشىدا ئۆز يۇرتىدا ۋاپات بولغان، كېيىنكىلەر ئۇنى قەدىرلەش يۈزىسىدىن مۇقام ئۇستازى دەپ ئاتىغان. مۇقام سەنئىتى ئۇستازى تۇردى ئاخۇننىڭ ھەيكىلىنى تىكلەش-ئۇنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىسىگە مەدھىيە ئوقۇش، كېيىنكىلەرنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە ئىلھام بېرىش، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى يەنىمۇ ئەۋج ئالدۇرۇپ، ئىنسانلارنىڭ ئورتاق مەنىۋى يۇرت-ماكانىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈندۇر. مۇراسىمغا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن مۇقام ۋارىسلىرى، مۇقام تەتقىقاتچىلىرى، مۇقام سەنئەتكارلىرى ۋە تۇردى ئاخۇننىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بولۇپ جەمئىي 200 دىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى.

2011-يىلى 8-ئۆكتەبىر چۈشتىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى، جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى قاتارلىق ئورۇنلار بىرلىشىپ شىنجاڭ مۇقام سەنئەت ئۆمىكىدە «تۇردى ئاخۇننىڭ ھەيكىلىنى ئورنىتىش ۋە يوپۇقىنى ئېچىش مۇراسىمى» ئۆتكۈزدى. مۇراسىمغا مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىم رىياسەتچىلىك قىلدى. مەدەنىيەت نازارىتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مۇئاۋىن نازىر، ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خەن زىيۇڭ تەبرىك سۆزى قىلدى، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى، ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئازات سۇلتان تۇردى ئاخۇننىڭ ھايات پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇردى. مەدەنىيەت نازارىتى رەھبەرلىرى، ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىرى، دۆلەت دەرىجىلىك مۇقام ۋارىسلىرى جۈملىدىن مۇراسىمغا قاتناشقان بارلىق كىشىلەر ھەمدە ھەيكەل پىلانلاش يېتەكچىسى غازى ئەھمەد گۇۋاھچى بولدى، دۆلەت دەرىجىلىك مۇقام ۋارىسى ئوسمان ئەمەت بىلەن مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن كۆزەتكۈچىسى، غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ما يىڭشېڭ ھەيكەلنىڭ قىزىل يوپۇقىنى ئاستا ئاچقاندا تۇردى ئاخۇننىڭ ئەينەن ئوبرازى، سېھرىي كۈچى ۋە قەددى-قامىتى ھەيكەلنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغان مۇراسىم قاتناشقۇچىلىرى ئالدىدا نامايان بولدى.

تۇردى ئاخۇن 1881-يىلى شىنجاڭ قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ

تۇرۇش ئاخۇن ئاكا مىس ھەيكىلىنىڭ يارىتىلىشى توغرىسىدا

غازى ئەھمەد

ئىككىنچىدىن بىزنىڭ ئەنئەنىمىزدە ساتارچىلار يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ساتارنى سول پۈتىنىڭ يوتىسىغا قويۇپ چېلىش ئادىتى بار. ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ ساتار چالىدىغان ئادەت بولغان ئەمەس.

ئۈچىنچىدىن، بۇ ھەيكەلنى مودېرنىزىملىق ياكى ئابستراكتىزىملىق ئۇسلۇب بىلەن ئەمەس، رېئالىستىك ئۇسلۇبتا ئىشلەش كېرەك. سەنئەتنىڭ تۈرمۈشتىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئالاھىدىلىكى بارلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى ناتۇرالزىملىق ئۇسلۇبتا ئەمەس (كۆز ئالدىمىزدىكى ئوبيېكت قانداق بولسا، شۇ پېتى ئەمەس) بەلكى مۇۋاپىق بەدىئىي مۇبالىغە قىلىش، كىيىملىرىدىكى يۈكلەشلەرنى يىغىنچاقلاپ، ئۇنى قىزىق ۋە تەكشى بەتلەر ئارقىلىق ئىپادىلەپ، تەسىرچانلىقىنى كۈچەيتىش لازىم.

تۆتىنچىدىن، ھەيكەلنى كۆڭۈلدىكىدەك چىقىرىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇنىڭ كىچىك مائىلىق لاي قۇرۇلمىسىنى ئىشلەش مۇھىم، كىچىك لايىھە پىكىتىلگەندىن كېيىن ئاندىن ئەسلىي چوڭلۇقتىكى لاي قۇرۇلمىسى ئىشلەشكە يول ئېچىلىدۇ.

بەشىنچىدىن، مىس ھەيكەل قارا رەڭلىك مەرمەر تاشتىن ياسالغان سۇپا ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇلىدۇ. شۇنداق بولغاندا، چوڭ قورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا ھەيكەل تېخىمۇ گەۋدىلىنىدۇ.

ئىلمىي جەھەتتىن مەسئۇللىرى مەن يېزىپ ئەۋەتكەن لايىھەنى مۇزاكىرە قىلىپ، بۇ لايىھەگە بىردەك قوشۇلغانلىقىنى ئۇقتۇردى. مەن ياشنىپ قالغاندىم، ئۇنىڭ

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك مەدەنىي مىراسى، دۇنيادا كەم ئۇچرايدىغان بىباھا گۆھەر ھېسابلىنىدىغان ئون ئىككى مۇقامغا نەچچە ئەۋلاد ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنىڭ تېكىستى ۋە ئاھاڭ - مېلودىيەلىرىنى ھەم ئوقۇپ، ھەم چېلىپ، ئۇنى دەۋرىمىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كىشى - مۆھتەرەم مۇقام سەنئىتى ئۇستازى تۇردى ئاخۇن ئاكا ئىدى. مەلۇمكى، ئون ئىككى مۇقامدىن ئىبارەت يۈرۈشلەشكەن بۇ كاتتا مۇزىكىنى باشتىن - ئاخىر ئورۇنلاش ئۈچۈن 24 سائەت ۋاقىت كېتىدۇ. بۇنداق مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىق مۇزىكىنى ھېچقانداق نوتا ياكى خاتىرىگە قارىماي ئورۇنلاش ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان مۇشكۈل ئىش بولۇپ، بۇ جەھەتتە تۇردى ئاخۇن ئاكانى بىر «مۆجىزە» دېيىشكە بولىدۇ. پەقەت تۇردى ئاخۇن ئاكا ئون ئىككى مۇقامنى تولۇق ئوقۇپ ۋە چېلىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئەينى چاغدا سىمغا ئېلىنغانىدى. ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى ئەنە شۇ سىمغا ئېلىنغان مۇقام مېلودىيەلىرىنى بەش سىزىقلىق نوتىغا خاتىرىلىگەنىدى. ئون ئىككى مۇقامنى ساقلاپ قېلىشتا تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ تۆھپىسى ھەل قىلغۇچ ئورۇندا تۇرىدۇ. مانا شۇ تۈپەيلى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت تۇردى ئاخۇن ئاكانى قەدىرلەپ ۋە ئۇنى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ مەڭگۈ خاتىرىلىشى ئۈچۈن مىس ھەيكىلىنى تۇرغۇزۇشنى قارار قىلغانىدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى، جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام تەتقىقاتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ مىس ھەيكىلىنى تۇرغۇزۇش لايىھەسى توغرىسىدا مەن بىلەن سۆزلەشكەندى. مەن ئاغزاكى ئەمەس، يازما شەكىل بىلەن تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇقتىدىكى لايىھەنى ئوتتۇرىغا قويغاندىم:

بىرىنچىدىن، بۇ ھەيكەل ئۆيىنىڭ ئىچىگە ئەمەس بەلكى مەيدانغا تىكلەندىغان بولغاچقا رېئاللىقتا ياشاپ ئۆتكەن تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ بوي ئېگىزلىكىدە ئەمەس، تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ بوي ئېگىزلىكىدىن بىر ھەسسە چوڭلۇقتا بولۇشى لازىم. ئەگەر ئۇنداق بولماي رېئاللىقتىكى ئادەمگە ئوخشاش چوڭلۇقتا بولۇپ قالسا، بۇ ھەيكەل ئادەملەر توپى ئىچىدە كۆزگە چېلىنمايدۇ.

ئۈستىگە سالامەتلىكىمۇ ئانچە ياخشى ئەمەس. كىچىك قۇرۇلمىنى ئىشلەشكە كۈچۈم يەتمىسىمۇ چوڭ ھەيكەلنى ياساش يالغۇز ئەقلى ئەمگەك مەسىلىسىلا ئەمەس، بەكلا ئېغىر جىسمانى ئەمگەكنى تەلەپ قىلاتتى. ھەيكەلتىراشلىق كەسپىدە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىمىز ئېلىشات تىلىۋالدىغا ياردەملىشىپ كىچىك قۇرۇلمىسىنى ئىشلىشىپ بەردىم. ئىلمى جەمئىيەت باشقىلارغىمۇ لايىھە ئىشلەشنى ئورۇنلاشتۇرغانىكەن، ئاخىرىدا بىز ئىشلىگەن لايىھە ماقۇللۇقتىن ئۆتۈپتۇ. جەمئىيەتنىڭ بۇ ۋەزىپىنى جاۋابىدا (كىمئاللىنىش - مۇھەررىردىن) شەكلى بىلەن ھەل قىلىشى، ئەلبەتتە ھەيكەلنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئىدى.

ئىككى كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئۈستەل - ئورۇندۇقلارنى دەستىلەپ قويۇپ، ئۈزۈم ئۈستىگە چىقىپ، بەزى ئىنچىكە جايلىرىغا قول سالدىم. ئەڭ ئاخىرىدا ئىلمى جەمئىيەت باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىمى يەنە بىر قېتىم چاقىرىپ كۆرسەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن لاي قۇرۇلما ئۈزۈل - كېسىل قولىدىن چىقىپ، قېلىپ ئېلىش باشلاندى.

بۇ يەردە شۇنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈش لازىمكى: ھەيكەل ئىككى خىل بولىدۇ. بۇنىڭ بىرى قاپارتما ھەيكەل، ئۇ بىر پارچە رەسىمگە ئوخشايدۇ. كۆرۈرمەنلەر بۇنداق ھەيكەلنىڭ پەقەت بىرلا تەرىپىدىن قاراپ ھوزۇرلىنىدۇ. ئىككىنچىسى ئىستېرىئولۇق ھەيكەل، بۇنداق ھەيكەلنىڭ تۆت ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ھوزۇر ئالغىلى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىستېرىئولۇق ھەيكەلنى ياسىغاندا، ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىنىڭ كۆركەم بولۇشىنىلا ئەمەس، ھەر قانداق بىر تاماندا تۇرۇپ قارىغاندا، كۆركەم كۆرۈنىدىغان بولۇشىنى ئويلىشىش ناھايىتى مۇھىم. مەسىلەن، ھەيكەلنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ قارىغاندا، ئۇنىڭ كەڭ - كۈشادە كەلگەن تون چاپىنى ئادەمنىڭ ھەر ئىككى پۈتىنى يىپۋالسا، ئۇچاغدا ھەيكەل چىرايلىق كۆرۈنمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئوڭ پۈتىدىكى ئۆتۈكنىڭ قونچى، ئاپقۇرتى، پاشىنىسى، ئۆتۈكنىڭ چەمىنى ھەتتا پاشىنىسىغا قىقىلغان نال قاتارلىقلار روشەن كۆرۈنگەن ھالدا ئىشلەندى. سول پۈتىدىكى ئۆتۈك چەمىنىڭ يېرىمى كۆرۈنگەن بولۇپ، يېرىمىنى چاپاننىڭ پېشى يىپىپ تۇرغان قىلىپ ئىشلەندى. بۇ قارىماققا كىچىك مەسىلىدەك كۆرۈنسىمۇ، مۇشۇنداق بىر تەرەپ قىلىش، چاپاننىڭ ئارقا پېشى ئۆتۈكنى پۈتۈنلەي ئوربۇالغانغا قارىغاندا، جانلىق ۋە مەزمۇنلۇق ھالەت شەكىللىنىدۇ، بولۇپمۇ پاشىنىسىغا نال قاققان ئۆتۈكى ئارقىلىقمۇ تۇردى ئاخۇننىڭ ئۇلۇغ مۇقام سەنئىتى ئۇستازى بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئادەتتىكى دېھقان، ئاددىي پۇقرا بولۇشتەك سالاھىيىتىنى دەلىللەيدۇ.

ھەيكەلتىراشلىق سەنئىتىدە ئادەتتە مەس ھەيكەلنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە چوقۇم تۆۋەندىكى باسقۇچلاردىن

دېمەك، كىچىك قۇرۇلما ماقۇللۇقتىن ئۆتتى، ئەمدى ياسىماقچى بولغان ھەيكەل بىلەن ئوخشاش چوڭلۇقتىكى لاي قۇرۇلمىنى ياساش ئەڭ ھالقىلىق مەسىلە ئىدى. چۈنكى بۇ لاي قۇرۇلما ياسالسا، ئۇنىڭدىن قېلىپ ئېلىنىپ شۇ قېلىپتىن چىققان ھەيكەل ئەنە شۇ لاي قۇرۇلما بىلەن ئويۇم ئوخشاش بولىدۇ. لاي قۇرۇلمىنى ئىشلەشكە بىر يېرىم توننىغا يېقىن سېغىز لاي ئىشلىتىلىدۇ. بۇنداق چوڭ لاي قۇرۇلمىنى بىر - ئىككى ئادەمنىڭ كۈچى بىلەن رويابقا چىقارغىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېلىشات تىلىۋالدى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۈنۋېرسىتېتى گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ ئاساسى ماھارەت كاپىتراسىنىڭ مۇدىرى، ھەيكەلتىراشلىق ئىشخانىسىنىڭ مەسئۇلى، شىنجاڭ ھەيكەلتىراشلىق ئىلمى جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ئارمان مۇھەممەد ۋە شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى گۈزەل سەنئەت فاكولتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى دولقۇن غازى قاتارلىقلارنى بىرلىشىپ ئىشلەشكە تەكلىپ قىلدى. ئۇندىن باشقا ھەيكەلتىراشلىق كەسپىدە ئوقۇغان ئىككى نەپەر ياش بالىمۇ لايىنى پىششىقلاش قاتارلىق ئىشلارغا قاتناشتى. مەن باشتىن - ئاخىر يېتەكچىلىك قىلدىم. سۆز بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايدىغان مۇھىم ئورۇنلىرىغا ئۈزۈم قول سالدىم. شۇنداق قىلىپ چوڭ لاي قۇرۇلما ئاساسەن قولىدىن چىققاندىن كېيىن ئىلمى جەمئىيەتنىڭ باشلىقى ئابلىز ئابدۇرېھىم باشچىلىقىدىكى جەمئىيەت رەھبەرلىرىنى تەييار بولغان لاي قۇرۇلمىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە تەكلىپ قىلدۇق. بۇلارغا قوشۇلۇپ ئىككى نەپەر مۇقام تەتقىقاتچىسى ۋە مۇزىكا مۇتەخەسسسىسى ھەمدە تۇردى ئاخۇن ئاكنىڭ نەۋرىلىرى بىللە كەلدى. بۇلار تۇردى ئاخۇن ئاكنىڭ ساتارنىڭ پەدىسىنى باسقان بارمىقىنى دەل جايىغا قويۇلمىغانلىقىغا ئوخشاش نۇقساننى كۆرسەتكەندىن باشقا، لاي قۇرۇلمىنى ئايلىنىپ تەپسىلىي كۆرۈپ رازى بولغانلىقىنى، بولۇپمۇ تۇردى ئاخۇن ئاكنىڭ مۇقام چالغانىدىكى ئىچكى ھېسسىياتىنىڭ ياخشى ئىپادىلەنگەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. شۇنداقتمۇ يەنە

تۆشۈكچىلەردىن ئېقىپ چىقىپ كېتىدۇ. دېمەك، شامنىڭ ئورنىنى مەس ئىگىلەيدۇ. بۇ چاغدا سىرتىدىكى قېلىپى چىقىرىۋېتىپ، ئىچىگە قاچىلانغان قۇمنى تۆكۈۋەتكەندىن كېيىن، بىز ئويلىغان ئىچى كاۋاك مەس ھەيكەل بارلىققا كېلىدۇ.

يەتتىنچى باسقۇچ، ئەڭ ئاخىرىدا قېلىپلارنىڭ تۇتاشقان جايلىرى ھەمدە شام ئېقىپ چىققان تۆشۈكچىلەرگە ئورۇنلىشىۋالغان مەس گادالىرىنى ئېكەك بىلەن ئېكەكلەپ، قۇم قەغەز بىلەن سىلىقلاپ، ئاخىرىدا پارقىرىتىش ئەسۋابلىرى بىلەن تېخىمۇ سىلىقلىنىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا خالىغان بويىچە رەڭ بېرىلىدۇ.

دېمەك، تۇردى ئاخۇن ئاكا مەس ھەيكىلىنىڭ بارلىققا كېلىشى يۇقىرىدا سۆزلەنگەن باسقۇچلارنىڭ نەتىجىسى. بولسا، ھەيكەلنى مەس ھەيكەلگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن 16 كۈن ۋاقىت كەتتى. بۇ جەرياندا ئېلىشات تىلۋالدى ئۈستىدە تۇرۇپ، سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن نازارەت قىلدى. ھەيكەل ئۈچۈن 500 كىلوگرامغا يېقىن ساپ مەس ئىشلىتىلدى. ھەيكەلنى لايىھەلەش ۋە ياساپ چىقىش ئۈچۈن ئۈچ ئايدەك ۋاقىت كەتتى.

بۇ ھەيكەلدىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكنىڭ بىرى شۇكى، تۇردى ئاخۇن ئاكا ساتارنى تۇتۇپ، بەخىرامان ئولتۇرغان بولماستىن، پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ، ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا، مۇقامنىڭ گۈزەل مېلودىيەسىگە غەرق بولغان، سول قولىنىڭ سەزگۈر بارماقلىرى ساتارنىڭ پەدىلىرى ئۈستىدە ئەركىن ھەرىكەتلىنىۋاتقان، كامانچە تۇتقان ئوڭ قولى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ئالاھىدە چېلىقىدىغان بولۇپ، كامانچىنى تار ئۈستىدە ناھايىتى سالماق ۋە لەرزىسى سۈركەۋاتقانلىقى ئىپادىلەندى.

تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ چىرايىدىن ئۇنىڭدا ئۇلۇغ سەنئەتكارغا خاس تەبەسسۇم، ئۇرغۇپ تۇرغان گۈزەل ھېسسىيات، تولۇپ-تاشقان ئىشەنچ، ئۈمىد-ئارزۇلارنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىمىز. تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ بىزدىن ئايرىلغىنىغا 55 يىل بولدى. لېكىن خەلقىمىز بۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر سەنئەت پېشىۋاسىنى ھەرگىز ئېسىدىن چىقارمايدۇ، ئۇ ئورۇنلىغان ۋە بىزگە قالدۇرغان مۇقاملار ھەر زامان بىزگە روھى ئوزۇق، گۈزەللىك ئاتا قىلىپ تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام يالغۇز بىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ قىممەتلىك مەدەنىيەت مېراسى، ھەتتا ئۇ دۇنيادىكى «ئىنسانىيەتنىڭ ئاغزاكى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مېراسلىرىنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى» سۈپىتىدە مەڭگۈ نۇر چاچقۇسى ۋە ئەتىۋارلاپ ساقلانغۇسى.

ئاپتور: ئاتاقلىق رەسسام، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ پەخىرىي رەئىسى.

ئۆتۈش لازىم: بىرىنچى باسقۇچ، كىچىك لايىھەنى كۆڭۈلدىكىدەك تەييارلاش لازىم، كىچىك لايىھەگە سادىق بولۇپ، ئۇنى نىسبەت بويىچە چوڭايتىپ لاي قۇرۇلما ياسىلىدۇ. لاي قۇرۇلما ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى، لاي قۇرۇلما قانداق بولسا، ھەيكەل شۇنداق چىقىدۇ.

ئىككىنچى باسقۇچ، لاي قۇرۇلما قولدىن چىققاندىن كېيىن، بىر قانچە بۆلەكلەرگە بۆلۈپ گەج قېلىپ ئېلىنىدۇ. گەج قېلىپ قولدىن چىققاندىن كېيىن، لاي قۇرۇلما ۋەزىپىسى پۈتۈنلەي تۈگەيدۇ.

ئۈچىنچى باسقۇچ، گەج قېلىپنى قۇراشتۇرۇپ، ئىچىگە بولسا، (ئەينەك پولات سۇيۇقلۇقى-مۇھەررىردىن) دەپ ئاتىلىدىغان ناھايىتى تېز قاتنىدىغان خىمىيەلىك سۇيۇقلۇق قۇيۇلۇپ، قېلىپنى دومۇلىتىپ، بۇ خىل سۇيۇقلۇقنى گەج قېلىپ ئىچىدە ئايلاندۇرۇلىدۇ. نەتىجىدە ئەينەك پولات سۇيۇقلۇقى قېلىپنىڭ بۆلۈك-پۇچقاقلرىغىچە يېتىپ بېرىپ قاتتىق ھالەتكە كېلىدۇ. بۇ چاغدا گەج قېلىپنىڭ ۋەزىپىسى تۈگەيدۇ. گەج قېلىپ ئېلىپ تاشلانغاندىن كېيىن كۆز ئالدىمىزدا دەسلەپكى لاي قۇرۇلماغا ئوخشايدىغان بولسا، ھەيكەل ئايان بولىدۇ. ئەگەر زۆرۈر تېپىلسا، مۇشۇ بولسا، ھەيكەلنى خالىغان يەرگە ئورناتسىمۇ بولىدۇ. بىراق بىز تۇردى ئاخۇن ئاكانىڭ مەس ھەيكىلىنى ياسىماقچى بولغاچقا يۇقىرىدىكى باسقۇچلارنى ئۆزىمىز تاماملىدۇق. كېيىنكى مەس ھەيكەلنى ياساشنى خېيىي ئۆلكىسى باۋدىڭ شەھىرى تاڭشىەن ناھىيەسى جۇنباۋ مەس ھەيكەلچىلىك شىركىتىگە ھاۋالە قىلدۇق.

تۆتىنچى باسقۇچ، مەزكۇر بولسا، ھەيكەلنىڭ ئۈستىنى مەخسۇس ماي بىلەن مايلاپ، قاتۇرۇش ئالاھىدىلىكى بار ماتېرىيال ئارىلاشتۇرۇلغان قۇم بىلەن يەنە بىر قېتىم قېلىپ ئېلىنىدۇ. بۇ قېلىپمۇ گەج قېلىپقا ئوخشاش بۆلەكلەردىن تەركىب تاپىدۇ.

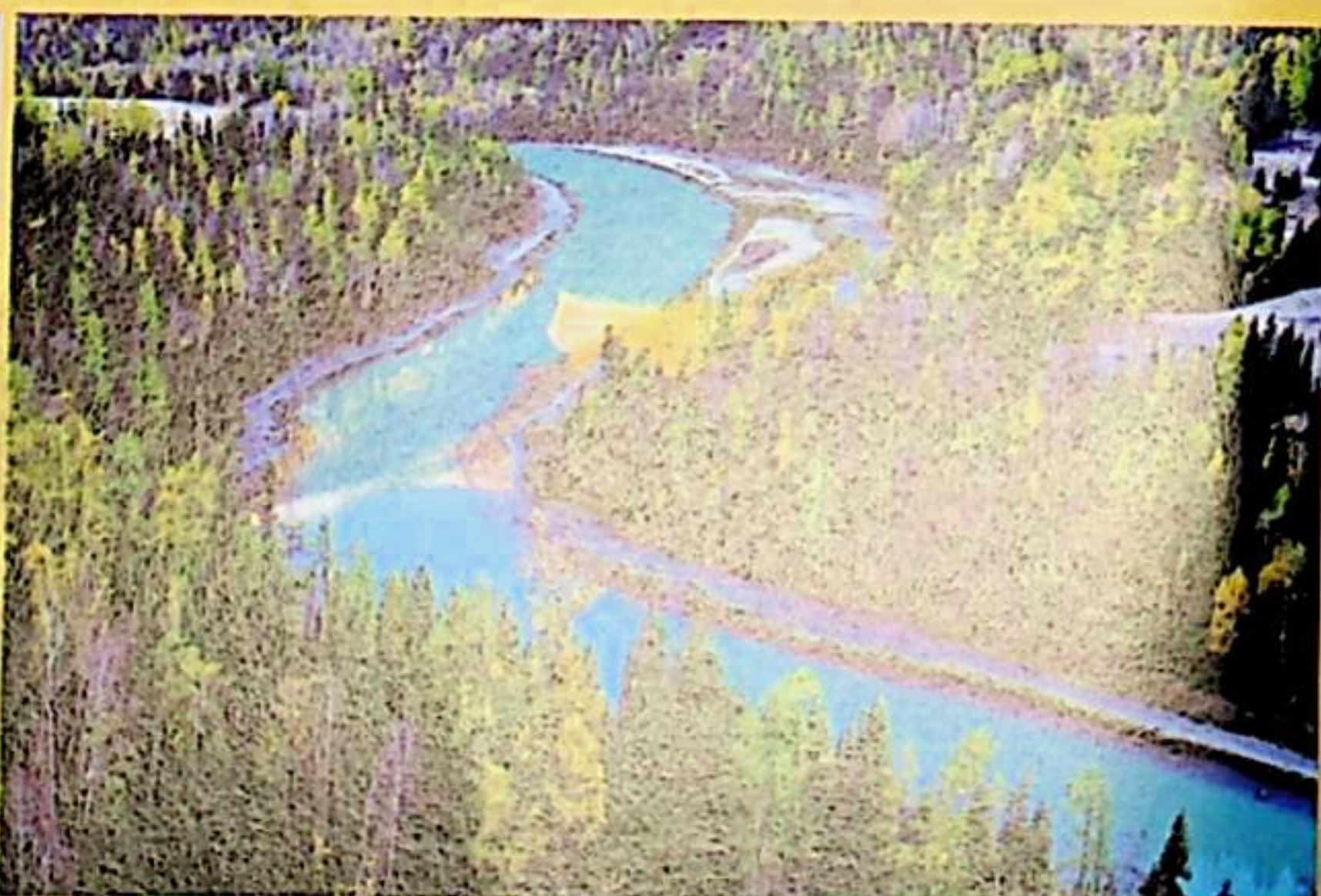
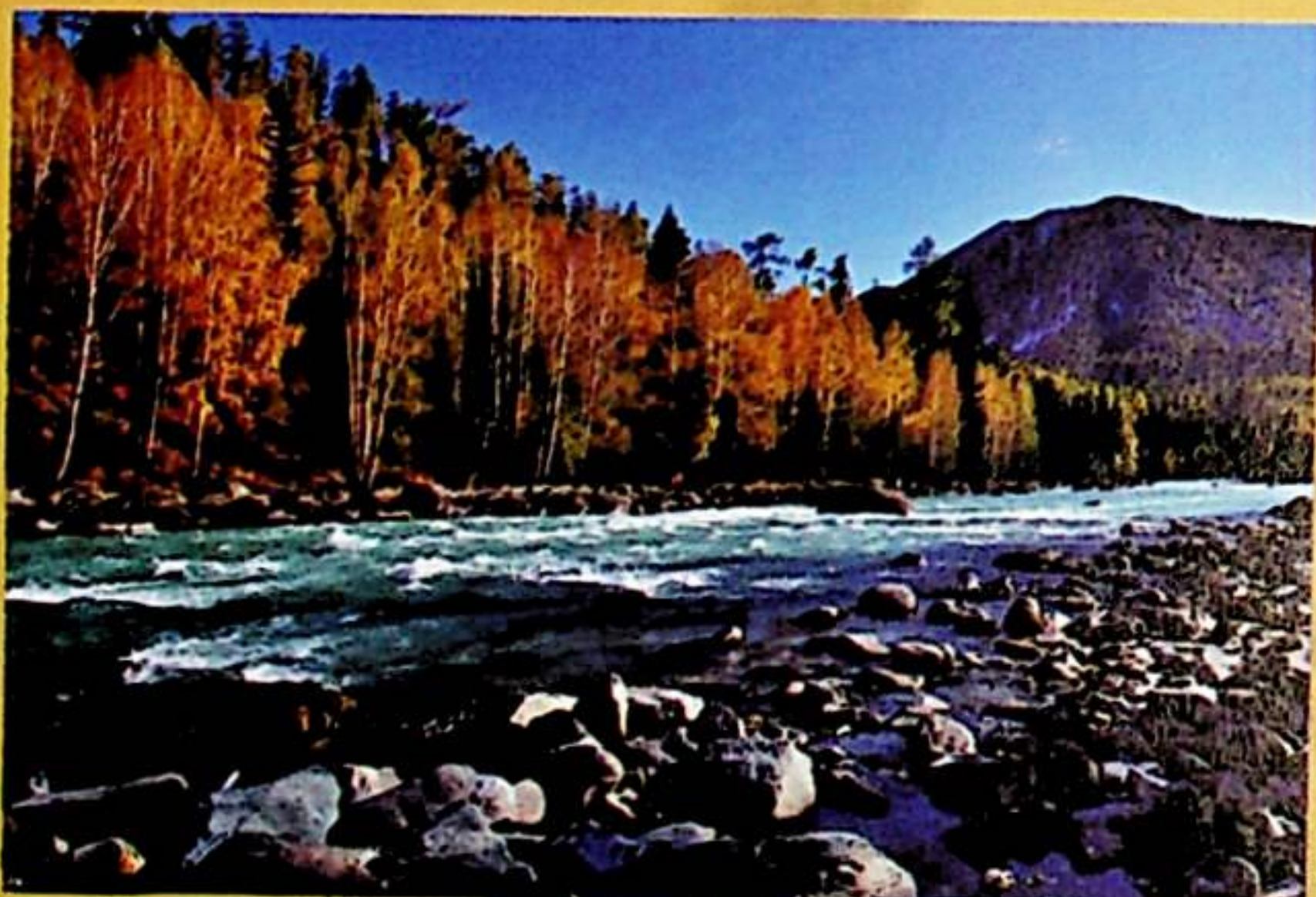
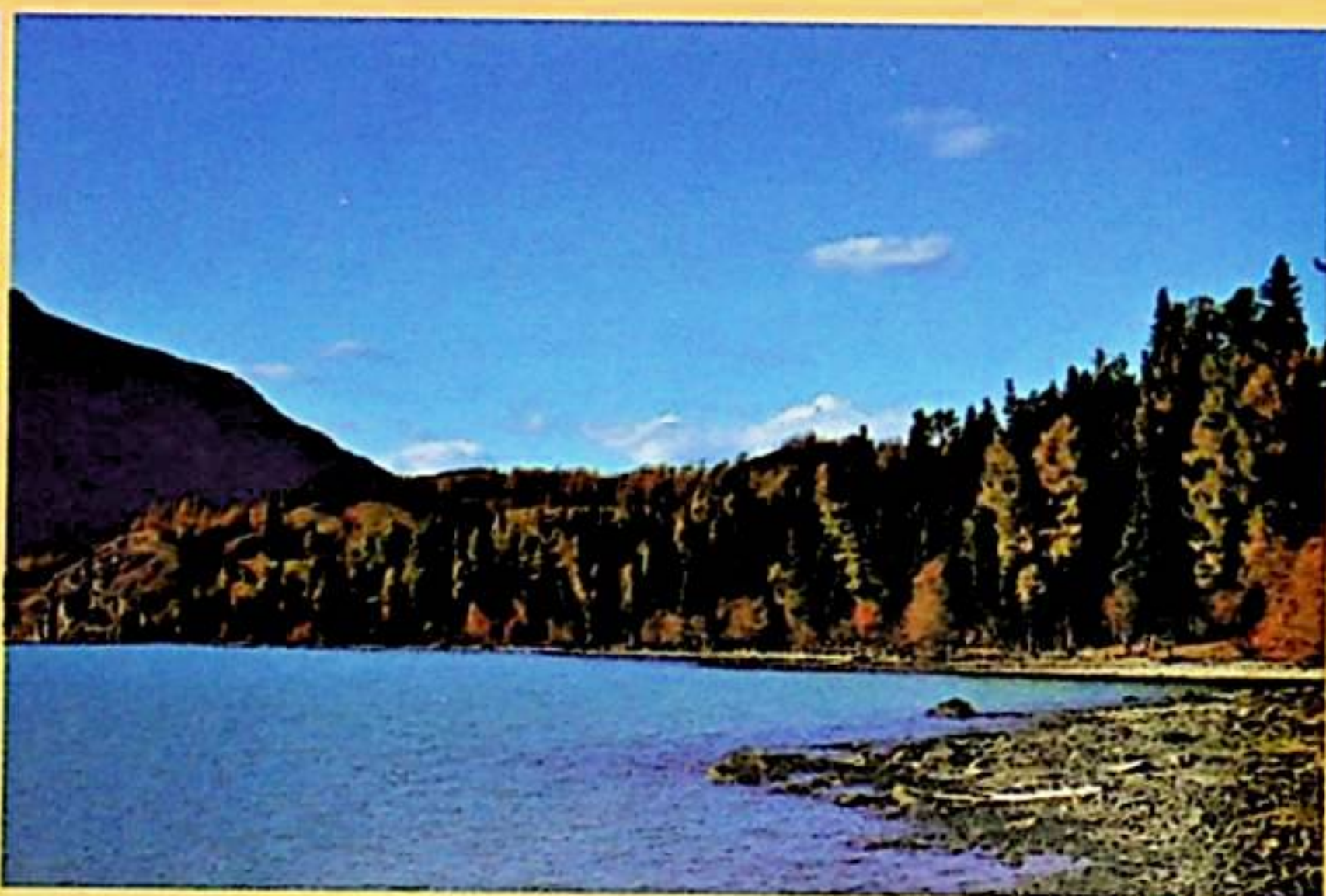
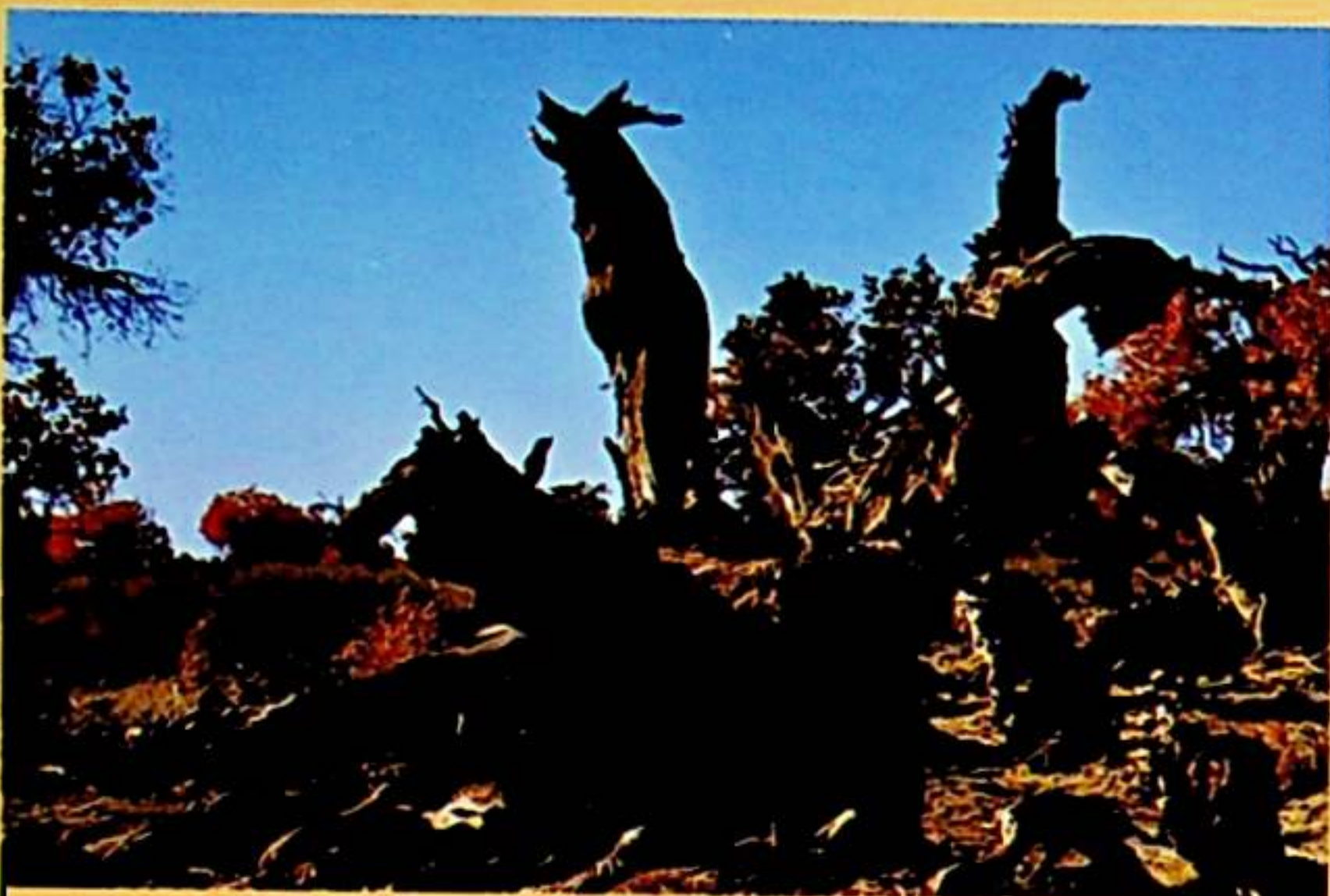
بەشىنچى باسقۇچ، قۇم قېلىپ بولسا، ھەيكەلدىن ئاجرىتىۋېلىنىپ، يەنە ئۆز ئورنى بويىچە قۇراشتۇرۇلىدۇ. ھەمدە قۇم قېلىپنىڭ ئىچىگە ئېرىتىلگەن شامنى قۇيۇپ، قېلىپنى ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق ئېرىتىلگەن شام قېلىپنىڭ ھەر بىر بۆلۈك-پۇچقاقلرىغىچە يەتكۈزۈلىدۇ، بۇ چاغدا قېلىپ ئىچىگە قۇيۇلغان شام قېلىپنىڭ ئىچىدىكى بەزى جايلىرىدا بىر سانتىمېتىر، بەزى جايلىرىدا 3-6 مىللىمېتىر قېلىنلىقتا ئورۇن ئېلىپ ئويۇپ قالىدۇ.

ئالتىنچى باسقۇچ، شام يالىتىلغان قېلىپنىڭ ئىچىگە مەخسۇس تەييارلانغان قۇم قاچىلىنىدۇ. ئاندىن كېيىن يۇقىرى گىرادۇستا ئېرىتىلىپ سۇيۇق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن مەس شامنىڭ ئۈستىگە قۇيۇلىدۇ. بۇ چاغدا شام دەرھال ئېرىپ، سۇيۇق ھالەتكە كېلىپ، مېسقا ئورۇن بوشىتىپ، قېلىپ ئىچىدىكى مەخسۇس قۇيۇپ قويۇلغان

ئالتۇن زېمىن — ئالتاي مەنزىرىلىرى

— ئادىل خالىقجان فوتوسى

مۇقام ۋە ئابىدە

《新疆文化》（维吾尔文）
 综合性文学双月刊

《新疆文化 2011 年第 6 期（总第 312 期）》
 （文学双月刊 2011 年第 6 期）

主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅
 主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所
 编辑出版：《新疆文化》杂志编辑部
 国际标准刊号：ISSN1008—6498
 国内统一刊号：CN65—1073/I
 海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部
 代理者地址：中国北京朝阳区工体东路 16 号
 P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China
 海外发行代号：6498BM
 发行范围：国内外发行
 地址：乌鲁木齐市文化路 28 号百川大厦 10 楼
 邮编：830011 电话：(0991) 2856942
 印刷：《新疆日报》印务中心
 发行：乌鲁木齐市邮局
 订阅：全国各地邮局

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
 چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر سەنئەت تەتقىقات ئورنى
 تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
 خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008—6498
 مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65—1073/I
 چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب
 ئىمپورت - ئېكسپورت (گۇرۇھى)
 باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى
 چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالىت نومۇرى: 6498BM
 مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
 ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى مەدەنىيەت يولى 28 - نومۇر بىيجۇم سارىيى 10 - قەۋەت
 پوچتا نومۇرى: 830011 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942
 باشقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» بىناسا مەركىزى
 ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
 مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇستەقىل قىلىدۇ
 پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 22 - 58 بەھاسى: 6 يىل